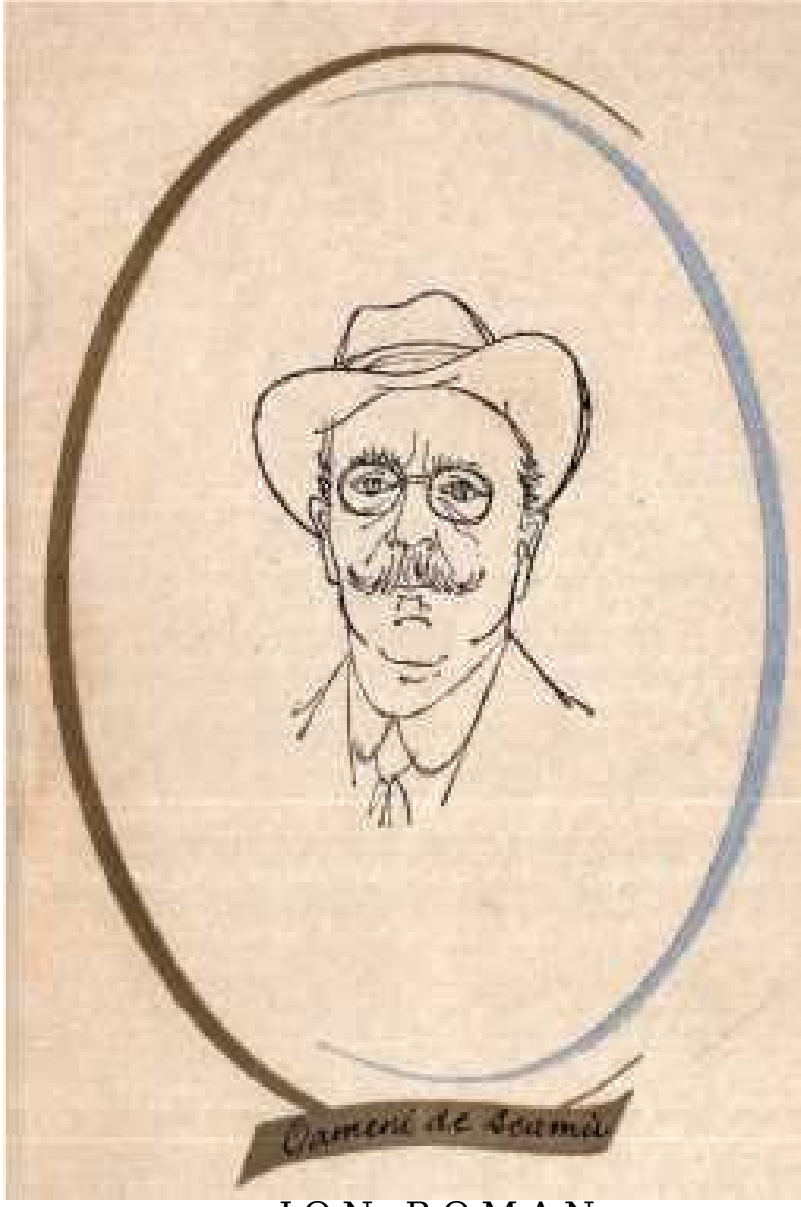

ION ROMAN

CARAGIALE

Format în preajma unchilor săi, Costache şi Iorgu Caragiali, pasionaţi oameni de teatru, ei înşişi autori de comedii, creatorul *Scrisorii pierdute* s-a aflat încă din prima tinereţe în contact cu scena şi cu repertoriul epocii, ca elev de Conservator, copist de roluri, sufleur, traducător şi, mai ales, cronicar dramatic. Faptul acesta i-a dat prilejul să acumuleze multă experienţă de specialitate, datorită căreia talentul său nativ s-a putut afirma dintr-o dată într-un mod altminteri surprinzător. Întrucît, în spiritul înaintaşilor săi, a conferit teatrului un sens critic şi cetăţenesc, dramaturgul a intrat cu fiecare dintre piesele sale în conflict cu oficialitatea politică şi culturală

Excelentul dramaturg şi-a valorificat talentul multilateral, cu rezultate totdeauna preţioase, în „momente”, adevărate piese de teatru miniaturale, în genul tragic (*Năpasta*), în nuvele (*Oficiile de Paşte, Păcatul* etc.), precum şi în proza de atmosferă şi evocare

plină de culoare și pitoresc ROMAN

iON

CARAGIALE

EDITURA
TINERETULUI

COPERTA COLECȚIEI *ARGUMENT*

Ori de cile oii i s-au solicitat date autobiografice, Caragiaie a replicat cu o vehemenţă aparent ciudată. Mai mult chiar, a contestat în principiu folosul pe care l-ar aduce cunoaşterea vieţii unui scriitor pentru Înţelegerea operei. Unui elev de liceu din ţară, care-i scrisese în 1909, rugîndu-l să-i comunice o serie de informaţii, dramaturgul i-a răspuns, de la Berlin, cu un refuz ce-l va fi amărît pe bietul şcolar dornic să ştie mai multe despre autorul Scrisorii pierdute *decît ii spuneau profesorul şi manualul: „...întrucît opera care te interesează stă înaintea du- mitale întreagă — spre a fi înţeleasă, gustată şi criticată, ce nevoie mai are de alte date biografice despre autorul ei, decît că e născut atunci şi acolo şi că trăieşte încă, pînâ cînd o muri, în cutare loc ?" În continuare, exprimîndu-se în felul său, în pilde, scriitorul revenea şi asupra măruntei concesii pe care o făcuse : „Ba, eu cred că şi asta e de prisos. Cînd ai dumneata o pereche de ghete, şi ieftine şi potrivite, poartă-le sănătos, şi nu-ţi mai pese de locul naşterii autorului lor şi de-mprejurările vieţii lui, care n-au de loc a face cu ghetele dumitale".[1] De altfel, faţă de un alt solicitant, student romîn la Leipzig, care-şi prepara doctoratul în litere cu o teză despre viaţa şi opera lui, scriitorul fusese tot aşa de tranşant. Martor la prima întîlnire dintre docto-rând şi eroul lucrării sale, Paul Zarifopol notează că iritarea lui Caragiale a fost atît de mare, incit cei de faţă s-au „temut o clipă pentru integritatea persoanei fizice a tinărului şi intempestivului biograi".[2] Tînărui biograi era fiul unui publicist ardelean, pe care scriitorul îl cunoştea demult, ceea ce ar fi fost un motiv de specială bunăvoinţă. Teza de doctorat a lui Horia Petra-Petrescu — fiindcă despre el e vorba — a apărut în 1911, iar la începutul anului 1912, trimiţînd volumaşul respectiv lui Zarifopol, Caragiale îi scria: „Mă cunoşti ce vanitos sunt pe de o parte şi pe de alte ce pasionat după critica modernă... Ah! iubeşte-mă, dar nu intra, mă rog frumos, ca într-un dulap de lemn în sertarele unde se ascund măruntaiele mele, căci asta, mă rog frumos, mă doare".[3] Fraza, mîhnit-ironică, lansînd o săgeată în direcţia „criticii moderne", care încerca să*

explice — să ■ recunoaştem, încă fără adîncime ştiinţifică — o *operă literară printr-o serie de condiţii externe, pare a îndreptăţi presupunerea că rezistenţa lui Caragiale la ancheta biografilor se întemeiază pe convingeri principiale. Cercetătorii de mai tîrziu au propus alte explicaţii, pornind mai ales de la un pasaj dinti-o scrisoare adresată aceluiaşi Horia Petra-Petrescu: „Ce-are a face familia mea, care nu e nobiliară, cu operele mele ? Şi eu socotesc că dumneata despre aceste opere vrei să faci un studiu critic de literatură şi artă — iar nu despre umila mea familie vreunul heraldic". [4] Studiul heraldic va fi marota lui Matei Caragiale, pe care părintele său îl va admonesta fără menajamente, atrăgîndu-i atenţia tocmai asupra umilităţii extracţiunii sale! Să fi constituit totuşi originea atît de modestă a familiei lui motivul pentru care I. L. Caragiale s-a retranşat, pe terenul autobiografiei, înapoia scutului unor principii ? Dar chiar biografii, care denunţă acest păcat omenesc, unul dintre altele, observă că în repetate rînduri scriitorul a vorbit deschis şi chiar ostentativ despre obîrşia lui modestă. Apare aici o contradicţie care ne îndrumă spre alte concluzii ce decurg dintr-o privire de ansamblu asupra biografiei lui Caragiale şi sînt justiiicale de comportamentul şi atitudinile lui în momente cruciale. Înzestrat cu o inteligenţă excepţională, pe care înşişi detractorii i-au recunoscut-o, scriitorul s-a socotit îndreptăţit a ocupa\în societate un loc pe măsura însuşirilor sale. A dori* If *să joace un rol activ în viaţa publică. Acest loc şi ăcest rol i s-au refuzat, omul de mare valoare fiind constrîns să se irosească în funcţiuni mărunte şi chiar umilitoare. În acest punct descoperim sorgintea acelui fior de tristeţe ce nu l-a părăsit pînă în ultimul său ceas şi care, după părerea noastră, explică în principal oroarea sa de biografie. Artist exigent cu el însuşi, Caragiale a fost conştient de valoarea operei pe care a durat-o. A fost convins, şi cu îndreptăţire, că s-a realizat ca scriitor. Ca om însă, nu 1 De aici, răspunsurile date biografilor săi : opera — da; despre viaţă — nici să nu vorbim...*

Scriitorii din generaţia precedentă — ne referim la

cei de la 1848 — au activat la răscrucea dintre două lumi, cînd unei trebuia numaidecît dârîmată, iar cealaltă construită. \Aceasta explică elanul romantic şi nota eroică a ~activităţii lor publice. I Programul, în punctele lui antifeudale, fusese atunci limpede. Caragiale e însă *contemporan cu procesul de consolidare a „monstruoasei coaliţii" dintre burghezie şi moşierime, cînd ies la iveală în mod pregnant viciile falsei democraţii, dar chipul unei orînduiri noi şi drepte* e *tulbure şi îndepărtai*], *Peisajul social-politic iscă nemulţumiri cu atît* mai *dureroase, cu cît căile de îndreptare nu pot ii lesne întrezărite. Ce putea să însemne, în aceste împrejurări, în lipsa unui partid cu orientare iermă şi consecventă, angajarea unui scriitor, oricît de bine intenţionat, în viaţa politică? Evoluţia unor literaţi din generaţia şi din apropierea lui Caragiale e ilustrativă. O carieră politică trebuia plătită cu cele mai jalnice compromisuri. Oricîte slăbiciuni dezvăluie protilul uman al lui Caragiale şi oricîte ispite l-ar fi încercat şi pe el, pasul spre marele compromis nu l-a făcut. Dar tocmai pentru că piedicile care i-au interzis afirmarea în viaţa publică erau de neînlăturat, amărăciunea omului a iost mai adîncă. în ultimii ani ai vi6fii, mîhnirea de a nu ii iost luat în seamă devine pentru Caragiale un sentiment de o permanenţă aproape obsesivă. Fireşte, pentru alegerea unei căi sau a alteia, ar ii trebuit să se hotărască de mult, au decenii în urmă, aşa cum, de altiel, îi şi atrage ătenţia Vlahuţă în cunoscutul schimb de scrisori din 1909. Atunci, în tinereţe, îşi alesese cariera literată, pentru care se simţea chemat. Dar de la cele dintîi scrieri publicate, probele au şi început să se adune în dosarul divorţului său cu oficialitatea politică şi culturală. Neconiormist, temperamental şi prin convingeri, scriitorul şi-a valorificat pasiunea politică într-un mod foarte eficient în epocă,/ Rolul pe care şi l-a asumat, ca să-l interpreteze magnific, a fost acela de critic al politicianismului şi, în general, al moravurilor caracteristice unei societăţi rău alcătuite. însă prin aceasta, orice punte de legătură cu lumea beneficiarilor regimului fusese ruptă. (*

în general, evocîndu-se biografia şi descriindu-se opera scriitorilor noştri din trecut, se evidenţiază conflictul lor cu societatea timpului. în cazul lui Caragiale, conflictul acesta e Jalonai de episoade concrete foarte semnificative, culminînd cu exilul său voluntar. Nu mai este vorba aici doar de cunoscuta indiferenţă şi de dispreţul oficialităţilor de atunci faţă de oamenii de cultură. Tot ce s-a spus despre „imoralitatea" şi „lipsa de patriotism" a operei lui Caragiale a fost rostit întru apărarea oligarhiei şi a alcătuirii sociale cu care acesta s-a arătat în dezacord. Scriitorul trebuia împins pe apele do- moale ale conformismului. Atunci ar fi urmat, poate, răsplata, demnităţile/JRaţiunea însăşi a operei cara- gialene stă însă în orientarea ei critică, în satiră şi ironieJastiel că tentativa n-a putut reuşi. Artistul, rămîriîhd cinstit cu el însuşi, a trebuit să suporte grave sancţiuni morale şi chiar materiale.

Sub aspectul situaţiei sociale, biografia acestui bărbat vesel şi deschis bucuriilor vieţii ni se înfăţişează ca o dramă,.mai puţin zguduitoare desigur decît aceea a lui Eminescu, fiind lipsită şi de lestul biologic iatal, dar paralelă, în perspectivă Istorică, înţelegînd susceptibilităţile omului şi regretîndu-i mîhniriie, ne dăm seama că lucrurile nici nu puteau sta altiel. în dezacord cu eroul capitolului de istorie literară, pe carerl vom parcurge împreună, sîntem de părere că această biograiie, în toate amănuntele ei, mijloceşte o mai bună înţelegere a operei. Cariera eminentă a scriitorului şi cea sinuoasă, amară prin insatisfacţiile ei, a omului se împletesc strîns, întrucît s-au condiţionat reciproc.

1

3

PROLOG

1

(Scrisoare către o asociaţie studenţească)

În toamna anului 1812, sub lumina calmă a unei dimineţi ce se aprindea peste apele Bosforului, din capitala încă moleşită de somn a imperiului otoman pornea spre Ţara Romînească un alai strălucitor. Fanariotul Ion Caragea izbutise, după multe străgăneli şi amînări, să obţină scaunul domnesc rîvnit, pe care-l arvunise cu o avere, încredinţat că-şi va scoate cu prisosinţă şi capetele, şi dobînzile. După o călătorie, lipsită de incidente, care dură multe zile, noul stăpînitor îşi făcea intrarea în Bucureşti, călare, după datină, pe tabla-başa, un armăsar arăpesc, împodobit cu valtrapuri ţesute cu fir, pe care i-l dăruise sultanul, o dată cu înmînarea firmanului. După cum notează Ion Ghica, clopotele se luau la întrecere cu surlele şi tobele meterhanelei. Fiindcă era în ziua de sfîntul Spiridon, alaiul domnesc făcu primul popas la biserica închinată sfîntului, de pe actuala stradă Şerban-vodă, pe atunci Podul Beilicu- lui. În vremea aceea, aşa cum se cuvenea unor stă- pînitori crescuţi în fastul oriental, domnitorii, în- chipuindu-se nişte sultani mai mici, porneau la drum cu o oaste întreagă de slujitori, muzicanţi şi soitari *. Demnitatea ispitind pe mulţi, pentru uriaşele foloase pe care le aducea, domnul lua toate măsurile de securitate, ca să împiedice deschiderea prea grabnică a succesiunii. îşi păzea viaţa nu numai prin straja armată ce-l înconjura, ci şi îngrijindu-se să aibă în preajmă oameni de credinţă, ca să nu se picure în băuturi şi bucate conţinutul fatal al vreunui şip cu otravă. De aceea Caragea-vodă aducea cu sine, din Constantinopol, şi un bucătar. Bucătarul se numea Ştefan. I se mai spunea Ştefanachis şi, pare-se, Nachis...

Ajunşi aici, vom părăsi curtea lui Caragea-vodă şi

* Măscărici.

nu ne va mai interesa cariera domnului, sub oblăduirea căruia faimoasa ciumă a deschis şirul unor ani de suferinţe înmulţite prin împilare şi jaf. Să mai amintim numai că, tocmai în clipa în care capul îi era ameninţat, Caragea a fugit diri ţară, cu mai puţin alai decît la venire, însă cu o avere nemăsurat mai mare. Ca şi ceilalţi fanarioţi, el n-a inaugurat o dinastie. Dintre slujitorii aduşi cu sine, Ştefan a rămas pe malurile Dîmboviţei şi a întemeiat una, de actori şi scriitori. CredinCerul lui Caragea e bunicul lui Ion Luca Caragiale. În lipsa documentelor, şi ascendenţa autorului *Scrisorii pierdute,* ca şi a altora dintre scriitorii noştri, abia se conturează în umbra legendei. Că Ştefan a venit în ţară, de la Constantinopol, ca să se îngrijească de cofeturile, mirodeniile şi băuturile domnitorului, aflăm din tradiţia familiei. Actul de deces [1] al lui Luca Caragiali, tatăl marelui dramaturg, confirmă tradiţia, adăugind amănuntul că, încă din Constantinopol, Ştefan îşi întemeiase o familie. Acolo s-a căsătorit el cu Maria şi s-a bucurat de naşterea primului fecior, Luca, în chiar anul plecării spre Bucureşti. Aşadar, bucătarul domnesc s-a aşternut la drum lung, cu nevasta şi un copil mic.

Cum se va mai fi numit credincerul, nu ştim. Actul de căsătorie al lui Luca (1838) precizează: „sin Ştefan", adică fiul lui Ştefan. 11 va fi chemat totuşi, cum s-a afirmat, Caragea, ca pe domnitor ? Il va fi obligat stăpînul să-şi spună Caragiali, pentru diferenţiere, cum susţine D. Teleor, într-o anecdotă?[2] Nu se ştie. De reţinut, totuşi, faptul că, atunci cînd şi-a interpretat primul rol, Costache, al doilea fiu al lui Ştefan, e numit într-o cronică dramatică din 1835 Caragea, patronimic ce reapare într-un act oficial tocmai din 1868, privindu-l pe Luca. Poate că, totuşi, numele familiei — Caragea, apoi Caragiali (ortografiat şi Carageally), în sfîrşit, Caragiale —[1] va fi fost acordat de alţii acesteia, sau luat chiar de ea, fiindcă Ştefan slujise la curtea domnitorului. Faptul nu e de loc neobişnuit. Există şi astăzi săteni cu nume răsunătoare, boiereşti şi domneşti, ceea ce se explică prin aceea că strămoşii lor au trăit pe moşia vreunei familii aristocratice, ori au argăţit la conace. Pentru

derivarea părţilor componente ale numelui de Caragiali s-au propus diverse etimologii; fiind însă absolut ipotetice, nu le luăm în seamă.

Ceea ce mai ştim, sigur, fiindcă o aflăm de la Costache Caragiali, e că Ştefan era o fire aprinsă, bunele şi relele întrunindu-se în fiinţa lui în manifestări extreme. Temperamentul ardent va exploda şi în nepotul ilustru.

Cu problema obîrşiei naţionale a lui Ştefan, alunecăm iar în cîmpul ipotezelor. Numele, chiar dacă am admite că a fost independent de acela al domnitorului, nu ne poate oferi nici un argument. Caragea apare frecvent în onomastica greacă şi albaneză, nu lipseşte însă nici din cea aromînească. Declaraţiile ocazionale făcute de nepot abia complică lucrurile. Lui Delavrancea, I. L. Caragiale. îi va spune odată că e „nepotul unui grec bucătar" ; lui Zarifopol, de asemenea, că e de origine greacă. Acestuia îi va repeta în cîteva rînduri că plăcerea de a călători i se trage din ascendenţa idriotă. Dramaturgul ştia probabil din familie că trunchiul arborelui genealogic al acesteia, cu ramuri înmugurite la Constantinopol şi cu ultimele, crescute sub cerul romînesc, îşi avea rădăcinile în solul insulei Idra, aflată în golful Egina, nu departe de Atena. Dar nici cu aceasta nu am ajuns la soluţia problemei, fiindcă, aşa cum aveau să precizeze biografii scriitorului[3], locuitorii din Idra şi din insulele învecinate sînt nu numai greci, ci şi albanezi, cei din urmă constituind chiar majoritatea. „Grecul" bucătar va fi fost, deci, mai curînd... arvanit, fapt ce pare confirmat de aspectul fizio- homic al descendenţilor. Din epoca berlineza, de Îa Caragiale ne-au rămas două fotografii ce-l reprezintă, una în picioare, alta stînd „turceşte" pe un preş, în veşmînt arnăuţesc. Obîrşia meridional-bal- canică explică poate unele trăsături şi înclinaţii ale scriitorului. Alţi factori îi vor decide însă, în primul rînd, cristalizarea personalităţii.

Nici despre Maria, soţia lui Ştefan, nu se cunosc mai multe. în casă vorbea greceşte, limbă pe care o folosea desigur şi credincerul şi pe care au învăţat-o şi copiii lor, deşi crescuţi în Romînia. Scrisorile adresate,

peste mulţi ani, fiilor ei, Maria Caragiali le începea cu formula grecească *„Agapite moi* yie" (Iubitul meu fiu). I-a supravieţuit soţului, despre care nu se ştie cînd s-a săvîrşit din viaţă. La 1852 Maria trăia încă la Bucureşti •, în acelaşi an asista, ca naşă, la botezul lui Ion Luca. Bătrîna locuia atunci la Costache Caragiali, îngrijindu-se de treburile gospodăriei. [4]

Ştefan şi Maria au avut cinci copii, trei băieţi şi două fete : Luca, Costache, Ecaterina, Anastasia şi Iorgu. Pînă la moartea tatălui, băieţii se rostuiseră, deschizîndu-şi drum într-o profesie ce-i ridica, oarecum, în vaza lumii, chiar dacă nu-i punea la adăpost de sărăcie. Fetele s-au aciuat, împreună cu mama lor, văduvă, pe lîngă slujitorii agăi Iancu Mânu, în gospodăria căruia Anastasia deveni chelăreasă. Repetînd cariera tatălui său, e adevărat, nu la o curte domnească, dar totuşi la aceea a unui fost caimacam [*], Anastasia s-a bucurat de mare încredere, de vreme ce a rămas în slujbă şase decenii, în cuprinsul cărora i s-a dat în grijă şi creşterea nepoţilor marelui boier. A fost răsplătită cu o casă, în strada Boteanu nr. 5, unde s-a adăpostit, la bătrîneţe, împreună cu sora ei Ecaterina. Amîndouă au Fost lon- give şi au murit la scurt interval, cea dintîi în 1905, în vîrstă de 85 de ani, a doua, după cinci luni, în ianuarie 1906, în vîrstă de 90 de ani. [5] Fraţii lor au dus o viaţă mai puţin tihnită, istovindu-şi puterile mult mai devreme. În contrast cu existenţa cenuşie a surorilor, Luca, Costache şi Iorgu Caragiali şi-au înscris numele în istoria culturii romîneşti, ultimii prin propriile lor izbînzi, cel dinţii, prin fiul şi nepoţii lui.

Fiul lui Luca sin Ştefan s-a format în sens propriu la şcoala unchilor săi şi le-a continuat, desăvîrşin- dule, începuturile. De aceea şi dăm acestora, aici, întîietatea.

* Locţiitor de domn.

Cel mai dotat dintre fraţi a fost Costache, a cărui contribuţie la propăşirea teatrului romînesc are merite de ctitorie. A fost actor, coducător de trupe, profesor de declamaţie şi autor dramatic. După ce a făcut, cum se obişnuia, şcoală grecească, ta'tăl său s-a hotărît să-i deschidă drum în viaţă, conform mentalităţii sale de slujitor. L-a prezentat cu ploconeli unui boier care a catadicsit a-l lua în slujbă ca ciubucciu * şi ibrictar **. Tînărul hrănea însă alte visuri.[6]

Infrîngînd opoziţia tatălui său care, ca majoritatea contemporanilor, considera profesia de actor drept ceva cu totul neserios, Costache Caragiali s-a înscris la şcoala deschisă de „Societatea filarmonică", asociaţie culturală cu tăinuite scopuri, democratice şi patriotice. Aici l-a avut profesor pe Costache Aristia, fapt decisiv pentru orientarea lui viitoare, fiindcă acesta a insuflat elevilor săi concepţia că teatrul are o înaltă misiune educativă şi cetăţenească. La scurtă vreme după intrarea lui în şcoală, tînărul Caragiali s-a afirmat pe scenă, jucînd un rol în *Alzira* sau *Americanii* de Voltaire. A avut de rostit o singură tiradă, dar a spus-o atît de bine, încît *Gazeta Teatrului Naţional* l-a remarcat elogios. După lichidarea „Filarmonicii", cînd majoritatea elevilor s-au împrăştiat, Costache Caragiali n-a demobilizat, „împătimitul" de teatru avea să se comporte şi el ca un patriot, ceea ce dovedeşte că, din chiar a doua generaţie, familia idriotului Ştefan începea să se simtă acasă în ţara în care o răsădiseră împrejurările. Faptul se explică şi prin certe circumstanţe so- cial-politice. Sub dominaţia otomană,, sud-estul Europei, în întregul său, respira acelaşi aer înmiresmat de ideea de libertate şi afirmare naţională.

Nu vom amănunţi aici biografia dotatului om de teatru, căruia i s-au dedicat lucrări speciale.[7] Vom trece totuşi în revistă momentele ei principale, deoarece nu numai în punctele de contact cu tinereţea lui Ion Luca, ci în ansamblul ei aruncă o lumină edificatoare asupra activităţii acestuia. După o

* Cel ce se îngrijea de uneltele de fumat.

încercare neizbutită în 1838 la Iaşi, Costache reuşeşte să organizeze reprezentaţii de teatru la Botoşani ; în anul următor, ieşenii îi acordă mai multă încredere, astfel că poate înjgheba o primă echipă de actori, cu care pune în scenă *Saul* de Alfieri, *Vicleniile lui Scapin* şi *Burghezul gentilom* de Molière, precum şi alte traduceri, localizări, vodeviluri. Cu unele întreruperi, joacă în capitala Moldovei patru ani. între timp, pe la direcţia teatrului trecuse trinitatea Alecsandri, Kogălniceanu şi Costache Negruzzi, cărturari de frunte ce-şi aduseseră, după puteri, aportul la formarea unui repertoriu romînesc. Interpret principal al cîtorva din comediile lui Alecsandri, Costache Caragiali îndeplinise şi el un oficiu important, contribuind, în sensul vederilor „Filarmonicii", la pregătirea cadrelor actoriceşti. După ce „actoriul Caragiali" părăsi Iaşii, un grup din foştii lui confraţi moldoveni, făcîndu-se, probabil, şi interpreţi ai susceptibilităţii altora, reclamară domnitorului „că cel
plecat au făcut o farsă teatrală"….spre a-şi bate gioc
de noi, tinerii actori ai Teatrului Naţional şi totodată a arăta moldovenilor nişte vrednicii pe care ii nu au fost în stare a te cunoaşte". Jălbarii cereau nici mai mult, nici mai puţin decît „de a face să se nimicească cu totul o astfel de lucrare, care nu ar fi decît o pildă rea". [8] Piesa reclamată : *Noi şi iar noi* sau *O repetiţie moldovenească.* Pilda era într-adevăr rea ! Peste vreo trei decenii, nepotul „actoriului" pîrît va isca proteste şi mai vehemente cu ale sale comedii pe care, la fel, unii ar fi dorit să le vadă nimicite.

Stabilindu-se în Bucureşti, Costache Caragiali formează în 1845 trupa *Diletanţii romîni.* În asociaţie cu compozitorul Ioan Wachmann, cu actorul Costache Mihăileanu, va fi de aci înainte animatorul teatrului în limba romînă timp de zece ani, avînd să lupte cu nepăsarea şi cu adversitatea forurilor de stat, dispuse să acorde mereu privilegii companiilor străine. Elevul lui Aristia şi-a manifestat atitudinea democratică şi progresistă nu numai prin strădaniile pentru creşterea teatrului romînesc, ci şi mai direct, dîndu-şi adeziunea la mişcarea revoluţionară din 1848. Dintr-o relatare a lui Pantazi Ghica ştim că a organizat, pe scena sălii

Momolo, reprezentaţii cu ţeluri revoluţionare şi că el însuşi, drapat într-un tricolor, a declamat versuri avîntate. Totuşi, cum i se va întîmpla şi nepotului' său, împotriva căuzaşului s-a încercat o acţiune calomnioasă. Faptele aveau să fie puse în lumină de Ilarie Chendi, în articolul *Un alt proces Caragiale,* la scurtă vreme după afacerea Caion. [9] Ce se întîmplase la 1848 ? Observînd lipsa activului om de teatru de la manifestările publice de după izbucnirea revoluţiei, un grup de anonimi l-au denunţat ca pe un vrăjmaş al mişcării. Autorul a trimis atunci *Pruncului romîn* o scrisoare prin care respingea calomnia. Era bolnav, dar ca să-şi dovedească simţămintele de căuzaş, îşi aducea partea modestă de contribuţie la subscripţia deschisă de gazeta revoluţionară de sub direcţia lui C. A. Rosetti şi Winterhalder : „un inel al meu de diamant şi o podoabă de granate a soţiei mele". Acuzaţia calomniatorilor l-a afectat atît de mult încît, asociindu-şi fraţii, a dat la iveală şi o broşură, *Dreptatea poporului judece pe fraţii Caragiali,* prin care adresa Un apel patetic poporului, arbitrul suprem. După înăbuşirea revoluţiei, Costache Caragiali a activat ca actor la Craiova. Între timp, gustul păturilor mijlocii pentru teatru crescuse. Opinia publică reuşi să determine reluarea lucrărilor de construcţie a teatrului mare din Bucureşti. Pe Caragiali, edificiul îl preocupa ca propria-i casă. împins de convingerea că „teatrul trebuie să fie al tuturora", interveni stăruitor la cei în drept, ca să se modifice planul iniţial, care prevedea un număr prea mic de locuri. Planul a fost schimbat, numărul de locuri mărit. Tot datorită lui, sala cea nouă fu inaugurată, în seara de 31 decembrie 1852, cu un spectacol în limba romînă, căci se proiectase deschiderea cu *Fia Diavolo,* cîntată în italieneşte. Primul director al Teatrului Mare, mai tîrziu Teatrul Naţional, a fost Costache Caragiali. Pe scena aceluiaşi teatru, piesele nepotului său vor fi aplaudate şi... fluierate. Atunci, unchiul va fi un om sfîrşit. În vîrstă de abia 40 de ani, în 1855, Costache trebui să se retragă, secătuit sufleteşte. Bătrînul Ştefan avusese într-un anume fel dreptate. Teatrul romînesc îşi plătea slujitorii cu aplauze, dar nu şi cu pîine... În 1868, dar

pentru puţin timp, lui Costache Caragiali i se va încredinţa catedra de declamaţie şi mimică de la Conservator. Printre elevii maestrului va figura atunci şi Ion Luca. După scurta perioadă de profesorat, Costache Caragiali şi-a cheltuit ultimele puteri în funcţii străine de arta ce-i fusese atît de dragă şi, îmbătrînit de timpuriu, a murit în 1877, cu doi ani înainte de debutul dramaturgului Ion Luca Caragiale. Acest debut l-â pregătit şi el.

în vremurile eroice ale teatrului, la noi şi aiurea, conducătorul unei trupe de actori trebuia să compună şi texte. A făcut-o şi slujitorul bucureştean al Thaliei, nu numai de nevoie, ci şi pentru că avea anume veleităţi literare. A debutat la 25 de ani, în 1840, cu un volum tipărit la Cantora „Foii săteşti" în Iaşi. Volumul de *Scrieri* cuprinde versuri şi proză. Trăsătura relevantă a acestei literaturi neîndemîna- tice e nota paşoptistă. Diletantul meditează, ca şi scriitorii marcanţi ai epocii, la „slobozenia noroadelor civilizate", la „a lor bărbate sentimente". Ca şi ei, exclamă patetic: „Viaţă plină de ticăloşii I Zile negre ! Şi nopţi pline de lacrimi ! Cînd are să fie sfîrşitui vostru ? Cum mai poţi duce pe pieptul tău sarcina atîtor nelegiuiri ? Cum nu te scuturi o dată de răscolitoare fiinţe ?..."

Piesele scrise de Caragiali, pe linia înaintaşului C. Facca, sînt comedii de nuanţă satirică : O *repetiţie moldovenească sau Noi şi iar noi, O soare la mahala sau Amestecu de dorinţi, Ingîmlata plâpumâ- reasă sau Cocoană sunt, Doi coţcari sau Păziţi-vă de răi ca de ioc, Biciuirea cornetului de la l-iu iunie 185*7. Sînt lucrări naive, cu aspect de improvizaţie, dar nu lipsite de o anume cursivitate a dialogului. Bun cunoscător al micii burghezii, ridicolă în setea de parvenire, dramaturgul aduce în scenă personaje ce seamănă cîteodată uimitor cu ale autorului *Nopţii furtunoase.* Dialogul ieşit de sub pana unchiului anticipează de asemenea pe cel din comediile lui Ion Luca Caragiale.

Astfel de similitudini relevă şi încercările celui mai tînăr dintre fraţii Caragiali, Iorgu. înfăţişarea acestuia, aşa cum i-o cunoaştem din fotografii, e aceea a unui bărbat chipeş, de o distincţie „artistică". Părul, în plete

îngrijite, împins înapoi peste urechi, obrazul luminos pe care-l bănuim palid, legătura de gît, cu nodul bine strîns în deschizătura rotunjită a gulerului lat, arată că Iorgu folosea des oglinda, şi nu numai în cabina de teatru. în ochi şi în desenul gurii îi descoperim pornirea spre rîs, ceea ce-l apropie de cealaltă imagine, morală, aşa cum a fixat-o I. L. Caragiale în instantaneele *Din carnetul unui vechi sutler.* Iorgu, cel puţin în tinereţe, a fost un incorigibil amator de farse. Această înclinaţie i-a adus în adolescenţă eliminarea din şcoala de muzică a cadeţilor, după care s-a oploşit pe lîngă fraţii mai mari, făcîndu-se şi el actor. A jucat în trupa lui Costache Caragiali şi şi-a alcătuit şi propriile lui trupe, colindînd ţara. Pe la mijlocul veacului trecut, ca şi multă vreme după aceea, profesia de actor era nomadă. De trupa Iorgu Caragiali-Drăgulici s-au alipit, la Giurgiu, Mihai Emi- nescu, în perioada lui de cavaler rătăcitor cu cămaşa în zdrenţe. Cariera teatrală a lui Iorgu Caragiali, căsătorit cu o actriţă, a durat vreo treizeci de ani. Ca şi fratele său, a scris şi el texte pentru spectacole, „cîntecele comice" sau „şansonete comici" *(Cornetul sau astronomul voiajor, Jalbaru, Surdul)* şi cîteva piese cu foc bengal. Ţinta unora dintre compunerile lui e unionistă (Moş *Triioi* etc.), ceea ce vădeşte, dincolo de stîngăcia textelor, aceeaşi concepţie activă şi cetăţenească asupra teatrului, pe care am semnalat-o şi la Costache Caragiali. Repertoriul manuscris al lui Iorgu *(Clopoţelu fermecat sau O căsătorie la Otelu Patria din Bucureşti, Coriştii în provinţie sau Hoţii drept hoţi* etc.) prevesteşte de asemenea personajele, atmosfera şi dialogul teatrului caragia- lean. Prin investigarea critică a lumii micii burghezii, lucrările fraţilor Caragiali se constituie astfel într-un prolog al capodoperelor pe care le va crea nepotul. Diferenţa de nivel artistic e enormă,, şi nici nu se poate vorbi de o legătură directă. Creatorul *Nopţii furtunoase* va cerceta societatea romînească, în înfăţişarea ei de peste cîteva decenii, cu propriii săi ochi şi cu o privire mult mai pătrunzătoare. Să pronunţăm cuvîntul ereditate ? Sînt numeroase, în istoria culturii universale, cazurile în care un mare artist a fost

anunţat de rude mai apropiate sau mai îndepărtate, cu aptitudini similare. Oricum, în talentul, temperamentul artistic, spiritul satiric al marelui Caragiale se maturizează însuşiri aflate în mugur la cei doi înaintaşi.(^Cît priveşte nu numai gustul pentru teatru, ci şi considerarea acestuia ca mijloc de reflectare critică a realităţii — I. L. Caragiale le da- toreşte sigur unchilor săi, în preajma cărora s-a aflat şi s-a format în anii tinereţii sale> Spusele lui Costache Caragiali : ,,Nu place oglinda sluţilor — şi societatea geme de sluţi, şi teatrul este oglinda moravurilor", se pot aplica dramaturgiei nepotului, ca un foarte adecvat moto. în sfîrşit, tehnica dramatică, surprinzătoare pentru neavizaţi, încă de la prima piesă a lui Ion Luca, se explică prin ucenicia lui în teatru, mijlocită de Costache şi Iorgu. Scena exercită o mare forţă de atracţie şi poate lesne „împătimi" pe cineva. Oferă, cu aceeaşi generozitate, satisfacţii necunoscute aiurea, ca şi dezamăgiri amare. I. L. Caragiale va avea parte şi de unele, şi de celelalte.

3

Luca sin Ştefan a fost şi el cîtva timp actor. Rămaşi fără stare de pe urma părintelui lor scăpătat, cei trei fraţi Caragiali s-au arătat solidari în înfruntarea nevoilor. Cel mai vîrstnic şi mezinul au găsit un sprijin în intrepridul şi activul Costache. De aceea îi şi vedem o vreme în apropierea scenei şi a acestuia. Pînă pe la 1850, se cunosc prea puţine despre Luca Caragiale. În 1838, s-a căsătorit cu „madam" Caliopi, actriţă a „Societăţii filarmonice" şi, după aceea, una din componentele principale ale trupelor actoriceşti. Data căsătoriei nu ne poate îndreptăţi să situăm începuturile teatrale ale lui Luca atunci. Pe Caliopi ar fi putut-o cunoaşte, frec- venlîndu-l pe Costache, care începe să joace pe cont propriu chiar în acel an, dar în Moldova. Mai de crezut e că Luca apare pe scenă, după stabilirea fratelui său la Bucureşti, în anii din preajma revoluţiei. La 1848, în lucrarea *Dreptatea popolului judece pe ¡raţii Caragiali,* deşi cel mai vîrstnic, are un loc subaltern faţă de Costache şi se

plînge, probabil ca răspuns la acuzaţiile de „aristocratism", de sărăcia lui lucie „moştenită de la părinţi". Cum nu se simţea într-atît de dăruit pentru scenă, incit să se definitiveze cu orice consecinţe în profesia de actor, cum, pe de altă parte, căsnicia cu Caliopi îl dezamăgise, Luca s-a hotărît să-şi caute, pe seama lui, alte rosturi. S-a despărţit deci de Caliopi şi de teatru şi şi-a găsit un loc în administraţia mănăstirii Mărgineni din Prahova. Aici îl aflăm în 1850, în postul de grămătic (copist) ; peste cinci ani, va semna actele ca „secretarul sfintei mănăstiri", în subordinele avocatului serdar Costache Păltineanu, care i se adresează într-un rînd cu titlul de „pitar". Documentele ftu confirmă acest prim şi foarte modest rang. Luca ajunsese oarecum la liman, în ceea ce priveşte situaţia lui materială. Pînă la secularizare, bogata mănăstire Mărgineni era în stare să-şi îndestuleze slujbaşii, fireşte, nu în măsură egală pe toţi. Luca putea trimite, în ianuarie 1852, mamei sale, la Bucureşti, curcani, găini, o şuncă, un purcel şi un clapon, precum şi botine pentru copiii lui Costache Caragiali, aflat el, acum, într-o stare economică mai proastă. Maria St. Caragiali expedia şi dînsa grămăticului mănăstiresc făinoase şi delicatese de la oraş : jimble, făină, macaroane, scrumbii afumate şi umplute. Solicita, în schimb, „ceva de cheltuială", fiind „prea strîmptorată".[10] În ceea ce priveşte situaţia familială a fiului ei mai mare, bătrîna era nemulţumită că acesta nu se despărţise legal de prima soţie, ca să se poată cununa cu aceea cu care încă din 1848 întemeiase un cămin definitiv. E vorba de Ecaterina Chiriac Caraboa, născută la Braşov în 1815, deci mai tînără cu numai trei ani decît Luca. Ochioasă, brună, cu buza de jos proeminentă [u], Ecaterina, deşi trecută de pragul tinereţii, era o femeie atrăgătoare. Se spune că în tinereţe fusese chiar frumoasă şi că portretul unei necunoscute, zugrăvit de ruda ei, pictorul Constantin Lecca, îi aparţine.

Ecaterina Caragiali, fiindcă aşa îşi zicea şi i se zicea, deşi legătura ei cu Luca n-a fost legalizată, e mama marelui dramaturg. Era fiica lui Chiriac Caraboa, neguţător „companist" în oraşul de la poalele Tîmpei şi a Elenei, născută Alexovici. Mihail Ale- xovici

făcea de asemenea parte din tagma negustorilor ardeleni. Faptul că semnătura lui Luca Chiriac pe un act e ortografiată greceşte şi că într-o ţabelă neguţătorească, la rubrica privind originea şi naţionalitatea lui Mihail Alexovici (Alexi, Alexiovitz, Alexiovici, Missa sap Mişa) se notează că negustorul venise din Turcia şi era „Graecus natione" (grec de neam) — spre deosebire de un asociat „natione Valachus" — pare a îndreptăţi părerea că ambii bunici materni ai lui Caragiale au fost de naţionalitate grecească. S-a făcut totuşi observaţia că, datorită asociatului. sau Nicolae Rotz (nume obţinut prin germanizarea lui Răuţ) se deprinsese cu limba romînă şi îşi însuşise simţăminte romîneşti în aşa măsură încît, cu prilejul alegerii unui preot pentru biserica ortodoxă din Schei, el şi-a dat votul, deşi în minoritate, în favoarea preotului romín, împotriva candidatului grec.[12] împrejurarea ni se pare semnificativă şi ne vine greu să credem că Răuţ l-a putut influenţa într-atîta pe Mihail Alexovici, transformîn- du-l în patriot romín. Pornind de aici, înclinăm să ne asociem părerii că obîrşia maternă a lui Ion Luca Caragiale e romînească. Mai exact, aromînească.[13] Nici ortografia grecească a numelui lui Luca Chiriac Caraboa (Lucas Kyryaco), nici formula — pentru Mihail Alexovici — „Graecus natione" nu sínt argumente peremptorii. Forma Rotz nu-l transformă pe Răuţ în sas, după cum nici Russo pe Alecu Rusu în francez, iar Negruzzi, pe Costache Negruţ, în italian. Prefixul *Caia* e foarte frecvent la romînii macedoneni, iar sufixul *ici* se întîlneşte des la romînii sud-dunăreni, stabiliţi în imperiul habsburgic. Numeroase familii aromîneşti şi-au derivat numele cu acest sufix — slav — nu numai în Serbia, ci şi la Pesta şi în Ardeal (Ioanovici, Dincovici, Panteleici, Petrovici, Iancovici, Constantinovici etc.). Un oarecare Ioan Alexi, neguţător aromîn (rudă cu Mihail Alexi ?), s-a remarcat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în comerţul cu lînă. Cît priveşte denumirea de grec, cei ce s-au ocupat cu istoria comunităţilor de romîni macedoneni aşezaţi în nordul Dunării stabilesc în unanimitate că nu poate fi luată *ad-litteram.* Pentru faptul că veniseră din sud şi că aparţineau ritului

greco-ortodox, aromînilor li se spunea în mod obişnuit greci. Aromînul ohridean Enache Cosman, tatăl lui Dimitrie Bolintineanu, era denumit familiar lani grecu. Cercetători marcanţi ai emigraţiilor aromîneşti constată că, în Ardeal, numele de grec devenise sinonim nu npmai cu acela de aromin, ci şi cu acela de negustor. Neguţătorilor, saşii le spuneau „Grieche", iar ungurii „görög". Aromînii comercianţi apar în Ardeal încă de prin veacul al XîV-lea şi se constituie, cu timpul, în companii puternice, obţinînd privilegii din ce în ce mai mari. Compania „grecească" din Braşov, de fapt aromînească, cel puţin în majoritate, îşi cîştigă diploma de privilegii în. 1678. Peste nici o sută de ani, afirmă autorul unui masiv studiu despre aromîni, „compania grecească era grecească numai cu numele". Acelaşi susţine că la Braşov n-a găsit „printre companişti, greci veritabili din insulele sau din Grecia continentală".[14] Dacă tabelul negustoresc, citat mai sus, făcea distincţie între Mihail Alexovici şi Nicolae Răuţ, cu precizarea, pentru cel din urmă, că e „Valachus natione", aceasta se datoreşte faptului că Răuţ era localnic, valah din „Scheii Braşovului", spre deosebire de primul, venit de aiurea. în ceea ce priveşte ascendenţa maternă a lui Ion Luca Ca- ragiale, mai extragem amănuntul că, după părerea autorului german al unei monografii a Braşovului, lui Mihail Alexovici i s-a respins, în 1794, cererea de cetăţenie, pentru motivul că ar fi fost sîrb. Mo- nografistul german vrea să spună, probabil, că solicitantul venea din Serbia. Tot ce se poate. Acolo aromînul Alexi va fi devenit Alexovici. La 1800, acesta primea cetăţenia imperiului.

Cum se ştie, familiile de neguţători din marile centre ale Ardealului au patronat mereu, cu zel, iniţiativele culturale. De aceea avem motive să admitem ipoteza că şi în familia Alexovici ştiinţa de carte era la loc de cinste ; la fel avea să fie şi în casa lui Luca Chiriac Caraboa. În orice caz, a doua fiică a acestuia, Ecaterina, era, la însoţirea ei cu Luca Caragiali, o femeie relativ instruită.

Indiferent de obîrşia celor două linii, pornite totuşi din Balcani şi tangente, după itinerarii ocolite, în Prahova, rezultatul întîlnirii lor a fost fericit, să- vîrşindu-se sub o zodie norocoasă. Urmaşul bucătarului idriot şi al neguţătorilor aromîni a crescut sub cerul romînesc şi, chiar dacă va vorbi uneori de ascendenţa lui străină, va fi prin sentimente şi manifestări un patriot, iţundru de frumuseţea şi bogăţia limbii romîne, pe care o cunoştea ca nimeni altul.Ecaterina Logadi, fiica dramaturgului, îşi aminteşte că „se mîndrea cu marea lui cunoaştere a limbii şi declara fără înconjur : — Nu o stăpînesc mulţi ca mine." [15] Avem temeiuri să presupunem că în casa lui Luca Caragiali se vorbea romîneşte, Ecaterina Caraboa neştiind altă limbă. Scrisorile ei către bărbat şi, mai tîrziu, către fiu, sînt aşternute în limba ro- mînă, cu unele întorsături arhaice şi formulări mai naive, dar fără poticnelile de lexic sau sintaxă ale cuiva cu şcoală şi conversaţie în altă limbă.

Ion Luca Caragiale a început să-şi adune zestrea de cunoscător desăvîrşit al subtilităţilor limbii ro- mîne încă din casa părintească. Atmosfera de înţelegere şi afectuoasă convieţuire dintre părinţi l-a pregătit pe viitorul soţ şi tată grijuliu. Patima pentru teatru a unchilor i s-a transmis şi lui.

Dar, cu aceasta, prologul se încheie.Capitolul I

COPILĂRIA ŞI ADOLESCENŢA

.1

„Sunt copil de părinţi săraci...”
(Scrisoare către A. Vlahuţă)

Într-o seară de iarnă, sosind de la Berlin, Cara- giale îşi făcu intrarea în casa lui Vlahuţă, cu o privire visătoare şi spuse cu neobişnuite inflexiuni duioase în voce : „Parcă văd... Seara. Frig. Ninge, viscoleşte. La Ploieşti. Acum cincizeci şi atîţia de ani... O femeie săracă, într-o odaie fără foc, se chinuieşte, nemişcată, pe o saltea de paie... Vîntul vîjîie afară, nenorocita femeie se zvîrcoleşte înăuntru de dureri groaznice... Şi toată noaptea o duce aşa... De-abia către ziuă se uşurează. Naşte un copil fără noroc... Ei bine, copilul ăla sunt eu I..." Cei de faţă fură surprinşi, dar oaspetele se grăbi să împrăştie, cu o glumă, după obicei, norul de înduioşare ce-l adusese cu sine.[1] Poate că tocmai tristeţea ce-l copleşise pe Caragiale în acea seară de iarnă dă tabloului o estompă sumbră, pe care n-a avut-o în realitate. Cum am văzut, grămăticul mănăstirii Mărgineni nu mai era în 1852 un om aşa de lipsit, încît femeia lui să îndure chinurile facerii într-o odaie fără foc. Postul modest pe care-l deţinea nu-l ridicase totuşi în rîndurile celor înstăriţi, aşa că, atunci cînd va afirma despre sine că e copil de oameni săraci, Caragiale nu va mai exagera ca în evocarea condiţiilor naşterii sale. Viscolea, ca în miez de iarnă grea, eînd s-a născut viitorul dramaturg, în noaptea de 29 spre 30 ianuarie stil vechi. Evenimen-tul s-a produs nu la Ploieşti, ci la Haimanale, aşezare din apropierea mănăstirii Mărgineni. După referinţele localnicilor, casa lui Luca Caragiale se afla, pare-se, la capătul unui dîmb, paralel cu zidul ca de cetate al mănăstirii. Aşezarea de oameni nevoiaşi, pripăşiţi prin partea locului — de unde şi numele peiorativ de Haimanale — a purtat mai tîrziu numele de Vornicul Măgureanu, care n-a reuşit să-l facă uitat pe cel iniţial. începînd din 1952, satul a primit numele celui mai vestit dintre cetăţenii săi. Gomuna Ion Luca Caragiale, la 25 kilometri de Ploieşti şi cam tot atîţia de Tîrgovişte, e astăzi o aşezare înfloritoare, cu gară, de unde pornesc trenuri şi spre Moreni, Filipeştii-de-Pădure şi Gura-Pălăngii, Cum se vede, e un centru de o anume importanţă, care şi-a lărgit locul, prin defrişări în marile păduri de fagi. Pe sub crengile bătrînilor copaci

de altădată şi-a purtat Luca sin Ştefan primul născut, în ziua de 7 februarie 1852, naşă fiind Maria, cea venită cu patruzeci de ani înainte, în alaiul lui Caragea- vodă, de la Constantinopol. Peste numai două luni, pe la mijlocul lui aprilie, Luca Caragiali fu nevoit să plece, probabil în interes de serviciu, la Bucureşti, unde rămase pînă în mai. Scrisorile Ecaterinei — „Cati" — sînt ale unei soţii iubitoare care ghiceşte necazurile soţului, chiar dacă acesta i le ascunde. Soţii îşi fac reproşuri de dragoste, puţin exagerate după patru ani de convieţuire şi la vîrsta lor. Probabil că nu erau deprinşi să stea despărţiţi atîta vreme. Cati, ca orice gospodină de la ţară, a pus în primăvară cloşti şi-şi încunoştiinţează bărbatul că are doisprezece pui de curcă, răţuşte şi pui de găină. în casă nu domnea însă întotdeauna belşugul — sînt zile cînd la bucătărie nu e foc şi ,,n-au avut nimeni ce mînca". Cincisprezece cornuri trimise de la Bucureşti prin Ion Vizitiu fac bucuria femeii şi a copilului — ,,a păpat şi scumpul nostru Iancu". Iancu nu avea decît vreo trei luni, dar mama îl asociază formulelor de; politeţe şi afectuoase adresate tatălui şi rudelor din Capitală — „Iancuţu, copilaşul nostru cel scump sărută mîna tătuţului şi la toţi şi toate rudele, el să află sănătos, voinic, împreună cu mama lui". Copilul era într-adevăr voinic, căci pe la patru luni mama îl şi purta în picioare, ceea ce-l alarmează pe Luca, de unde asigurarea imediată:' „Pentru Iancuţu nostru drag nu te-ngrija, că eu nu-l port mult în picioare, numai cîte puţin, şi îl ţin bine, nici nu-l port mereu". E un copil „blagoslovit" — „bunătatea lui este nespusă. Acuma s-a dedat în apă, nu i se aude guriţa pînă îl scald, apoi rîde de tot, vesel, vesel, din somn cînd se deşteaptă cu rîs şi cu gîngîituri".

Pînă la împlinirea vîrştei de şcoală, Ion Luca a crescut în libertatea neîngrădită a copiilor de la ţară. Sănătos şi deosebit de vioi, bătea coclaurile, dar ştia să guste şi deliciile serilor calme, cu basme spuse de vreun moşneag sau vreo bătrînă din Haimanale.

Avea şase ani cînd a văzut cometa lui Donatti, corp ceresc grandios cu două cozi fantastice. Apariţia îl va

fi uluit şi îngrozit ca pe toată lumea, mai ales că se arăta la numai un an după spaima stîrnită în Europa întreagă de altă faimoasă cometă, despre care se prezisese că se va ciocni cu pămîntul, dar care nici nu se ivise. Cometa ce trebuia să provoace cataclismul în 1857 e cea pe care au apostrofat-o Grigore Alexandrescu în satira *Comediei anon- sate* şi Costache Caragiali, în cîntecelul unionist *Biciuirea cornetului de la l-iu iunie 1857.* I. L. Caragiali va pomeni despre cometa lui Donatti într-o scrisoare trimisă unui astronom ardelean, peste 53 de ani, ceea ce dovedeşte că i-a lăsat o impresie ne- ştearsă[2]. în general, de locurile copilăriei îşi va aminti mereu cu emoţie. Trecînd în 1884 prin ţinutul natal, scriitorul va întrerupe brusc şirul povestirilor glumeţe, la sesizarea lui Delavrancea, cu care se afla în compartiment — „Luca, ne apropiem de Ploieşti" — şi „privind pe geamul vagonului, exclamă cu nostalgie : — Ah I iată crîngurile prin care rătăceam ca un sălbatic, către apusul soarelui. Cum aş dori să mă întorc la zilele basmelor". [3] „Sălbaticul", ajuns la vîrsta fatală de şapte ani, a încetat de â mai face parte dintre „haimanale", fiindcă a fost luat dintre consătenii lui şi dus la Ploieşti, ca să fie dat la şcoală. Se pare că întreaga familie s-a mutat acum la oraş, Luca Caragiali părăsind slujba de secretar mănăstiresc şi de trepăduş, în subordinele unui avocat. Deveni el însuşi avocat, profesie pentru care avea desigur experienţă şi pentru care nici nu se cereau pe atunci studii speciale. Mult mai tîrziu, Vlahuţă îşi va cumpăra şi el o diplomă de la o „fabrică de avocaţi" din Tîrgovişte, plătind documentul cu şaizeci de franci în naht * şi şaizeci în chitanţă. Proaspătul avocat Caragiali, descins în Ploieşti, şi-a încredinţat băiatul dascălului Haralambie de la biserica Sfîntul Gheorghe, în curtea căreia Ion Luca şi-a făcut „instrucţiunea cu slovă popească", chirilicele fiind încă pentru cîţiva ani alfabet oficial. Ştrengarii cumpărau de la dascăl dreptul de a trage clopotele de Paşti, cu cîte doi gologani de trei parale şi ouă roşii. De jos, în timp ce ciocănea cu măiestrie toaca de fier, dascălul

admonesta clopotarii, prea zeloşi din amuzament, cu strigătul: „Mai încet, mă! că mi le dogiţi!" şi, foarte... laic, îi înjura de „feştila moaşii". „Venerabilul" popa Marinache, cu barbă mîndră de boran- gic alb, era tot atît de slobod la gură. Pe la marile sărbători, copiii mai încurcau cîteodată lucrurile, cum i s-a întîmplat unui nepot de arnăut domnesc, care, în loc de sfeşnicele fără valoare ale bunicii, a dus acasă sfeşnicele de argint masiv ale ctitorului bisericii. Incidentul a fost rezolvat de dascălul Ha- ralambie cu o «feştilă şi două palme» aplicate bietului băiat, care a justificat confuzia prin aceea că ambele perechi de sfeşnice erau împodobite cu zambile pembe... Micii şcolari priveau cu jind belşugul de bunătăţi ce se revărsa spre folosul celor doi slujitori ai bisericii, cam prea ahtiaţi după bunurile acestei lumi — cozonaci şi plăcinte de drob, căpăţîni de miel pe orez, cu caimac de iaurt, ouă roşii şi pască adunate din mahala în mari basmale cadrilate. Din prea multă neînfrînare, dascălului Ha- ralambie „i s-a stins şi lui feştila chiar într-o săptămînă luminată..." [4]

Familia lui Luca Caragiali se instalase, cu chirie, în casa lui hagi Ilie lumînărarul, de la aceeaşi biserică Sfîntul Gheorghe. Era o casă solidă, cu ziduri atît de groase, că în firida ferestrelor puteau fi depozitate şase borcane mari de murături. Nouă trepte urcau spre pridvorul susţinut de stîlpi greoi de stejar. Din pridvor, pătrundeai într-o sală largă, cu două odăi în stînga şi două în dreapta. Sobele „de o dignitate magistrală" erau văruite în alb. În odaia lor, paturile copiilor, al lui Iancu şi al lui Lenei — cu trei ani mai mică decît fratele ei — erau aşezate „cu faţa spre lumina vetrei şi cu căpătîiul sub icoane..." Casa, cu acoperiş ţuguiat de şindrilă, aşternut spre nord cu un covor de muşchi verde şi moale, era înconjurată de o curte imensă, cu pomi fructiferi şi bălării ce răspîndeau arome tari. Descriind peste patruzeci de ani grădina copilăriei, scriitorul va da una din puţinele lui pagini de sensibilitate la farmecul naturii :

„Iată şi liliecii... Au înflorit a doua oară — semn de toamnă lungă... îmi trimit de departe mirosul lor onest.

Să ne apropiem binişor şi să intrăm în grădina care parcă n-are fund. Grădina asta — s-o vezi noaptea pe lună I Atunci să-i mănînci discret prunele brumării. Iată ce frumuseţe de prune. Dar gu- tuile... Şi perele astea de. iarnă... Astea se mănîncă tocma-n postul Paştelui. Şi viţa, uite ce încărcată el

Uitaţi-vă departe, pînă-n ulucile cari d-abia se zăresc colo jos. Toată cîmpia aceasta plină de bălării uriaşe e curtea caselor. Nu simţiţi cum miroase a bălărie răscoaptă de soare ?"[5] Pentru hoinarul spaţiilor largi de la Haimanale, curtea aceasta era un paradis, cu prelungire în grădinile vecine, peste gardurile uşor de sărit. Cum să rezişti ispitei de a explora şi porţiunea de rai de dincolo de gard, unde te poţi înfrupta cu vestitele vişine turceşti, chiar dacă boabele negre şi dulci sînt păzite de stăpînul grădinii, un arhanghel Mihail înarmat, în loc de spadă de foc, cu un bici lung, care te arde mai rău cînd te-ajunge din urmă aburcat pe gardul pe care-l sari înapoi, spre propria ta curte ? Deşi i-a crescut sub o straşnică supraveghere, scriitorul n-a ascuns copiilor lui năzbîtiile propriei sale copilării, „Spunea — relatează Ecaterina Logadi — că în copilărie fusese un băiat neastîmpărat, spaima mahalalei. Mama lui primea desp plîngeri pentru merele furate din pomul vecinului, bătăi cu copiii şi multe ale năzdrăvănii, pe care noi, în copilăria noastră, nu le-am cunoscut." Poate că părintele voia, în sens autocritic, să dea copiilor lui o pildă de cum trebuie să se poarte... Odată, Iancu a confecţionat un zmeu imens, din opt coli, cu zbîrnîitul căruia a interzis o noapte întreagă somnul mahalalei. Când venea la Ploieşti unchiul Iorgu, cu truipa, nepotul era nelipsit de la reprezentaţii. Apoi, pe stradă, făcea pe actorul, maimuţărind cu haz trecătorii ce i se păreau caraghioşi.

După un an de patriarhală tutelă şcolărească a dascălului Haralambie, cel cu feştila, şi a popii Marinache, elevul Caragiali Luca Ion a trecut la Şcoala domnească nr. 1 din Ploieşti, unde catalogul clasei a

3

doua îl înregistrează în anul şcolar 1860—1861.

La opt ani, aşa cum îl vedem într-o fotografie, era un băieţaş cam slăbuţ, ţigănos, cu bolta cranianã mare, frunte înaltă şi privire inteligentă, mai mult meditativă decît ştrengărească. Tuns mărunt, e îmbrăcat îngrijit, în haină de uniformă, cu vestă şi flanelă închisă la gît sub gulerul alb al cămăşii. Cu slova învăţată la Sfîntul Gheorghe, putea acum să se instruiască ceva mai temeinic, după o programă ce cuprindea obiectele : religia (catehismul moral), geografia Principatelor, aritmetică, citirea şi caligrafia. Caligrafia, mai ales, a luat-o în serios. Manuscrisele şi scrisorile dramaturgului vor fi modele
de scriere frumoasă. Dar nici la celelalte obiecte nu s-a lăsat mai prejos ; la sfîrşitul anului a primit premiul al treilea, cu cunună. Fiu al unui om fără trecere deosebită, va fi fost chiar primul, dîndu-se însă întiietate altora, din motive... extraşcolare, ca în schiţele lui de mai tîrziu. Bănuială cu atît mai întemeiată, dacă ţinem seama de fumurile învăţătorului Zaharia Antinescu, membru corespondinte, onorar, „bene-merito" şi... eţetera al atîtor asociaţii, societăţi şi ordine, că transcrierea titlurilor de pe cartea lui de vizită ne-ar lua o pagină întreagă. Din fericire, Ion Luca nu s-a aflat sub autoritatea acestui vînător de demnităţi onorifice decît un an. Elevul şi-a amintit mania fostului dascăl, cînd a înşirat titlurile lui conu Trahanache. Dascălul nu şi-a uitat nici el elevul, trimiţîndu-i, în 1901, o felicitare pe spaţioasa-i carte de vizită, umplută pe-o faţă cu faimoasele lui demnităţi. În clasa a III-a (1861—1862), Ion Luca a trecut sub patronajul lui Bazil Drăgo- şescu. Nici pe acesta nu l-a uitat, dar în altfel. Bazil Drăgoşescu nu era lipsit de cultură — ştia latineşte şi a scris un manual de istoria romînilor, — dar mai puţin cărturar decît colegul său de la clasa a doua. Totuşi, în cei treizeci de ani cît a funcţionat la Ploieşti, el a fost institutorul cel mai iubit şi respectat de elevii săi. Caragiali Luca Ion îi va păstra recunoştinţă toată viaţa : „Să-i dea Dumnezeu odihnă bună bravului nostru

dascăl, neuitatului meu domnul Basile Drăgoşescu ! În trei ani m-a-nvă- ţat, cu litere străbune, romînească toată cîtă o ştiu pînă-n ziua de azi, că mai mult, după el nici n-am mai avut-unde-nvăţa ; şi tare birie-mi prinde acum I" Dascălul avea talent la predare, dar nu evita nici mînuirea nuieluşei, instrument inevitabil în pedagogia vremii. Nuieluşa aceea a fost o adevărată baghetă magică, în deprinderea definitivă a regulilor ortografice. Cum s-o vorbeşti de rău ? La deschiderea anului şcolar de sub auspiciile lui Bazil Drăgoşescu, elevii Şcolii domneşti nr. 1, instalată
într-o baracă vastă, au trăit un eveniment de neuitat. într-una din călătoriile lui prin ţară, care au hrănit atîtea anecdote cu miez, vodă Cuza, poposind la Ploieşti, a vizitat şi şcoala. Copiii, „care mai de care mai sărăcuţi", gătiţi de sărbătoare şi foarte emoţionaţi, l-au primit cu triple urale dezlănţuite la comanda dascălului. După ce înaltul oaspete s-a aşezat pe jilţul ce i se pregătise, înconjurat de notabilii oraşului, Bazil Drăgoşescu a rostit un cuvînt de salut, apoi, luînd în mînă tibişirul, s-a întors spre copii şi le-a spus printre altele, cu emoţie şi mîn- drie patriotică : „De astăzi încolo, ne-am căpătat iar onoarea de popor liber, de popor latin ! Jos cu slova străină I sus litera străbună !" Acestea zise, învăţătorul aşternu pe tablă, cu „litere străbune", frumoase ca dfe tipar, urarea : „Vivat Romînia I Vivat Naţiunea Romînă ! Vivat Alexandru Ion I, Domnul Romînilor I" Momentul fu înălţător. Institutorul izbucni în plîns, urmat de toţi cei de faţă, iar vodă, ducîndu-şi şi el batista la ochii umeziţi, îl bătu pe umeri zicîndu-i : „Să trăieşti ! cu romîni ca tine n-am teamă !" După ce i-a mîngîiat pe copii şi i-a îndemnat să-şi asculte învăţătorul, domnitorul Cuza a plecat, urmat de suită, dascăl şi şcolari. A doua zi, l-au condus cu toţii cîţiva kilometri dincolo de bariera oraşului. în satul Brăneşti, domnitorul şi-a luat rămas bun, adresîndu-li-se familiar: „Vă mulţumesc de buna primire. Acum, duceţi-vă acasă, că nu puteţi merge cu mine pînă la Bucureşti ; şi eu am treabă mîine acolo ; trebuie să

dăm bice cailor. Să mergem fiecare la datoria noastră şi de-acu, toţi pe treabă I Rămîneţi sănătoşi ! Să ne vedem sănătoşi!" Uralele nu s-au ostoit pînă cînd trăsurile domnitorului şi ale suitei au pierit într-un nor de praf. Şcolarii s-au întors seara-n oraş, cîntînd *Hora Unirii.*[6]

Nu trei ani, cîţi spune Caragiale, înşelat de memorie, l-a avut dascăl pe Bazil Drăgoşescu, ci numai un an, în clasa a IlI-a. în clasa a IV-a (1862—1863), â învâtat cu directorul şcolii, Mihail GeorgescU. Dacă în clasa precedentă, din 85 de elevi ieşise primul, împărţind cinstea de premiant cu un coleg, amîndoi dăruiţi cu cîte o *Caligraiie,* un *Desen linear* şi o *Istorie a romînilor,* în ultimele clase primare — fiindcă se pare că a urmat şi clasa a V-a, cu cursuri speciale de franceză, germană şi elină — s-a clasificat mai slab, nu însă sub limita menţiunilor şi a darurilor în cărţi. La sfîrşitul anului şcolar 1863—1864, fostul elev al Şcolii domneşti nr. 1 cerea, printr-o petiţie cu semnătură proprie, dar într-un stil umflat, ce nu poate fi al unui băiat de doisprezece ani, atestatul de absolvire a cursului elementar: „Creatorul mi-a graciat încă patru ani de viaţă materiale şi dv. în aceşti 4 ani aţi aşezat piatra fundamentale a întregii mele vieţi morale. M-aş socoti şi mai mult chiar decît ingrat dacă împreună cu născătorii mei naturali nu aşi ama (iubi, n. *n.)* şi estima şi pre renăscătorii mei morali..."[7]

Bine pregătit, absolventul s-a prezentat, pare-se, în sesiunea din acelaşi an la examenul de clasa I-a gimnazială. în orice caz, în iunie 1867 încheiase cu bine, deşi cu succese mereu mai mici, ciclul celor patru clase de gimnaziu, la „Sfinţii Petru şi Pavel" din Ploieşti. Notele la studiu au coborît mai puţin (la latină, romînă şi franceză sînt totuşi maxime, sau aproape), dar la conduită cad — vai I — pînă la 6. Zvăpăiatul de la Haimanale intră într-o perioadă de criză, împins de fierberea pubertăţii. Băieţandrul se va pomeni antrenat şi în boclucuri mai mari, de ordin public. Tatăl său l-ar fi vrut absolvent şi de liceu, în care scop l-a dus la Bucureşti, şcolile din Ploieşti fiind lipsite de cursul superior. Absolvirea clasei a V-a gimnaziale stă însă sub semnul întrebării. în 1868, mama şi cei doi copii sînt în Capitală. Ploieştii fură părăsiţi, deocamdată temporar. Străzile oraşului îl vor revedea peste doi ani, încins cu sabia unui subcomisar, „dezarmat" de el însuşi.„Suvenire de ta profesorat mea de declamaţiune' C. Caragialy".

(însemnare pe un volum de C. Caragiali)

Pentru a-şi pune la adăpost bătrîneţile apropiate, avocatul Luca Caragiali se decise, în anul trimiterii alor săi la Bucureşti, să devină slujbaş de stat. Ceru şi obţinu postul de judecător supleant la Tribunalul Prahova, unde fu numit printr-un decret domnesc din 20 decembrie 1868. Cam puţin pentru un om de 56 de ani. Fostul secretar mănăstiresc şi avocat se aştepta însă la o rapidă înaintare. îl părăsim deocamdată între registrele şi necazurile lui, pentru a-i urma fiul în

Capitală.

Ecaterina Caragiali trăsese cu copiii la unul din cumnaţi — nu putea fi decît Costache, fiindcă Iorgu rătăcea prin ţară, cu trupe de adunătură — sau la cumnata Anastasia. Mai curînd la cea din urmă, mai bine gospodărită decît actorul, rămas cam la voia întîmplării după falimentul din 1855.

Oricum, chiar dacă nu şedea la ea, Anastasia îşi scotea nepotul în lume, locul de încredere pe care-l ocupa în casa agăi Mânu prilejuindu-i frecventarea unor familii din protipendada bucureş- teană. Alexandru Davila a văzut-o în casa cucoanei Elena Cornescu. Anastasia, de o izbitoare asemănare cu Iancu, era — zice acesta — „mucalită şi înţepătoare ca şi el". Prin Nastasia, Davila l-a cunoscut pe viitorul său prieten — „era un băieţandru ceva mai mare însă decît mine". Acest „ceva mai mare" ni se pare foarte aproximativ. Davila s-a născut în 1862, fiind deci cu zece ani mai mic decît Iancu. Chiar dacă am plasa întîlnirea dintre cei doi băieţi mai tîrziu, diferenţa de vîrstă tot nu îngăduie, pentru multă vreme, o prietenie. Davila notează că, la început, ei s-au privit „chiorîş", fiindcă „el (Iancu, *n.n.)* era un neîngăduitor şi tăios observator al omenirii, iar eu un visător utopist" [8]. La 16—18 ani, precocele Ion Luca putea avea, fie şiîn manifestări de adolescent, aerul unui observator lucid şi incisiv al lumii, dar visătorul utopist de şase-opt ani e o apariţie - imposibilă. Probabil că Davila, amintihdu-şi tulbure prima lui întîlnire cu Caragiale, a transferat asupra copiilor de altădată trăsături ce se vor vădi mai tîrziu. Caracterizării mătuşii, chiar şi a lui Iancu, îi putem acorda credit. Vioiul şi tăiosul ploieştean nu-i cruţa nici pe cei mai apropiaţi. îşi necăjea într-una sora, incit biata fată se plîngea tatii, scriindu-i la Ploieşti. Cu blîndeţe, acesta o încredinţa în răspunsul său : „el te iubeşte şi de face cîte o nerozie este felul lui aşa, nu este inima lui rea". Luca îşi cunoştea bine băiatul. „Felul" acestuia de a fi îl va face incomod şi mai tîrziu multora. Comportamentul liber, prea fără etichetă, iritant pentru scorţoşii de la „Junimea", îşi are rădăcinile undeva, departe, prin coclaurile din jurul Haimanalelor şi pe uliţele prăfuite ale vechilor Ploieşti. Matur, Caragiale va fi un domn distins, dar nu-şi va cenzura pornirile temperamentului exploziv, mai ales cînd morga altora va da ghes spiriduşului neadormit să se manifeste.

În scrisoarea citată, Luca mai spunea cu duioşia lui de totdeauna: „...iubeşte dublu pe mama, că vezi că eu

nu sunt lîngă voi. Iubeşte pe nenea..." [9]

„Nenea" cunoscu, sigur în 1868, un adevărat şi mare visător, care i-a făcut o impresie extraordinară. Episodul ne e relatat de Caragiale după mai bine de douăzeci de ani, dar aşa de viu şi cu o emoţie atît de proaspătă, încît ne închipuim ce a însemnat pentru el, atunci, întîlnirea. Era toamna, şi în casa în care locuia trase în gazdă un actor. În evocarea sa, I.L. Caragiale nu-l va numi. Nu putea fi însă decît Mihail Pascaly[19]. Văzîndu-l citind „într-una" (să reţinem : absolventul a patru clase gimnaziale, flămînd de cultură, se îndopa cu lecturi), actorul, director de trupă întors din turneu, îi vorbi, cu un fel de mîndrie, despre un băiat din formaţia sa. Băiatul fusese descoperit la Giurgiu (să precizăm : de către Iorgu Caragiali, în vara lui 1867), culcat în fin şi citind cu voce tare din Schiller, în grajdul hotelului la care poposiseră actorii. Băiatul era argat în curte şi grăjdar. Pe Schiller îl citea în original; într-un geamantan azvîrlit în iesle, mai avea şi alte cărţi nemţeşti. „Copil de oameni, ajuns aci din cine ştie ce împrejurare", era „foarte blînd, de treabă". Cu şapte galbeni pe lună, Iorgu Cara- giali îl angajase sufler. Acum, trecut în trupa lui Pascaly, era în Bucureşti, cu biblioteca lui îndesată în geamantan. Iancu se aprinse de curiozitate. Voia să-l cunoască. „În închipuirea mea, văzîndu-l în revoltă faţă cu practica vieţii comune, găseam că dispreţul lui pentru disciplina socială e o dovadă cum că omul acesta trebuie să fie scos dintr-un tipar de lux, nu din acela din care se extrag exemplarele ste- reotipe cu miile de duzine." În revoltă faţă cu practica vieţii comune începuse să fie şi autorul acestei fraze, încă de-atunci. Era, şi el, un exemplar de lux. În aceeaşi seară, fostul argat de la Giurgiu sosi la directorul său. „Era o frumuseţe I O figură clasică, încadrată de nişte plete mari negre; o frunte înaltă şi senină, nişte ochi mari — la aceste ferestre ale sufletului se vedea că cineva este înăuntru ; un zîmbet blînd şi adînc melancolic. Avea aerul unui sfînt tînăr coborît dintr-o veche icoană, un copil predestinat durerii, pe chipul căruia se vedea scrisul unor dureri viitoare." Retrospectiv, Caragiale descifrează în chipul

tînărului prevestiri poate încă nerelevate atunci. Admirabilul portret e însă perfect autentic. Pribeagul se prezentă simplu :

,,— Mă recomand Mihail Eminescu."

Cu entuziasmul şi cu veselia vîrstei, cei doi băieţi, unul de şaisprezece, celălalt de optsprezece ani, petrecură o noapte întreagă împreună, discu- tînd filozofie, literatură. Eminescu îşi puse conlocu- torul la curent cu literatura germană, pe care o admira. La un moment dat, se angajă acest dialog:

„— Dacă-ţi place aşa de mult poezia (spuse Ion Luca, *n. n.)* trebuie să şi scrii... Am aflat eu că dumneata ai şi scris..

— Da, am Iscris.

~~ Atunci — şi mie-mi place poezie, deşi nu pot scrie — fii bun şi arată-mi şi mie o poezie de dumneata."

Fără nazuri, Eminescu scoase din buzunar o Jilă de hîrtie şi începu să citească, presupunem că patetic, cum se şi potrivea pentru ijn tînăr înamorat, fără speranţă, de o actriţă din trupă. Poemul evoca romantic dragostea nefericită a unui rege asirian şi se încheia cu o mărturisire deznădăjduită ce-ar fi trebuit să înmoaie inima de marmură rece a celeia căreia îi era de fapt adresată.

A *i* doua seară, prietenii se revăzură. Locvacele Eminescu din ajun era acum taciturn, ursuz, iritabil. A refuzat să mai citească, sau chiar să mai arate o poezie. Pentru el, poezia era pasiune, iar pasiunea ce-i învolbura atunci sufletul rămăsese fără ecou. Chemarea regelui asirian irosise în zadar. Cum o va face şi mai tîrziu, poetul şi-a căutat alinarea în somn. Probabil îngrijorat, Iancu se duse a doua zi să-l caute. L-a găsit dormind, deşi era amiaza. L-a trezit. Desperarea din seara precedentă pierise ca aburul unei beţii. Ziua a fost încă mai veselă decît celelalte, cu excursii pe aripile fanteziei pînă în India, cu evocări din istoria naţională. Poetul cîntă o doină...

Amoiul unei marmure — acesta e titlul amintitei poezii — a apărut în *Familia,* revista debutului, în 19 septembrie, stil vechi. Caragiale l-a cunoscut, deci, pe

Eminescu, pe la începutul lunii. Presupunem că, înţelegîndu-se excelent unul cu altul, au continuat să se vadă foarte des în lunile ce-au urmat. În primăvara anului 1869, la începutul stagiunii trupelor rătăcitoare de actori, Eminescu a plecat şi el, însoţind o formaţie, în Moldova. Caragiale l-a aşteptat în toamnă. Trupa s-a întors fără el: căminarul Eminovici îşi găbjise feciorul hoinar şi-l adusese acasă, pregătindu-l pentru Viena.[11]

Între timp, curînd după sosirea sa în Bucureşti, Ion Luca, chiar dacă se va fi înscris la vreun liceu, renunţase, îndreptîndu-se tot spre teatru. Starea materială a unchilor săi, actorii, n-avea nimic ispititor. Dar pasiunea lor pentru arta dramatică putea fi contagioasă, şi poate şi revolta faţă cu practica vieţii comune, vădită de noul prieten, poetul. Chiar în toamna anului 1868, comitetul teatral din Bucureşti, format din Ion Eliade Rădulescu, V.A. Urechia şi C.I. Stăncescu, * amintindu şi marile servicii aduse de Costache Caragiali scenei romîneşti, îl rechemă în activitate, ca profesor de declamaţie şi mimică, cu o remuneraţie mai mult decît modică — numai 900 de lei vechi pe lună — şi numai pentru o stagiune. Angajîndu-se să şi joace, cînd va fi nevoie de el, „împătimitul" de teatru trecu numaidecît la treabă. Printre elevii cursului se numărară de la început fiul său, George, şi nepotul, Ion Luca. Cei doi, împreună cu alţi cîţiva, obţinură, la cererea profesorului, dreptul de gratuitate la spectacolele Naţionalului, cu clauza de a face figuraţie, la cererea regizorului. Atrăgătoare obligaţie pentru nişte viitori actori I Ca să-şi poată continua cursul şi în al doilea an, Costache Caragiali adresă forurilor diverse petiţii, iar elevii, probabil îndemnaţi de profesor şi trecînd pe seama lor teama zilei de mîine a acestuia, protestară şi ei împotriva suprimării şcolii. Şcoala se deschise şi pentru stagiunea 1869—1870, cu acelaşi profesor şi aceiaşi elevi. Printre aceştia, şi cei doi veri Caragiali. Unchiul dărui nepotului său, în acest al doilea semestru de conservator, un exemplar din lucrarea publicată în 1867 — *Teatru naţionale în Ţeara Romînească* — cu dedicaţia : „D-lui I.L. Caragially, nepotului mieu spre

suvenire". Pe copertă Ion Luca adăugă o inscripţie : „Suvenire de la profesorul meu de declamaţiune C. Caragialy" şi semnă : „I.L. Caragialy, anul 1868—1869”. într-o paranteză dinaintea numelui profesorului descifrăm, sub ştersătura groasă, cuvintele „unchiul meu". Adausul i se va fi părut nepotului de o familiaritate neîngăduită faţă de profesor.

La încheierea semestrului 1869—1870, angajamentul lui Costache Caragiali expiră definitiv. Cu aceasta luă sfîrşit şi ucenicia de actor a lui Ion Luca. Această ucenicie i-a fost de folos în mai multe privinţe. Scriitorul va fi un ciţitor neîntrecut al operelor sale, prin intonaţie, mimică, gest. Chiar în conversaţie, Caragiale îşi va modula admirabil vocea, fără artificiozitate actoricească, foarte firesc, însă poate că şi aici răsuna ecoul unei deprinderi vechi. În sfîrşit, de la primele articole despre teatru, el se va remarca prin buna cunoaştere a istoriei acestei instituţii în ţara noastră. Să notăm, în această privinţă, că la deschiderea cursului său, Costache Caragiali ţinuse o serie de lecţii dedicate „Istoriei teatrului în genere, prin toate fazele sale pînă în zilele noastre", precum şi „istoriei teatrului romîn de la creaţiunea sa pînă azi".

Rămas în Bucureşti fără nici o treabă, tînărul de optsprezece ani se văzu rechemat de către tatăl său.

3

*„Simt picurîndu-mi o lacrimi de duioasă amintire : eram de optsprezece roze /.. **

(Scrisoare către Paul Zarifopol)

X Familia se regăsi la Ploieşti, pe la începutul verii anului 1870. Cu puţin înainte, supleantul Luca Caragiali, nemulţumit că nu fusese avansat, se gîndise să-şi dea demisia, drept care şi redactase petiţia respectivă. Supleantul n-a mai fost înaintat, şi nici n-a mai avut cînd. Nemulţumirile în serviciu şi, poale, boala ce-l măcina l-au determinat să-şi că- pătuiască degrabă feciorul. Şi astfel, cu adresa din 20 iunle/70, serviciul contabilităţii şi personalului din Ministerul de Justiţie comunica „domnului Ioan Caragiali" : „Sunteţi numit copist la Trib. Prahova pe temeiul recomandaţiei d-lui prim. preş. făcută prin telegrama nr. 6160, la

4

î

locul d-lui C. Basara- bescu, trecut în alt post".[12] Iată-l deci pe tînărul atît de îndrăgostit de libertate, obligat să-şi organizeze ziua după programul unei instituţii, şi încă sub supravegerea tatii ! S-a dus lupta împotriva practicii vieţii comune, s-a topit în zare mirajul scenei... Numai că, dacă taţii, grijulii, îşi aşază fiii pe calea parcursă de ei, bună sau rea, dar oricum cunoscută, se întîmplă că de multe ori fiii o iau razna, în căutarea drumului lor propriu. Aşa a făcut Costache Caragiali, refuzînd să rămînă slujitor, cum fusese părintele său. Aşa va face şi copistul de la tribunal, îndată ce fostul copist mănăstiresc nu va mai fi, ca să-l strunească. Şi asta s-a întîmplat chiar la sfîr- şitul verii care începea acum...

- în exercitarea funcţiei sale, supleantul Luca Caragiali a avut ghinionul să poarte pe umerii cam încovoiaţi parte din răspunderea pentru menţinerea ordinei publice la Ploieşti, tocmai într-o vreme de mari agitaţii, provocate de alegerile din 1869 şi 1870. Guvernul conservator de sub preşedinţia lui Dimi- trie Ghica a încercat să-şi asigure majoritatea, pu- nînd în mişcare, conform uzului, bandele de „agenţi turburători, înarmaţi cu ciomege", cum şe plînge opoziţia liberală din oraş într-o jalbă adresată însuşi factorului constituţional. Fireşte, opozanţii nu s-au lăsat mai prejos, mai ales că erau comandaţi de căpitanul Candiano Popescu, demisionat din armată, dar foarte belicos.[13] Alegerile pentru consiliile judeţene şi comunale, organizate în primăvara lui 1870, înveninară încă mai mult spiritele, în urma ştergerii din listele electorale a unor votanţi din opoziţie. În chestiunea contestaţiilor introduse de aceştia, fu pus în cauză şi judecătorul supleant Luca Caragiali, a cărui atitudine neutră îi aduse reproşuri din partea cercurilor liberale locale[u]. Incidentul ne revelă firea chibzuită şi prudentă a fostului secretar mănăstiresc.

Chipul însuşi al celui mai mare dintre fraţii Caragiali e al unui om înzestrat de natură cu duhul blîndeţii. Nici o asemănare cu înfăţişarea energică, deşi meditativă a lui Costache, sau cu aceea deschisă, încrezătoare şi veselă a lui Iorgu. în singurul portret

ştiut, Luca Carhgiali, cu părul scurt, mustaţă groasă, lăsată în jos şi unindu-se cu barba mare, tăiată drept, pare un monah bătrîn, alb de tot, cu surtuc în loc de sutană. N-a împlinit 60 de ani, dar îi dai mai mult, deşi fruntea şi obrazul, pe care-l bănuim rumen, sînt fără o cută.

Prudenţa supleantului în incidentul amintit are şi o altă explicaţie. În calitatea sa, ar fi trebuit să apere interesele guvernului, dar liberalii puteau obţine puterea; nu trebuia să-i întăriţi. Schimbarea guvernului a şi urmat în curînd. Pînă atunci însă a mai avut loc episodul faimoasei „republici" plo- ieştene, proclamată la 8 august 1870.

Totul s-a sfîrşit în ridicol, cum era şi normal. Trebuie spus însă că „republicanii" ploieşteni au speculat un lucru foarte serios, anume ostilitatea maselor populare faţă de domnitorul străin. Chiar în 1870 (în *Oda XIII),* Dimitrie Bolintineanu, exclus definitiv din viaţa politică după detronarea lui Cuza, pe care-l secondase ca sfetnic apropiat în realizarea principalelor sale reforme democratice, rostea fără ocol, în numele poporului înşelat, sentinţa dreaptă asupra celor patru ani de domnie a lui Carol I:

Era o misiune ia tron de patru ani.
Să scape-această ţară de furi şi de
tiranii Dar libertatea Jării se aservi
afară Şi se loviră-aceia ce iubesc a lor
ţară I

Precum se ştie, în iulie 1870 izbucnise războiul franco-prusian. Legăturile tradiţionale cu Franţa aflată acum în cumpănă, pe de o parte, pe de alta amintita animozitate faţă de suveranul prusac au făcut ca la Bucureşti şi în alte centre să se işte cu acest prilej o vie agitaţie care a îngrijorat guvernul conservator al lui Petre Carp. Partidul liberal, sătul de opoziţie, a socotit momentul potrivit pentru a prelua puterea, forţînd mîna lui Carol I, la a cărui înscăunare, în treacăt fie spus, contribuise cu foarte mult zel. Sub conducerea lui Eugeniu Carada, fost adversar al lui Alexandru Ioan Cuza, ca şi C. A. Ro- ' setti, s-a pus la cale un complot cu ramificaţii în mai multe oraşe importante din ţară. S-a obţinut şi adeziunea unor cadre din armată. Foarte curind acf apărut însă între complotişti diversiuni serioase. Insubordonat şi fără a cumpăni temeinic şansele reuşitei, Candîano-Popescu a dezlănţuit la 8 august mişcarea din Ploieşti pe cont propriu. La această mişcare a participat şi copistul Caragiali de la grefa tribunalului Prahova. Peste mai bine de trei decenii, scriitorul îşi va aminti cu zîmbet de aventura lui de pe cînd avea „optsprezece roze", dar cam tot atunci, mai exact în 1906, va scrie cu real dezgust despre „marele farsor" — regele.

Avem înainte două relatări asupra istoriei de o zi a „republicii" din Ploieşti. Una reconstituie faptele pe bază documentară,[14] cealaltă e cronica veselă din schiţa *Boborul.* În preajma zilei de 8 august, conspiratorii ploieşteni, în frunte cu aventuristul Candiano-Popescu, ţinură cîteva adunări, cu tainice transmiteri de consemnuri. În mişcare fură antrenaţi mărunţii slujbaşi ai oraşului, grădinarii şi vardiştii de noapte. La data şi ora fixată, prepuşii conspiratorilor traseră clopotele şi sunară din trîmbiţe. Călare şi îmbrăcat în uniforma scoasă de la naftalină, căpitanul Candiano-Popescu se arătă pe străzi marţial, dînd dispoziţii. Grupuri de oameni puseră stăpînire pe telegraf, pe poştă, intimidînd funcţionarii. Candiano-Popescu redactă o telegramă pe care şi-o adresă lui însuşi, ungîndu-se prefect şi semnîndu-l pe Brătianu, pe care, pentru circumstanţă, îl făcuse, tot el, ministru

! Prin telegramă, imprimată pe formularul respectiv, ca să fie luată drept autentică, noul „prefect" se autoînştiinţa de „definitivul succes al libertăţii pe tot teritoriul Romîniei" şi-şi poruncea „din înaltul ordin al regenţei" să ia jură- mîntul funcţionarilor civili şi al trupei din garnizoană. Telegrama, adusă destinatarului în văzul lumii, fu citită faţă de toţi. Manevra, menită să facă impresie, ar fi fost poate justificabilă, dacă mişcarea ar fi avut o bază organizatorică mai solidă, fiindcă ar fi dat răgaz altor centre din ţară să treacă la acţiune. Evident, Candiano-Popescu nutrea speranţa că plo- ieştenii nu vor rămîne singuri, Deocamdată, cu şi®* pia acoperire a telegramelor false, el conduse grupurile de tîrgoveţi, precedate de un preot în odăjdii şi muzică, spre cazarma dorobanţilor, de unde luară arme. Trecură şi pe la închisoare, eliberîndu-i pe liberalii arestaţi cu prilejul alegerilor, apoi pe la celelalte cazărmi. Un maior, comandant de batalion, reuşi să se elibereze printr-un şiretlic din camera în care fusese pus sub pază Şi ieşi încuindu-şi în încăpere străjerul. Ajuns la cazarmă, maiorul trimise o ştafetă călare la Bucureşti, cu un raport pentru generalul Solomon, fostul colonel de la 1848, care, împreună cu camaradul său Odobescu, arestuise atunci guvernul provizoriu. Raportul ajunse la destinaţie. Între timp, „prefectul" luă o serie de măsuri administrative şi ordonă telegrafiştilor să expedieze noi depeşe, nu numai în oraş, ci şi în judeţ. Dar telegra- fiştii luară şi ei legătura, pe cont propriu, cu Capitala, astfel că totul se precipită spre deznodămînt. Mişcarea, pusă la cale în Ploieşti cu o neseriozitate aproape de necrezut, fără o mobilizare largă a cetăţenilor din oraş şi din judeţ, izolată de celelalte centre ale complotului, unde focul nici nu s-a aprins, a eşuat jalnic. Către amurg, se zvoni că vin trupe de la Bucureşti. Candiano-Popescu şi un alt ofiţer în retragere se urcară într-o birjă şi porniră spre Buzău, unde exista de asemenea un nucleu conspirativ,- dar fură ajunşi din urmă şi arestaţi la Lipia. Din ordinul guvernului conservator, au fost arestaţi şi fruntaşii partidului liberal, printre care şi Brătianu şi Carada.

La ancheta ce a urmat, capii mişcării din Ploieşti, înspăimîntaţi de consecinţe, s-au grăbit să scornească explicaţii, justificări şi alibiuri. în cele din urmă, acuzaţii au fost achitaţi, fapt semnificativ, întrucît ne îngăduie să deducem că domnitorul prusac nu avea slujitori prea devotaţi nici în aparatul de stat. Tot atît de semnificativă e şi evoluţia şefilor complotului antidinastic din 1870. Sub aceeaşi conducere, partidul liberal va veni în curînd la putere şi va face mereu exces de” zel în servirea intereselor dinastiei. În sfîrşit, după un număr de ani, Candiano-Popescu va ajunge geiieral şi aghiotant al regelui.

Din istoria documentară a „republicii" de la Ploieşti să reţinem un amănunt, savuros, fiindcă acesta revine în schiţa *Boboiul* şi o confirmă. Un fost fruntaş al mişcării din Ploieşti declară, la anchetă, că fusese la un botez, altul că luase parte la o petrecere, un al treilea că fusese pur şi simplu beat. Toţi se pitulau înapoia cîte unui zaiafet. Paginile de cronică scrise, la rîndu-i, de părtaşul salvat de represiune de către grijulia lui mamă, aduc pe primul plan acest aspect.

Personajul principal al schiţei, Stan Popescu (nume real), apare în rechizitoriul de la procesul intentat „republicanilor" ploieşteni ca al treilea pe lista acuzaţilor. A fost, deci, şi un personaj important în realitate. încă din seara zilei de 7 august, ne informează Caragiale, omul s-a angajat într-o partidă la „kilometru", în salonul de la hotelul „Moldova". „Kilometrul" se jalona cu sticle de vin golite şi înşirate de-a lungul peretelui. Sub ordinele acestui maratonist atît de original şi de însetat s-a aflat junele copist de la tribunal. Căci, .ce se întîm- plase ? Luat de val, Ion Luca a dezarmat un subcomisar, luîndu-i sabia... din cui. Trecînd pe lîngă el şi văzîndu-l încins cu sabia, „prezidentul republicii" — deci Candiano-Popescu — îl numise pe loc, acolo în stradă, subcomisar, în locul „zbirului" făcut inofensiv. în noua lui calitate, tînărul care juca un rol de comedie, luîndu-l totuşi în serios, l-a însoţit pe Stan Popescu timp de cîteva ceasuri. Popescu se numise poliţai al oraşului, el era „subcomisar". Aşadar s-au aflat împreună la chiolhanul

din grădina Lipănescu, unde grătarele sfîrîiau „aruncînd în aer valuri de miros, ca nişte altare antice pe cari se ard ofrande unui zeu tutelar". Fiindcă aici se adunaseră mai mulţi amatori, nu s-au mai golit sticle, ci butoaie. S-au consumat, fără plată, cîrnaţi şi fleici din belşug. „Subcomisarul" făcu imprudenţa să treacă pe acasă, cu sabia încinsă peste haină. Tatăl lui era grav bolnav, dar dădu ochii cu mama, care-l dez- armă, la rîndu-i, îi încuie ghetele şi pălăria în scrin, punîndu-l astfel la popreală. Protestele fură zadarnice. „Republica" şi-a trăit ultimele ceasuri, fără prezenţa unuia din demnitarii ei. Acesta a aflat însă cum a fost arestat ¿poliţaiul, şeful lui. Zdrobit de bravura cu care făcuse faţă cursei la „kilometru" şi zaiafetului din grădina Lipănescu, Stan Popescu se-n- fundase în jeţul din cancelaria poliţiei şi adormise cu capul pe masă. Trezit de maiorul venit cu trupa din Bucureşti şi întrebat cine l-a pus acolo, el dădu cu vocea răguşită de chef celebrul răspuns : „Bo- borul I"

Inocentul „subcomisar" a rămas îii arestul ordonat de instanţa maternă timp de o săptămînă. Trecînd pericolul de a i se cere şi lui socoteală, copistul s-a întors la slujbă. Făcea acum singur drumurile pînă la tribunal şi înapoi, fiindcă tatăl săU nu s-a mai dat jos din pat. Exact peste o lună şi două zile, bătrînul a murit de idropizie. Trei zile, pînă la înmormîntare, Iancu nu se va mai fi prezentat la serviciu, cu învoirea superiorilor. Nu s-a mai dus nici după aceea, de unde reiese că acceptase postul în silă. Acum, însă, se simţea dezlegat. În amintirea bătrînului, primul preşedinte al tribunalului l-a mai păsuit încă o lună şi cîteva zile, apoi i-a cerut înlocuirea.

La optsprezece ani, lumea e o cetate ce trebuie cucerită. Cum să mucegăieşti într-un birou de grefă, rozîndu-ţi coatele în transcrierea unor nesfîrşite şi încîlcite acte ? Cu litera ta frumoasă şi rotundă ai putea scrie şi altceva. Da, dar ai o mamă şi o soră, rămase exclusiv în grija ta. Trebuie să le întreţii, nu-l treabă uşoară. Va fi nevoie să munceşti, şi încă din greu. Zvăpăiatul Iancu se dovedi în această împrejurare la înălţime, cum poate nici ai lui nu-l crezuseră. îşi asumă deci toată răspunderea şi se achită cu vrednicie de îndatorire. Căzînd de acord că nu mai aveau de ce rămîne la Ploieşti, că la Bucureşti existau oricum mai multe posibilităţi, probabil, şi sfătuiţi de rudele din Capitală, Ecaterina, Iancu şi Lenei părăsiră pentru totdeauna locurile unde trăiseră şi bune şi rele, timp de aproape două decenii. Incărcîndu-şi bruma de lucruri, cei trei se vor fi înghesuit într-o birjă — linia ferată, în construcţie, nu ajunsese decît pînă la Periş — şi luară calea Bucureştilor.

Presupunem că, împotriva fi^ii lui vesele, băiatul de optsprezece ani purta atunci pe frunte şi în privire o umbră de îngrijorare. Lăsa în urmă un mor- mînt pe care abia începuse să încolţească iarba sub ploile calde încă ale toamnei. Şi mai lăsa anii lui de zburdălnicii, cu ultima şi cea mai de pomină năzbîtie, de la 8 august.

Capitolul îl

Copilăria lui luase sfîrşit.UN TINĂR IŞI CAUTĂ DRUMUL

1

„...duc bine la tăvăleaţi ; dovadă ci tot fi, în acelaşi timp, şi suflet şi copist la teatru..."
(Scrisoare citre A. Vlahuţă)

La rugămintea copiilor săi, Caragiale povestea bucuros despre propria-i copilărie, despre tinereţe nu. Le răspundea că „de ea nu-şi aduce aminte cu plăcere, căci se lega de timpuri grele şi de o viaţă năcăjită". Ajunşi în Bucureşti, membrii familiei răposatului Luca Caragiali găsiră adăpost în casa Cleo- patrei Lecca, vară a Ecaterinei. Trebuia procurată hrana, îmbrăcămintea. Mama era o femeie bătrînă, Lenei o copilă de cincisprezece ani. Trăia în Capitală o rudă, tot o vară a Ecaterinei, anume Ecaterina Momolo Cardini, al cărei soţ, Girolamo-Momolo, murise în 1859, lăsînd în urmă o moştenire de cîteva milioane. Toată această avere a fostului proprietar al vestitei săli „Momolo" trecuse în stăpînirea văduvei, femeie hrăpăreaţă şi avară, ce-şi ţinea banii şi valorile cusute în saltele şi n-ar fi dat nimănui un sfanţ. Pînă la moartea ei, din momentul în care ne aflăm, mai sînt cincisprezece ani. În acest răstimp, singurul susţinător al mamei şi surorii lui a rămas Ion Luca. Nici de la unchi nu se putea aştepta la vreun ajutor. Amîndoi se zbăteau în lipsuri. După scurtul lui profesorat, Costache se refugiase şi el în avocatură ; peste numai cîţiva ani se va plînge : „am ajuns din circonstanţe la extrema lipsă". Iorgu abia făcea faţă nevoilor, cu turneele lui prin ţară.Şi totuşi, tot în teatru îşi găsi primul plasament tînărul ploieştean stabilit în Bucureşti. Chiar dacă, în timpul frecventării cursului de declamaţie şi mimică, va fi făcut vreodată figuraţie, ca să-şi plătească dreptul de liberă intrare la reprezentaţiile Naţionalului, acum nu s-a socotit, sau n-a fost socotit apt să suie pe scenă. A intrat sub ea — a devenit sufler. După ce steaua generaţiei lui Costache şi Iorgu apu- sese, pe firmamentul teatrului romînesc se aprinseseră alte stele — Matei Millo, Mihail Pascaly. Amîn- doi, împreună sau îii parte, fuseseră în cîteva rînduri, începînd din 1855, directori ai Teatrului Naţional din Capitală. În stagiunea 1870—1871, fotoliul directorial aparţinea lui Millo. Ion Luca Caragiale se prezentă însă lui Pascaly, pentru care nu era un necunoscut şi care, nepurtînd ranchiună nepotului pentru unele polemici cu Costache Caragiali,

îl angajă ca „prim sufler" şi-l luă cu trupa lui la Iaşi.[1] Deschiderea stagiunii ieşene s-a făcut la 8 noiembrie, cu *Ruy-BIas* de Victor Hugo, şi s-a închis, din cauza unor neînţelegeri cu localnicii, mai devreme decît fusese pisevăzut, anume la 20 martie 1871, trupa lui Pascaly convenind să joace restul stagiunii la Bucureşti. Pînă în august 1871, cînd Pascaly îşi prezentă forurilor în drept cererea de concesionare a Teatrului Naţional bucureştean, Caragiale va fi funcţionat mai departe în cadrul trupei. Luînd direcţia Naţionalului, Pascaly îl propuse pe Caragiale sufler al doilea şi copist. în teatrul vechi, copistul era un auxiliar indispensabil. încă în martie 1870, Ion Luca făcuse, ocazional, acest oficiu, pentru Iorgu, transcriind rolurile unei piese cu haiduci. Locul încredinţat acum de Pascaly fusese ocupat cu doi ani înainte de Emi- nescu şi, dacă remunerarea rămăsese aceeaşi, leafa lui Caragiale era de 166,66 lei, adică exact jumătate, în lei noi, din salariul plătit lui Costache Caragiali ca prcfesor la Conservator. Suma era mică (Matei Millo primea de zece ori şi ceva mai mult), dar tot însemna ceva. în timpul zilei, în afara orelor de repetiţie şi de copiat roluri, suflerul şi-o putea rotunji CU meditaţii — ,,dau lecţii la nişte copii", îi va scrie mult mai tîrziu lui Vlahuţă, referindu-se la anii tinereţii. Anecdotele din viaţa de teatru, publicate de I. L. Caragiale cu titlul *Din carnetul unui vechi suiler,* atestă trecerea lui prin cuşca .de sub scenă, confirmată şi de alte mărturisiri. Despre sine vorbeşte în treacăt numai în una dintre anecdote : „Am mers să fumez cu actorii între acte". Celelalte în- tîmplări sînt auzite de la alţii şi se situează în epoci şi în oraşe ce n-au nimic a face cu profesia lui de sufler, care a durat pînă la sfîrşitul stagiunii, în 1872. A fost un sufler zeflemitor la repetiţii (se putea altfel ?), dar serios şi cu prezenţă de spirit la spectacole. Răstimpul în care a fost utilizat ca sufler şi copist n-a putut avea decît cele mai bune urmări pentru viitorul dramaturg. Şi într-o calitate, şi în cealaltă, a parcurs cu atenţie paginile textelor dramatice, astfel că spiritul său critic, atît de ascuţit, se va fi exersat în observarea lungimilor, a

nefirescului unor replici, a stîngăciei limbajului, de multe ori ridicol, folosit de traducători improvizaţi. La repetiţii, a făcut şi şcoală de regizor, descoperind, ca şi în timpul spectacolelor, secretul succesului unei scene, al unei replici. Tot ce a învăţat acum, ca şi, mai înainte, la cursul de mimică şi declamaţie, va fi bine folosit. în sfîrşit, citind (şi încă de cîte ori 1) o cantitate uriaşă de melodrame, farse, traduse şi localizate, pe care teatrele le jucau de voie sau de nevoie, ca să atragă spectatorii, suflerul a devenit un straşnic cunoscător al acestui repertoriu, împotriva căruia va deschide în curînd focul. Nu se poate ca Mihail Pascaly să nu fi vorbit actorilor în cursul repetiţiilor (făcea şi funcţia de regizor) despre ceea ce socotea el că trebuie să fie teatrul: „templu al comunităţii ideilor, simţămintelor şi pasiunilor unui popul", menit „a forma prin frumos, prin nobil, prin sublimitatea artei, a deştepta inteligenţa prin ideile sublime, a încălzi inima prin simţăminte mari şi adevărate şi a forma naţiunea prin operile mari şi prin demnitatea şi arta cu care să fie interpretate". Pascaly, discipol al lui Costache Caragiali, ducea mai departe făclia concepţiilor paşoptiste despre teatru.
Ion Lucâ va fi auzit de la el săii va fi citit în oricâ caz că „scena Teatrului cel mare să fie o scenă a operelor celor mai alese... a acelor scrieri care, vorbind inimii sau spiritului, să arate răul omenirii, ridicolul, nenorocirea sau pietatea pentru o ţintă mare..."[2]
Acestea erau convingerile nu numai ale lui Pascaly, ci şi ale celorlalţi fruntaşi ai scenei romîneşti din acea vreme. Tînărul Caragiale a avut meşteri buni. Lui i-a vorbit, mai ales, îndemnul de a înfăţişa „răul omenirii, ridicolul". Foarte curînd, îşi va ascuţi condeiul, ca să scrie despre acestea.

2

pentru altă (Aceeaşi scrisoare)

Prin 1872, obişnuiţii unor berării din Capitală,

5

frecventate de actori şi gazetari, întîmpinară cu destulă curiozitate pe un tînăr de douăzeci de ani, apariţie cam bizară ce nici nu putea trece neobservată. Tînărul nu era prea înalt, dar bine construit, suplu, cU cap de artist şi tenul oacheş. Purta părul mare şi o mustăcioară cochetă, desenată subţire cu briciul, în surtucul modest, cu gulerul tighelat şi în cravata eu nodul mare se citea o intenţie de eleganţă, dezminţită însă de ghetele scîlciate şi rupte. Nimic din toate acestea nu putea atrage atenţia. Prin localurile bucureştene foiau asemenea juni, cu pretenţie de artişti sau poeţi, arborînd ţinuta respectivă. Numai că tînărul acesta s-a remarcat altfel. Deşi un necunoscut, nu părea dispus să ţină seama de convenienţe. Făcea gesturi repezi, surîdea sarcastic şi vorbea parcă mereu pornit pe harţă şi batjocură. îşi lua interlocutorii cam de sus şi deşi sărac, fără prea multă şcoală (se aflase că nu avea decît cîteva clase gimnaziale), „era înzestrat cu un bagaj de o suficienţă formidabilă". Aşa l-a cunoscut Alexandru Macedonski, tînăr poet care, chiar în- anul 1872, dăduse la iveală întîia lui culegere de versuri — *Prima verba,* — avînd grijă să-şi noteze pe copertă, sub nume, calitatea de „student în litere". Portretul moral al lui Caragiale la douăzeci de ani a fost trasat de Macedonski mult mai tîrzîu, şi nu e lipsit de accente caustice, explicabile dacă ţinem seama de insistenţa cu care autorul satiric a parodiat poezia macedonskiană. Reţinem totuşi din acest portret atitudinea de frondă şi spiritul critic dus pînă la negativism, afişate de suflerul de la Naţional. În ciuda comportării sale iritante pentru amatorii relaţiilor convenţionale, „tînărul zgomotos" a reuşit, „mulţumită spiritului său viu şi caracterului său de băiat bun la petreceri, a fixa unele simpatii şi treptat a-şi croi drumul". Ca să măsurăm distanţa parcursă de Caragiale chiar în aprecierea cuiva indispus de sarcasmul său, să mai spunem că în 1896 (atunci a scris articolul din care am citat), poetul va vorbi de o „evoluţiune fenomenală". „Ignorantul de atunci este astăzi aproape un erudit, şi aceasta şi-o datoreşte numai lui. Ca om este şi mai extraordinar : convorbirea

sa este de o ascuţime şi o coloare rară. Spiritul său s-a ascuţit. Intransigentul nihilist este astăzi un fermecător cum se află puţini la noi. D-nu Macedonski (articolul este publicat sub pseudonim, n.n.), cu care am vorbit adesea despre Caragiali, îl compară cu drept cuvînt cu Voltaire".[3] Am transcris acest pasaj aici şi pentru a evidenţia cu cîtă sîr- guinţă şi-a lichidat Caragiale lacunele de ordin cultural.

Nu numai pentru că angajamentul la Naţional expirase, dar şi pentru că a rămîne în cuşca suflerului, ca alţii îmbătrîniţi acolo, i se va fi părut inacceptabil, Caragiale se găseşte tocmai ,în vremea în care-l cunoaşte Macedonski la o răscruce a vieţii. Dacă i-am da crezare poetului, viitorul dramaturg şi-a încercat în aceeaşi vreme posibilităţile şi pe scenă, anume în baraca „numită Alcazar, de pe piaţa lui Conştairtin-vodă", dar n-a avut succeş, încotro să se îndrepte ? Despre frămîntările stîrnite de această întrebare va vorbi spre sfîrşitul vieţii, în corespondenţa cu Vlahuţă. întrebarea şi-a pus-o însă cu siguranţă la douăzeci de ani. Atunci şi-a evaluat puterile („sunt, slavă' Domnului! sănătos şi voinic ; duc bine la tăvăleală...") şi s-a aflat în faţa dilemei: avocatura, sau literatura ? Tatăl său fusese avocat, unchiul Costache, de asemenea. El ar fi putut urca mai sus, făcînd studii speciale : „Am învăţat atîta şcoală cîtă, la limită, mi-ar fi de ajuns să mă pot apuca de învăţătura dreptului — să mă fac avocat şi să mă introduc, încet-încet, în afaceri şi politică..." Politica, da, mai ales, putea fi o carieră, prin mijlocirea căreia să salţi din sărăcie. Trebuiau întreţinute mama şi sora; cum să faci dreptul, cînd aveai datoria să le porţi de grijă ? Da, însă ele „îmi sunt devotate şi niciodată nu le-ar trece prin minte să cîntărească bucăţica de pîne ce le-o pot da: nu s-ar plînge să vieţuiască totdeauna în sărăcie, numai să mă ştie pe mine mulţumit..." Şi totuşi, Caragiale nu s-a hotărît pentru cariera mai ispititoare sub aspect material, ci pentru aceea a literelor, către care îl tîra „pornirea sufletească" şi pentru care — zice el — a avut tragere de inimă încă din clasele primare. „Mi s-a spus că n-am să cîştig mai

nimic cu asta ; dar e o meserie pe care simt că aş îmbră- ţişa-o cu mare dragoste." [4] A îmbrăţişat-o pentru toată viaţa

începuturile literatului I. L. Caragiale vădesc o modestie rară. A publicat, şi nu puţin, timp de şase ani, fără semnătură, sau cu pseudonime, şi numai o singură dată şi-a pus numele, sub nişte versuri. Anonimatul acesta obstinat nu provine nici din sfială, nici din teama de răspundere. Caragiale nu a avut asemenea însuşiri! Timp de un an îşi va asuma sarcina de girant responsabil al unei gazete politice, şi asta putea să-i aducă într-adevăr neplăceri. Alta e explicaţia rezervei tînărului scriitor. Păşind în arena literelor, nu are'nimic din infatuarea ignorantului, de care vorbea Macedonski. Proza şi versurile scrise timp de şase ani i *se* par simple exerciţii preliminare. De aceea nu le-a semnat, ¿unind posterităţii şarade în rezolvarea cărora aveau să-şi verifice capacitatea şi intuiţiile o serie de exegeţi ai operei caragialene. «Datorită acestora, începuturile anonime ale scriitorului ne sînt relativ bine cunoscute.[6] Prima publicaţie căreia i s-a alăturat a fost una umoristică şi satirică, ceea ce arată că debutantul a ştiut să se orienteze de-a dreptul spre genul în. care va străluci.

3

(Aceeaşi scrisoare)

< Revista debutului, situat pe la mijlocul anului 1873, e săptămînalul *Ghimpele,* continuator al revistei *Nichipercea,* scoasă de umoristul şi aprigul antidinast N. T. Orăşeanu. Pe frontispiciul *Ghimpelui,* sub titlul cu litere mari, e desenat de o parte un işlic între două cnuturi încrucişate, cu inscripţia în cirilice : *Aihondologia;* de cealaltă parte, o cuşmă de dorobanţ între o puşcă şi o spadă, cu vorbele: Vof *liber.* Între

embleme, un sătean îşi sprijină picioarele încălţate cu opinci pe un vraf de reviste satirice : *Ochiul dracului, Nichipercea, Saty- rul* etc. Săteanul poartă o pană enormă după ureche şi ţine în dreapta o hîrtie cu dictonul latin *Ridendo castigat mores* *, iar în stînga o ramură cu ghimpi. Frontispiciul ilustrează ţelurile şi caracterul publicaţiei, pe care C. Bacalbaşa o defineşte ca „ziar independent", deşi de nuanţă opoziţioniătă-liberală. Colaborau Orăşeanu, Gh. Dem. Teodorescu (Ghedem), Cocris (Constantin Christescu) şi alţii. La direcţia revistei s-au perindat Th. I. Stoenescu, Ghedem,

aRîzînd, îndreaptă moravurile.

Orăşeanu ; timp de un/an, de la 15 decembrie pînă către sfîrşitul lui 1875, Caragiale a fost încadrat în comitetul de redacţie. Se făcuse preţuit şi util. împreună cu directorul, alcătuia sumarul. Tînărul colaborator şi redactor împărtăşea de altfel şi unele opinii politice ale grupului de umorişti. Cel ce luase parte cu numai trei ani înainte la mişcarea anti-dinastică de la Ploieşti păstra simpatiile şi antipatiile lui de atunci. *Ghimpele,* servind aripa rosettistă, radicală, a „roşilor" (cum erau numiţi liberalii), menţine un tir permanent împotriva conservatorilor şi nu-l cruţă nici pe domnitorul Carol. Conform stilului întregii prese satirice (şi nu numai al ei) din epocă, limbajul e de o neînfrînată violenţă. Spre deosebire de confraţii săi, Caragiale e mai literat, adică mai atent la acurateţa şi urbanitatea expresiei. Ţinuta formală îngrijită îmbracă un fond nu mai puţin aspru, pe care-l pune cu atît mai mult în valoare. Cursivitatea versurilor, strînse cu pricepere în corsetul sonetului, alteori lapidare, după cerinţele epigramei, fraza construită după un tipar personal, îndrăzneţ, armonioasă şi plină de vervă, numeroasele citări de opere şi scriitori străini, utilizarea, din fuga condeiului şi fără emfază, a unor dictoane şi expresii în diverse limbi dezmint încă o dată ignoranţa de care vorbea Macedonski. Va fi scris şi mai înainte, fără să-şi dea la tipar încercările? Tot ce se poate. În orice caz aşa s-ar deduce din scrierile publicate de debutant. Pe bună dreptate s-a făcut observaţia că la *Ghimpele* — unde a semnat *Car.* şi *Palicar* — Caragiale apare ca .un scriitor cu o personalitate aproape formată, deşi nu avea decît 21 de ani. Ironia muşcătoare, fantezia, mînuirea desăvîrşită a stilului oral, comunicativitatea familiară sînt calităţi permanente ale operei caragialene. Fireşte, cu timpul, artistul şi-a perfecţionat mijloacele. Nu voim să spunem că de la debut pînă la capodoperele prozatorului n-ar fi decît un pas. Nu. Dar jaloanele puse în 1873— 1874 trasează un drum definitiv. La începutul acestui drum, unde ne aflăm acum, ne reţine atenţia în special afirmarea criticului cu preocupări sociale şi, în

general, interesat de actualitatea imediată. Iatâ-l, mai întîi, pe antidinast, în *Sonet, Şaila şi ciobanii* (Şarla, de la Charles, Carol, numele domnitorului) şi chiar în epigrama adresată *Unui amic înecat în datorii :*

Eşti mincat de cămătari,
Cum e lemnul vechi de
cari Şi fara de prinţi
coţcării...

Dintre subiectele la ordinea zilei, Caragiale mai atacă faimoasa afacere Strussberg, intervenţionismul practicat de politicieni în şcoală, bătăliile electorale. Folosind de pe acum cu pricepere procedeul ironiei, el scrie şi cîteva pretinse cronici literare, de fapt nişte pamflete la adresa a doi scriitori, dintre care unul, Macedonski, a devenit un mare poet, iar celălalt, N. D. Popescu (Popnedea) nu s-a salvat niciodată din cea mai exasperantă banalitate.

Privit prin prisma prozei lui din 1873—1875, Caragiale ni se arată ca un tînăr de o mare vioiciune. Într-un răstimp atît de scurt, provincialul abia salvat din praful grefei ploieştene se mişcă în Bucureşti ca la el acasă. Cunoaşte scriitori şi-i ia de sus, cu o mare siguranţă a judecăţii critice. Îl indispun paragina şi murdăria de urbe primitivă a Capitalei, ca unul picat aici din vreo metropolă. Imaginîndu-şi un Bucureşti viitor foarte modern, cu Dîmboviţa canalizată, străzi pavate cu tuci şi străbătute de un număr imens de linii de tramvaie şi de căi ferate aeriene, cu multe fabrici, evidenţiază prin contrast starea prezentă jalnică a oraşului: străzile pline de nămol, încît sînt necesare picioroangele, pavaj spart, întuneric... Refăcînd drumul căftănitului de ţară din satira *Fă-mă, tată, să-ţi seamăn* de Bălăcescu, umoristul Işi plimbă cititorii prin *Tîmpitopoie,* prezentîndu-i, ca şi acela, ministerele şi miniştrii, cu acide caracterizări. De reţinut aluzia tăioasă la adresa lui Titu Maiorescu, atunci ministru aî Instrucţiunii. La Finanţe, un cetăţean despuiat şi asudat „aruncă cu
o lopată enorme cantităţi de aur în gura mereu deschisă a unui monstru etern flămînd". Critica

proaspătului bucureştean vizează deci aspecte culturale, edilitare şi social-politice.

Notă aparte în colaborarea lui Caragiale la *Ghimpele* face *Elegia,* al cărei ton pesimist, - contrastant cu umorul celorlalte scrieri din această vreme, reapare în poezia *Versuri* dedicată unui amic C.D. şi publicată în *Revista contimporană* (1 octombrie 1874). Poezia aceasta e prima şi singura scriere pînă în 1879 pe care Caragiale o semnează cu numele întreg. Tematic, *Versuri* anticipează uimitor *Scrisoarea I* a lui Eminescu : omul de geniu (aici: Omer) întîmpină în societatea contemporană o totală şi dispreţuitoare neînţelegere — „Sărmanul e smintit I" Admiraţie şi avere, tiranii ar oferi, în schimb, aceluia ce ar scorni o „monstruoasă, teribilă machină" în stare să sfărîme dintr-o dată „armate formidabili". Condamnarea îndrumării interesate a progresului material pe linia distructivă şi slăvirea realelor valori umane — iată idei ce fac cinste scriitorului de 22 de ani. Într-un moment în care experienţa personală nu-l îndreptăţea încă prin nimic să gloseze pe marginea nefericirii fatale a artistului într-o lume „materialistă" şi obtuză, versuri ca:

În timpurile noastre, declt să cinfi, mai bine
De pietre sparge-ţi lira...

capătă sensul unei prevestiri a propriului conflict ireductibil cu societatea.

Probabil datorită relaţiilor stabilite la *Ghimpele,* Caragiale şi-a extins paralel colaborarea şi la ziarul *Telegraful,* aparţinînd aceleiaşi grupări politice. Şi aici şi-a găsit locul tot într-o rubrică de umor, *Curiozităţi,* unde prezenţa lui poate fi identificată timp de un an, începînd din octombrie 1873. Tînărul palid, inteligent şi „cam prea îndrăzneţ", cum îl califică o revistă umoristică concurentă, găseşte resurse să scrie şi pentru *Asmoăeul* lui N. T. Orăşanu, apărut într-o a doua serie din martie pînă în iunie 1874.La 26 ianuarie 1875, Caragiale devine girant responsabil la ziarul *Alegătorul liber,* de asemenea publicaţie liberală opoziţionistă. Şi-a păstrat această calitate pînă la 12 ianuarie 1876, fără a colabora la partea politică a ziarului. Se pare că îi aparţin numai unele anecdote de la rubrica respectivă. Deşi evoluează în cercurile presei liberale, nu-l vedem angajat în activitatea politică propriu-zisă, de unde se poate deduce că nu-şi căutase aici o trambulină pentru momentul venirii la putere a partidului respectiv. Gum observă un comentator al începuturilor sale publiciste, Caragiale a rămas „veşnic opozant şi sistematic dizident".[6] Cînd liberalii vor forma guvernul, nu va căuta să profite şi, în curînd, îi şi va părăsi. E o primă ilustrare a faptului că, mai mult decît programul unui partid, îl interesa solul potrivit pentru a-şi răsădi ghimpii. În felul acesta şi-a putut păstra relativa independenţă în judecarea realităţilor social-politice. Pentru debutant, contactul cu presa politică a avut un dublu folos — pe de o parte i-a oferit material pentru viitoarele scrieri, pe de alta i-a dat temeiuri să-şi menţină poziţia rezervată.

Din postura de girant responsabil, Caragiale coboară la aceea de corector. E vorba din nou de un ziar liberal dizident, *Unirea democratică,* în coloanele căruia introduce, tot anonime, cîteva anecdote. Din relatările a doi foşti salariaţi ai ziarului[7], reţinem lipsa oricărui contact al corectorului cu redacţia şi cu patronii politici. În secţiunea rezervată tipăririi ziarului, Caragiale era stăpîn absolut, şi-şi îndeplinea însărcinările cu toată conştiinciozitatea şi fără indulgenţă faţă de cei doi ucenici care culegeau

textele şi care nu avuseseră norocul să înveţe cu un Bazil Drăgoşescu. Nerespectarea unei corecturi provoca furtuni de mînie, corectorul neezitînd să se slujească în asemenea împrejurări de mijloacele contondente ale dascălului de odinioară. Băieţii se răzbunau în felul lor, jucîndu-i feste. Cu lucrătorii din tipografie, Caragiale întreţinea raporturi colegiale, „Ţinea la ei, le spunea diferite glume, şi chiar masa de multe ori o lua cu ei, mîncînd simplu, sărăcăcios, ca un adevărat proletar." Că, pentru Jî virgulă neglijată, Caragiale „se aprindea ca de o catastrofă" nu e de mirare. O viaţă întreagă va trăi cu* groaza că, prin neatenţia la punctuaţie, i se poate altera sensul unei fraze.

Experienţa cîştigată în presă, şi mai ales la *Ghimpele,* l-a determinat pe Caragiale, în primăvara anului 1877, să scoată o publicaţie umoristică pe seama lui. Şi-a ales pentru titlu numele unei vietăţi, cum se făcea şi se face încă în presa de acest gen, *Claponul.* Publicaţia, subintitulată *Foiţă hazlie şi populară,* a apărut în mai-iunie. Ziua de apariţie ? Se anunţă pe copertă, cu formula intrată apoi în uz: „apare cînd iese de sub tipar". Tirajul „33.333 exemplare"! Calitatea? „Ieftin şi bun!" Formatul *Claponului* e cît palma, cam la fel cu acela al primelor calendare ale lui Anton Pann, pe care ni le aminteşte şi altfel, prin spirit şi prin inserarea în paginile lui a unor snoave de prin lume adunate. Redactorul foii obţine efecte umoristice prin parodierea publicaţiilor „serioase", cum înaintaşul său o făcea parodiind calendarele obişnuite. Redactorul şi unicul colaborator al revistei începe cu o *Profesie de credinţă,* definind *Claponul* ca un „buletin hazliu al întîmplărilor Orientului*. Era în lunile de vară din preajma războiului cu turcii care avea să devină pentru noi războiul de independenţă. *Claponul* va avea 39 de redactori şi corespondenţi „în toate unghiurile lumii pe apă şi pe uscat". Aşa se lăudau şi celelalte gazete, făcîndu-şi concurenţă în captarea cititorilor. Conform promisiunii, în cele şase numere cîte au apărut,

Claponul s-a ocupat în principal de evenimentele la ordinea zilei — pregătirile de război şi ecoul lor în ţară. Cum anunţase în *Profesie de credinţă,* făcînd haz pe socoteala ziarelor ce îndopau opinia publică agitată cu ştiri „pozitive", adeseori simple scornituri, redactorul a oferit „zaharicalele şi cafeaua după-masă". Glumele lui, printre care unele feuşite, puse pe hîrtie numai aşa, ca sâ descreţească frunţile cam îngrijorate, vizează aspecte criticabile nu numai din presă, ci şi din societatea bucureşteană, ironizînd, între altele, reacţia mondenă la evenimente, patriotismul demagogic şi eroismul de paradă. Comicul pe care-l practică e nu numai verbal, ci şi de situaţii, de moravuri, umoristul dezvăluindu-şi mereu capacitatea de observator social care sesizează contradicţia dintre aparenţe şi fondul real. În toamna anului 1877, la cîteva luni după sucombare, *Claponul* a) reînviat din propria-i cenuşă. Librarul-editor Leon Alkalay i-a cerut lui Caragiale un calendar de buzunar, reclamă pentru cărţile tipărite de editură. Scriitorul a extras copios din revistă, a mai adăugat cîte ceva, şi a alcătuit *Calendarul Claponului.* Prezenţa duhului antonpannesc e acum şi mai reliefată, ca în aceste precizări calendaristice, în genul lui Bonifatie Setosul :

„Carnavalul ţine cît ţin balurile mascate, şi balurile mascate se fac numai în carnaval.

/ *Postul cel mare,* în anul acesta, ca totdeauna, pentru săraci ţine tot anul, pentru bogaţi cît au poftă de icre moi.

ZiJe *nefaste* pentru chiriaşi sunt două : Sf. Gheorghe şi Sf. Dumitru."

În materialele din *Claponul* şi *Calendarul Claponului,* ca şi în colaborările de la celelalte publicaţii ale debutului, descoperim cu interes poteci pe care scriitorul şi le taie, ca într-un lăstăriş, spre opera maturităţii. Sînt nu numai aspecte tematice care vor fi reluate : farsa parlamentară, moravurile presei, infidelitatea conjugală etc., ci şi unele anticipări concrete ce se vor dezvolta şi rotunji artistic mai tîrziu (de pildă păţania lui Ghiţă Calup, băcan şi gardian

civic, antecesor al lui Jupîn Dumitrache din *Noaptea furtunoasă).* Galeria eroilor lui Caragiale începe să se constituie, încă în eboşă, dar trăsătura de creion sigură îl anunţă pe portretistul de mai tîrziu. Acum se naşte şi bravul Mitică. În berăriile în care studentul în litere Macedonski l-a cunoscut pe ploieşteanul cu puţine clase gimnaziale şi cu ghete sparte, privirea mioapă a tînărului Caragiale era mult mai iscoditoare şi mai ascuţită decît îşi putea închipui cineva. Cercetătorul moravurilor micii burghezii şi ale high-life-ului intrase în acţiune. în redacţii, ca şi la berării, ori pe stradă, în contact cu oameni feluriţi, Caragiale îşi face studiile la şcoala pe care o va numi el însuşi, mîndru de ea, a vieţii. Cursul de psihologie individuală şi socială e de nivel superior. Scriitorul îşi ia examenele anilor preparatori. Cu schiţele *Leonică Ciupicescu* şi *Smotocea şi Cotocea,* perioada căutărilor în direcţia prozei poate fi socotită încheiată.

Autorul *Momentelor* se descoperise pe sine însuşi.
Pînă a se utiliza însă pe deplin ca atare, va face un ocol lung, pe altă ramură a literaturii — teatrul.

între *Claponul* şi calendarul respectiv, Caragiale a mai parcurs o experienţă gazetărească, din păcate sfîrşită repede şi nu prea onorabil. Aşa cum obişnuia, el n-a întîrziat să extragă miezul comic al păţaniei şi să creeze o anecdotă, povestită cu plăcere în diverse ocazii.

întîmplarea se situează spre sfîrşitul verii anului 1877. Războiul din sudul Dunării era în plină desfăşurare. în ţară, emoţii, impacienţă în aşteptarea ştirilor de pe front. Curînd după ce armata romînă se angajase în luptă, se simţise nevoia editării unor publicaţii noi, mai ales că cele existente nu-şi putuseră activiza aparatul redacţional în ritmul informaţiei rapide, conform cerinţelor unei situaţii excepţionale. în iulie, apăruse astfel o bună gazetă, scoasă de Ioan Weiss şi. Gr. H. Grandea, cu titlul de circumstanţă, *Războiul.* în august, Frédéric Damé, francez stabilit în ţară, îi făcea lui Caragiale propunerea de a publica

6

împreună o nouă gazetă. Damé, autorul unui dicţionar romîno-francez, apreciat şi în 1922 de N. Iorga drept „cel mai bun", avea experienţă gazetărească : editase cîteva periodice în franceză. Pentru Caragiale, *Naţiunea romînă* — nume dat de Damé — a fost singurul „ziar cotidian" din conducerea căruia a făcut parte vreodată. în epocă, *ziar cotidian* nu e o expresie pleonastică, fiindcă, în mod obişnuit, ziarele apăreau la două-trei zile.

Scurta biografie a *Naţiunii romîne* ne-a fost relatată de Caragiale într-o schiţă cu acelaşi titlu. Iat-o. Cei doi publicişti âu lucrat operativ. în prima şedinţă de-o zi întreagă, au făcut planul gazetei, care trebuia să fie „fără coloare politică", de pură informaţie privind frontul. Sarcina principală, patriotică — „să cultive entuziasmul popular pe chestiunea independenţii". Seara s-a şi făcut învoiala cu tipograful Cucu, din strada Lipscani 3, unde s-a instalat şi redacţia. Primele materiale au fost redactate pe loc şi date la cules. A treia zi, primul număr a apărut — „jumătate cu articole de entuziasm şi jumătate cu depeşi şi corespondenţe de pe teatrul războiului". în ceea ce priveşte corespondenţa, treaba mergea strună, cu ajutorul vrafului de gazete străine şi al unei enciclopedii. Articolele reporterilor străini erau secţionate în fragmente referitoare la diferite localităţi din Balcani, se reţinea miezul informativ şi se adăuga „zeamă de fantezie", date istorice, statistice, geografice. Ferchezuită, ştirea trecea ca luată la faţa locului. Un procedeu cam dubios, dar începutul trebuia făcut. Pe urmă, se puteau angaja şi corespondenţi speciali proprii. Din prima zi de apariţie, succesul a mers în creştere. Gazetele vechi abia se difuzau în cîte 2.000 exemplare ; *Naţiunea romînă* a urcat în cîteva zile de la un tiraj de 12.000 la 18.000. în timp ce micii vînzători răcneau pe străzi cît îi ţinea gura, încurajaţi de asaltul cumpărătorilor, în prăvălioara unde lucra redacţia, Damé făcea pe strategul, conducînd din victorie în victorie armatele, simbolizate prin steguleţe de hîrtie colorată, înfipte cu ace de gămălie pe o hartă.

Era într-adevăr de o „fantezie rară" Damé, şi mişcările trupelor lui se şi potriveau uneori cu cele reale. Cu atît mai mult avea de ce să se entuziasmeze şi să-şi facă vise trandafirii în legătură cu viitorul publicaţiei. Caragiale, mărturiseşte chiar el, rămînea sceptic. Trebuia să vină dezastrul, înfrîngerea. Şi a venit, tocmai prin graba cu care a fost anunţată o victorie I Nu şe putea continua la infinit cu corespondenţe şi reportaje de front după strategia compilării la birou. Şi-a angajat, deci, şi *Naţiunea romînă* un corespondent, fără experienţă în materie, dar descurcăreţ, om cu relaţii, un „boier scăpătat". Corespondentul special a fost expediat la Turnu-Măgurele, cu perspectiva de a ajunge şi la Plevna. N-a mai ajuns, fiindcă a cucerit-o prematur de dincoace de Dunăre. Reporterul Caracudi îşi confecţiona ştirile senzaţionale, bînd bere de unul singur la restaurantul din Cişmigiu. Corespondentul special al *Naţiunii romine,* ajuns în orăşelul dunărean, şi-a găsit antene preţioase, aşa că nici nu mai avea nevoie să se ducă mai... la faţa locului : doamne de la Crucea Roşie, ofiţeri. Ştirile culese erau transmise zilnic prin poştă la Bucureşti. Pentru evenimentele importante, era autorizat să folosească telegrama, dar telegrama cifrată. Într-o zi către începutul lui septembrie (şi nu noiembrie, cum afirmă, încurcînd lunile, Caragiale), sosi la redacţie o astfel de telegramă. Moment de mare emoţie ! Singur în redacţie, Caragiale citi textul : „M*édoc Uni. Votca, Tznica dedans.'* * Poate că cifrul era altul şi, ca să facă poanta mai comică, scriitorul l-a schimbat, mai tîrziu, aşa. Oricum, transcrisă pe înţeles, ştirea a fost inserată îiitr-o ediţie specială a *Naţiunii romíné,* cu o introducere gazetărească patriotică. Transmisă de dimineaţă în 31 august, vestea era senzaţională: căzuse Plevna I în sfîrşit, după atîta aşteptare, atîtea jertfe, căzuse Plevna I Nu e de mirare că bucureştenii s-au pus în mişcare. Redacţia ziarului a fost invadată

* Medocul isprăvit. Vodca, Ţuica înăuntru.

de curioşi, dornici să obţină confirmarea. Li s-a arătat te-

legrama, cheia cifrului. Într-adevăr, a căzut Plevna ! Cum să te mai îndoieşti, cînd ai în faţă depeşa autentică ? Şi-apoi, după cum evoluau lucrurile pe front, se ştia că victoria era aproape. Depeşa a fost reprodusă şi în ziua următoare, 1 septembrie, în numărul 7 al gazetei. în timp ce băieţii strigau pe străzi : „Naţiunea romînă cu căderea Plevnei" şi Damé exulta : „Nôtre ioitune est faite, mon bon !" (Ne-a pus Dumnezeu mîna în cap, iubitule !), un ucenic, din tipografie năvăli în încăpere, strigînd : „Fugiţi ! vă omoară !" Din nou o mulţime de oameni asediau redacţia. Trecuseră pe la ministerele de resort, unde senzaţionala ştire fusese infirmată. Gălăgioşi şi indignaţi, veneau acum să sancţioneze pe autorii păcălelii. Caragiale îl văzu pe Damé galben ca un mort : „Nu ştiu cum m-o fi văzut el pe mine". Directorii fuseseră ei înşişi păcăliţi, dar au părăsit în grabă redacţia. Vinovat era corespondentul special care, aprins în urma unui chef cu şampanie, anticipase căderea Plevnei cu aproape două luni. Se pare că, încă timp de cîteva săptămîni, directorii au încercat să recîştige încrederea cititorilor pentru Naţiunea romînă. Sub avalanşa protestelor celorlalte ziare, bucuroase să vadă dispărînd o publicaţie concurentă, lucrul n-a mai fost posibil.[8] Gazeta a sucombat. Singurul număr păstrat (nr. 7) dovedeşte că Naţiunea romînă era bine alcătuită, cuprinzînd toate rubricile căutate într-un organ de informaţie — ştiri comerciale, externe, revista presei, fapfe diverse etc.

Alături de Damé, Caragiale adusese şi el partea sa de pricepere în redactarea unui ziar. Să regretăm că nu s-a realizat ca atare şi că gazeta a pierit prematur ? Nu e cazul. Spirit extrem de mobil, scriitorul n-ar fi rămas probabil multă vrème în postura de director de ziar, cum n-avea să rămînă nici în altele. Pasiunea gazetărească nu-l va părăsi însă niciodată, în operativitatea şi regularitatea colaborărilor lui periodice la diverse publicaţii, mai tîrziu, ni se revelă virtuţi de om deprins cu exigenţele presei.am zice, o critică cinstită..."
(I. L. Caragiale : *Cercetare critică asupra*

Tînărul Caragiale, colaborator al *Ghimpelui,* al lui *Asmodeu,* editor al fiţuicii aceleia cît o filă de calendar, *Claponul,* în sfîrşit eroul păţaniei cu *Naţiunea Tomînă,* putea lesne să apară celor grăbiţi a aprecia oamenii pe deasupra ca un conviv agreabil şi-atît. Trebuia să ai o privire mai penetrantă ca să distingi sub spuma anecdotei, e adevărat debitată cu artă de maestru, sedimentele de seriozitate şi cultură. Şi iată, acestea au ţîşnit deodată la suprafaţă, probabil spre uimirea multora, sigur, spre supărarea a destui. Cam în această vreme, Caragiale avea, după amintirile lui D. Teleor, ţinuta unui bărbat bine făcut, cu un aer îndrăzneţ şi plin de autoritate. [9] Într-adevăr, o fotografie cunoscută, datînd cam din vremea aceasta, ne înfăţişează un om tînăr (nu împlinise treizeci de ani) grav şi concentrat. S-au dus pletele de la 20 de ani. Părul, scurtat, e pieptănat cu cărare la stingă *;* obrazul pare alungit şi palid.

După eşecul *Naţiunii iomine* şi lipsit de vreun angajament, Caragiale nu putea să nu fie ispitit de colaborarea cerută de D. A. Laurian, directorul ziarului *Romînia liberă:* era o colaborare permanentă, într-o specialitate agreată şi bine cunoscută de el — teatrul. Prima cronică a apărut în ziua de 29 decembrie, cu semnătura Luca a urmat, cu aceeaşi semnătură, suita de articole *Cercetare critică asupra teatrului romînesc,* tipărite la 5, 11 şi 17 ianuarie 1878. Iniţial, intenţia cronicarului pare a nu fi depăşit pe aceea de a consemna critic reprezentaţiile de teatru, deşi în cuprinsul cronicii el face observaţii de ordin mai larg, privind repertoriul. Caragiale dezlănţuie un atac violent împotriva traducerilor şi prelucrărilor de „producţii păcătoase, ieşite din fabricile melodramatice" străine.Nu-l cruţă nici pe fostul său protector, Mihail Pascaly, autor de asemenea prelucrări. Diatribele la adresa acestuia, director de scenă, actor foarte valoros, societar al Teatrului Naţional, sînt de o asprime exagerată. Nu lipseşte nici acuzaţia de mercantilism. Ingratitudinea, imposibilitatea de a-şi conserva afecţiunea nu numai faţă de protectori, ci şi de prieteni sînt păcate de care Caragiale se va mai face vinovat. Obiectul însuşi al indignării cronicarului — traducerile şi prelucrările unor lucrări de prost gust, dacă nu de-a dreptul imorale — îndreptăţea însă lepădarea mănuşilor. Caragiale nu e, în scrisul său, omul concesiilor, nici, în expresie, al eufemismelor. Termenul cel mai tare îi ţîşneşte din condei, şi nu-l cenzurează. Politeţea nu are ce căuta în rechizitorii, iar epitetul drastic nu e injurie, dacă are acoperire. Fostul elev al lui Costache Caragiali şi „vechiul" sutler era la curent cu stările de lucruri din teatru. Nu are ezitări nici cînd califică jocul actorilor, care ies pe scenă fără să-şi ştie rolurile şi fără a-şi da osteneala să realizeze o interpretare în acord cu datele reale ale personajelor. Cronicarul dramatic e scandalizat şi de nerespectarea, în costume şi decoruri, a culorii locale. Avalanşa de acuzări trezeşte ca un ecou amintirea unor constatări făcute de un alt dramaturg romîn, pe la anul una mie opt sute

patruzeci şi ceva : „Costumele şi decorurile prezintă adesea anacronismuri neiertate. Scene de codru se petrec în pieţe de oraşe ; scene de salon în grădini etc. şi în ele se agită automa- ticeşte marchizii în costum de paiaţe, dame din secolul al XVI-lea îmbrăcate după moda de astăzi..." Şi: „Cînd intră pe scenă (actorii, *n.n.)* şi se găsesc în faţa publicului, sărmanii, stau buimăciţi de uimire, uită rolurile...". Pe la 1877, teatrul romînesc, cu o bună tradiţie de cîteva decenii, trecea din nou prin- tr-o perioadă de criză. I. L. Caragiale îşi asuma, cu acel curaj pe care-l dă onestitatea, rolul jucat, cu treizeci de ani înainte, de Alecsandri, fiindcă acestuia îi aparţine critica de pe la o mie opt sute patruzeci şi ceva[10]. Caragiale şi Alecsandri n-au fost în raporturile cele mai bune. Curios cum cei doi scriitori nu şi-au dat seama numaidecît că în teatru, cel puţin în teatrul satiric, cel mai tînăr, într-o epocă istorică nouă şi cu mijloace artistice superioare, continua pe cel mai vîrstnic...

Poate că, după întîia sa cronică, scriitorul va fi simţit că prin consideraţiile generale atît de severe asupra repertoriului şi interpretării şi-a asumat obligaţii mai mari faţă de cititori şi chiar faţă de teatru. De aceea, cu simţ de răspundere, s-a angajat la ceva mai mult decît putea fi o succesiune de cronici dramatice. A conceput deci o analiză sistematică, sub amintitul titlu de *Cercetare critică asupra teatrului romînesc,* lucrare remarcabilă prin informarea autorului, prin precizia şi soliditatea argumentării. Studiul e construit cu siguranţa omului care ştie ce are de spus. Avem, într-adevăr, a face cu „o critică în cunoştinţă de cauză" şi totodată cu „o critică cinstită", cum o defineşte chiar autorul. Primul articol din serie declară război criticii . teatrale din presă, acuzînd-o de malonestitate. Celelalte două articole, cîte au mai apărut, dezbat tema „literatura în teatrul nostru". Dintre piesele originale, una singură e pusă de cronicar în evidenţă: *Rázván şi Vidra* de B. P. Hasdeu. Drama fusese tipărită şi reprezentată pentru prima dată cu zece ani înainte, în stagiunea 1,877—1878 era, deci, o reluare. Bun cunoscător al legilor dramaturgiei,

CaTagiale face o justă caracterizare a lucrării : ,,e o poemă dramatică" — aşa cum o numeşte şi autorul ei — nu o piesă de teatru, fiindcă e construită „pe un plan de poveste", adică epic, nu dramatic. Totuşi, adaugă criticul, *Răzvan* are calităţi mari : „închipuirea este sănătoasă, caracterele sunt originale şi bine păstrate, şi multe scene sunt cu adevărat dramatice şi vrednice a mişca sufletul privitorilor...", în poemă sínt „gîndiri curate, spuse limpede cu vorbe frumoase romîneşti de ţi-e dragă lumea să le auzi". Celelalte încercări originale sínt „mai puţin decît copilăreşti", „bazaconii literare". Istoria naţională — „izvor nesecat de poezie sănătoasă, un şir de icoane sfinte de unde să căpătăm totdeauna învăţătură de adevăr şi insuflare de virtute" — e „falsificată şi mînjită". Aşa-zisele „drame naţionale cu mare spectacol" batjocoresc marile figuri istorice, minimalizează evenimente de seamă, cum e războiul independenţei. în articolul următor, Caragiale reia şi dezvoltă Cele spuse despre traduceri şi prelucrări în prima cronică. Cu o energie, pe care o vom regăsi peste numai cîţiva ani în campania dusă de *Contem-; poranul* împotriva plagiatelor, el pune la stîlpul infamiei pe „calpuzanii" (falsificatorii) literari. Criticul denunţă nu numai procedeul, ci şi persoane, printre care pe fostul codirector de la *Naţiunea romînâ,* Frédéric Damé. Acesta nu i-o va ierta niciodată.

Se înţelege că studiul *Cercetare critică asupra teatrului* n-a putut apărea pînă la sfîrşit. Autorul anunţase că, după literatura dramatică, se va ocupa cu arta, scena şi administraţia. Aşa cum începuse, cine ştie ce-ar mai fi spus, şi cine ştie pe cine ar mai fi lovit. Probabil că, la protestul interesaţilor, directorul *Romîniei literare* a renunţat la serviciile cronicarului dramatic atît de incomod. Acesta îşi va relua activitatea în curînd, în altă parte. Nu e lipsit de interes să reţinem că gazeta lui D. A. Laurian nutrea simpatii junimiste. Caragiale părăsise presa liberală şi se apropia de cea conservatoare. Ce se intîm- plase ? Cabinetul Catargiu trebuise să se retragă, şi la putere veniseră liberalii ce se vor menţine 12 ani. în loc să caute a profita de relaţiile pe care şi le făcuse printre

liberali, Caragiale a trecut pe terenul adversarilor. Astfel, îşi putea exercita mai departe activitatea critică. O va face prin cronici dramatice, articole polemice şi prin teatru.

Repertoriul teatrelor era dezastruos. A-l critica, însemna prea puţin. Trebuia îmbogăţit. Măcar, deocamdată, cu bune şi oneste traduceri. Dar şi cu piese originale. Material ? Pentru un observator atît de atent al societăţii şi, pe deasupra, expert — cum s-a văzut — în problemele genului, materialul se afla la îndemînă. înainte de a-l vedea pe dramaturg afirmindu-se, furtunos, să mai consemnăm un fapt — „comediantele" de la *Ghimpele* şi *Claponul,* cerce- tînd fără zîmbetu-i obişnuit starea teatrului romînesc la 1877—1878, depăşeşte limitele stricte ale domeniului cercetat, ¿a să-şi spună direct părerea şi despre lucruri mult mai importante. Şi avea dreptate — în teatru se reflectau vicii ale orînduirii social-politice : „fireşte că nici aici nu se putea face abatere de la principiul nostru statornic, că noi facem în ţara aceasta legi numai şi numai spre a avea ce să călcăm şi că autorităţile noastre sunt întemeiate nu spre paza şi aducerea la îndeplinire, ci tocmai spre nesocotirea sau batjocura legilor". Fraza aceasta îşi află un corolar în pasajul despre „curcanii" de la Plevna: „...Plevna nu se luase încă; pe pămîntul Bulgariei, mlaştine calde de sînge romînesc fumegau ; picioarele şi mîinile, cari ne muncesc ţarinile în vreme de pace, degerau în şanţurile redutelor ■, oştenii romîni n-aveau drept hrană decît o fărîmă- tură de pesmete negru muiat în făgaşul săpat de roata tunului..." Între aceste pasaje şi studiul-pam- flet *1907, din primăvară pînâ-n toamnă* parcă n-ar exista un interval de treizeci de ani. O concludentă dovadă de consecvenţă în atitudinea socială a scriitorului.

Capitolul

UN DEBUT FURTUNOS IN TEATRU

III

1

pentru o cauză pierdută...”
(I. L. Caragiale, la' *Timpul,* citat de Ioan Slavici)

— Manuscript I cerea sfios băiatul de la zeţărie.

Redactorul, poet cunoscut, nu-l lua în seamă. îşi continua expunerea aprinsă, fără vreo legătură cu ziarul. Dacă băiatul insista, întrerupîndu-l, îl alunga. „Om avîntat, fire impulsivă, cu mintea luminoasă, cu sufletul plin de duioşie şi cu o extraordinară cultură generală, nesecat în gîndiri ademenitoare" — îşi spunea despre vorbitor unul dintre ceilalţi redactori, un bărbat cam de-o vîrstă cu el, cu perciuni lungi, ardeleneşti. Totuşi ar trebui dat materialul necesar, medita acesta. Al treilea redactor al gazetei, foarte miop, îl asculta pe poet cu vădită plăcere — „era încîntat şi sta-n faţa lui cu ochi scrutători".

— Manuscript I revenea mai insistent ucenicul tipograf. Şi iar era izgonit.

„ — Bine... ziarul trebuie distribuit pe la patru" — intervenea grijuliu, cu accentul său tărăgănat, de peste munţi, redactorul care nu lua parte efectiv la convorbire şi cerceta din cînd în cînd ornicul de pe perete.

„— Dă-o dracului gazeta I" izbucnea cel care-l asculta cu atîta atenţie pe poet.

7

În sfîrşit, se trecea la lectura materialelor redactate. Dar tot fără grabă, cu opriri la fiecare frază, propoziţie şi vorbă. Se angaja o foarte interesantă dezbatere de gramatică, de parcă cei trei s-ar fiaflat într-un institut lingvistic, nu în redacţia undi mare ziar politic. Conlocutorii erau Eminescu, Car4- giale şi Slavici. Ziarul la care lucrau — *Timpul,* oficios al partidului conservator de sub şefia lui Lascăr Catargiu.

— Manuscript! striga deznădăjduit băiatul de la zeţărie.

Se iscase însă o controversă cu privire la folosirea lui care şi ce. Lucrurile trebuiau lămurite. Şi erau lămurite clar şi precis de Caragiale, căci „în materie de limbă romînească, Caragiale era deasupra" — precizează Slavici, autorul acestei evocări a atmosferei din redacţia *Timpului*.[1]

După căderea guvernului Lascăr Catargiu, Titu Maiorescu, fost ministru în acest guvern, dat în judecată împreună cu foştii săi colegi şi aflat sub ancheta unei comisii parlamentare liberale, deci fără întrebuinţare oficială, se agitase, împreună cu alţi junimişti şi pusese mîna -pe foaie — „va trece sub mîna mea" îi scria el lui Iăcob Negruzzi. Dar în aprilie 1877, corifeul „Junimii" se retrăsese, după numai trei luni de activitate la gazetă, din pricina unor neînţelegeri cu unii fruntaşi ai partidului, în chestiuni de politică externă, şi luase vînt în avocatură. Ziarul avea însă nevoie de condeie. Au fost găsite, bune şi... ieftine. Şi astfel, în redacţia *Timpului* a lucrat o echipă de mîna întîi. Eminescu pătimise şi el, cum se ştie, la înscăunarea liberalilor. Lucrase apoi un timp la *Curierul de Iaşi* — „foaia vitelor de pripas", cum a numit-o — şi fusese bucuros să dea urmare chemării fruntaşului junimist, pentru a veni, în octombrie 1877, la Bucureşti. Devenind redactor al *Timpului,* Eminescu a dorit să-l aibă alături pe Caragiale, ca şi pe amicul Scipione Bădescu. După douăzeci de ani, dramaturgul îşi va aminti cu nostalgie de aceste „scumpe timpuri trecute... cînd strălucea pe scena tineretului bucureştean celebrul trio Emî- nescu-Bădescu-Caragiale, cînd gîndeam, speram şi rîdeam împreună,

aşa de mult!..." [2] înainte de a fi angajat în redacţie, Caragiale a fost, se pare, colaborator extern. Cu Slavici, poetul se cunoştea de mult, de la Viena, şi erau prieteni.

Contribuţia iniţială a lui Caragiale la *Timpul* pare a consta din unele note, mici articole, snoave şi parodii, risipite în coloanele foii încă de prin noiembrie 1877. Pentru mai tîrziu i se atribuie cronici dramatice, două traduceri din Edgar Allan Poe (prin intermediul unei versiuni Baudelaire) şi articole politice. Acestea din urmă nu sînt ale unui partizan convins[3]. Gazetarul atacă teme în general comune cu acelea abordate de ceilalţi redactori ai foii, în funcţie de „cestiunile" la ordinea zilei. Linia permanentă — polemică la adresa liberalilor. Dintre fruntaşii „roşilor", atenţia acrimonioasă a redactorului de la *Timpul* i-a urmărit pe Mitiţă Sturdza şi pe C. A. Ro- setti. Pe cel dintîi l-a demascat ca părtaş la nişte afaceri veroase cu lemne şi cu tutun; despre cel de-al doilea a scris pe un ton violent, ireverenţios faţă de un părtaş cu rol de frunte la mişcarea din 1848. Aici trebuie să facem remarca, obiectivă, că la *Timpul* Caragiale consideră liberalismul şi chiar revoluţia burghezo-democratică dintr-un unghi de vedere apropiat de cel junimist (agitaţie a unor tineri cu studii la Paris, dar fără contingenţe cu realităţile din ţară). în articolele lui Caragiale, ca şi în ale celorlalţi redactori de la *Timpul,* se infiltrează teoria maioresciană a „formelor fără fond". în ceea ce-l priveşte pe Rosetti, însă, lipsa de cruţare nu e chiar lipsită de temei. Rosetti urmase, deşi nu pînă la ultimele consecinţe, evoluţia burgheziei liberale care renunţase de mult la revendicările radicale din 1848. Să reamintim, numai, că fusese adversar al lui Cuza, pentru detronarea căruia lucrase împreună cu Ion Ghica şi Ion Brătianu. Retrospectiv, Caragiale îi descoperă slăbiciuni încă pentru perioada de la 1848 şi-l izolează de sincerii „liberali de odinioară", pe care-i respectă : Costache Negri, N. Bălcescu, D. Bo- lintineanu, V. Alecsandri, A. Russo. Fraza : „Liberalii de astăzi au luat însă o moştenire, la care nu au nici un drept" — este perfect justă ca atare.

încă din timpul lui Cuza, fluturarea steagului paşoptist de către liberali era un act făţarnic. Precum se vede, ca ziarist la *Timpul,* Caragiale intuieşte unele adevăruri istorice şi politice, dar scapă din. vedere altele. Inaderent la politica conservatoare, el se şi eschivează de la obligaţia de a defini programul partidului şi de a-l apăra, ori populariza. Referirile la acest program sînt foarte vagi. Caragiale nu afirmă, ci combate. Indiferent de culoarea politică a ziarului la care colabora, sau a celor la care va mai colabora, comportarea lui nu e a unui apologet, ci a unui critic. Iar în această postură, se simte cu atît mai la îndemînă cînd, părăsind critica de idei, face observaţii asupra oamenilor, moravurilor şi instituţiilor. Caragiale e în primul rînd un artist, nu un dialectician. În polemica sa cu liberalii, defectele partidului ii apar întruchipate în persoane. Simpla calitate de membru al partidului advers nu e compromiţătoare, în sine. Pe Kogălniceanu, de pildă, liberal şi el, Caragiale îl omagiază ca pe „o putere intelectuală, o capacitate". Demagogia sforăitoare, venalitatea în treburile publice, ingerinţele în alegeri — iată ceea ce supune oprobiului public gazetarul Caragiale. Că aceste vicii erau comune celor două partide de guvernămînt, el n-o putea spune, dat fiind oficiul îndeplinit. Dar că o gîndea, nu avem de ce să ne îndoim.

La *Timpul,* Caragiale şi-a desăvîrşit stilul şi şi-a îmbogăţit experienţa de observator al moravurilor politice. Cum o va face mereu în articolele sale, foloseşte în demonstraţie, ca material intuitiv, snoave cu tîlc, referiri rezumative la bucăţi literare. Dă impresia că recurge la pilde, pentru a fi mai bine înţeles de cititori. În realitate, caută un suport pentru el însuşi, fiindcă îi e teamă de abstracţiuni. Ca şi în publicistica anterioară, şi aici depistăm germeni ai operelor viitoare. În posesia unei circulări a lui C. A. Rosetti către preşedinţii de comitete electorale, Caragiale publică textul şi critică procedeele prin care fruntaşul liberal pregătea victoria liberalilor. S-ar fi putut opri aici. El însă îşi imaginează în continuare o socoteală a voturilor făcută de „comitetul patrioţilor" din partea locului : cîte voturi sînt sigure, prin ce

mijloace pot fi captaţi sau constrînşi cei nesiguri. Se folosesc creioane colorate, roşu şi albastru. Cutare are un nepot vinovat de abuzuri, celălalt, abia ieşit de la osîndă, caută o slujbă... E sîmburele scenei din O *scrisoare pierdută,* cu Tra- hanache, Farfuridi şi Brînzovenescu în conferinţă electorală. Într-un reportaj parlamentar, sîntem informaţi cu umor despre discursul unui deputat. Lu- înd cuvîntul, acesta dezvoltă o disertaţie nesfîrşită. Pînă să intre în subiect, îşi propune să demonstreze că Romînia a fost „înainte mergătoarea civilizaţiei omenirii" şi, pentru argumentare, începe cu descălecarea, urmează cu manifestările romînismului în veacurile al XH-lea, al XlII-lea, al XlV-lea şi... etc. Cînd oratorul a intrat în veacul al XlV-lea, în sală rămăsese numai biroul Adunării. Reporterul parlamentar Caragiale se află de pe acum în posesia unui model pentru discursul lui Farfuridi, care o va lua de la „anul una mie opt sute douăzeci şi unu fix".

În răstimpul cît scriitorul a lucrat la oficiosul conservator, talentul lui a atins punctul maturizării. Cum am văzut, tot acum se afirmă şi pasiunea sa pentru problemele de limbă. Slavici ne spune că, în lipsa unei bune gramatici, Eminescu, el şi Caragiale proiectaseră una, asumîndu-şi, respectiv, etimologia, morfologia şi sintaxa. Proiectul n-a fost realizat, ca să poată profita şi alţii. Cei trei autori, tratînd problemele oral, au profitat mult. Eminescu locuia pe strada Speranţei, unde ocupa două odăi, mobilate mai mult decît modest. Ziua de muncă la redacţie, începută devreme, la opt sau chiar la şapte; se încheia seara tîrziu. După ce luau masa împreună la vreun birt, Caragiale, cîteodată cu Slavici, îl însoţea pe Eminescu acasă. Era aprinsă imediat maşina de spirt pentru cafea. Bînd şvarţuri şi fumînd, prietenii şedeau de vorbă despre toate şi despre toţi, uneori pînă la cîntatul cocoşilor. Poetul împingea discuţia pe terenul politicii, economiei, eticii, esteticii, istoriei ; Caragiale. se pasiona mai mult după muzică, pictură, arhitectură, băiet. Convorbirile .celor doi „prieteni în cel măi bun înţeles al cuvîntu-
lui"... „era lucru de frumuseţă nespusă". Colocviul

început într-o seară de toamnă între un elev de şcoală dramatică şi un sufler pribeag se prelungea după ani, cu un farmec reînnoit. Prietenia, ca şi dragostea, se bizuie mai ales pe asemănări temperamentale, comuniune de idei, gusturi. Alteori, se caută firi deosebite, ca în fizică polii opuşi. Eminescu era un singuratic, bucuros să se afle în izolare meditativă, cu perdelele lăsate ; Caragiale iubea agora, iar lipsa oamenilor în jurul său îl punea de-a dreptul în panică. Poetul îi frecventa cu ardoare pe filozofi, Caragiale nu-i cunoştea şi simula că nici nu-i ia în serios. „Măi, îi zicea lui Eminescu, drept să-ţi spun, mie Kant al tău mi se pare un moftangiu." Oroare I Poetul lua foc „şi-i vorbea ceasuri întregi despre filozofia lui Kant şi despre rostul ideilor lui în istoria filozofiei", îi „predica" budismul. Caragiale „ca să-l ţie mereu cald" — cum spune Slavici, din amintirile căruia desprindem acest pasaj — făcea pe nedumeritul, îl contrazicea, se contrazicea :

„— Bine, omule, îi zicea cîteodată Eminescu, dar mai deunăzi erai de altă părere.

— Ştii că ai haz ? Cum am mai putea să discutăm, dacă am fi amîndoi de aceeaşi părere ?"

Jocul acesta al contrazicerii permanente urmărea un scop. Provocîndu-şi prietenul, Caragiale prindea din zbor idei şi le înregistra. Citeau mult amîndoi, îşi aminteşte tot Slavici. Caragiale a fost într-adevăr un lector foarte harnic, dar cultura lui s-a completat în bună parte oral. Iar în aceasta, Eminescu i-a fost un excelent profesor. „Cinicul" — cum îl califica poetul, pentru lipsa de menajamente în judecăţile sale — se afla pe un tărîm comun cu prietenul său în dragostea pentru frumos şi, ca oameni conştienţi de valoarea lor neluată în seamă, în dispreţul faţă de meschinăria potentaţilor. Se ştie cît de istovitoare a fost pentru Eminescu munca la *Timpul* şi e cunoscut tonul de revoltă şi deznădejde al scrisorilor lui din această vreme .■'Poetul a pus suflet şi şi-a măcinat sănătatea. Caragiale a luat lucrurile mai uşcm în „baraca şubredă" a conservatorilor şi-a găsit adăpost vremelnic, de vreme rea, şi nu s-a legat prea mult de

cauza „aflată pe dric". Expresiile sînt ale lui, ca şi remarca : „iiu redactorii să se jertfească, ci boierii să aducă jertfe pentru ca redactorii să se poată îmbrăca, adăposti şi hrăni cum se cuvine" [4]. Boierii se lăsau greu cînd era vorba de jertfe materiale. Salarizarea redactorilor se făcea cu pantahuza, prin contribuţia junimiştilor înstăriţi şi întîrzia cu lunile. „Eu nu am luat de trei luni de zile bani" — se plîngea Slavici lui Negruzzi, în vara anului 1877, iar peste cîteva săptămîni revenea : „Am ajuns de nu mai am ce să mănînc, am ajuns aşa-zicînd de batjocura lumii". în iarna aceluiaşi an, redactorii nu aveau cu ce-şi cumpăra lemne. Eminescu — îl informa tot Slavici pe redactorul *Convorbirilor literare* — „lucrează cu zel şi cu mai multă bunăvoinţă decît mine. Nu îi strică decît lipsa de lemne de foc". La sfîrşitul lui decembrie, onorariul nil fusese plătit de trei luni. [5] în aceeaşi vreme, Titu Maiorescu scria la Iaşi : „Cum stăm cu contribuţia *Timpului* ? Fă bine, spune să se trimită banii adunaţi lui Teodor Rosetti. Căci Eminescu continuă a muri de foame — agonia poeţilor romîni". [6] Ziarul era „pe dric" nu numai din neglijenţa celor ce-l finanţau şi din convingerea lor că „banii şi munca ce se consumă de dragul acestui ziar sunt lucruri risipite", ci şi din indiferenţa publicului cititor. De la 6.000 de exemplare cîte se trăgeau la începutul anului 1877, tirajul scăzuse la 1.000—2.000 exemplare.

în vara anului 1878, Caragiale lucra sigur în redacţie. De la Floreşti (lîngă Filiaşi), Eminescu îi trimitea o scrisoare adresată şi lui Ronetti-Roman, de asemenea colaborator al ziarului, şi datată 13 iu- ile, glumind : „veţi şti că tot mă ustură piciorul şi vă duc dorul, şi vă trimit ciorilor în crucea hotară- lor, pentru că nu-mi scriţi". Pe vremea aceea, marele amator de corespondenţă, care va fi Caragiale, era probabil mai leneş la scris, fiindcă poetul aştepta răspunsul de la Ronetti-Roman, nu de la el.[7] „Ca-

raieli", cum îl poreclea poetul în această scrisoare, a continuat să lucreze la gazetă nu numai în 1879, ci şi în 1880—1881, căci abia la 7 iulie 1881 îi scria institutorului D. Scureiu: „Despre ieşirea mea de la *Timpul,* care a fost silită, ţi-roi povesti eu cînd ne-om vedea".[8] Despărţirea, silită, de gazetă avusese loc prin iunie.

În răstimpul cît a fost redactor la *Timpul,* Caragiale a participat activ, în februarie-martie 1879, şi la alcătuirea revistei umoristice *Bobhnacul,* de aceeaşi culoare politică. Şi aici schiţează tipuri şi replici pe care le va relua în comedii.

păfit ajará...,
diplo : [illegible]
[illegible]
(Cîtcva păreri anonime)

2

Pe la mijlocul lunii mai 1878, afişele Teatrului Naţional din Bucureşti anunţau o ultimă premieră. Era spre sfîrşitul stagiunii. Piesa ce urma să se reprezinte era o tragedie, *Roma învinsă,* de scriitorul francez Alexandre Parodi, tradusă în versuri. *Timpul* şi *Romînia liberă* au anunţat premiera, fără a divulga numele tălmăcitorului, dar apreciind meritele lucrării sale. Pusă în scenă de regizorul Gatineau, tragedia s-a reprezentat în seara zilei de 21 mai, cu mare succes. Printre interpreţi — Eufrosina Popescu, Ve- lescu, Petreanu, Manolescu. Deşi i se propusese unul din rolurile principale, Mihail Pascaly n-a jucat; nu putea, desigur, să uite modul Violent în care-l criticase nu de mult traducătorul, căci acest traducător era I. L. Caragiale. Spectacolul a prilejuit debutul unor actori foarte tineri, viitoare celebrităţi ale teatrului

romînesc : Aristizza Romanescu şi C. I. Not-

tara. Actorii au rostit cu încîntare versurile cursive, declamatorii, cum sînt acestea, din tirada unei vestale ispitite de dragoste:

Pierdută-l ascultasem, că mult vorbea cu dor Şi dulci avea cuvinte, şi grai fermecător:
Pe valurile mării, o hariă-n depărtare Nu dă mai tainic sunet, mai molcomă cântare.
Adine, pe nesimţite, În ochi-mi pătrundea Din ochii lui văpaia, şi-n suflet mă ardea.

* *Romlnia liberă* avusese dreptate : traducerea era „aproape o creaţiune, prin versificarea ei riguroasă, prin limba ei bărbătească şi plină de colorit". La rîndu-i, direcţia teatrului preţuise la justa valoare tălmăcirea, comandînd parte din costume peste hotare şi ,, cheltuind multe parale" cu montarea piesei. [9] Caragiale nu şi-a tipărit îndată traducerea (abia în 1887, Slavici o va publica în colecţia *Tribunei,* la Sibiu), dar, reprezentată, aceasta suscită interesul lui Alecsandri şi Maiorescu. Aşadar, redactorul *Timpului* nu era un foiletonist oarecare, ci un literat merituos ! Satisfăcut şi el de prima încercare, Caragiale ceru şi obţinu de la direcţia Teatrului Naţional însărcinarea de a traduce alte piese — *Hatmanul,* după Paul Deroulede, *Camaraderia,* după Scribe. Era atît de apreciat la teatru, îneît i se încredinţă şi revizuirea unei traduceri făcute de altcineva, *Juneţea lui Mirabeau,* de M. Aylic-Langle, mutilată pe romîneşte de actorul Ion Păun. Toate acestea, în vara şi toamna anului 1878, ceea ce ne face să credem că hărnicia traducătorului răspundea nevoilor redactorului prost plătit, mereu cu avansuri luate şi în lipsă de bani. 30 de lei pe actul tradus şi 45, pentru tălmăcirea „corijată", nu era prea mult (Maiorescu plătea un secretar particular, pentru o singură oră pe zi, cu 100 de lei lunar), însă ca venit suplimentar reprezenta ceva.

Cu activitate de scriitor, Caragiale devine un obişnuit

al şedinţelor cercului junimist, unde, după propria-i mărturisire, ar fi fost introdus de Eminescu încă din „toamna anului 1877", deci de cînd începuse să colaboreze la *Timpul*.[10] Prima şedinţă la care Maiorescu notează în jurnalul său intim prp zenţa lui Caragiale, — „Caragiali (bun traducător al *Romei învinse* de Parodi) „ — e însă cea din seara de vineri, 26 mai (stil vechi) 1878. Şedinţa încheia ciclul întîlnirilor din primăvară, înainte de vacanţă. „Splendidă seară!" — se bucură Maiorescu. într-adevăr, nu fusese o seară obişnuită. Luaseră parte 23 de persoane, printre care „cneazul" Cantacuzin, Theodor Şerbănescu, Ollănescu, Eminescu, Slavici, Nicu Gane. Eminescu a citit poezii „frumoase", Gane, o baladă, Şerbănescu, poezii „drăguţe", Ollănescu, traduceri „frumoase" din Horaţiu.[11] Seara a avut un farmec special, prin prezenţa lui Alecsandri. La apogeu, „bardul" se bucura de o admiraţie unanimă. Apariţia lui în casa lui Maiorescu transforma şedinţele „Junimii" în adevărate sărbători. Era singura împrejurare În care glumele, farsele, bătăile cu perne încetau. Dar tocmai atmosfera juvenilă, sub lozinca „anecdota primează", care nu-i împiedica pe participanţi să discute lucruri foarte serioase şi să asculte lectură unor capodopere, îl ispitea pe Caragiale. Picînd într-o şedinţă excepţională şi cuminte, va fi suferit o dezamăgire şi va fi urmărit cu obişnuitu-i surîs „cinic" interesanta „causerie" a lui Alecsandri, de după lectură. Va fi avut loc chiar acum acea ieşire iconoclastă a tînărului de 26 de ani faţă de vîrstni- cul poet naţional, povestită odată de Caragiale unui prieten ? în însemnarea din 26 mai, Maiorescu consemnează victoria lui Alecsandri la Montpellier, cu *Cîntecul gintei latine,* pentru care era „tocmai foarte sărbătorit" şi urma să fie onorat peste o săptămînă cu un banchet organizat prin subscripţie. Desigur că evenimentul a fost comentat cu elogii şi la 26 mai. Ori tocmai de „ginta latină" se leagă isprava lui Caragiale. în corul admirativ general, el intervine strident cu observaţia : „Au fost şi motive politice. Nu se putea premia un francez sau un italian, sau un spaniol, căci

s-ar fi deşteptat rivalităţi". Vor fi intrat în joc şi motive politice, nu cele propuse de Caragiale, ci mai curînd altul : gîndul de a omagia, prin poetul său naţional, un popor neolatin, care-şi cucerise recent libertatea. În mai 1878, cînd juriul din Montpellier îşi dăduse votul unanim pentru oda lui Alecsandri, se împlinea un an de cînd guvernul romîn declarase Romînia stat independent şi Suveran. Ne putem lesne imagina impresia dezagreabilă, la remarca novicelui junimist, mai ales, cînd, după ce-şi virîse degetele în supă, le mai şi agita, făcînd comentarii asupra formei corecte a cu- •vîntului gintă[12]. Se înţelege că s-au iscat proteste. Parcă totuşi nu ne vine să credem că incidentul a avut loc în realitate, şi chiar atunci. Nu pentru că ne-ar mira ca I. L. Caragiale să-şi fi marcat prezenţa la „Junimea" cu o manifestare neconformistă. Era capabil de aşa ceva. însă incidentul n-ar fi trecut neobservat şi înregistrat de Maiorescu. Indiferent de autenticitatea şi de fixarea în timp a faptului, e de reţinut că întotdeauna Alecsandri şi Caragiale s-au tratat reciproc cu răceală. Pentru a nu îngădui formarea unei păreri greşite în ceea ce priveşte atitudinea scriitorului nostru faţă de opera bardului, iată ce va spune el, într-un articol din 1897 : „Alecsandţi şi Alexandrescu, pentru cine înţelege arta literară, sunt nişte poeţi desăvîrşiţi. Vremea trecînd peste operele lor, nu le va putea aduce nici o stricăciune". [13] în faţa hîrtiei, cînd trebuia să-şi spună părerea despre o operă, Caragiale putea să ia înfăţişarea criticului obiectiv şi ponderat, lepădînd maliţia cu care întîmpina slăbiciunile oamenilor, fie aceştia personalităţi cît de proeminente.

în raporturile lui cu junimiştii, va evolua pe o muchie de cuţit, cîştigînd unele prietenii, făcîndu-şi mai mulţi duşmani, ca să ajungă în cele din urmă la o ruptură definitivă. Ce l-a adus în mijlocul „Junimii" şi ce l-a păstrat acolo un număr destul de mare de ani ? Iniţial, rolul lui Eminescu n-a fost neînsemnat. A mai intervenit, apoi, şi prestigiul societăţii.

Caragiale avea 26 de ani, făcuse ceva gazetărie şi îşi văzuse reprezentată traducerea unei piese. Era un

8

debutant. Posibilitatea de a asista la şedinţele unui cerc frecventat de personalităţi cu renume şi care scotea *Convorbirile literare* nu putea fi decît atractivă. Traducătorul *Romei învinse* aprecia desigur şi faptul că „Junimea" se afirmase în cultura şi literatura romînească printr-un salutar spirit critic şi combătea impostura, vorbăria sforăitoare, beţia de cuvinte. Membrii cercului colaborau cu pasiune la îmbogăţirea albumului de „perle" stilistice extrase din presă, cuvîntări etc. Caragiale începuse încă de la *Claponul* să colecţioneze asemenea monstruozităţi. La „Junimea", i s-a consolidat o deprindere ce nu-l va părăsi pînă la sfîrşitul vieţii. Dacă am căuta şi pe terenul ideologiei politice şi estetice punţi pe care scriitorul nostru a păşit spre „Junimea", ar fi mai greu să le găsim. El pare a împărtăşi teza maio- rescianã a „formelor fără fond" (vezi articolele din *Timpul).* La aceasta contribuie şi constatarea obiectivă, rezultată dintr-o investigare personală, că între principiile şi, respectiv, practicile „liberale" exista o discrepanţă totală. Cit priveşte teza „artei pentru artă", oricîte butade a făcut scriitorul relativ la tendinţă şi talent în artă, opera lui se află tocmai la polul opus faţă de arta gratuită şi apolitică. Despre Caragiale şi „Junimea" vom mai avea prilejul să vorbim. Deocamdată sîntem în zona cordialităţii.

Pînă în 1878, Titu Maiorescu fusese deputat şi ministru. Avea 38 de ani, era agasat de grave neînţelegeri conjugale, dar, cu tenacitatea sa ardelenească blindată şi de un autocontrol lipsit de orice indulgenţă faţă de sine, apărea în societate cu alura lui olimpiană de om care ştie ce vrea. Între altele, voia să adune în jurul său prozeliţi merituoşi. în Caragiale descoperise fără îndoială un personaj pentru care făcea să-şi dea osteneala. I-a întins mîna cu acea cordialitate rece- caracteristică, şi l-a tratat cu generozitatea bine chibzuită care, cel puţin un timp, putea să pară dezinteresată. Redactorul de la *Timpul* s-a văzut repede admis printre intimii casei lui. Spre toamnă, în preajma noii „stagiuni" a „Junimii", care-şi. ţinea adunările în Bucureşti (numai

Convorbirile rămăseseră la Iaşi, sub îngrijirea lui Iacob NegrUzzi), mentorul cercului, întors după cinci săptămîni petrecute peste hotare, se prezentă la familia Kremnitz, la masă, cu un grup de protejaţi. Printre oaspeţi, nici un nume din protipendada junimistă. Erau redactorii de la *Timpul,* apoi Chibici Rîvneanu, secretarul particular al avocatului. Şeful îşi scotea băieţii în societate. După masă, Caragiale, bucuros că avea ascultători, a povestit isprava *Naţiunii romíné* şi episodul ceva mai vechi de la Ploieşti, cu Candiano şi Stan Popescu. Cu toată arta lui de anecdotist, efectul a fost mediocru, atmosfera rămînînd „grea, apăsătoare". Mite Kremnitz afecta oboseala, iar doctorul Wilhelm Kremnitz moţăia, gata să adoarmă I Nu era decît 9,30 seara, ,cînd şeful găsi potrivit să dea semnalul de plecare. Fusese o seară ratată : „Nu merge cu germanii, sau nu merge cu alde Kremnitz ? în orice caz, aşa nu merge". Ma- iorescu scontase probabil să facă efect cu ceata lui. Totuşi, în completarea însemnării din jurnal, el comentă astfel, cu o grimasă, manifestarea lui Caragiale : *„La bohème roumaine".*

3

Oricum, însă, redactorul Timpului putea să asigure reuşita unei seri, între oameni mai puţin înghеţaţi decît alde Kremnitz. Iar Cum gazetarul avea acum tolba plină nu numai de anecdote, ci. şi de filele unui manuscris — o comedie originală — merita să fie dus la Iaşi, cu un prilej festiv : aniversarea a cincisprezece ani de la înfiinţarea „Junimii". Simbătă 11/23 noiembrie, Maiorescu plecă spre capitala Moldovei, însoţit de Nica, Ollănescu, Eminescu, Slavici şi Caragiale. Cei trei din urmă, cum se îngriji să noteze în jurnal — „pe socoteala mea". Comedia O noapte furtunoasă urma să fie citită pentru prima dată în public şi să obţină întîile aplauze. Pusă, peste cîteva luni, în scenă îi va aduce autorului şi cele dintîi fluierături. am fost fluierat, huiduit fi amenинţat...'

(Notlte critice)

Duminică 12/24 noiembrie 1878, „Junimea" ţinu şedinţă în oraşul ei natal, cu o ordine de zi memorabilă : „Slavici citi *Gura satului,* Caragiale via lui comedie *Noaptea furtunoasă de la no. 9,* apoi o humorescă de tînărul Beldiman". Ce efect va mai fi obţinut Beldiman cu humoresca lui, după lectura comediei, nu ştim. Iacob Negruzzi nu va uita însă că : „În anul 1879 (de fapt 1878, n.n.), Maiorescu a venit cu şase alţii deodată, între care I. L. Caragiale care atunci â făcut întîia sa apariţie în *Junimea* şi spre marea noastră petrecere ne-a citit aşa de bine piesa sa O *noapte furtunoasă* că ne-am tăvălit cu toţii de rîs".[14] A urmat tradiţionalul banchet prelungit pînă la 4 dimineaţa. După o zi de vizite pe la alegătorii săi din Iaşi, Maiorescu, însoţit de „aceiaşi domni", era marţi în Bucureşti.

Se ştie mai bine cum a fost alungată, decît cum a fost primită *Noaptea lurtunôasâ* pe scena Naţionalului. [15] Să fi intervenit pentru tînărul autor dramatic însuşi Alecsandri, aşa cum s-a spus ? Gestul i se potriveşte şi e credibil. Să fi fost piesa mai întîi reprezentată altundeva şi numai după aceea luată în lucru de prima scenă, la stăruinţele echipei actorilor tineri, cum iarăşi s-a afirmat ? Mai curînd e de crezut că autorul, preţuit la teatru ca traducător activ chiar în aceste luni, a propus lucrarea direct comitetului. Gazetar cu experienţă şi cu relaţii, el a tras, din culisele redacţiilor, sforile publicităţii, dar asta după ce repetiţiile erau deja avansate. Ca o ciudăţenie — cu vechea sa deprindere de a nu-şi semna lucrările (şi *Roma învinsă* apăruse pe afiş fără numele traducătorului) — Caragiale a păstrat şi de astă dată anonimatul. Damé l-a divulgat însă în. *Romínul.* Indiferent de culoarea politică, ziarele au scris despre apropiata premieră de la Teatrul Naţional ca despre un eveniment. Sub frumoase auspiciise pregătea debutul lui Caragiale în dramaturgia originală romînească...

Amînată cu două zile, premiera avu loc în seara zilei de 18 ianuarie 1879. Distribuţia : *Jupîn Dumitrache* — Ion Panu ; *Nae Ipingescu* — Ştefan Iulian ; *Chiiiac* — Grigore Manolescu ; *Rică Ventu- riano* — Mihail Mateescu ; *Spiridon* — Aristizza Romanescu ; *Veta* — Ana Dănescu ; *Ziţa* — Anicuţa Popescu. Sala a fost aproape plină şi a adus un beneficiu net considerabil. Piesa s-a bucurat de „un succes complet şi meritat", însă autorul, în ciuda dezinvolturii lui obişnuite, tremura din pricina tracului şi era palid, deţi făcea milă. Refugiindu-se în loja unor cunoştinţe, „blestema ceasul în care-i venise ideea s-o scrie". Publicul, atît de numeros încît „obicinuiţii. Teatrului Naţional se uitau înmărmuriţi unii la alţii", voi să-l cunoască şi-l chemă la rampă. La sfîrşitul spectacolului, Aristizza Romanescu şi ^Ştefan Iulian îl luară de braţ şi-l scoaseră pe scenă.

Dar nu toate mîinile aplaudară la 18 ianuarie ; unele se strînseră convulsiv pe condei chiar în aceeaşi noapte. În cercurile politicele produse o explozie de

indignare. A doua zi după premieră, un ziar.„patriotic" azvîrli dramaturgului epitetul infamant de „trădător", fiindcă îşi îngăduise să glumească «faţă cu străinii» asupra gărzii civice ! în aceeaşi zi, *Ro- mînul,* oficiosul liberal, publică o cronica dramatică, în care *Noaptea ¡urtunoasă* era denunţată nici mai mult nici mai puţin decît ca un atentat împotriva moralei. „Oare acestea sunt moravurile ce trebuie înfăţişate unui public pe o scenă... ?" — se întreba cronicarul, pentru ca să încheie, ridicol în falsa lui pudoare, cu îndemnul : „Dacă aveţi de gînd să mergeţi la teatru, cînd se va reprezenta O *noapte furtunoasă,* lăsaţi-vă acasă nevestele şi fetele". Cronicarul era Frédéric Damé. Dînd glas adversităţii cercurilor politice, care-l stipendiau, faţă de dramaturg, Damé găsise şi un prilej de răzbunare personală. *Romînul* dorea să deschidă o campanie de presă împotriva comediei, făcînd apel la celelalte ,ziare „pentru a protesta în contra unei piese care n-are nimic comun cu arta dramatică, decît o pretinsă diviziune în scene şi în acte". Acuzaţia de imoralitate urmărea scopul perfid de a discredita în faţa opiniei publice opera şi autorul. Această acuzaţie, rostită acum pentru prima dată, va deveni, în campania împotriva lui Caragiale, un slogan al apologeţilor societăţii pe care scriitorul a înfăţişat-o în tot filistinismul ei. Observaţi răuvoitoa- rea confuzie de planuri Criticii, refuzînd' să recunoască dramaturgului realismul operei sale, transferau asupra lui imoralitatea, viciu ce aparţinea de fapt societăţii I

De unde însă revolta pricinuită de jignirea gărzii civice ? Caricatură de organizaţie cetăţenească, garda civică era folosită de liberali pentru intimidarea şi spolierea măruntei clientele a partidului advers. Nu de mult, scriitorul însuşi fusese victima asiduităţii recrutorilor, de care se salvase, plătind un tribut căpitanului din mahalaua Armenească, Ghiţă Cotoi — „un agent propagandist rabiat" al guvernului.[16] Chiar în ianuarie 1879, cînd a avut loc premiera *Nopţii furtunoase,* în jurul gărzii civice izbucnise un scandal, speculat, de presa opoziţionistă. „Baioneta inteligentă", cum i se spunea, trebuia apărată şi respectată ! Caragiale, care o cunoştea bine, n-o

respectase. Fireşte, atît reproşul privind imoralitatea, cît şi acesta în legătură cu garda civică ascundeau în realitate altceva, ca o lansare de substanţe fumigene, la adăpostul căreia se dezlănţuie atacul propriu-zis. O *noapte furtunoasă* a fost întîmpinată cu ostilitate din cauza caracterului ei de satiră socială şi politică.

Lucrarea de debut în dramaturgie a lui Caragiale are valoarea unei excelente comedii de moravuri, care aduce în scenă un soţ pe cît de gelos şi preocupat de „onoarea lui de familist", pe atît de credul, o soţie romanţioasă şi infidelă, în sfîrşit, ca al treilea element al triunghiului, pe însuşi omul de încredere al patronului. Ca atare, desigur, intriga pune. în mişcare tipuri frecvente în teatrul comic din toate timpurile şi de pretutindeni. Ceea ce cpn- feră însă piesei dramaţurgului romîn Un timbru original şi dă „farsei" adîncime psihologică şi ascuţiş critic e admirabila plasare socială a eroilor. Jupîn Dusmitrache nu e un „încornorat" oarecare, ci un chiristigiu bucureştean, un proprietar din categoria micii burghezii, a cărui demnitate familială şi gelozia sînt un reflex al sentimentului de proprietate. Dar nu numai atît. Christigiul, ca şi amicul său, Nae Ipingescu, bîlbîie şi cîteva propoziţii de abecedar politic, cu ridicolă convingere. El se consideră un exponent al poporului, confundînd sfera noţiunii de popor cu aceea a proprietarilor. Mentalitate explicabilă, într-o vreme cînd „sufragiul universal" se traducea în Romînia- prin excluderea de la vot a celor ce nu posedau nici un fel de avere sau nu practicau una din profesiunile privilegiate, adică a majorităţii populaţiei, în primul rînd rurale. Comentariul lui Jupîn Dumitrache şi al lui Nae Ipingescu, pe marginea articolului din Vocea *patriotului naţionale,* îi pune pe amîndoi într-o lumină hilară, ca demagogi şi agramaţi. Campionul demagogiei e însă, în piesă, Rică Venturiano, student în drept şi publicist, exponent al gazetăriei politice. Urcîndu-l pe scenă pe Venturiano, ins de soiul căruia va fi întîl- nit destui prin redacţiile pe unde trecuse, Caragiale aducea în faţa opiniei publice însuşi chipul concret al burgheziei liberale ce păstrase din idealurile ei democratice de odinioară numai frazele

pompoase despre popor, libertate, progres, dar le golise de orice conţinut şi le transformase în momeli electorale. Ricã Venturiano vorbeşte şi scrie în limbajul gazetelor politice, evidenţiind ridicolul stilului pom- pieresc, iar asta gazetele şi confraţii lui nu i-o puteau ierta în nici un caz lui Caragiale. Desăvîrşita caracterizare socială a eroilor, prin mentalitate, comportament şi limbaj este, desigur, o calitate majoră a comediei. Pentru critica dramatică interesată, ea a devenit motiv de iritare.

Aşadar, jos comedia „antipatriotică" şi „imorală" !

La a doua reprezentaţie a *Nopţii furtunoase* (21 ianuarie), sala teatrului era încă mai plină, dar, de la început, cam agitată, într-un mod suspect. Nu numai cele scrise de *Romînul,* ci şi, probabil, zarva stîmită de fraţii de „arme" ai lui Ghiţă Cotoi aduseseră la teatru grupuri de inşi vădit ostili.

Pe măsură ce scenele se succedau. rumoarea creştea. În cele din urmă, la semnal, se porniră fluierăturile, fluierături stridente, scoase cu două degete vîrîte între dinţi. Au fost şi părţi din sală care au aplaudat, fără a putea stinge vacarmul. După spectacol, autorul fu recunoscut în piaţa teatrului şi huiduit. O şleahtă compusă din membri ai gărzii civice îşi agită bastoanele şi poate le-ar fi şi pus în lucrare, dacă nişte tineri ofiţeri n-ar fi intervenit, luîndu-l pe Caragiale cu ei şi scoţîndu-l din învălmăşeală. Manifestarea huliganică din stradă n-a fost totuşi faptul cel mai grav. Dramaturgul fierbea de indignare din pricină că O *noapte furtunoasă* se reprezentase cu omisiuni şi schimbări în text, operate fără ştirea lui. De scandal, artistul putea rîde a doua zi, de cenzura samavolnică a direcţiei teatrului, nu ! De aceea, în timp ce huiduielile se stingeau undeva, în stradă, autorul pătrunse ca o vijelie în cabinetul directorului general şi-i ceru explicaţii. Ion Ghicg, scund, puţin adus de spate, cu o privire somnolentă, şedea de vorbă cu doctorul S. Marcovici. Fost bei de Samos, fost ministru şi prim-ministru, era de un tact şi de o energie verificate în împrejurări mai delicate decît aceasta. Acum, de la înălţimea fotoliului ce-l ocupa şi de la aceea a vîrstei — depăşise şaizeci de ani — cu autoritatea demnităţilor trecute şi prezente, făcu uz numai de energie, nu şi de tact. Tînărului de douăzeci şi şapte de ani, un începător care ar fi trebuit să fie fericit că-şi vede piesa, întreagă sau trunchiată, pe scena Naţionalului, i se arătă uşa, cu un calm şi aristocratic : *„Sortez!” ** Dar debutantul acesta nu era omul care să se lase intimidat. El răspunse invitaţiei nepoliticoase cu o replică pe măsură. în cabinetul directorului general s-a jucat astfel o scenă tare de teatru, cu două personaje şi un singur spectator. Pentru a înţelege reac- ţiunile protagoniştilor mai

trebuie luat în seamă faptul că Ion Ghica, deşi se retrăsese din politică, putea fi încă accesibil foştilor companioni liberali care se vor fi plîns de imaginea sub care erau înfăţişate în comedie lozincile lor. În ce-l priveşte pe al doilea personaj, replica violentă a lui Caragiale se explică întrucîtva şi prin temperamentul lui neînfrînat. Dar tînărul acesta, care ştia să fie şi amabil, intrase fără mănuşi în cabinetul directorial în numele artistului ultragiat. Nici Ion Ghica, nici alţii n-au înţeles un lucru, pe care Caragiale l-a făcut evident prin reacţia lui, anume că el nu era un amator ce-şi încerca norocul şi puterile, sfios prin nesiguranţă, dispus să convină că ceilalţi, datorită vîrstei şi experienţei, ştiu mai bine, văd mai clar decît el, că aceştia, tăind, schimbînd, îl „ajută". Cînd s-a hotărît să prezinte *Noaptea furtunoasă,* scriitorul depăşise faza dibuirilor. Era, de la prima lui piesă, un maestru al dramaturgiei şi avea încredere în el însuşi. Zece ani în şir trăise sub zodia Thaliei, fusese elev de Conservator, sufler, ^copist de roluri, cronicar dramatic, traducător. Ştia cum trebuie şi cum nu trebuie făcută o piesă, mai bine decît ştiuse vreodată cineva din ţara lui. Cunoştea perfect lumea din care-şi alesese eroii, fiindcă trăise în mijlocul ei ; îi pătrunsese psihologia, moravurile, preocupările, limbajul. Realizase o comedie bună ? Era cel mai în măsură să răspundă I în cabinetul directorului general al Naţionalului, Caragialş a răspuns la injurie prin injurie, întru apărarea artistului exigent cu sine însuşi, despre care ştim că-şi revedea şi-şi recopia manuscrisele de nenumărate ori, dar cînd le dădea din mînă, voia să-i fie respectate pînă la virgulă.

Noaptea e un sfetnic bun. În această împrejurare, şi Maiorescu putea fi un sfetnic, ca avocat. Incidentul din seara de duminică, 21 ianuarie, nu putea rămîne fără urmări. Caragiale redactă conceptul unei scrisori către Ion Ghica, în care-l informa că-şi menţine ofensa pe care i-o făcuse oral şi că intenţiona să dea incidentului^ „urmarea lui obicinuită în societate". Duelul era într-adevăr încă un lucru obişnuit în „societatea" romînească. Se pare că dramaturgul a renunţat să-i mai trimită lui Ion Ghica scrisoarea

aceasta. Renunţase şi la duel, fiindcă adversarul era prea vîrstnic. Duelul fusese gîndul omului. Omeneşte, cei doi erau chit. Pentru a respecta legile politeţii, Caragiale aşternu o scrisoare explicativă şi către doctorul Marcovici. Trebuiau însă rezolvate cele ce-l priveau pe artist. Cu asistenţa şi contribuţia lui Maiorescu, Caragiale alcătui o a treia scrisoare către direcţie şi comitetul teatral, protes- tînd împotriva schimbărilor şi cerînd rectificarea textului — era „în joc o cestiune din princip pentru orice autor, care-şi respectează munca intelectuală", în cazul că îndreptăţită lui cerere nu ar fi luată în considerare, anunţa că se va adresa justiţiei. Conducerea teatrului a răspuns printr-o nouă măsură de autoritate : a scos piesa de pe afişul Naţionalului. O *noapte furtunoasă sau No. 9* s-a mai jucat în cursul anului 1879 de cîteva ori, dar de trupe neoficiale, de unde reiese că actorii — printre ei, interpreţi de la premieră — considerau piesa ca o lucrare de succes. Abia după plecarea lui Ion Ghica de la direcţie, comedia a fost reînscrisă în repertoriul Teatrului Naţional în stagiunea 1883—1884. Pentru a nu lăsa impresia că directoratului lui Ion Ghica i se cuvin numai note rele, să spunem că remarcabilul om de cultură, memorialistul nostru clasic, a luat la teatru şi o serie de bune măsuri administrative. în ceea ce priveşte încurajarea producţiei dramatice originale, el are de asemenea merite considerabile. • în chiar toamna anului 1879, a pus în scenă *Despot vodă,* iar în 1881, feeria *Sinziana şi Pepelea* de Alecsandri. „Prinţul" — cum era numit în teatru — asista la repetiţii şi dădea sfaturi, cu gust şi pricepere. Rezultatele au fost consemnate şi de Caragiale, în cronicile la *Urîta satului* şi *Ruy-Blas.* La rîndu-i, nici directorul general n-a ignorat meritele tînărului colaborator al teatrului. Într-o scrisoare către Alecsandri (1 decembrie 1879, deci după incidentul cu *Noaptea furtunoasă),* cita *Roma învinsă* şi *Ruy-Blas* „care fac cel mai mare onor traducătorilor".[17] Dar chiar acceptarea *Nopţii furtunoase* e un act pozitiv. După premieră, directorul a dat înapoi, ca unul ce n-a putut rezista ferm în cuprinsul celor patru ani, cît a stat la Naţional, sugestiilor politice şi de gust literar

dubios.

După conflictul cu direcţia Teatrului Naţional, presa, aproape fără excepţie, a continuat campania împotriva comediei. Chiar Slavici, prieten al autorului, cum se şi declară, s-a făcut purtătorul de cuvînt al moralităţii jignite, de fapt al falsei pudori. El însuşi scriitor de mare forţă realistă, Slavici are totuşi meritul de a fi remarcat „caracterele bine prinse", „hazul vorbei şi originalitatea situaţiunilor". Concluzia lui, dincolo de diversele obiecţii, rămîne pozitivă: „O *noapte furtunoasă* e un.tablou de moravuri, zugrăvit cu deplină iubire de adevăr şi cu multă putere intuitivă", ceea ce „îi dă dreptul de a fi". Alţi cronicari dramatici au contestat comediei orice valoare literară. Singurul care a relevat talentul unic al lui Caragiale de a crea tipuri a fost atunci Eminescu.[18] În sfîrşit, cu prilejul unei reprezentaţii, dată în toamna anului 1879, în beneficiul Aristizzei Romanescu, o notă din *Timpul* pune la punct lucrurile, menţionînd că piesa fusese scoasă de pe afişul Naţionalului pentru „aluziunile politice ce cuprindea". Acesta şi este adevărul 1

4

„...sunt fără slujba de două săptămini li mai bine, n-am para chioară..."
(Scrisoare către D. Scureiu)

Chiar dacă „boema romînă" nu prea făcea figură onorabilă în „high-life", avea farmecul ei, şi Maiorescu nu era impermeabil la aşa ceva. Şi-apoi, de voie de nevoie, prin profesie trebuia s-o accepte, oricît l-ar fi contrariat uneori. Exponent al acestei boeme, în ceea ce avea mai iritabil pentru „lumea bună", Caragiale e ţinut de critic, destulă vreme încă, în apropiere. Fără a se angaja prea mult cu prilejul incidentului dintre dramaturg şi Ion Ghica (era cu acesta din urmă în cele mai bune raporturi, ca între olimpieni), Maiorescu l-a ajutat cu sfatul şi, desigur, l-a

9

domolit pe autorul indignat. Nu ni se pare fără motiv bănuiala că atitudinea pozitivă a fruntaşului junimist faţă de O *noapte furtunoasă* s-a datorat şi faptului că, după părerea lui şi a altora, comedia arunca o găină moartă în curtea vecinului, adică a liberalilor. Că satira caragialeană a vizat pe liberali, e o părere statornicită de atunci pentru multe decenii. Ne referim nu numai la prima comedie, ci la întreaga operă a lui Caragiale. în realitate, această operă are un obiectiv de dimensiuni mult mai mari ; n-a fost concepută şi nici nu poate fi interpretată ca o simplă manifestare polemică la adresa unui anumit partid.

Datorită *Nopţii furtunoase,* prestigiul lui Caragiale în cadrul „Junimii" a crescut. Putea fi considerat nu numai un scriitor de talent, ci şi un partizan util. Bineînţeles, cum n-avea nici „nume de naştere", nici cine ştie ce state de serviciu, nu existau temeiuri să fie promovat. Locul de redactor la *Timpul* rămînea în continuare suficient. La „Junimea" era binevenit şi pentru că avea atîta haz. „Caragiale avea nota umorului irezistibil — va scrie N. Petraşcu — şi cum la «Junimea» anecdota prima, el se impunea chiar în faţa lui Carp, omul cel mai puţin respectuos din lume. Anecdotele lui produceau îndeosebi lui Maiorescu un rîs zgomotos".[19] Mereu mai amărît în viaţa lui de familie (cam în vremea aceasta, cu luciditate, luase în considerare şi soluţia sinuciderii), Maiorescu găsea desigur în prezenţa voioasă a lui Caragiale un sprijin reconfortant. La cîteva săptămîni după furtunoasa reprezentaţie a comediei, cînd ecourile campaniei de presă pluteau încă în aer, mentorul „Junimii" dădu o masă în cinstea marelui actor Ernesto Rossi, aflat în turneu la Bucureşti. Printre invitaţi, în compania lui „alde Rosetti (Theodor), alde Mandrea", a prinţului Cantacuzino, a unui *von* şi a unui ofiţer Lambrino, se află şi Caragiale. Dintre redactorii de la *Timpul,* nu lipsea nici Slavici. Numai Eminescu „n-a venit, —; notează Maiorescu în jurnal — fiindcă i se părea că nu e bine îmbrăcat". Mai mult ca sigur că nu numai i se părea...

În primăvară, mecena tele avu faţă de Caragiale

un gest de o atenţiune delicată, chiar dacă aduce cu dărnicia unui unchi înstărit faţă de un nepot sărac, din provincie. Tînărul, în ciuda necazurilor recente, era un vesel tovarăş de drum. îl luă deci cu el peste hotare. în ziua de 1/13 aprilie 1879, duminica Paştilor, în haină de casă, fiindcă era abia 6 dimineaţa, nota cu minuţia de totdeauna în caietul de însemnări, de care nu se despărţea, că se află în Viena, la Grand Hotel, în camera 221, la etajul doi. Alături, camera 222, cu două paturi — „liniştit şi bine, dar scump (amîndouă, 9 florini, cu Carag. 11)". Turiştii — Maiorescu, soţia şi fiica lor, însoţiţi de Caragiale — plecaseră din Bucureşti încă de miercuri. Ajunseseră la Viena în vinerea mare, trecînd prin Lemberg şi Cracovia, deci pe un drum ocolit, din pricina inundaţiilor de la Szegedin. Plecarea din ţară fusese pentru Caragiale o surpriză : „scosesem eu bilet şi, în orice caz, voiam să-l pun în situaţia de a vedea Viena (întîia privire asupra civilizaţiei pentru el)". Dincolo de motivele ce-l determinaseră pe Maiorescu să-l ia cu sine pe traducătorul tragediei lui Parodi şi indiferent de modul cum îşi admira propria-i generozitate, Caragiale a avut de ce să fie bucuros. Vedea pentru prima dată străinătatea. Cu experienţa sa de călător, adăugată la ceea ce ştia de pe vremea cînd era elev la „Theresianum", Maiorescu putea fi un perfect cicerone, mai ales la Viena. Aşadar, încă în ziua sosirii, o vizită la biserica Altlerchenfeld, unde se dădea un concert religios, apoi la alte biserici. Sîmbătă — galeria Lichtenstein şi Muzeul Oriental şi învierea la domul Sf. Ştefan. Dar „cea mai mare bucurie" a trăit-o Caragiale, asistînd la *Visul unei nopţi de vară,* la Burgtheater. Omul de teatru şi admiratorul lui Shakespeare, pe care nu-l prea putea vedea reprezentat cum se cuvine în ţară, avea de ce să se bucure.

La 8/20 aprilie, după un vis de zece zile, Caragiale deschidea iar uşa palatului Dacia, în incinta căruia era instalată redacţia *Timpului.* Peste cîteva zile oficiosul junimist îl detaşa la Craiova, încredin- ţîndu-i direcţia ziarului local *Doljul.* A rămas acolo cîteva luni.

Debutul în dramaturgie nu fusese de loc încurajator. Dacă ar fi vrut să facă, în sensul comercial, carieră, autorul ar fi trebuit să tragă unele învăţăminte. Nu le-a tras. Nu va scrie teatru pe tiparele agreate, ci aşa cum îi cerea conştiinţa lui de artist. Acum a luat un mic caiet de şcoală şi a lipit pe dosul primei coperte fila pe care-şi notase primele gînduri în legătură cu o nouă comedie : „Un boier bătrîn şi o cocoană reacţionară, noaptea acasă, teama de revoluţie, pregătiri de apărare". Pe filă schiţase şi alte detalii, cîteva replici, deznodămîntul comic. „Boierul" şi „Cocoana" şi-au schimbat însă imediat apartenenţa socială. Dramaturgul şi-a dat desigur seama că a vorbi în 1879 de teama de revoluţie a „boierilor" (clasă feudală) era un anacronism. Despre 'aşa ceva scrisese cu multă vreme înainte Vasile Alecsandri. Nu ştim dacă se va fi gîndit şi la înaintaşul său. în orice caz, schimbarea făcută dovedeşte o justă intuiţie social-politică. La trei decenii după evenimentele din 1848, de revoluţie se temea -r- ca şi moşierimea — burghezia I Aşadar, autorul şi-a îmbrăcat personajele în cămaşa de noapte şi scufia lui Conu Leonida, pensionar din mica burghezie, şi, respectiv, în camizolul Coanei Efimiţa, consoarta du-misale. „Farsa într-un act", cum şi-a subintitulat comedia *Conu Leonida faţă cu reacţiunea,* completează astfel ceea ce începuse cu O *noapte furtunoasă.* Acolo, Rică Venturiano pălăvrăgea despre democraţie şi progres, aici Conu Leonida face caz de entuziasmul lui la aflarea veştii „c-a venit libertatea la putere" şi de hotărire^ luată în 1866 de a se'duce la „revuluţie". Falsul apologet al „revuluţiei" se demască îndată, prin spaima ce i-o provoacă hărmălaia chefliilor de pe stradă. Conu Leonida şi personajele din O *noapte furtunoasă* aparţin aceleiaşi familii de tipuri. Cu mijloacele dramaturgului de mare talent, Caragiale subliniază şi aici labilitatea, înfumurarea ridicolă, incultura micii burghezii. Presa politică este iarăşi pusă în cauză. Conu Leonida citeşte şi citează ziarul ca pe o evanghelie. Fragmentul despre „reac-ţiune", încheiat cu îndemnul: „Naţiune, fii deşteaptă I" pare desprins dintr-un editorial autentic.

Autorul şi-a citit piesa la una din şedinţele „Junimii". care au avut loc între 4/16 noiembrie şi 1 februarie 1880. Maiorescu consemnează lectura, fără aprecieri, între „splendidul *Budulea taichii”* de Slavici şi „cîteva noi poezii ale lui Eminescu, foarte frumoase"...

Din pricina conflictului cu direcţia Teatrului Naţional, dramaturgul nici nu se va fi gîndit să-l propună pe *Conu Leonida* primei scene. Există mărturii că această comedie într-un act s-a reprezentat pentru prima oară la Teatrul de vară din grădina Raşca, abia în iulie 1881, cu Hagiescu şi Mateescu, primul în rolul lui Conu Leonida, al doilea, în travesti, în cel al Coanei Efimiţa. Direcţia de scenă i-a aparţinut lui C. I. Nottara. La Naţional, piesa va fi ajuns totuşi înainte de 1912, cînd va fi comentată în presă ca o reluare, după o îndelungată părăsire.

Conu Leonida faţă cu reacţiunea s-a tipărit în numărul pe februarie 1880 al *Convorbirilor literare.* Colaborarea lui Caragiale la revista din Iaşi a început cu publicarea *Nopţii furtunoase,* în numerele pe octombrie şi noiembrie 1879. După a doua comedie şi cîteva aforisme, a dat seria de anecdote din lumea teatrului *Amintiri din teatru (Din carnetul unui vechi suiler),* instantanee de cîteva rînduri, sau naraţiuni de întindere şi în genul „reminiscenţelor" de mai tîrziu, toate^ilustrînd o mare capacitate de a contura un tip, de a .evoca o situaţie comică. Prozatorul şi autorul de comedii — dualitate inseparabilă în fiinţa lui Caragiale — îşi revelează aici virtuţile, pe drumul de la snoavele din *Ghimpele* la Momente. Pe alt ton decît la direcţia teatrului, dar cu aceeaşi rigoare, pretinde *Convorbirilor* respectarea scrisului său : îl somează pe Iacob Negruzzi să-i trimită cîte două corecturi şi să i se execute toate însemnările pe care le va face. Lui Maiorescu, pretenţia i se pare exagerată. La revista junimistă se obişnuia să se intervină nu numai în punctuaţia colaboratorilor, ci şi în text. Caragiale nu a acceptat niciodată procedeul.

Capitolul IV

Pe la mijlocul anului 1881, autorul dramatic de reală valoare, dar contestat, colaboratorul *Convorbirilor,* care nu plăteau onorarii, se afla din nou în impas. De la *Timpul* se văzu constrins să plece. Teatrul îi adusese numai ponoase, gazetăria nu-l hrănea şi-l obliga la concesii inacceptabile. Mijloacele de existenţă trebuiau căutate în altă parte, oriunde. La 7 iulie era fără serviciu de două săptă- mîni şi aştepta să fie numit altundeva, abia peste o lună. În această situaţie îi cerea prietenului Scureiu un împrumut de 60 de franci, ca să aibă ce lăsa mamei la Bucureşti, şi-l întreba dacă-l poate găzdui la el, la Cîmpina, măcar o săptămînă : „că n-am ieşit din acest oraş de putregai moral şi material de doi ani". După ce a lucrat scurt timp ca inspector- achizitor al societăţii de asigurare „Dacia-Romînia", [20] s-a adresat ministrului Instrucţiunii, V. A. Ureche, cerîndu-i un post. L-a primit şi a părăsit pentru un an şi jumătate Capitala.CAPODOPERA TEATRULUI SATIRIC ROMÎNESC

' 1

„Eram odinioară revi (Scrisorii

O păţanie ca din ale lui Nastratin Hogea:

Un bărbat chipeş, de vreo treizeci de ani, îmbrăcat nemţeşte, dar potrivit pentru drumuri afară din oraş, prin judeţ — căciulită de miel, surtuc gros peste cojocel — intră într-o dimineaţă de toamnă tîrzie în curtea gospodărească a unui preot din Piatra-Neamţ. Părintele tocmai îşi adăpa la jgheabul de la fîntînă iapa murgă. Dînd bineţe, cu ochii la cal, omul spuse :

— Venii să te rog să-mi dai iapa, pentru dimineaţa asta.

— Prea bucuros, domnule Iancule.

Popa, cu poalele anteriului de casă sumese, în-şeuă iapa' şi-i puse frîul. Se tot uita la solicitant şi

zîmbea într-un chip cam ciudat. Dintr-un salt, domnul Iancu fu în şa şi — la drum. N-a ajuns bine la capătul tîrgului, şi bietul călăreţ abia-şi mai trăgea sufletul de osteneală. Îi trebuiră două ceasuri ca să sfîr- şească o treabă, pentru care n-ar fi avut nevoie nici de unul. Se-ntoarse tot o apă.

,,— Părinte, cît face iapa asta ?

— Face zece galbeni.

— Ei, pune dumneata cinci, să pui şi eu cinci, s-o tăiem, că-n asta-i om...

— Ba, să n-o tăiem, domnule Iancule, mai bine să-i învăţăm năravul."

piapa era cu nărav. Cînd voiai s-o ia la stingă şi trăgeai de frîu într-acolo, ea o cîrmea la dreapta. Nimic mai simplu : smulge-o de frîu în sensul invers celui dorit. Domnul Iancu a făcut aşa, şi n-a mai avut nici un necaz, ceea ce l-a dus la încheierea : „Ei vezi, la prost trebuie meşteşug, nu glumă."
Domnul Iancu era revizorul şcolar al circumscripţiei Neamţ-Suceava, I. L. Caragiale. Păţania cu iapa popii i-o va povesti el lui Octavian Goga, cu prilejul vizitei făcute în 1911, la închisoarea din Szegedin.[1]

Caragiale şi-a luat postul în primire la 1 octombrie 1881, înlocuindu-l pe Scipione Bădescu, transferat în altă funcţie. Circumscripţia şcolară fiind foarte întinsă, revizorul se găsea mai tot timpul pe drumuri. Cartierul general şi-l instalase la Piatra- Neamţ, într-o cameră din curtea unei băcănii, unde şi mînca. Aici l-a cunoscut D. Hogea, profesor la liceul „Petru Rareş" din localitate.[2] Vizitîndu-l într-o zi geroasă, l-a aflat pe revizor în odaia lui, stînd pe pat lîngă soba încinsă. Nu mai reuşea să se dezmorţească de frig. Făcuse un drum greu de la Tîrgu- Neamţ la Piatra, pe ger şi viscol. Noroc că putuse împrumuta de la un învăţător o căciulă cît toate zilele şi un palton larg, căptuşit cu blană de vulpe. După ce se mai încălzi, revizorul se aşeză cu un avocat, pe care-l vedea mai des, la un joc de domino, cu 10 bani partida, ca să mai treacă timpul.

După afirmaţiile aceluiaşi Dimitrie Hogea, Caragiale n-a putut stabili legături prea strînse cu intelectualitatea din oraş, din pricina exigenţelor serviciului. Totuşi, a devenit membru ăl asociaţiei literare şi ştiinţifice „Asachi", înfiinţată chiar în 1881 de un grup de profesori, avocaţi şi medici. Sufletul asociaţiei şi al revistei cu acelaşi nume era directorul gimnaziului, Calistrat Hogaş. Neobositul drumeţ, explorator al munţilor din împrejurimi, şi-a făcut debutul literar propriu-zis abia acum, dar unele încercări publicase şi mai înainte. în 1874, două dintre aceste încercări, *Legenda lăcrămioarei* şi *Legenda Iloarei «Nu mă uila»,* tipărite într-o foaie locală, fuseseră remarcate de redacţia *Ghimpelui* şi reproduse, aşa fcă îhcepătorii Caragiale şi Hogaş se întîiniseră cli şapte ani înainte, fără a şti unul de altul.

Ca şi Eminescu, dramaturgul, aflat într-un fel de prim exil voluntar, şi-a luat în serios însărcinarea. Din păcate, a fost nevoit să-şi risipească mult timp pentru a descîlci intrigi meschine. „Nu ştiu — se va plînge în 1900 — dacă, fiind revizor şcolar, am făcut altă treabă decît să dau credincios urmare la scrisori anonime..." învăţătorii de ţară erau prost şi neregulat plătiţi, predau în condiţii mizerabile, şi totuşi trezeau invidie, animozităţi. Funcţia avea căutare şi pentru că se bucura de privilegiul scutirii de serviciul militar. Ca organ de teren al Ministerului Instrucţiunii, revizorul era cel trimis să ancheteze la faţa locului, în februarie 1882, Caragiale îşi încheia scurta activitate în circumscripţia Neamţ-Suceava cu o nouă anchetă.

Probabil pentru a se apropia de Bucureşti, solicitase permutarea în aceeaşi calitate la circumscripţia Argeş-Vîlcea, ceea ce i s-a şi aprobat. A funcţionat în Argeş-Vîlcea un an întreg. Ca să se deplaseze prin cele două judeţe, şi-a făcut rost de o chibitcă şi un cal. Mîrţoaga n-avea năravi, ca iapa popii din Neamţ, dar numai „aproape patru picioare", fiindcă de unul nu prea se putea folosi. Un monografist al şcolilor din Vîlcea a popularizat imaginea unui Caragiale mai mult glumeţ decît interesat de îndatoririle sale. În realitate, glumeţul, fiindcă nu putea fi altfel, n-a considerat revizoratul ca o sinecură, cum nu-l considerase nici în Neamţ. Faptul e confirmat de un fost institutor din satul Cîineni-Vîlcea, care l-a văzut pentru prima dată pe revizor în pragul hanului din sat, unde trăsese, îmbrăcat cu o jachetă albă şi purtînd pălărie cenuşie, cu borurile din faţă trase‘pe frunte, spre ochelari. în a doua jumătate a lunii august 1882, revizorul Caragiale se prezentă la Rîm- nicu-Vîlcea, unde fusese convocată obişnuita conferinţă şjcplară anuală cu caracter de seminar pedagogic. Cunoştea sau nu părerea pe care o aveau despre el învăţătorii, cum că „trebuie să fie slab cu didactica" ? Se pregătise anume, ca să spulbere această păi'the, său s-a folosit pur şi simplu de darul său excepţional de a improviza ? în orice caz, îndeplinindu-şi obligaţia de a preda două lecţii model, convinse pe toată lumea că e un revizor „cum trebuie". O deosebită impresie a făcut modelul de citire. Caragiale a ales poemul *Umbra lui Mircea la Cozia* şi l-a citit în felul său expresiv şi cuceritor. Fireşte, fostul învăţător din Cîineni, de la care împrumutăm aceste amănunte, n-a ocolit nici el, în interesanta-i relatare, aspectul anecdotic. Poţi vorbi oare despre marele meşter al anecdotei, fără să aluneci, chiar şi involuntar, spre snoave ? Aşadar, în timp ce se dezbăteau diverse probleme didactice, revizorul vede un preot moţăind. în multe locuri, preoţii făceau şi oficiul de învăţători. După ce-l fixă cîteva clipe, în tăcerea ce se făcuse, Caragiale se adresă cu subînţeles adormitului :

„— Părinte, în timpul conferinţelor să bei ceai, în loc de lapte dimineaţa."

Surprins şi cam jignit de bănuiala că ar putea consuma asemenea lichide, preotul răspunse foarte serios :

,,— Eu nu beau nici ceai, nici lapte, domnule revizor, ci cîte o ţuiculiţă, că-s de prin partea prunilor." [3]

Poate în toamna aceluiaşi an, în orice caz pe ,,o vreme de toamnă foarte aspră", Caragiale, sesizat iar de o anonimă şi de un ordin ministerial, se deplasă cu căruţa într-un sat, să calce fără veste pe un „monstru", un institutor despre care anonima spunea că e beţiv, nu dă pe la şcoală cu anii, fiindcă îşi cultivă o moşioară, spoiiază consătenii dîndu-le împrumuturi cu camătă, schingiuieşte copiii etc. Atîtea capete de acuzare făceau scrisoarea de reclamaţie cam suspectă, dar cazul trebuia cercetat. „Am ajuns — povesteşte Caragiale —■ plouat şi îngheţat la şcoală şi am găsit... ce se găseşte la o şcoală de sat... mizerie, neagra mizerie, mizeria romînă !" De la prima vedere, deveni limpede că nici una din acuzaţii nu era adevărată, învăţătorul, sărac lipit pămîntului, nu primise de un an infima sumă de 20 de lei pe lună, pe care i-o datora comuna. Era văduv şi avea doi copii mici, bolnavi de febră tifoidă. îşi hrănea familia cu mălaiul, fasolea şi brînza cu care-l miluia din cînd în cînd arendaşul. „Reminiscenţa" de pe vremea revi- zoratului ne oferă o dureroasă imagine a şcolii romî- neşti de la sate din ultimele decenii ale secolului trecut. [4]

De bine de rău, bătînd drumuri desfundate şi răz- boindu-se cu intriga şi calomnia, Caragiale îşi asigura un venit, pe care-l împărţea cu mama şi sora din Bucureşti, lipsite de orice alte resurse. La 30 de ani, rămăsese acelaşi fiu şi frate grijuliu. De departe, mama îl învăluia cu afecţiunea ei şi-l sfătuia să nu facă imprudenţe : „Iancule dragă, scumpu şi nepre- ţuitu meu fiu, te sărut dulce, dulce I Am primit cu multă veselie epistola ta, împreună cu 70 de lei noi. Domnul să-ţi sporească, în toată vremea, dragul meu copil! Dar activ ai fost, domnule, nu glumă, ce să zici, fă-mă mamă, să-ţi seamăn ! Iancule, dragă, pă- zeşte-te de timpul ăsta, că te-nşală, nu scoate flanela după tine, că te înşală vîntu de primăvară..." (5 februarie 1882). Mai

în fiecare scrisoare i se confirma lui Caragiale primirea unor mandate. Lenei îşi informa fratele asupra novitalelor ce l-ar fi putut interesa : în ianuarie cineva întrebase dacă n-ar fi dispus să primească un post la „tutunuri", în Piteşti; în mai, *Noaptea furtunoasă* s-a reprezentat la „Orfeu", în beneficiul lui Hagiescu, şi „era lume multă".[5] Ecaterina şi Lenei îşi treceau condeiul una alteia ; cînd scria una, cealaltă adăuga un post-scriptum de două-trei rînduri. Din aceste scrisori, se desprinde un aer de voie bună, înţelegere şi respect reciproc. Femeile îl ţin la curent pe stîlpul casei cu micile lor necazuri gospodăreşti, cheltuieli suplimentare, vizite. „Boemul" Caragiale avea în cel mai înalt grad simţul responsabilităţii familiale.

La răstimpuri, revizorul şcolar se repezea în Capitală, ca să-i vadă pe ai săi, să se întîlnească cu prietenii, sau să ia parte la şedinţele cercului literar. Cît priveşte literatura, de la plecarea din Bucureşti pare puţin cam descumpănit. Ceea ce lucrează efectiv, şi aceasta spre sfîrşitul perioadei, e de un nivel modest. În cuprinsul anului 1882 a angajat astfel o colaborare, de la distanţă, cu Iacob Negruzzi — libretul pentru o operetă. Au ales o nuvelă de Nicu Gane, *Hatmanul Baltag,* şi şi-au împărţit atribuţiile : Caragiale — proza ; Negruzzi — versurile. Fie că era prea ocupat cu treburile revizoratului, fie că lucrarea nu-l prea interesa, dramaturgul nu s-a grăbit cu scrisul. Aştepta mereu „momentul inspiraţiei", ceea ce-l ducea pe colaboratorul ieşean la disperare.[6] La 27 noiembrie/7 decembrie, abia actul I al libretului era gata şi a fost citit la Maiorescu, de faţă fiind şi Iacob Negruzzi, venit de la Iaşi. „Foarte amuzant"
— îl găseşte Maiorescu, şi adaugă : „Caragiale cam neruşinat cu ceilalţi..." *„La bohème roumaine"* îi plăcea din ce în ce mai puţin. Cu două zile înainte avusese loc şedinţa propriu-zisă a „Junimii", la care Caragiale îl revăzuse pe Candiano-Popescu, şeful „republicii" de la Ploieşti, poet atît de gustat de Maiorescu, încît îi făcea toate onorurile, deşi Emi- nescu nu putea să-l suporte. Chiar în însemnarea privind şedinţa din 25 noiembrie se menţionează : „Eminescu lipsea din cauza lui Candiano". Cu alt prilej, dînd de Candiano, Eminescu

fugise. Dar cum să ţii seama de capriciile autorului *Luceafărului,* cînd persoana în chestiune era general, acoperit de glorie
— glorie foarte dubioasă — la 1877, aghiotant regal ? Probabil că dramaturgul era „neruşinat" şi faţă de cel ce-l unsese cîndva subcomisar, la Ploieşti.

În lunile următoare, Caragiale pare plictisit de revizorát şi-şi părăseşte mereu fieful. La sfîrşitul lui ianuarie 1883, era încă la Rîmnicu-Vîlcea, de unde expedia o depeşă şi o epistolă mamei. La 3 februarie îl găsim la Bucureşti, iar a doua zi îi scrie lui Negruzzi, vestindu-l că se află „în cea mai deplină mulţumire, fizicaminte, moralminte şi intelectualminte ; nu pot, însă, vai ! a zice tot aşa şi dintr-un punct de vedere mai important cu mult — adigă pungaminte vorbind". [7] Această stare l-a şi împiedicat să se ducă în ianuarie la Iaşi, unde va sosi peste zece zile.

Se va mai fi întors Caragiale la post ? Se pare că nu. În februarie şi martie, urmele lui ne duc prin intîia şi a doua capitală. Gongul "fhaliei i-a pus din nou în agitaţie. Probabil că a părăsit revizoratul, cum plecase şi în 1870 de la grefa Tribunalului Prahova, în orice caz, la 23 martie /1 aprilie 1883, printr-un jurnal al Consiliului de Miniştri, în funcţia de revizor şcolar al circumscripţiei Argeş-Vîlcea era numit altcineva, de meserie. [8] înainte de a încheia şi noi paragraful revizoratului, să mai reţinem din amintirile unui contemporan, profesorul I. Suchianu, autor de gramatici şi manuale şcolare, unul dintre cei mai statornici prieteni ai lui Caragiale, un episod cu ecou mai îndepărtat în dramaturgia caragialeană. într-o zi — nu putea fi decît în vara anului 1882 — Caragiale, sosit de la Piteşti, îşi găsi prietenul la cafeneaua Fialcovski, unde-l căuta de obicei. Profesorul şi doi colegi ai săi plănuiseră să-şi petreacă vacanţa împreună, dar nu se puteau decide asupra locului. Revizorul organiză, cu contribuţia bănească a tuturor, o excursie prin Argeş, prelungită peste munţi, pînă la Sibiu. Au călătorit cu o trăsură cu doi cai. Oprin- du-se într-o zi la un han din satul Tigveni, pe malul Topologului, excursioniştii fură serviţi de o fată „de o frumuseţe aşa de desăvîrşită, încît nu ne puteam lua ochii de la dînsa..." Cînd au ieşit

din han, au dat de un grup de flăcăi care aşteptau să intre. „— Măi, da' frumoasă fată aveţi voi la circiuma voastră 1" — li se adresă Caragiale. „— Ei, boierule, răspunse unul dintre flăcăi — pentru fata asta o să se facă moarte de om." „Acest dialog — adaugă Suchianu — e originea *Năpastei.* El, om de teatru, a şi văzut în vorbele flăcăului tema unei drame de ţară". Poate că Suchianu are dreptate. [9] Oricum, e sigur că, dacă în timpul revizoratului a scris puţin, Caragiale a adunat impresii şi material pentru opere viitoare. în acest timp, a trebuit să cugete mai stăruitor la capodopera sa dramatică O *scrisoare pierdută,* pe care o va termina chiar în anul viitor şi pentru care unii comentatori au susţinut că şi-a ales tipurile din urbele pe unde fusese revizor. După părerea noastră, deşi compuse mult mai tîrziu, povestirile *La hanul lui MînjoaJă* şi ***La*** *conac* sînt, despersonalizate epic, însâ a$a de vii şi de autentic-evocatoare, nişte reminiscenţe de pe vremea cînd relativ tînărul slujitor al şcolii bătea drumurile călare, oprindu-se pe la hanuri cu dulci ispite diavoleşti.

2

r

(Scrisoare către Iacob Negruzzi)

La 17 februarie 1883, Teatrul Naţional din Bucureşti, aflat acum sub direcţia lui Gr. C. Cantacuzino, reprezenta pentru prima dată „farsa fantazistă într-un act" *Soacra mea Fifina,* de I. L. Caragiale. în rolul Fifinei — Aristizza Romanescu. Spectacolul, completat cu altă piesă, s-a dat cu sala mai mult decît jumătate goală. Comedioara lui Caragiale, despre care G. Bengescu îi scria lui Negruzzi că „nu mai este *Noaptea furtunoasă,* ba chiar nu mă aşteptam la aşa osebire" [10] — nu i-a adus autorului nici succes de stimă, nici material. Drepturile încasate (2,5%>) au fost de 23,60 lei !

1

1

3

. După premieră, Caragiale s-a dus la Iaşi, aşa cum făgăduise. Acolo a stat numai cîteva zile, în care timp Iacob Negruzzi, probabil din dorinţa de a-l avea sub supraveghere ca să dea zor libretului, i-a propus direcţia de scenă la Naţionalul din Iaşi. Se pare că dramaturgului propunerea i-a surîs, căci la 7/19 faur Negruzzi îi scria la Bucureşti, intitulîndu-l „Domnule director de scenă". În şedinţa din 22 februarie, comitetul teatral, al cărui preşedinte era redactorul *Convorbirilor literare,* a şi încheiat hotărîrea, acordînd celui numit condiţiuni convenabile.

Angajarea se făcea, conform uzului, pe o singură stagiune (1883—1884). Directorul de scenă avea obligaţia să se prezinte cu şase săptămîni înainte de incef>ei6a stagiunii, pentru repetiţii.[11] Pină atunci mai era însă vreme. Şi, între timp, Caragiale va fi eroul unei aventuri ce va constitui, credem, motivul renunţării de a se stabili la Iaşi, cu toate că, în sfîrşit, i se oferea o funcţie corespunzătoare pregătirii şi preocupărilor şale.

Cind se va fi întîmplat ? în orice caz în cuprinsul lunii martie.

Caragiale afirma despre sine că e un sentimental. Aceasta n-a fost o glumă, însă tot atît de adevărat e că, între două poveţe, el şi-a plecat urechea de preferinţă spre sfatul consilierului intim lucid şi rezonabil. De aceea, iată-l 1? 31 de ani, şi încă n-am avut prilejul să relatăm o poveste de dragoste pe care s-o fi trăit şi noi s-o fi ştiut. Un moment erotic există, în anul 1881, dar atunci au fost în joc numai cinismul lui şi slăbiciunea Veronicăi Micle. Răsunetul dureros s-a amplificat sub bolţi uriaşe de peşteri şi catedrale în alt suflet, care iubea sublim şi cu deznădejde. Au urmat repede căinţa femeii şi împăcarea. Apoi, din durere s-a rotunjit, ca perla într-o scoică rănită, nestemata *Luceafărului.* Acum, însă, în martie 1883, demonul cinic şi consilierul cuminte n-au avut audienţă. Şi iată-l pe „sentimental" com- portîndu-se într-adevăr ca un romantic lipsit de orice control. A fost e criză scurtă şi tot pe atît de acută. Cu prilejul vizitelor la Iaşi, şi în casa compozitorului Eduard Caudella — maestrul Codiţă, cum îl botezase, — Caragiale a cunoscut-o pe Fridolina

Reineke, rudă a muzicianului. (Mama domnişoarei era sora doamnei Caudella.) Se îndrăgosti de ea cu atîta patimă, încît nu mai putu face nici o taină din sentimentul ce-l copleşise. Nu numai Petre Th. Missir, prietenul cel mai apropiat din acea vreme, ci şi alţi junimişti fură puşi în curent.[12] N. Volenti îi şi dedica, în 26 martie, un catren, urîndu-i fericire. Peste cîteva zile, fără slujbă şi în aşteptarea deschiderii stagiunii de toamnă, Caragiale trebui să părăsească Iaşii, pentru ca, trecînd prin Bucureşti, să se ducă la Craiova, unde junimiştii îl trimiteau să se ocupe din nou de gazeta *Doljul.* îndepărtarea de fiinţa adorată fu atît de dureroasa, incit prietenii din Iaşi au rămas îngrijoraţi. „Te-am părăsit într-o stare de plîns şi inima-mi era strînsă cînd se dete semnalul de plecare în gara Iaşi" — îi va scrie curînd, la Craiova, arhitectul Gabrielescu.[13] în tren, îndrăgostitul a plîns toată noaptea, iar la Bucureşti s-a simţit „foarte, foarte nenorocit". în timp ce-i scria lui Petre Th. Missir, plîngea iar. „Te rog scrie-mi — îşi implora prietenul. Sunt pierdut. Ce am să mă fac într-o lună de zile ? Dacă nu-mi scrii tu, dacă îmi lipseşte şi trăsura asta de unire între Craiova şi Iaşi, ori mă împuşc, ori rămîi cel mai ticălos om din lume". Missir e însărcinat să se ducă la rudele Fridolkiei, să se informeze „exact despre toate", adică despre şansele pe care le-ar avea dacă ar cere mina fetei. O aliată avea în Ana, fiica lui Caudella. în drum spre Craiova, chipul iubitei îl însoţeşte şi-l cheamă. în cupeu, se imaginează în călătorie cu Fridolina, spre Viena, tandru : „A dejunat, am făcut-o să rîdă, am mîngîiat-o, am culcat-o, i-am pupat mîinile, ochii, capul, *peţeţele* maichii şi nasul *asa,* pînă cînd am adormit şi eu — cu capul pe peţeţele ei". Din nou, un chestionar şi însărcinări pentru Iaşi — „Mai cu seamă, cum stau cu Fridolina însăşi ?" Instalat la Craiova, şi-a pus pe masa de lucru portretele iubitei şi al Anetei, şi în fiecare dimineaţă le împodobeşte cu buchete de viorele proaspete. Un ieşean, venit din „acele locuri unde respiră Fridolina" e întîmpinat cu o explozie afectuoasă. în faţa portretului celei dragi, scriitorul „clădeşte castele spaniole" şi se întreabă patetic: „S-ar putea să fie vreodată Fridolina cu nasul asa, cu ochii ei

albaştri, cu capul ei frizat, pentru care am plîns şi plîng mereu, Fridolina să fie nevasta mea ?" Se teme că „vîntul nemilostiv al unor împrejurări banale" ar putea răsturna în pulbere frumoasele şi înaltele castele. în misiunea sa diplomatică, Missir întîmpina, se vede, dificultăţi. La 9 aprilie, arhitectul Gabrielescu îi scria lui Caragiale la Craiova să nu-l bănuiască pe Missir' de ascunzişuri şi, totodată, să judece lucrurile cu puţin sînge rece, cu „puţin sînge de oltean". Plecase din Iaşi, fără să tranşeze nimic, lăsînd lucrurile „ca să zic aşa în stare de project". Să nu despereze, dacă dorinţele nu i se vor realiza. Era un mod abil de a aduce la cunoştinţa îndrăgostitului că proiectul său matrimonial nu aflase la cei în cauză aprobarea aşteptată. Cum Fridolina nu i-a scris niciodată lui Caragiale, şi nici el nu i s-a adresat direct, deducem că nici măcar ei doi nu-şi împărtăşiseră, la Iaşi, sentimentele. Va fi avut loc totuşi, la o sindrofie oarecare, un început de idilă, pe cît de surprinzătoare, pe atît de romantică, de felul aceleia din schiţa *între două poveţe,* după care fata, speriată de momentul de rătăcire, dăduse înapoi ? Poate că da. În schiţă, eroina se numeşte Nina, iar prietena ei cea mai bună, Ana. Numele se potrivesc cu cele reale. Fridolina Reineke nu şi-a iubit cu adevărat adoratorul, sau, la început, n-a cutezat să vorbească alor ei, şi-apoi, cu inconsecvenţa adolescenţei, ieşise numaidecît din joc. Iar adoratorul ? Pasionatul îndrăgostit ne oferă, în scrisorile lui către Missir, o foarte caracteristică foaie de temperatură. În momentul îmbarcării în gara Iaşi, durere insuportabilă ; în tren, nefericire totală ; la 31 martie, în Bucureşti, gînduri de sinucidere ; în tren spre Craiova, dor şi tandreţe, dar şi o evidentă înviorare, capacitate de a glumi : „Influenţa ameţitoare a primăverii şi contrastul violent al vremii foarte frumoase, cu demoralizarea mea adîncă, m-au afundat într-o completă tîmpire". Sfetnicul rezonabil a şi intrat în acţiune, deşi încă nu imperativ. Prima scrisoare din Craiova e extrem de lungă, sentimentală, însă nu mai are patetismul unui chiot îndurerat. îndrăgostitul a şi început să se uite în jurul lui, să consemneze scene, să stea de vorbă cu oamenii, să sesizeze, ca totdeauna,

aspectul comic al întîmplărilor. Şi culmea ! — deşi pare grăbit, a scăpat poşta zilei. O simplă întîmplare ? Numai cît şi-a redactat scrisoarea, şi temperatura a mai coborît cu cîteva linii. La 9 aprilie, arhitectul Gabrielescu, cu sfaturile lui ocolite, era rămas în urmă. La 23 aprilie, o scrisoare scurtă către Missir, despre chestiuni politice. În fine, o formulă convenţională, pentru confidenta din Iaşi : „Anetii, complimente". Despre Fri- dolina, nici un cuvînt. În scrisoarea următoare, numele iubitei revine. Dar cum ? „Nu mai avansa nimic nicăieri în privinţa prostiilor mele cu Fridolina. Ţi- ne-te şi mai cu seamă ţine-mă într-o onorabilă rezervă". Criza trecuse. N-a durat nici cît parada florală a lui Prier — spaţiul unei luni.

Lucidul Caragiale se regăsise. Visătorul înamorat, constructorul de castele în Spania şi-a jucat rolul cu toată sinceritatea şi a ieşit pentru totdeauna din scenă. N-a plîns lacrimi false, dar ochii i s-au uscat repede. Nu-l vom mai căuta niciodată şi nici nu-şi mai va face reapariţia. Rămîne pentru totdeauna undeva în culise. Acum, la Craiova, a dat locul hedonistului : „Sunt foarte, foarte bine la Craiova şi anume o singură gîndire tulbură o stare sufletească de adevărată fericire : iute trec zilele, mai iute, pentru că mai dulce trec nopţile..."

Între incendiul unei pasiuni şi fericirea plăcerilor, scriitorul nu-şi uită obligaţiile familiale. La *Doljul* era remunerat convenabil, de vreme ce, pînă la jumătatea lunii aprilie, trimite mamei şi surorii 260 de lei, Thai mult decît înzecitul drepturilor de autor de la premiera farsei O *soacră.* Răceala cu care fusese primită această farsă va fi constituit un motiv în plus pentru tărăgănarea lucrurilor privind *Hatmanul Baltag.* Redactarea părţii de proză a libretului a durat mai mult de un an, deşi cu textul nuvelei în faţă ! Totuşi, înţelegerea cu Negruzzi trebuia respectată, chiar dacă termenele erau mereu amînate. În mai, Caragiale fixase prezentarea lucrării complete, inclusiv muzica, pentru august-septembrie. Cu priceperea sa în ale muzicii, transmitea instrucţiuni profesorului de conservator Caudella — să evite nota lirico-

sentimentală, să fie simplu, melodic, amabil, graţios şi cochet, ba chiar şi picant, să se gîndească „în sfîrşit că eu înţeleg puţin arta şi mai mult natura şi gustul publicului".[14] Cu încă o întîrziere, libretul şi muzica erau în sfîrşit gata în octombrie. Între timp sfîrşindu-şi însărcinările la Craiova, ori atras de Capitală, Caragiale se înapoiase în Bucureşti. În toamnă, numele lui apare mereu în însemnările lui Maioresciu, privind adunările „Junimii". 11 vizitase pe critic şi în vară, la 28 iunie/10 iulie. Fusese poftit la prînz, dar pică după o dimineaţă neliniştită şi dureroasă, în zorii zilei, doamna Slavici, la care locuia Emi- nescu, îl vestise pe Maiorescu, printr-un bilet, că poetul se îmbolnăvise. Bolnavul abia fusese trimis cu o trăsură, însoţit de un prieten, la casa de sănătate a doctorului Şuţu. Pus în curent, Caragiale „a izbucnit în lacrimi, cînd a auzit ce e cu Eminescu". După'numai cincisprezece ani, „copilul minunat" din 1868, căruia-i fusese de multe ori confidentul şi alături de care el însuşi se formase, îşi încheia zbuciumul în modul cel mai tragic. Coardele erau sfărî- mate ! „Cel mai mîhnit suflet în trupul cel mai trudit" încetase de â mai fi el însuşi. Era aşa de puţin timp, de cînd lucraseră împreună la *Timpul,* încît lui Caragiale îi va fi trecut prin minte, în clipa cînd a aflat cumplita veste, acel gînd pe care-l va aşterne mai ‘tîrziu pe hîrtie, referindu-se la truda poetului în redacţia ziarului politic. „Cum stoarce puterile unui om. de talent acest fel de muncă... şi cît. de rău e preţuită la noi..." [15] Sau poate că, în clipa aceea, nu va fi fost în stare să mai gîndească nimic, şi au fost mimai lacrimile... Reproşurile, acuzaţiile vor veni în curînd.

„Junimea", împuţinată, şi-a reluat adunările obişnuite. Din cînd în cînd, Maiorescu făcea o vizită la casa de sănătate şi-i informa probabil pe ceilalţi de starea jalnică a bolnavului. Serile de lectură erau cînd foarte plicticoase, cînd „destul de bine, în orice caz vesel", sau chiar „foarte animată, bine". La începutul lui noiembrie, îşi făcu intrarea în cenaclu şi tînărul avocat Alexandru Vlahuţă, fost profesor la Tîrgovişte, unde se pusese rău cu potentaţii oraşului. Adorator al lui Eminescu, Vlahuţă va deveni pentru toată viaţa, cu

o ruptură de cîţiva ani, unul dintre prietenii intimi ai lui Caragiale. Ce impresie putea face casa lui Maiorescu unui neofit, aflăm din- tr-o autobiografie a lui N. Petraşcu, adus la „Ju- uimea" de Vlahuţă, în chiar epocă în care sîntem. În locuinţa din strada Mercur nr. 1, oaspeţii erau primiţi de doamna Clara Maiorescu, *„grande dame",* „puţin cam amplă la corp" şi de Livia — „sclipitoare de inteligenţă". Interiorul salonului unde se ţineau adunările dezamăgea: mobile banale, pereţi aproape goi, împodobiţi numai cu un desen în peniţă (Marea Moartă) şi cîteva busturi de ipsos, din comerţ : Hegel, Fichte, Schopenhauer. Nou-venitul, plim- bîndu-şi privirea asupra persoanelor de faţă, sesiza numaidecît prezenţa lui Caragiale, aşezat într-un colţ, „cu zeflemeaua ca ţinută în lanţuri, să nu izbucnească". [16]

La deschiderea stagiunii 1883—1884, dramaturgul se duse la Iaşi să asiste la reprezentarea *Nopţii furtunoase,* pe scena teatrului, unde ar fi trebuit să lucreze ca director de scenă. A fost „încîntat de modul cum artiştii ieşeni au înţeles şi redat tipurile descrise de dînsul".

întors la Bucureşti, cu împuterniciri speciale, Caragiale începu tratative cu Teatrul Naţional, pentru contractarea *Hatmanului Baltag,* ca operă proprie. Aşa dorise Iacob Negruzzi, pentru ca numele lui să nu fie în joc, în cazul unui eşec. Era deputat, preşedintele comitetului teatral din Iaşi, redactor la *Convorbiri literare.* Public, colaborarea sa va fi divulgată abia în ianuarie 1884, dar cel puţin junimiştii şi cercul intimilor lui Caudella cunoşteau combinaţia. La a cincea lucrare dramatică (am inclus şi *Roma învinsă),* Caragiale putea să acţioneze ca un specialist în raporturile cu teatrele. Existau, de altfel, şanse bune de reuşită : teatrul era „foarte ahotnic de reprezentaţii productive", iar genul operetistic avea mare căutare la public. Pe atunci, operetele, ca şi operele, se jucau tot la Naţional. Acceptarea *Hatmanului Baltag* s-a făcut totuşi anevoie, nu atît din, cauza condiţiilor excepţionale puse de Caragiale, şi pînă la urmă respinse, cît din cauza muzicii necorespunzătoare. Referenţii de specialitate — Hiibsch, G. Stephănescu şi Gr. Ven- tura — n-au dat un aviz negativ şi au hotărît să înapoieze partitura pentru „modificări fundamentale", numai datorită consideraţiunii că „*libretul* este bine întocmit şi conţine toate elementele unui subiect de operă comică". Maestrul Codiţă s-a executat, atît cît i-au îngăduit puterile, iar la sfîrşitul lui ianuarie 1884, „opera bufă", cum şi-au intitulat autorii lucrarea, a intrat în repetiţii. Premiera s-a dat repede, la 1 martie, şi s-a bucurat de un remarcabil succes. Eduard Caudella mai scrisese, în colaborare cu' Otremba, muzica la *Olteanca,* pe un libret de G. Ben- gescu-Dabija. Avea deci oarecare experienţă, însă obiecţiile făcute de cronicile apărute în presă s-au referit tocmai la partea muzicală. S-a admis că muzica e plăcută, pe alocuri picantă, cu rezerva destul de gravă, accentuată mai ales de cunoscători, că e tributară unor modele străine şi chiar partiturii *Oltencii.* Cronicar dramatic pretenţios şi cu autoritate, Grigore Ventura a relevat în primul rînd meritele libretiştilor, găsind că „dialogul în proză e spiritual, şi versurile sînt foarte bine făcute". Deşi mai mult în joacă, autorul *Nopţii furtunoase* şi al lui *Conu Leonida* a scris într-adevăr un text agreabil, cu replici şi calambururi spirituale. Să nu-l căutăm însă aici pe marele autor dramatic. Acesta pregătea altceva. Succesul „operei bufe", în realitate o comedioară cu cîntece, care, în continuare^ vodevilurilor lui Alecsandri, dar cu partea muzicală mai dezvoltată, cu arii, duete şi coruri, s-a datorit în bună măsură interpretării. Au cîntat şi au jucat tenorul G.

3

Gabrielescu, Ana Dănescu, Mihai Mateescu, Ştefan Iulian şi alţii. Autorii, scoşi la rampă şi aplaudaţi la premieră, au avut motive să creadă că visul a patruzeci de reprezentaţii se va realiza. Pînă la încheierea stagiunii, s-au dat însă numai şapte spectacole, după care peste mapele „operei bufe" *Hatmanul Baltag* s-a ţesut păienjenişul arhivei. La 9 martie, Caragiale s-a şi despărţit de lucrafe, anunţînd direcţia Teatrului Naţional că nu are nici o pretenţie la drepturile de autor, întrucît contribuţia sa constă numai în nişte „mici servicii amicale" făcute lui Negruzzi şi Caudella. Orice împărţire a drepturilor acestora cu el ar considera-o „o lovire a dignităţii" sale.[17] E aici o oarecare exagerare. Lăsîndu-l la o parte pe Caudella, remunerat de altfel cu jumătate din tantiema de 10%, celălalt coautor al libretului nu adusese nici mai multă muncă, nici mai multă artă. Cum Caragiale n-a admis niciodată să i se desconsidere drepturile de autor, renunţarea din martie 1884 îşi revelă adevărata semnificaţie : artistul se leapădă, cu sacrificii materiale, de o lucrare sub posibilităţile şi exigenţele sale. Să mai adăugăm că, îndată după premieră, relaţiile dintre libretişti au devenit încordate. Titu Maiorescu, asistînd la spectacol („actul al II-lea şi al III-lea frumos şi cu haz"), i-a invitat peste două zile la cină pe autorii *Hatmanului* şi pe alţii. După masă s-a iscat ceartă între Negruzzi şi Caragiale, pentru modificări considerate de critic necesare. însemnarea din jurnal continuă : „Caragiale violent, grosolan şi inutilizabil". Debutantul din 1879, junimistul de care se puteau lega atunci multe speranţe, devenea din ce în ce mai independent şi mai lipsit de stimă faţă de respectabilul cerc. Pe la mijlocul lui martie, o altă ieşire, de astă dată faţă de Alecsandri, sancţionată în însemnările lui Maiorescu, cu calificative tari. Poate că în acea seară a „Junimii" s-au intîm- plat cele povestite mai tîrziu, de dramaturg, la Berlin, lui Zarifopol. Se citiseră versuri de Eminescu, internat acum la Ober-Döbling. Cineva, poate Vasile Pogor, rezistent la adulaţia junimistă faţă de bard („Inspiraţie burgheză ! *Goût d'épicier !*[*]) spusese în şoaptă că asemenea versuri s-ar fi plătit mai demult, în poezia romînească, cu sute de galbeni. Alecsandri, bănuind o aluzie la adresa lui, a surîs semnificativ.' Din colţul său, zeflemistul Caragiale a scăpat din lanţ şi a repetat observaţia cu voce tare.[18]

---

* Gust de băcan.

Fusese desigur o indelicateţe, mtrucîtva explicabilă, deşi nu scuzabilă, numai prin admiraţia faţă de marele poet bolnav.(Din discursul lui Farfundi)

Cam în vremea în care se reprezenta *Hatmanul Baltag,* Caragiale obţinu o slujbă la „tutunuri". Era tot ce i se putea oferi în Bucureşti excelentului om de teatru, dificil în relaţiile lui cu cei ce i-ar fi putut deveni protectori. La 32 de ani, năzuia probabil să-şi întemeieze un cămin. Cunoscînd la Regia monopolurilor statului pe lucrâtoarea Maria Constantinescu, fostul constructor de castele în Spania, care o uitase de mult pe Fridolina cea greu accesibilă, se va fi gîn- dit să se căsătorească. N-a făcut-o, legătura cu Maria Constantinescu rămînînd nelegalizată.

Oarecum la adăpost de grijile materiale, datorită unui salariu modest, dar sigur, scriitorul s-a dedicat muncii la piesa ce-i va stabili o dată pentru totdeauna locul întîi în dramaturgia satirică romînească.

3

Chiar dacă va fi schiţat comedia mai de mult, redactarea ei definitivă coincide cu evenimente politice din 1883, pe care le reflectă. Nu trebuie să se înţeleagă nicidecum de aici că O *scrisoare pierdută* ar fi, cum s-a afirmat de unii critici din trecut, o lucrare „ocazională", a cărei semnificaţie s-ar circumscrie acelor evenimente, şi-atît. Nici nu poate fi vorba de aşa ceva. Semnificaţia acestei capodopere e mult mai profundă. A evoca ambianţa politică în care a fost scrisă şi a preciza faptele concrete ce se oglindesc în subiect egalează cu evidenţierea sensibilităţii la actualitate a scriitorului şi, în acelaşi timp, a capacităţii lui extraordinare de a descifra şi concretiza artistic sensul profund şi tipic al întîmplărilor. În absenţa unei concepţii politice şi ideologice clare, Caragiale, ca scriitor, s-a orientat perfect, ştiind să selecteze din realitate episoade şi figuri, prin a căror admirabilă prelucrare artistică a conturat o imagine critică, de largă cuprindere.Aşadar, iată solul din care şi-a filtrat sevele acide.

O *scrisoare pierdută*

În anii 1883—1884, principala problemă politică e revizuirea Constituţiei. întreaga presă participă la campania pentru, sau împotriva acestei revizuiri, pe care conducerea partidului liberal, aflat la guvern de cîţiva ani, o hotărîse în sfîrşit, după mari convulsii intestine. Ideea revizuirii pornise din cercul lui C. A. Rosetti şi se lovise la început de opoziţia primului ministru Ion Brătianu şi a acoliţilor săi din aripa dreaptă a partidului. Revizuirea afecta prevederile constituţionale privind organizarea corpului electoral şi, în al doilea rînd, delictele de presă. Mai „radical" şi, după părerea unora, aflat sub influenţa unuia din fiii săi revenit de la Paris cu visuri reformatoare, C. A. Rosetti propusese colegiul electoral unic, în locul celor patru existente. Colegiul I era alcătuit din mari proprietari şi, cum într-un district electoral aceştia nu puteau fi mulţi, treizeci-patruzeci de votanţi trimiteau în parlament un deputat. Alegătorii colegiului I constituiau în special rezerva de manevră a conservatorilor. Pentru acest motiv, Ion Brătianu acceptase în cele din urmă revizuirea, însă de pe poziţii „moderate", adică numai cu scopul desfiinţării

colegiului I, prin contopirea acestuia cu colegiul II. Chiar după ce Camera votase, în urma unei aprigi bătălii oratorice, legea pentru revizuirea Constituţiei, ciocnirile interne nu încetaseră în cadrul partidului liberal. „Moderaţii" şi „radicalii" au continuat să se înfrunte, în presă, la adunările electorale, la club. Fireşte, nu numai colegiul unic, ci şi desfiinţarea colegiului I erau măsuri pozitive, ca şi trecerea litigiilor de presă în competenţa juraţilor, dar „radicalismul" acestor măsuri rămînea foarte aproximativ, întrucît dreptul de vot revenea în continuare „apropitarilor", masele populare fiind ţinute şi de aci înainte departe de urne. În legătură cu revizuirea, poziţiile erau, în mare, acestea : rosettiştii făceau caz de progresismul şi democratismul lor ; majoritatea brătienistă (cu aceeaşi violenţă de limbaj I) cerea moderaţie, după principiul modificărilor.,,

fără să se schimbe nimic ; în sfîrşit, conservatorii, atinşi direct, azvîrleau acuzaţii şi ameninţări. În această atmosferă are loc pregătirea alegerilor din 1883. Şi cu aceste alegeri, în capitala unui judeţ de munte, avem a face în comedia O *scrisoare pierdută.*

E un prim fapt concret. Altele.

Precizînd poziţiile ocupate de diversele grupări politice faţă de revizuire, am schiţat numai liniile mari. Fiindcă situaţia era de fapt mult mai complicată. Dacă rosettiştii „se războiau" cu brătieniştii, conservatorii nu se prezentau nici ei mai uniţi. Vechii conservatori se aliaseră cu liberalii vernescani, conservatorii-junimişti cochetau cu Ion Brătianu. Ciudate şi contradictorii alianţe ! Aceasta, însă, numai în aparenţă. Fiindcă, în fond, coliziunile şi solidarizările sînt perfect logice, dacă ţinem seama de stadiul în care ajunseseră diversele partide politice ale vremii. Cum se ştie, la origine, partidul conservator se constituise ca organizaţie politică a moşie- rimii, iar cel liberal, ca expresie a intereselor burgheziei. Cu timpul, însă, marea burghezie se înzestrase cu moşii, prin arendări, cumpărări, căsătorii ; avea din ce în ce mai multe motive să dorească menţinerea statu-quo-ului în lumea rurală. E valabilă şi reciproca : moşierimea pătrunsese prin reprezentanţii ei în întreprinderi industriale, instituţii bancare etc. şi nu putea fi indiferentă faţă de propăşirea acestora. Poziţiile social-economice apropiindu-se, deosebirea de „principii'' dintre cele două partide rămînea mai mult formală. Baza programelor, în ambele cazuri, era aceeaşi : apărarea privilegiilor de clasă. în conflictele dintre cele două partide de guvernămînt pe chestiuni de politică internă şi externă, va fi de aci înainte vorba adesea de jocul unor interese personale sau de grup. Acest joc funcţionează şi în cadrul aceluiaşi partid. Apar „aripile", „fracţiunile" şi „dizidenţele". Conservatorilor le cresc aripi „progresiste" (a şi existat un ziar *Conservatorul progresist!).* Printre liberali se formează, cum am văzut, o grupare „radicală", în dezacord cu conducerea „moderată". Pe firmamentul vieţii politice romîneşti vor aluneca meteoriţi, cu denumiri stranii şi cu viaţă de efemeride. Comicăria aceasta, cu nefaste

consecinţe asupra maselor populare, a fost înregistrată şi de Vasile Alecsandri, chiar în anul 1883, în feeria *Sinziana şi Pepelea,* în care demnitarii lui Papură-Vodă enumeră diversele „tarafuri" politice, felurit colorate şi cu astfel de denu-' miri: naţional-liberal, liberal-naţional, liberal-naţio- nal-moderat, moderat-liberal-naţional, taraful aristocrat, democrat, burtocrat, postocrat. Deviza tuturor ? Să răspundem prin cuvintele unui erou al lui Alecsandri : „Scoală-te de la locul tău, să mă pun eu". Într-adevăr, acesta era, în fond, dezideratul principal al partidelor de guvernămînt, indiferent de „culoare". A veni la putere, însemna în primul rînd a căpătui clientela politică, mare sau mică. Şi faptul acesta se reflectă în O *scrisoare pierdută.*

Pentru că, prin prezenţa sa la şedinţele „Junimii" şi prin calitatea sa de fost redactor la organul conservator *Timpul,* Caragiale era considerat (şi va fi considerat şi mai tîrziu) junimist, nu e lipsit de interes să cunoaştem comportarea grupării politice respective în timpul evenimentelor din 1883—1884, însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu şi discursurile sale parlamentare sînt documente revelatoare în această privinţă. Cînd s-a **4**>us problema revizuirii, junimiştii, sub conducerea lui Carp şi Maiorescu, n-au urmat linia categorică a vechilor conservatori. Dimpotrivă, au făcut jocul lui Ion Brătianu, maestru în opera de dezorganizare a opoziţiei. în perioada de pregătire a alegerilor pentru Camera de revizuire, ei s-au arătat gata să sprijine guvernul, cu condiţia ca un număr de candidaţi junimişti să se aleagă pe listele acestuia. Şi astfel, în timp ce liberali sadea ca Dimitrie Brătianu şi alţii, care au r-euşit anevoie să se aleagă, au făcut front comun cu conservatorii şi s-au retras din parlament, sub pretextul că în timpul alegerilor se săvîrşiseră fraude şi ingerinţe — ceea ce nu era un neadevăr — junimiştii au rămas în fotoliile lor. S-au dus şi tratative pentru intrarea unora dintre ei în guvernul liberal ! La 14/26 iunie 1884, Carp şi Maiorescu s-au întîlnit în acest scop, la hotelul Brofft, cu Ion Brătianu. Ce s-a discutat ? Programe, principii .? Nicidecum ! A fost vorba despre portofolii şi persoane. Discuţia s-a

încheiat fără vreo hotărîre. Apoi? Iată: ,,Şi soţia lui Sturdza, Zoe, a venit la ne- vastă-mea, ca să o decidă să mă determine să intru în minister. Şi regina i-a spus, în aceeaşi joi, soţiei mele, la Cotroceni că..." etc. Iată cum se duceau discuţiile politice, în culise. Femeile îşi jucau rolul lor, exact ca în O *scrisoare pierdută.* Tot din însemnările lui Maiorescu : „Pulcherie (soţia lui Theodor Rosetti, *n.n.)* a făgăduit că va face pe bărbatu-său să fie *tare :* «pe răspunderea mea» şi a făcut asta, această straşnică femeie vrednică de toată încrederea, cu toate cusururile ce are încolo..." Punctele de suspensie aparţin lui Maiorescu. Pulcherie şi Zoe, comparaţi, vă rog.

Corifeul junimist era agreat de şeful partidului liberal, mai ales după ce sprijinise cu elocvenţă votarea dotaţiilor coroanei. Referindu-se la dotaţii, Maiorescu scrie atunci în jurnalul său intim : ,,Eu, fireşte (fireşte ! *n.n.)* am vorbit la Cameră pentru, şi am fost îmbrăţişat şi sărutat de Brătianu..." Ne amintim, desigur, cum se încheie O *scrisoare pierdută:* Caţa- vencu, opozantul... ireductibil, îl îmbrăţişează pe candidatul guvernamental, ales, Agamiţă Dandanache. Asemenea scene de un patetism ridicol erau obişnuite şi nu puteau să-i scape dramaturgului.

Ce va fi ştiut Caragiale despre convorbirile dintre junimişti şi Ion Brătianu e o întrebare fără nici o importanţă ; ce impresie îi va fi făcut amestecarea, în Cameră, a bărbii brătieniste cu ciocul junimist, de asemenea. Desigur, în O *scrisoare pierdută* nu există nici o aluzie la tratativele şi sărutările celor doi fruntaşi politici din partide adverse. Cartelurile erau la ordinea zilei. Condiţiile admise sau respinse între patru pereţi nu rămîneau secrete. Că oamenii politici, indiferent de partidul din care făceau parte, se înţelegeau, sau se certau, după cum se serveau sau nu în afaceri personale — acesta e un alt fapt curent pe care-l înregistrează dramaturgul. S-a afirmat în presă, în preajma premierii *Scrisorii pierdute,* că povestea epistolei compromiţătoare pentru un prefect ar fi fost reală. S-a mai vorbit că figurile şi întîmplările ar fi fost cunoscute direct de scriitor într-unul din oraşele de munte, pe unde a hălăduit ca revizor şcolar. întrebat

odată, a răspuns că „se poate foarte bine ca O *scrisoare pierdută* să fie icoana fidelă a moravurilor din Piatra-Neamţ ca şi a oricărui alt oraş de provincie, dar că nu s-a inspirat şi mai ales nu a vizat anume persoane de aici ; căci, adăuga el, în materie de artă, plăsmuirea personajelor este o creaţiune lăsată exclusiv imaginaţiei şi talentului autorului, care le poate găsi în orice mediu studiat adînc şi văzut prin prisma personalităţii autorului, destul numai ca ele să aibă viaţă şi să reprezinte realitatea." [19] Această punere la punct lămureşte lucrurile cum nu se poate mai bine. Am corecta numai referirea la „oricare alt oraş de provincie". Acţiunea comediei e plasată într-ade- văr într-un oraş de provincie, dar ea reflectă moravurile politice din întreaga Romînie dominată de burghezie şi moşierime. Şi la nivelul cel mai înalt exista acelaşi spirit negustoresc, de tîrguială, aceeaşi uşurinţă în schimbarea rolului de adversar cu acela de aliat.

S-au purtat discuţii, în critică, şi în legătură cu cele două grupuri politice din comedie. Fireşte, aserţiunea că Trahanache şi ai săi reprezintă partidul conservator, iar Caţavencu, pe cel liberal nu stă în picioare. în 1883, la guvern erau liberalii, iar Farfuridi acceptă, în felul său stupid, ideea revizuirii. Un conservator nu şi-ar fi dat adeziunea în nici un caz. Venerabilul conu Zaharia şi amicul său şi al familiei dumisale, prefectul, sînt brătienişti. E, la rîndu-i, Caţavencu un „radical" rosettist, cum spunea Ibrăileanu ? Nu, pentru simplul motiv că rosettiştii nu se constituiseră în partid aparte. Caţavencu, dăscăli- mea, popa Pripici fac parte dintr-un „partid independent" care se şi „sparge" o dată cu insuccesul plastografului. Existau şi asemenea dizidenţe locale,

eum a fost, de pildă, ieşafta „fracţiune iiberă şi independentă".

Dar paralelismele schiţate de noi, între situaţii şi figuri din piesă cu figuri şi evenimente reale, demonstrează concludent că dramaturgul a surprins cu intuiţia sa genială adevăruri profunde, esenţa însăşi a vieţii politice şi a sistemului parlamentar burghez. Cum un tablou de maestru, cuprinzînd în limitele cadrei doar un grup de copaci, îţi dă impresia întregii păduri, tot astfel O *scrisoare pierdută* aduce în rama celor patru acte ale ei atmosfera Vlăsiei politice din vechea Romînie. Şi nu numai din vechea Ro- mînie ! Cu prilejul reprezentării comediei, astăzi, în diverse ţări capitaliste, a surprins acolo prin similitudinea de situaţii şi moravuri.[2]®

4

a-mi acorda «n avans de 500 (I. L. Caragiale, către dircc Naţional)
*

Într-o zi, pe la mijlocul anului 1884, profesorul I. Suchianu şi actorul Ştefan Iulian se întîlniră pe Calea Victoriei cu I. L. Caragiale şi Petre Th. Missir. Dramaturgul, în căutarea unui final pentru comedia O *scrisoare pierdută,* le propuse tuturor să se vadă, după-amiază, la băcănia Cosman, din Pasaj, pentru lectura piesei şi discutarea deznodămîntului. Odată lectura sfîrşită, dramaturgul ceru părerea fiecăruia dintre cei de faţă : cine să fie ales, dintre candidaţi ? Missir îl propuse pe Caţavencu, fiindcă „ar fi păcat, ca o aşa canalie politicească să nu reuşească" ; Iulian l-a votat pe Farfuridi, deoarece „ş-aşa prost să nu reuşească, n-ar fi păcat?" Cum al treilea candidat nu

mai exista, profesorul aruncă într-o doară o

fjiuriiă : „eu surit pentru amindoi". Caragiaie nu fii mulţumit de nici o propunere, căci prea erau la îndemîna oricui, dar reţinu gluma. După vreo două luni, Suchianu se pomeni într-o dimineaţă, devreme, cu dramaturgul, la el acasă. După ce fu apriiisă lampa, musafirul neaşteptat rosti cu satisfacţie :

„ — Am ales pe amindoi, cum ai spus tu în zeflemea, dar într-o singură persoană, pe Agamiţă Dandanache, mai prost ca Farfuridi şi mai canalie decît Caţavencu. Asta-i culminaţie de teatru, asta-i deznodămîntul de surpriză, după care am umblat două luni şi nu-l puteam găsi."[21]

Într-adevăr, soluţia aceasta reprezenta o culminaţie de teatru, dar nu numai prin aceea că era un deznodămînt de surpriză, ci şi prin semnificaţia profundă a alegerii lui Agamiţă Dandanache. Aducînd în scenă un personaj nou, tocmai în momentul în care acţiunea propriu-zisă părea încheiată (Caţavencu va fi ales, sau va fi înfundat cu ajutorul plastografiei reale), Caragiaie a întregit imaginea critică a vieţii politice din vremea sa, prin elemente noi: candidaţii puteau să nu aibă nici o legătură cu circumscripţia în care *trebuiau* votaţi, deci nici o răspundere faţă de alegători; hotărîrea era luată la centru, iar factorii superiori din conducere se puneau în mişcare din aceleaşi motive personale ca şi cei din districte ; moravurile din Capitală nu se deosebeau de cele din provincie, şantajul funcţiona sus ca şi jos ; nu interesa în ce măsură deputatul putea sau nu să contribuie efectiv la progresul judeţului respectiv şi al ţării întregi; de labilitate politică se făceau vinovaţi nu numai nişte bieţi avocaţi provinciali, ci toată clientela partidului; nu voinţa alegătorilor, ci aparatul administrativ decidea alegerea („nu majoritate, unanimitate o să ai stimabile..."). în plus, Agamiţă Dandanache, mai prost decît Farfuridi şi mai canalie decît Caţavencu, e mai mult decît o sinteză, sub aspect moral, a celor doi. Punîndu-l să se laude cu familia lui de la „patuzsopt", în toate Camerele şi toate partidele, Caragiaie ilustrează evoluţia vîrfurilor liberale, fără consecvenţă şi fără principii, denunţata de ei şi ca

gazetar. Oeznodâmiri- tul de surpriză, culminaţia de teatru confirmă într-un mod strălucit calităţile observatorului social-politic şi ale artistului.

O scrisoare pierdută, document autentic şi capodoperă literară realistă, e lucrarea unui autor dramatic ce stăpîneşte deplin legile genului, arta înlănţuirii episoadelor, a construirii tipurilor, a replicii. Cele două planuri ale subiectului — bătălia electorală şi amorul ilicit dintre prefect şi coana Joi- ţica — se interferează după o arhitectură foarte abilă, astfel încît demascarea sistemului „curat constituţional" se face în modul cel mai convingător. Concizia, calitate generală a scrisului lui Caragiale, e una din însuşirile de căpetenie ale comediei. Intriga atît de simplă — pierderea şi găsirea unei scrisori compromiţătoare — declanşează ecouri ample. Aceeaşi economie de mijloace, şi în caracterizarea personajelor. S-a făcut observaţia că rigoarea dramaturgului e de natură clasică, însă fără a-l duce la simplificări lineare. Fiecare personaj înzestrat cu însuşirile de bază ale tipului (prefectul autoritar, slujbaşul umil, politicianul demagog etc.) capătă o înfăţişare complexă, prin îmbogăţirea lui cu trăsături ce-l umanizează şi individualizează. Caragiale aduce pe scenă personaje atît de vii, încît ele au fost reproiectate în realitate, pentru ca prin imaginea şi numele lor, prin ticurile lor verbale atît de expresive, să fie caracterizate persoane reale.

În acelaşi timp comedie de moravuri, de caracter, de intrigă, de situaţii şi limbaj, spumoasă şi acidă, O *scrisoare pierdută* marchează, la 32 de ani, apogeul activităţii de dramaturg al scriitorului. Caragiale a avut sentimentul împlinirii lui şi s-a ocupat de punerea în scenă a piesei cu o grijă specială. Cum s-a văzut, şi-a ţinut prietenii la curent cu progresele lucrării, a citit părţile terminate unor grupuri de auditori. Delavrancea, încă o personalitate a cărei prezenţă în apropierea lui Caragiale va fi de aci înainte semnalată mereu, cunoştea şi el, pe la mijlocul lui septembrie, două acte şi anunţa noua piesă ift prim iii număr literar al *fiominiei libere* că pe d „lucrare de o incontestabilă valoare". Peste cîteva zile, O *scrisoare*

pierdută era gata şi autorul o citi în şedinţa din 23 septembrie, la „Junimea", în prezenţa, între alţii, a lui Alecsandri. Maiorescu înregistrează evenimentul, acordînd comediei calificativul de „excelentă", dar fără a stărui asupra impresiei printre ascultători. Piesa ar fi putut fi prezentată la un concurs deschis de Teatrul Naţional, însă Caragiale n-a mai aşteptat termenul acestuia şi, din dorinţa de a-şi vedea cît mai curînd lucrarea pusă în scenă, a înaintat manuscrisul, obţinînd asigurări că va fi luat numaidecît în studiu. Avansul cerut direcţiei, prin scrisoarea ce însoţea manuscrisul, i-a fost acordat, însă redus de la 500 la 400 de lei. Directorul Naţionalului, Grigore C. Cantacuzino, îl însărcină cu montarea piesei pe C. I. Nottara. Marele actor, care făcea şi oficiul de regizor, cunoştea şi el textul din- tr-o lectură făcută de autor la el acasă. Pentru aceste lecturi, ne spune Nottara, Caragiale se pregătea ca un actor conştiincios, citind singur piesa de zeci de ori. Efectul citirilor în public era cu atît mai mare. Cu un pahar de vin bun înainte şi „cu ceva mezeluri pe farfurie", scriitorul „îşi juca personajiile cu ifosul cuvenit fiecăruia, cu intonaţiile, cu scălăm- băieturile lor". Se înţelege că în felul acesta „tipurile lui stîrneau interesul atît din comicul ce ieşea din situaţiile piesei, cît şi din cuvintele mucalite ce se ciocneau între ele, potrivite cu multă dibăcie şi cu mult natural, încît toţi începeau să rîdă cu hohot". [22] Repetînd lectura piesei, Caragiale avea satisfacţiile actorului şi, ca autor, verifica efectul şi firescul replicilor. O *scrisoare pierdută* a avut astfel mai multe avanpremiere în faţa unui public restrîns ; una din ele, şi la a XXI-a aniversare a „Junimii", sărbătorită ca toate celelalte la Iaşi. Pînă la Paşcani, Caragiale a făcut drumul în acelaşi compartiment cu Delavrancea ; la Paşcani s-au mai suit Alecsandri şi Maiorescu. înregistrăm această călătorie, fiindcă i-a prilejuit lui Delavrancea un reportaj foarte interesant prin excelentul portret moral şi fizic al autorului *Scrisorii pierdute.* Iată portretul : „Mişcări repezi, intenţionate uneori, un joc de voce şi de figură variat, caracteristic, plin de humor, nişte priviri care sclipesc şi parcă caută în sus de ochelari, o conversaţie bogată, presărată cu

glume, 4e anecdote, de întîmplări naive şi ridicole de prin teatrul nostru ; un şir de piedici şi neajunsuri cu care a trebuit să liipte pînă să-şi dea la lumină prima sa comedie ; toate acestea s-amestecă, se ţes, se desfac şi din acest val-vîrtej nimic nu se pierde, toate-şi au rostul lor firesc d-a completa acest spirit vioi, fermecător şi atît de deosebit, încît nu e gest, nu e cuvînt, nu e gînd, nu e scenă, care trecînd prin temperamentul lui să nu fie numai al lui". Omul acesta, de o mobilitate de spirit şi fizionomică extraordinară, a fost în cursul călătoriei cînd de o veselie explozivă, cînd nostalgic şi trist, ceea ce-l determină pe Delavrancea să-i spună la un moment dat: „Ce-ai zice tu, cînd te-aş face un melancolic, care prezintă ridicolul şi gugumănia societăţii noastre prin puterea de observaţie a unui om dezgustat, care petrece des chiar, dar care ascunde ochilor noştri o fire tristă, ale cărui năzuinţe nu sunt satisfăcute, a cărui ţintă nu e atinsă, al cărui dor se dă după perdeaua glumei ?" [23] Rîndurile acestea, scrise în 1884, îşi găsesc un pandant în remarca făcută de Vlahuţă mult mai tîrziu : „Un om vesel ? Nu. Un om foarte trist. E multă durere sub glumele lui !" [24] Comediantul care trecuse, în compartimentul trenului de Iaşi, de la „intonaţia burghezului gras ca butia la piţigăiatul flaşnetar al cocoanelor de mahala" era numai una din înfăţişările acestei personalităţi. A fost totuşi Caragiale un om într-adevăr trist, pentru care gluma era o mască sub care-şi ascundea lacrimile şi insatisfacţiile ? Dacă am răspunde afirmativ, am păcătui, la rîndul nostru, prin unilateralitate. Tristeţea nu lipseşte din datele sufleteşti ale lui Caragiale, însă definirea mai exactă a personalităţii lui ne e dată de unitatea dintre însuşirile sale contradictorii. Scriitorul a fost o fire optimistă, robustă, extrem de sensibilă la latura comică a vieţii, dar dincolo de focul bengal al glumei, stă. la pîndă, cu privirea lui scrutătoare, bărbatul serios, judecătorul sever. Poate că ghiduşul i-a făcut rău în viaţa de toate zilele acestuia ; sigur e că observatorul lucid a făcut mult bine umoristului.

La Iaşi, lectura comediei s-a repetat în casa lui Iacob Negruzzi. Caragiale a revenit repede în Capitală,

pentru a se ocupa de repetiţii. Acum nu mai era debutantul ce aştepta să-şi vadă lucrarea din sală, la premieră, ci un dramaturg în a cărui pricepere credeau şi ceilalţi. C. I. Nottara îşi aminteşte că scriitorul era conciliant şi receptiv la sugestiile actorilor. Intervenţiile sale se caracterizau prin tact şi delicateţe: „Ce ar fi, măi băieţi, să facem aşa ?" Cînd mişcarea, replica, scena ieşeau bine, făcea mare haz. într-o singură chestiune rămînea neînduplecat : nu admitea să se schimbe nici un cuvînt din replici, ceea ce nu ne miră la scriitorul care cerea *Convorbirilor literare* cîte două corecturi şi intenţionase să-l provoace pe fostul bei de Samos la duel, fiindcă îi tăiase din text. Secondat Într-un mod ideal, regizorul schiţa punerea în scenă, lăsînd pe seama dramaturgului desăvîrşirea. Caragiale nu se limita la indicarea intonaţiei, a mimicii şi a gesturilor, ci se aşeza lîngă actor şi repeta o dată cu el — „adică antrena şi călăuzea pe actor pe linia personajului conceput de dînsul, cu glasul — pentru că el ţinea ca la anume roluri actorul să-şi schimbe şi glasul — cu intonaţiile, cu accentul, cu mimica, cu gesturile, în fine cu tot aparatul trebuincios unei interpretări". Pe scenă erau deci doi actori, dramaturgul dublînd pe fiecare interpret în parte. „Măi, dar ştii că o să iasă frumos !" — exclama, satisfăcut şi încurajator, autorul. De la o zi la alta, participarea răbduriului regizor la joc se micşora, pentru ca în cele din urmă actorii să fie lăsaţi a repeta singuri. Aşezat pe un scaun lîngă sufler, dramaturgul se amuza ca un spectator mulţumit. Este interesant amănuntul că pe actorii „ce înfăţişau partea serioasă şi sentimentală din piesele lui", Caragiale nu-i dubla. Intervenea numai acolo „unde era de făcut legătura dintre pateticul interpretării şi situaţiile comice înfăţişate de tipurile mucalite şi hazlii".. Ca orice om de teatru preocupat de efectul spectacolului, dramaturgul „ţinea foarte mult ca sfîrşiturile de act, care mai întotdeauna se încheiau cu tămbălău, să fie puse la punct în aşa fel, ca să aibă mai multe ridicări de cortină".

Deşi prin lecturi îşi supusese comedia atîtor verificări, Caragiale e stăpînit de trac. „Pînă atunci

(pînă la premieră) sunt extrem de nervos" — îi scrie lui Petre Missir. Avea şi motive. în jurul spectacolului se ciocneau opinii contradictorii, unii aş- teptîndu-se îa un succes „enorm" şi la un şir lung de reprezentaţii, alţii, la o cădere. Invidioşii, şi nu numai ei, au şi activat, se pare, pentru a pregăti căderea. Autorul trebuia din nou fluierat. N-a mai fost. Deocamdată. Agitaţia întreţinută de presă („Numele lui Caragiale e o trompetă" — scria ditirambic *Romînia liberă*) a adus la premiera din seara zilei de marţi 13 noiembrie 1884 un public foarte numeros. Succesul a fost de astă-dată strălucit, fapt unanim recunoscut de cronicarii dramatici, chiar dacă, aşa cum vom vedea, nu toţi vor fi bucuroşi să recunoască valoarea piesei. Autorul a fost scos de două ori la rampă şi aplaudat îndelung. Actorii i-au dat deplină satisfacţie : Iancu Petrescu, în rolul lui *Trahanache,* Ion Niculescu, în *Caţavencu,* A. Catopolu, în *Farluridi,* C. I. Nottara, în *Tipătescu,* Ion Panu, în *Agamiţă Dandanache,* Ştefan Iulian, în *Pristanda,* Mihail Mateescu, în *Cetăţeanul turmentat,* Aristizza Romanescu, în Zoe *Trahanache.* Succesul s-a concretizat şi în progamarea, din două în două zile, a comediei. între premieră şi sfîrşitul anului, s-au dat unsprezece reprezentaţii. Seria se putea continua, mai ales că piesa aducea o reţetă ridicată. După al zecelea spectacol, *LIndépendence Roumaine* s-a făcut ecoul nemulţumirii cercurilor din high-life, cerînd direcţiei teatrului să programeze şi alte spectacole, în special marţea, ziua de teatru a „lumii bune". Era o lovitură piezişă, care se adăuga celor date pînă atunci de acelaşi ziar şi de altele. Ecoul în epocă al unei lucrări de valoare e întotdeauna èxtrêm de interesànt, pentru că ilustrează capacitatea contemporanilor de a sesiza această valoare. În cazul *Scrisorii pierdute,* ca şi al celorlalte piese ale lui Caragiale, primirea făcută de presă dezvăluie mai mult decît atît, prin trasarea mereu mai accentuată a conflictului dintre scriitor şi societate. Era greu de spus că noua comedie ar constitui un eşec artistic. Aprecierile minimalizatoare n-au lipsit totuşi, dar dinapoia paravanului lor iese mutra acră şi indispusă a apărătorilor sistemului „curat constituţional", luat în derîdere de

dramaturg. ,,E vie şi rîdem mult în comedia O *scrisoare pierdută* —'•admite un cronicar, situîndu-se fără să vrea, din stîn- găcie stilistică, în comedie — dar plîngem intenţiu- nea ascunsă a autorului d-a glorifica coteriile şi d-a face politică veninoasă în operele sale literare. Şi dacă o face, de ce nu o face franc, leal ? şi de ce aruncă, în cîntarul cu care îşi împarte patimile, fără şir şi fără hotărîre, cînd într-o parte, cînd într-alta, muşcătoarele sale stigmatizări ? Acesta e un defect care întunecă limpezimea producţiunii sale." Vedeţi unde bate stimabilul ? El, într-adevăr, e foarte clar. Vrea să spună că dramaturgul nu s-a declarat făţiş pentru o grupare politică, sau pentru cealaltă. Mă rog : e pentru linia moderată (a lui Farfuridi), sau pentru progresismul „radical" (al lui Caţavencu), aşa, ca să ştim cu cine avem a face ? Insul pare a nu înţelege că scriitorul nu putea fi nici de o parte, nici de cealaltă, că opera lui condamna întreg sistemul, şi nu o clică sau alta, fiindcă nu era un partizan al vreuneia, dornic să servească, prin piesă, pe cealaltă. Or, în pronunţarea sentinţei, Caragiale era foarte franc şi departe de a „glorifica coteriile". Trebuia deci compromis, cu laude dubioase şi reproşuri grave : „D. Caragiale n-are arta dramaturgului, nici arta omului de litere ! Face bune caraghiozlîcuri, dar mediocri scrieri literare. Moralitatea suferă, acţiunea păcătuieşte, intriga n-are temeiuri, dar toate cu vervă, chiar şi cînd n-au fond". Despre lipsa de moralitate (iară !), căreia îi adaugă şi lipsa de patriotism, vorbeşte şi Frédéric Damé, pe care-l vedem pe urmele lui Caragiale, ca pe un biet cotei sfrijit şi ştirb lătrînd là urs. *Scrisoarea pierdută* a avut săli pline şi a fost aplaudată frecvent şi puternic, dar ea, zice Damé, „este, înainte de toate, o piesă politică, şi cuvîntul *politic* e repetat de nenumărate ori. Ce au învăţat cei ce au ascultat cele patru acte, în care uscăciunea inimii se ia la întrecere cu nulitatea spiritului ?" Fireşte, ce au învăţat primii spectatori şi cei din deceniile următoare ale regimului burghezo-moşieresc, asistînd la spectacolele cu O *scrisoare pierdută,* nu putea fi pe gustul oficialităţilor şi al năimiţilor lui. Dar au învăţat enorm ! Au învăţat să dispreţuiască şi să urască făţărnicia patriotardă şi

demagogică. Damé prefera piesele istorice şi eroice. Caragiale, pe cele de actualitate, iar lecţia lui de patriotism consta în prezentarea reversului medaliei. Nici cronicile pozitive, sau măcar lipsite de duşmănie declarată nu au sesizat sensul major al comediei. Dezbaterea nu s-a încheiat aici. Ea va fi reluată de condeie mult mai avizate şi va fi continuată zeci de ani !

Cu solicitudinea lui cordială şi admirativă, Petre Th. Missir (căruia Caragiale avea să-i dedice piesa, cu prilejul publicării în *Convorbiri literare,* în fe- bruarie-martie 1885), s-a ocupat de reprezentarea comediei la Iaşi. Autorul n-a luat parte nici la repetiţii, nici la spectacol, fiindcă n-a putut obţine biletul gratuit de tren, solicitat... Trebuia să-şi ţină strînse băierile pungii. Ca să se ocupe de teatru, părăsise slujba meschină de la fabrica de tutun „Belvedere", mai ales că la schimbarea postului, cu altul mai bun, în administraţia centrală a R.M.S. se opu- seseră „destule lichele". Medita la o nouă piesă, cu intenţia s-o prezinte la concursul din 15 ianuarie 1885, anunţat de Teatrul Naţional. Şi, după toate, aştepta un copil... Cu actori mai slabi, lipsiţi de o conducere pricepută, O *scrisoare pierdută* a fost „cumplit de prost jucată" (Vlahuţă) la Iaşi şi s-a süfocat la a treia reprezentaţie. I-a adus autorului un avans de 40 de lei şi tantieme încă mai mici. Pentru prima dată, într-un ziar ieşean, S-a făcut aluzia perfidă la lipsa de originalitate a comediei, cu trimiterea, sugerată, spre un model pastişat. Alături de acuzaţiile de imoralitate şi lipsă de patriotism se iţea din găoace încă o reptilă veninoasă cu care dramaturgul se va lupta în curînd, ieşind victorios, dar nu fără suferinţe. La Craiova, Caragiale a fost întrucîtva mai norocos. Poate şi pentru că a putut lua parte la repetiţii. în fruntea echipei de interpreţi, foarte talentatul Ion Anestin.

Capitolul

V

În ropotul de aplauze ale admiratorilor şi scheunatul jalnic al detractorilor, O *scrisoare pierdută* .a fost lansată cu succes şi s-a plasat pe orbită, începîndu-şi cursa glorioasă. La periheliu va ajunge abia peste vreo şaizeci de ani, ceea ce-i va demonstra cu atît mai temeinic perenitatea. Contemporanii scriitorului genial au făcut totul să-l coboare la, dacă nu sub, dimensiunile lor, ca să-l poată bătea pe umăr, cu condescendenţă jignitoare, sau să-l fluiere.UN PREMIU ŞI MAI MULTE FLUIERĂTURI

'plăcuţi
lier
...cuccăţifel
ală ce ei
(Scrisoar
e

Petre Th. Missir)

[illegible]

1

Cu vocea sa baritonală, aspritä de tutun, dar foarte plăcută, Caragiale citeşte. Are în faţă, pe măsuţa pe care-şi ţine caietul, nelipsitul pahar de vin, aburit, fiindcă afară e frig (februarie) şi clondirul abia a fost adus de pe sală. Lectura are loc în casa lui C. I. Nottara, în prezenţa mai multor persoane, printre care o doamnă, prietenă a casei, şi încă mai bună prietenă a pictorului C. I. Stăncescu, membru în comitetul teatral. Scriitorul, jucîndu-şi personajele, a terminat actul întîi şi aşteaptă să se potolească hohotele de rîs. Toată lumea rîde. Numai doamna, care împărtăşeşte opiniile negative ale pictorului faţă de comediile caragialene „obscene şi mitocăneşti", stă înţepată. Nici un surîs măcar. Actul doi. Scriitorul citeşte cu vervă, apăsînd şi mai tare „părţile mucalite", iar din cînd în cînd trage cu coada ochiului spre cucoană. Ajungînd la scena a IX-a din al doilea act, dintre Pampon şi Crăcănel, se iscă o nouă explozie de rîs. Doamna îşi ridică umerii, încă mai înţepată, parcă de teamă să nu fie luată la vale de veselia generală. Caragiale, nervos, muşcîndu-şi vîrful drept al mustăţii, închide caietul şi rosteşte cu un glas cavernos : „Nu permit manifestaţii d-astea anticomice nici chiar reginei Eli- zabeta, care totuşi are scuza că nu este obişnuită cu quiproquo-urile romîneşti. Dar noi, mitocanii, get-be-get, ştim să învîrtim limba noastră în orice fel voim*. La o asemenea apostrofă, doamna, încă mai bosumflată, s-a ridicat şi a ieşit, foindu-şi fusta de tafta. Ca şi cînd nu s-ar fi întîmplat nimic, lectura a continuat, şi asistenţa a petrecut o Seară delicioasă.[1]

Piesa citită era *D-ale carnavalului,* pe care autorul a mai prezentat-o la 15 februarie în cadrul „Junimii", fiind apreciată de Maiorescu drept „hazlie". Scrisă într-un răstimp scurt (boemul ştia să fie, la nevoie, harnic şi operativ), fusese prezentată la concursul Teatrului Naţional, al cărui termen de predare se amînase de la 30 decembrie 1884, orele 4 p.m., pînă la 15/27 februarie, din cauza numărului neîndestulător de piese propuse. Pentru concurs se constituise un juriu alcătuit din membrii comitetului teatral şi trei

delegaţi ai Academiei. Dintre aceştia din urmă, Caragiale conta pe Maiorescu şi Hasdeu. Se temea, nemotivat, de „conul Vasilică" Alecsandri. Secretul concursului (manuscrise nesemnate, purtînd numai un *moto)* nu fusese păstrat, astfel încît Caragiale, care pusese pe manuscris moto-ul *Allegro,* nu fu scutit de şicane, ameninţări şi lecţii de morală teatrală. „Tac şi rabd cu gîndul că are să vie odată şi odată şi ziua mea..." îi scrisese lui Missir cu trei zile înainte de hotărîrea juriului. Nervozitatea şi suspiciunea faţă de judecătorii pe care se grăbise să-i socotească nepricepuţi în materie şi invidioşi, se dovediră fără temei. Premiul de 1.200 de lei fu acordat, cu unanimitate de voturi, comediei în trei acte *D-ale carnavalului,* cu siguranţă cea mai bună piesă din cele zece prezentate. Suma era binevenită pentru un om fără salariu.

Ziarele, ca întotdeauna înainte de premieră, anunţau cu bunăvoinţă şi interes pregătirea spectacolului. În această vreme, Caragiale îşi împărţea ziua între teatru şi leagănul primului său copil. La 13 martie, el se prezentă, însoţit de doi martori, la Ofiţerul stării civile şi-şi declară băiatul, căruia îi dădu numele de Matei. Matei I. Caragiale îi va amărî mai tîrziu zilele, cu firea lui vanitoasă, voluntară şi insensibilă la afecţiunea părintească. Cel dintîi năs-eut din a treia generaţie a dinastiei literaré caragia-lene se va realiza şi el ca scriitor, prin *Remember, Pajere* şi, mai ales, *Craii de Curte Veche.*

Ca şi în cazul celorlalte piese ale lui I. L. Cara-giale, *D-ale carnavalului* stîrni chiar de la premieră furtuna. Ziarele de diverse nuanţe, de la gazeta socialistă *Drepturile omului* pînă la liberalul *Romînul,* preziseseră un categoric succes. Faptele le-au dezminţit. Cu Frosa Sarandi şi Amelia Nottara, Iulian, Catopolu, Mateescu şi Niculescu, premiera s-a desfăşurat într-o atmosferă penibilă. E adevărat, autorul a fost şi de data aceasta chemat la rampă şi încă de două ori, în prima pauză şi la sfîrşitul spectacolului. Dar, aşa cum au grijă să menţioneze cronicarii dramatici, fusese chemat, în ropote de

aplauze, de către galerie I Ceilalţi spectatori — fireşte onorabilii şi venerabilii — îl fluieraseră. „Cabala" pusă la cale, şi în vederea premierei *Scrisorii pierdute* a reuşit de data aceasta. Rolul de organizator al manifestaţiei ostile l-a jucat cronicarul dramatic D. D. Ra- coviţă-Sfinx, care colabora la *Romînia liberă,* gazetă în redacţia căreia Caragiale se bucurase cîndva de simpatii. Dramaturgul l-a bănuit pe Constantin Bacalbaşa, colaborator la *Drepturile omului,* pentru care i-ar fi purtat acestuia pică multă vreme.[2] Ce s-a reproşat în general noii comedii ? Din nou imoralitatea, în situaţii şi limbaj, predilecţia autorului pentru lumea periferiei. O piesă cu bărbieri şi fanţi de la mahala, pe scena Naţionalului ? S-o fi dus autorul undeva, pe la „marginile oraşului". Acolo i-ar fi fost locul. „Totul e de o trivialitate şi cruditate — scrie *L'Indépendance Roumaine* — care l-ar face pe însuşi Zola să cadă în extaz de plăcere." Aluzia la Zola era pentru „lumea bună" trimiterea cea mai compromiţătoare ! N-au lipsit nici criticile la adresa juriului care premiase comedia, nici insinuarea că termenul de predare a manuscriselor fusese anume prelungit, ca să i se dea lui Caragiale posibilitatea să-şi termine lucrarea. învinuiri gratuite, desigur. Numai un privilegiat de către oficialităţi n-a fost dramaturgul. I se acordase Totuşi premiul, ţinîndu-se seama de ceea ce reprezenta el atunci pentru teatrul rom-înesc, aşa cum au fost de părere unii ? Renumele va fi apăsat şi el talerul balanţei, dar decisiv a fost ceea ce spuneam mai sus, anume faptul că toate celelalte piese supuse juriului fuseseră mai slabe, un „nămol de inepţii", cum le caracterizează o recenzie dramatică din *Voinţa naţională,* gazetă liberală, al cărui titlu trebuie reţinut.

Un amănunt pitoresc, legat de premiera comediei lui Caragiale : în" seara respectivă — luni, 8 aprilie 1885 — sala Teatrului Naţional a fost luminată pentru prima dată cu lămpi electrice. Pentru orice eventualitate, se ţinuseră aprinse, ici-colo, şi cîteva din vechile lămpi cu gaz.

Dacă înscriem şi fluierăturile de la premiera farsei *D-ale carnavalului* în partitura corului de ostilităţi ce-a

însoţit toată cariera scriitoricească a lui Caragiale, nu vom ocoli totuşi adevărul că această comedie — ultima sa comedie ! — n-a constituit un progres faţă de O *scrisoare pierdută,* nici din punctul de vedere al tehnicii teatrale, cum, în mod ciudat, a crezut autorul însuşi. E o piesă amuzantă, bine făcută, care surprinde cîteva aspecte veridice din viaţa periferiei, dar rămîne la suprafaţa lucrurilor. Limbajul, care i-a indispus pe cronicarii dramatici, are însă acel ton de extraordinară autenticitate obişnuit în scrisul lui Caragiale. Există situaţii comice, dar încotro bate umorul ? în privinţa aceasta, vom observa că firul satiric e foarte subţire şi abia se întrezăreşte în intenţia de ridiculizare a tendinţei micii burghezii de a imita pătura socială superioară.

Mult mai interesantă decît toate cronicile dramatice la un loc rămîne dezbaterea ce s-a angajat, pe marginea ultimei comedii caragialene, în lunile următoare, cînd *D-ale carnavalului* fusese scoasă de pe afiş, după numai două spectacole. Acum intră în arenă încă un personaj de prim-plan din galeria celor ce s-au alăturat, rînd pe rînd, numerosului cerc de prieteni ai lui Caragiale : Gherea. Colaborator de frunte al *Contemporanului,* care apărea din 1881, şi al gazetei *Drepturile omului,* aflată în primele luni de apariţie, Gherea a intervenit în discuţie provocat, pentru a apăra poziţia socialiştilor faţă de *D-ale carnavalului* şi de restul producţiei dramatice a lui Caragiale. Provocarea venise din partea a doi scriitori tineri, Ştefan Mihăilescu şi N. Rădulescu- Niger, care, semnînd cu pseudonimele Stern şi Niger, publicaseră broşura *Caragiale fluierat,* din intenţia de a-l sprijini pe dramaturg. Fiindcă *Drepturile omului* criticase (prin pana, însă fără semnătura lui Constantin Bacalbaşa) piesa fluierată, dar elogiase O *scrisoare pierdută* şi O *noapte furtunoasă,* autorii broşurii, dintr-un unghi de vedere ostil criticii materialiste, crezuseră a descoperi aici o contradicţie inexplicabilă. Caragiale, afirmă ei, nu face politică, ci numai „descrie". Ce motive pot avea apărătorii literaturii cu tendinţă să admire sau să respingă lucrări fără nici o contingenţă

cu politica ? Răspunsul lui Gherea, ponderat ca întotdeauna, deşi nu lipsit de piper polemic, respinge acuzaţia că *D-ale carnavalului* ar fi fost criticată fiindcă — după expresia celor doi ■— „nu slujeşte utopiele socialiste". În precizarea punptului de vedere al criticii literare pe care o reprezenta, Gherea este foarte explicit şi foarte just. Citǎm pasajul, fiindcă ne conduce spre esenţa însăşi a satirei caragialene : „Lucrarea socialiştilor se împarte în două părţi : una, critica societăţii de azi, critica aşezămintelor ei politico-sociale, a vieţii familiale, dovedirea a cît de stupidă şi viţioasă este viaţa claselor stăpînitoare... A doua este arătarea acelor baze politico-sociale, familiale etc. care se dezvoltă în sinul societăţii de azi şi care vor sluji ca temelie unei forme sociale cu mult superioare aceleia actuale." Aşa stînd lucrurile, O *scrisoare pierdută* intră perfect în vederile socialiştilor ! După ce ai rîs la spectacol, îţi vine „a plînge, a striga de_ durere, încleştînd dinţii şi strîngînd pumnii cu furie înaintea acestei icoane credincioase a claselor stăpînitoare". „Priviţi — continuă criticul — realitatea scandaloasă a lucrurilor : prefectul care alege pe deputaţi, care arestează pe cetăţeni pentru a da de urma unui bilet de amor rătăcit, iată ibovnica prefectului care guvernează fot judeţul şi care face alegerile, iată stupidul Trahanache, prost ca o cizmă, părintele judeţului şi reprezentantul marilor proprietari. Vine apoi plastograful Caţavencu, şarlatanii Farfuridi şi Brînzovenescu, poliţaiul model, Ghiţă, şi în fine idiotul Dandanache, iată înaintea noastră pe toţi reprezentanţii claselor stăpînitoare, iată-i pe toţi aceia care refuzau poporului votul universal, sub cuvînt că el nu este destul de luminat." [3]

Să reţinem observaţia fundamentală că O *scrisoare pierdută* a slujit progresul social-politic prin relevarea aspectelor negative din societatea vremii; ea se aplică, de altfel, întregii literaturi caragialene. Se aplică, admite Gherea, şi *Nopţii furtunoase.* Farsei *D-ale carnavalului,* după părerea sa, nu. Fiindcă Miţa Baston rostea replici ca: „Ai uitat că sunt fiică din popor şi că sunt violentă ? ai uitat că sunt republicană,

Că în vinele mele curge sîngele martirilor de la 11 februarie..." sau: „Dumnezeule! jur pe ce mi-a rămas mai scump, jur pe statuia libertăţii din Ploieşti". Extrăgîgd aceste replici, considerate drept o expresie a presupusului conservatorism al lui Caragiale şi concesii făcute galeriei, Gherea se înşela. Nici „republica" de la Ploieşti, nici statuia libertăţii din acelaşi oraş nu puteau fi tabu-uri pentru un patriot. Oare criticul nu ştia de cine şi în amintirea cărui eveniment fusese ridicată respectiva statuie a libertăţii, cu numai patru ani înainte ? Aşezată pe un soclu de marmoră înalt de patru metri, ea însăşi de trei metri şi jumătate, turnată în bronz galvanizat, „libertatea" cu coif şi togă, cu o lance într-o mînă, cu *Constituţiunea* şi *Legea electorală* în cealaltă, fusese realizată prin subscripţie publică, de către liberali, în amintirea... bătăliilor electorale din 1869, intitulate pompos lupte „întru apărarea libertăţilor publice".[4] E vorba de mai sus pomenitele ciocniri dintre agenţii electorali conservatori, guvernamentali, „armaţi cu ciomege" şi acoliţii năbădăiosului, pe atunci, Candiano-Popescu. Cum să nu rîzi, cum să iei în serios asemenea lucruri ? Gherea, şi după el alţii, chiar Ibrăileanu, au comis o eroare, considerînd că poporul şi libertatea erau luate în derîdere de Caragiale, el însuşi om din popor. În gura Miţei Baston răsuna, poate cam nepotrivit pentru personaj, dar nicidecum infamant pentru dramaturg, ceva din lozincile găunoase ale lui Rică Ventu- riano şi ale lui Caţavencu. Cu greşeala de optică amintită, Gherea recunoaşte farsei *D-ale carnavalului* „acţiunea foarte vie", „spiritul" şi o găseşte „cu mult superioară enormei majorităţi a pieselor dramaturgilor noştri sentimentalişti".

2

În apărarea teatrului caragialean a intervenit şi Titu Maiorescu, publicînd în *Convorbiri literare* (septembrie 1885) articolul *Comediile d-lui Caragiale*. Criticul nu scapă ocazia de a se răfui cu adversarii politici „radicali" şi socialişti, probabil din motivul că, nefiind artă, critica e liberă de servitutea de a se situa în afara intereselor personale şi egoiste. Despre comediile lui Caragiale, inclusiv *D-ale carnavalului,* se spun cuvinte bune, piesele fiind aşezate, pentru prima dată, în cea mai onorabilă companie : nuvelele lui Slavici, *Amintirile* lui Creangă, poeziile lui Eminescu şi — ce-o fi căutînd în acest mănunchi strălucitor ? — *Copiile de pe natură* ale lui Iacob Negruzzi. Se relevă originalitatea acestor comedii: „un adevărat început de literatură dramatică naţională, independentă, trăind din propriile sale puteri". Cînd însă criticul trece la argumentarea teoretică, în replică la adresa celor ce acuzaseră comediile de imoralitate şi tendinţă politică, lucrurile se încurcă. Piesele lui Caragiale, ca opere de artă autentică, ne fac „să ne uităm pe noi înşine în interesele noastre personale şi să ne înălţăm la o privire curat obiectivă a operei produse". Curat obiectivă I — fiindcă „orice noţiune esrtetică, fie desteptată prin sculptură, fie prin poezie, fie prin celelalte arte, face pe omul stăpînit de ea, pe cîtă vreme este stăpînit, să se uite pe sine ca persoană şi să se înalţe în lumea ficţiunii ideale". Maiorescu, aplicîndu-şi tezele estetice idealiste, anula comediilor lui Caragiale ceea ce, cu puţin înainte, le recunoscuse Gherea, şi anume însăşi eficienţa lor.

(Scrisoare către Petre Th. Missir)

În zadar nădăjduise Caragiale că teatrul îl va pune la adăpost de grijile materiale. Ciudoşii, care crezuseră că prin *D-ale carnavalului* „se va face om", puteau fi liniştiţi. Cu fluierături, cu presă ostilă, cu două-trei spectacole, chiar cu cele unsprezece ale *Scrisorii pierdute,* nu te puteai face om. Dacă am totaliza drepturile de autor (inclusiv premiul) încasate pînă în 1885 de autorul a cinci piese originale, o operetă (în colaborare) şi o traducere (de succes recunoscut unanim) — şi toate acestea date la jveală în numai şase ani — am fi uluiţi de rezultat. Să nu uităm că, tipărite în *Convorbiri literare (D-ale carnavalului* a apărut în mai 1885), piesele nu-i aduseseră nici un onorariu. Pentru a lovi mai tare în ultima comedie, cronicarii dramatici evidenţiaseră, în sfîrşit, meritele pieselor anterioare, exact cum, ca să-l

critice mai convingător pe autorul *Nopţii furtunoase,* îl ridicaseră în slăvi pe traducătorul *Romei învinse.* Oricum, teatrul lui Caragiale începuse să se impună, deşi fără vreun folos substanţial pentru autor. Reluată în stagiunea 1883—1884, ia Bucureşti, O *noapte furtunoasă* ajunsese pînă la şapte reprezentaţii. Cifră considerabilă, dacă ţinem seama că *Fîntîna Blanduziei,* încîntătorul poem dramatic al lui Alecsandri, se dăduse tot de atîtea ori, iar drama romantică a aceluiaşi, *Despot vodă,* nici măcar atît. Cu şapte reprezentaţii pe stagiune, un autor dramatic nu putea, evident, să-şi asigure existenţa.

Ce era de făcut ? Mai întîi, credea Caragiale, sosise momentul să-şi adune piesele într-un volum.' A şi intrat în tratative cu editorul Socec, nu prea grăbit să-l tipărească pe acest client fluierat. Volumul va apărea abia peste patru ani. Dar ce putea să-i aducă un volum dş teatru î Trebuia găsită, iară, o slujbă. Scriitorul primi în luna mai, deci scurtă vreme după eşecul comediei, o ofertă de colaborare,în redacţie, din partea unei gazete. Greu de dat un răspuns, fiindcă foaia era *Voinţa naţională,* organ guvernamental, al partidului naţional-liberal. Nu era o sinecură, fiindcă, pentru salariul de 500 de lei pe lună, se cereau 9—10 ceasuri de lucru pe zi. Un salariu bunişor. Caragiale stă totuşi pe gînduri, deşi se află „în mare lipsă". Să primească sau să rămînă „vînător de franci, cu slaba perspectivă a unei noi căderi de teatru ?" Bunul prieten Missir, junimistul de la Iaşi, e pus imediat în curent cu scrupulele ce şi le face („relaţiile cu «Junimea»") şi rugat să-l ajute cu sfatul, ca să iasă din dilemă : „Pe cinstea mea sunt atît de nehotărît, incit eu însumi găsesc tot aşa de tari cuvinte ca pentru *da* şi pentru nu*. Titu Maiorescu şi Petre Carp ezitaseră mai puţin, angajîn- du-se în cunoscutele tratative cu Ion Brătianu, şeful guvernului şi al partidului ce scoteau *Voinţa naţională.* Să nu ne mire deci că însuşi Petre Carp rezolvă dilema lui Caragiale, dîndu-şi consimţămîntul, astfel incit scriitorul putu primi cu conştiinţa împăcată locul ce i se da în redacţia oficiosului guvernamental. N-a stat mult nici aici : de pe la mijlocul lunii iunie pînă în prima jumătate a lunii octombrie din acelaşi an. A publica, fără semnătură, sau cu pseudonimul *Quod libet,* îndreptîndu-şi atenţia îndeosebi asupra presei, nu numai cu satisfacţia lesne de înţeles, de a se răfui niţel cu ziarele ce-i făcuseră, ca dramaturg, atîtea mizerii. Pentru un spirit critic, cum era, presa timpului oferea, într-adevăr, destul dë des subiecte grase.

Cea mai izbutită din serie e schiţa *Temă şi variaţiuni,* pe care o va şi introduce în volumele de mai tîrziu. Mimînd stilul unui „ziar opozant fără programă, nuanţă liberal-conservatoare", a unuia, tot opozant, „cu cîteva programe, nuanţă trandafirie" şi a unui

„jurnal chic" (modelul real : *L'Indépendance Roumaine)* imaginează reportaje despre acelaşi fapt divers, care nu avusese loc, dar care fusese speculat în scopuri politice. În *Voinţa naţională,* Caragiale a publicat şi articole politice propriu-zise, făcînd politică oarecum pe contul său, în sensul că, pe linia publicisticii de la *Timpul,* s-a ferit să afirme şi să apere programul partidului respectiv, preferind să critice fenomene peTnicioase ale vieţii publice în general.

La 4 octombrie, Caragiale, din redacţia *Voinţii naţionale,* îşi şi îndreaptă privirile în altă parte. Vrea cu tot dinadinsul să obţină numirea în comitetul teatral. îi scrie din nou lui Missir : „Te rog, ajută-mă : e o chestie *mare* pentru mine". Postul era onorific. Nu numai *ambiţul* de care vorbeşte, ci, poate, şi dorinţa de a fi legat oarecum profesional de producţia dramatică îl făcea pe scriitor să devină patetic : „E un pas de mare, de enormă importanţă în viaţa mea". Missir să-i scrie lui Sturdza, lui Beldiman. El însuşi vorbise cu D. Sturdza, la Academie : „a fost rece cu mine ; i-am pus titlurile mele înainte..." Lui Sturdza poate că trebuia să-i pună înainte titlurile. Lui Maiorescu, nu era nevoie. Şi totuşi: „Maiorescu *nu* vrea, hotărît nu, să mă ajute".

Ce se întîmplase ? Cu numai o lună în urmă, criticul publicase articolul *Comediile lui Caragiale.* Pe dramaturg îl apărase, printr-o demonstraţie dubioasă, însă nu fără admiraţie ; de om se răcea din ce în ce mai mult. La rîndu-i Caragiale se înstrăina de „Junimea". Ce devenise cercul acesta, îmbătrînind o dată cu şeful său, ne-o spune însuşi Iacob Negruzzi. Atmosfera plăcută şi veselă de altădată devenise „grea şi apăsătoare".[5] în casa lui Maiorescu, îi scrie tot Iacob Negruzzi lui A. Naum, în 2 noiembrie 1885, „ajunsese treaba a fi mai mult o amestecătură de jurnalişti, doritori de veşti, oameni ai politicii etc., decît a unor membri dintr-o societate literară". [6] O asemenea amestecătură nu-l mai putea atrage pe Caragiale. Să facă frumos la cucoane, în şedinţele „Junimii" încă mai snobe acum, îi era cu neputinţă. Or — „în prezenţa damelor era prea dureros pentru un tînăr autor de a se vedea criticat şi cînd Caragiale, cu cuvîntul său

tăios şi caracterul său necruţător, pocnea pe vreun tînăr ce citea o compunere a sa cu vreo observaţie atingătoare şi puţin politicoasă în formă, se lăţea deodată un sentiment penibil în toată adunarea". Scriitorul, adversar neîmpăcat al imposturii în literatură, devenise nedorit la „Junimea". În ce-l priveşte, mai scrie Negruzzi — „el fuge de noi în mod ostentativ". Bănuiala acestei îndepărtări cade pe liberalul N. Xenopol, care i-ar fi făgăduit un post. De aşa ceva, Caragiale şi avea nevoie, iar Maiorescu, atunci cînd îi ceruse sprijinul pentru numirea în comitetul teatral, îl refuzase încă mai categoric decît fruntaşul liberal Mitiţă Sturdza. Aproape zece luni de aci înainte, dramaturgul nu se mai arătă la adunările „Junimii", iar pe Maiorescu îl vizită abia la 1/12 septembrie 1886.

Omul fără noroc — cum s-a considerat întotdeauna, în mod serios, Caragiale — cîştigă, spre sfîrşitul anului 1885, lozul cel mare 1 La 9 noiembrie se stinse din viaţă Ecaterina 'Momolo, vara primară a mamei' scriitorului. Marea avere a bătrînei îl atrăsese cu şapte ani înainte pe banditul Serdaru, atît de faimos, încît a devenit erou de baladă. *Timpul,* ca şi restul presei, s-a ocupat de isprăvile lui în repetate rîn- duri, iar Eminescu s-a referit la el în articole şi în unele ciorne literare. La Momuloaia, banditul s-a prezentat în ziua de 8 ianuarie 1878, declarîndu-se procuror. Era de altfel însoţit de complici îmbrăcaţi în uniforme de comisari şi agenţi de poliţie. Cu acel prilej, şi-a însuşit valori importante: mii de poli imperiali, lire şi franci, precum şi scrisuri financiare. Arestat după patru zile, evadase sărind pe fereastră de la etajul II al prefecturii.[7] Poate că păgubaşa reintrase în posesia unora din valorile furate. În orice caz, la moartea ei, poseda o avere considerabilă. Autorităţile de resort făcură inventarierea moştenirii, în prezenţa succesorilor. Între aceştia, şi Caragiale. În faţa ochilor omului fără nici o avere, aflat în bătaia vînturilor, mereu în lipsă de bani, ieşi la iveală o bogăţie ca în peştera cu tezaure din *Halima.* În casa de bani erau hîrtii de valoare în sumă de peste 680.000 lei, prin saltele, în colţuri tainice din casă, bilete de ipotecă, o

pungă dolofană cu napoleoni de aur. Valorilor mobile li se adăugau celelalte : o moşie de 4650 hectare în Vlaşca, o casă

cu loc viran în Bucureşti, pe strada Batiştei. În sfîr- şit, inventarul înscria şi o mulţime de bijuterii. Ca- ragiale era moştenitor prin mamă, împreună cu alte cinci rude ale Momuloaiei. Fortuna îi surise, deocamdată, numai de departe, fără să-i strice căsnicia amă- rîtă cu sărăcia. Fiindcă moştenirea atît de impozantă, în valoare de aproape patru milioane lei aur, puse în mişcare, aşa cum se întîmpla în asemenea cazuri, o armată întreagă de pretendenţi. Apărură candidaţi şi de peste hotare, se angajară procese complicate, unele durînd ani de zile, altele zeci de ani I Cara- giale, încurcînd şi el cîteodată lucrurile prin tranzacţii fără folos, ca împuternicit prin procură al mamei sale, a trebuit mai întîi să... plătească cheltuieli de judecată. După moartea, în 1888, a Ecaterinei Caragiali, i-a revenit lui partea de succesiune a acesteia din veniturile averii imobiliare, rămasă încă multă vreme în litigiu, astfel că nu putea fi vîndută. Lunar, veniturile constau, pentru el, în cîteva sute de lei. Abia în 1904 s-a înlesnit într-adevăr, dar fără să izbutească, nici atunci, să-şi asigure un venit care să-l pună la adăpost de orice necazuri materiale.[8] Nici nu era el omul cifrelor şi al afacerilor. Cum fusese, de pildă, Momuloaia, în memoria căreia a dat destule „praznice" costisitoare — „festinuri baltaza- rice" [9], cum le-au spus unii...

. [illegible]
[illegible]
(Scrisoare

3

Petre Th. Missir)

Cu ceea ce a ajuns pînă la el, .din lichidarea averii mobiliare a Momuloaiei, Caragiale a putut face, după plecarea de la *Voinţa naţională, o* scurtă călătorie la Pesta şi Vlena. După ce s-a întors, scuturat de franci, îl roagă pe Missir să-i asigure pri

1

5

3

mirea „mătuşichii", adică a tantiemei ce i se cuvenea pentru reprezentarea *Scrisorii pierdute* la Iaşi: „Mofturi actoriceşti, aşa să trăiesc eu, nu se trec cu Bibicul I" În scrisori, dramaturgul se autoparodiază. Somaţia privind drepturile de autor ce nu i se trimiseseră inaugurează o bătălie, de aci înainte aproape continuă, cu diferite teatre şi trupe care-i reprezentau piesele, fără autorizaţie şi fără îndeplinirea prescripţiilor legale, de ordin material. în scrisoarea adresată lui Missir, după întoarcerea din străinătate, ^aragiale dă glas, pentru prima dată, animozităţii faţă de „Junimea", ai cărei membri îl credeau „un om pierdut" de cînd nu mai frecventează „ilustra societate". „Tu — continuă — insinuează-le că am pierdut *tot* şi că, văzîndu-mă redus la mizerie şi ştiind că nu o să mai pot fi primit în «Junimea», m-am împuşcat. Ce mahalagioaice I" După cele zece luni de absenţă şi după vizita la Maiorescu, dramaturgul s-a dus totuşi în noiembrie 1886 la Iaşi, la banchetul tradiţional al „Junimii". Ca într-o căsnicie minată de grave nepotriviri de caracter, lucrurile au mai mers astfel, cu certuri şi reveniri, cîţiva ani, pînă la ruptura definitivă.

În aceeaşi vreme, adică în toamna anului 1886, Caragiale e semnalat în societatea lui Gh. Panu, într-o împrejurare neînsemnată şi fără consecinţe. Faptul e totuşi semnificativ, dacă ţinem seama de raporturile lui Panu cu „Junimea" [10] şi de evoluţia viitoare a dramaturgului. Pe cînd era încă foarte tînăR' crescut în şcoala ideilor lui S. Barnuţiu, ieşeanul Panu debutaşţî în gazetărie ca adversar al societăţii maioresciene. Se încadrase apoi „Junimii", pentru numai doi ani, servind-o prin critica *Istoriei critice* a lui B. P. Hasdeu şi, mai tîrziu, într-un alt sens, scriind ale sale *Amintiri de ia Junimea,* net superioare lucrării mai puţin vioiului şi mai subiectivului, în chestiune, Iacob Negruzzi. Doctor în drept la o universitate belgiană, se întorsese în ţară antijunimist şi se alăturase „radicalilor" rosettişti. În septembrie 1886, Panu se gîndea să aducă ziarul său, *Lupta,* de la Iaşi, la Bucureşti, iar la întîlnirea restrînsă convocată de el la hotelul „Oteteleşeanu", sau „Frascati", cum i se mai

spunea, fu poftit şi Caragiale. Mai era de faţă numai Constantin Bacal- başa. Se alcătui schema personalului, apoi cei trei hotărîră să sărbătorească evenimentul printr-o masă. Era sezonul petrecerilor la zahana. Cu toate opoziţiile directorului gazetei, grupul, întregit cu doi prieteni ai lui Caragiale, profesorii Mirescu şi Suchianu, şi un redactor al *Luptei,* se îmbarcă într-o trăsură, pornind spre abatorul vechi de la Colentina. De departe se simţea mirosul de sînge şi de carne proa^ pătă. Pe mesele aşezate pretutindeni, consumatorii, încă mai matinali, aveau dinainte, pe funduri de lemn, hălci de carne, frigărui, măruntaie. Caragiale „adora aceste spectacole populare şi aceste dejunuri rustice". În timp ce grupul, cu pofta de mîncare stîr- nită de arome, se aşează la masă, Panu, dezgustat de acest spectacol violent odorant, se sui pe loc în birjă, ca să se întoarcă în oraş, pentru un dejun mai aristocratic, într-unul din marile restaurante.[11]

Pe harta biografiei şi a bibliografiei lui Caragiale, zona anilor 1886—1887 este aproape albă. Că nu mai dă la iveală nimic nou, să fie oare de vină, totuşi, moştenirea Momuloaiei ? În rest, ici-colo, cîte o referinţă, ca în corespondenţa lui Duiliu Zamfirescu cu Titu Maiorescu. Noul junimist (din 1883) Zamfirescu, autor, pînă acum, al volumelor *Fără titlu* şi *În fa(a vie(ii* (executat de Gherea în articolul *Pesimistul de la Soleni),* colaborator asiduu al *Convorbirilor literare* şi diplomat în pragul plecării în misiune peste hotare, nu-l gusta de loc pe cel ceva mai vechi (şi de loc devotat). Apostrofarea familiar-vulgară cu „Mă, Duilă" îl umplea de oroare pe aristocratul descendent dintr-un împovărat arendaş de moşii. Se şi plîngea lui Maiorescu de „partea ce o iau ceilalţi la o mulţime de trivialităţi care cu toată hotărîrea mea de a nu mă lăsa să fiu influenţat, mă supără, mă supără de o sută de ori." (13/25 decembrie 1887.) Între două pahare de Bere, se explicase cu Caragiale „şi aproape l-am convins că el e nevinovat de o mulţime de comedii ce spune cu haz pe socoteala unor lucruri bunişoare".[ls] Ne închipuim această explicaţie şi cît de convins a putut să fie maliţiosul, dăscălit de viitoarea excelenţă.

Am avut ocazia să vedem înmugurirea mai multor mari prietenii ale lui Caragiale. Aici consemnăm o întîlnire dintre două temperamente absolut contradictorii, ce nu se vor înţelege niciodată. Duiliu Zamfirescu nu va preţui nici pe scriitorul Caragiale.

4

„...care synt titlurile acestui om tinXr şi de naştere obscurâ..."
(Scrisoare cStre redactorii 2ÎareIor din Bucureşti)

Măcinat de germenii disoluţiei interne şi compromis prin scandalurile ce-au izbucnit la dezvăluirea unor afaceri veroase în instituţii civile şi în armată, partidul liberal se »văzu nevoit să se retragă de la putere. S-au mai încercat diverse formule guvernamentale, dar opoziţia, exasperată după doisprezece ani de regim sec, le lichidă imediat. După duzina de ani graşi ai liberalilor, venise rîndul conservatorilor, pentru o perioadă ceva mai scurtă, de opt, în cuprinsul căreia, ca şi în cazul liberalilor, s-au perindat ministere cu conduceri şi componenţă diferite. Cel dinţii a fost alcătuit din conservatori junimişti, în frunte cu Theodor Rosetti, care şi-a rezervat şi portofoliul Internelor. Din restul cabinetului : Petre Carp, la Externe, Titu Maiorescu, la Culte şi Instrucţiune. Instalat la 23 martie 1888, guvernul junimist se află în faţa unei situaţii foarte grave. Datorită condiţiilor insuportabile de muncă şi trai, ţăranii se răsculaseră. Mişcarea se aprinse cu violenţă mai întîi într-o serie de comune din preajma Capitalei (Dridu, Fierbinţi, Belciugate, Afumaţi, Ştefăneşti etc.), apoi se extinse şi în restul ţării. „Ţăranii răsculaţi în jurul Bucureştilor, la Fierbinţi, Căldăruşani, Brăneşti, Pasărea..." notează, în însemnările sale din aprilie, Titu Maio- rescu, ca să adauge peste două zile : „Răscoala ţăranilor mai ţine, deşi ieri foarte slăbită- — Colonelul Lahovari energic la Călăraşi, 4 morţi şi 8

răniţi". Într-adevăr, colonelul Jacques Lahovari fusese energic : ordonase deschiderea focului împotriva ţăranilor neînarmaţi, fără a mai face, măcar de formă, somaţiile legale. Presa de opoziţie, în special *Lupta* lui Panu, a denunţat opiniei publice ororile comise. Preludiul marilor ridicări ţărăneşti din 1907 a fost un semnal de alarmă pe care guvernanţii nu l-au luat în seamă. Răsculaţii au fost împuşcaţi, arestaţi şi închişi. S-a făcut deci linişte, ca să poată continua competiţia, mult mai interesantă pentru oamenii politici — lupta pentru putere. Se fac şi se desfac alianţe în vederea alegerilor iminente. Miniştrii continuă să ia în stăpînire, prin protejaţii partidului, posturile de conducere din instituţiile aflate în competenţa lor.

Într-o seară, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii lua masa în sufrageria sa, de pe strada Mercur. Era preocupat. Pentru cîtă vreme vor rămîne junimiştii la guvern ? Trecuseră printr-o probă grea, dar făcuseră faţă evenimentelor. În ţară, s-a reinstaurat ordinea. Opoziţia lucrează, îşi strînge rîndurile. Totuşi, administraţia nu poate sta în loc, şi nu se pot tolera nici chiar în funcţiunile mai puţin importante agenţi ai adversarului. Iată, la Teatrul Naţional, pictorul C. I. Stăncescu a rămas pe loc. Se vorbeşte că ar fi comis unele neregularităţi. Nu e singurul, şi nici cel mai mare vinovat. Fireşte, au fost alte probleme de rezolvat. E însă timpul să se ia o hotărîre şi în privinţa direcţiei generale a teatrului. La cină, nu era lume. Numai doamna Maiorescu, cea nouă, Anna, născută Rosetti, şi tînărul N. Petraşcu. Nu voia să le ceară propriu-zis un sfat, însă după obiceiul de a asculta şi părerile altora, aşa din curiozitate, fără a şi-o schimba pe a lui, Ininistrul rosti rar, pe un ton cîntător :

„— Ei, pe cine numim director la Teatrul Naţional ? Duiliu ar fi fost bun, dar el ne lipseşte."

„— Pe Caragiale" — răspunse N. Petraşcu.

„— Pe Caragiale ? — reluă Maiorescu — director de scenă, da..."[13]

Se îndoia de virtuţile administrative ale dramaturgului. Pe de altă parte, în ultima vreme acesta se îndepărtase de „Junimea", ca un fel de

Cănuţă om- sucit, am spune noi, tocmai cînd junimiştii se aflau mai aproape de putere ca niciodată. Că propunerea binevoitoare va fi venit de la Petraşcu, cum afirmă acesta, sau nu, nu ştim. Era însă o sugestie perfect logică. Cine altul, în toată ţara, era mai expert în ale teatrului, sub toate aspectele, decît autorul *Scrisorii pierdute ?* Lui Maiorescu, i-ar fi convenit Duiliu Zam- firescu, nepriceput în specialitate, dar, mă rog, *cineva.* Nici printre ceilalţi junimişti marcanţi, numirea lui Caragiale nu era văzută cu ochi buni. Iacob Negruzzi ne încredinţează că dramaturgul l-a rugat să stăruie pentru el, dar că i-ar fi răspuns negativ, fiind, ca şi Maiorescu, de părere că „prea era grea o administraţie atît de vastă şi de complicată pentru o natură predispusă la lucrări de imaginaţie, decît la o muncă istovitoare de seacă administraţie..." Ar putea să pară totuşi curioasă rezerva coautorului *Hatmanului Baltag,* care ştia că „el (Caragiale, *n.n.)* era oarecum născut şi crescut în teatru ; iubea teatrul peste măsură şi visul său, încă din întîia tinereţe, era să ajungă odată directorul general al Teatrului Naţional din Bucureşti." [14] N-am găsit nicăieri urmele unui asemenea vis. Dar că dramaturgul, înir-o împrejurare prielnică, a dorit să ocupe funcţia pentru care se ştia competent, e explicabil. Calităţile şi „titlurile" lui, pe care le reamintise şi lui Sturdza cu puţin înainte, cînd încercase să obţină, fără succes, un loc în comitetul teatral, erau certe, demonstrate. Lipsa de însuşiri în administraţie — o simplă prezumţie, fără dovezi. Presupunerea atîrna însă mai greu decît certitudinea. După Teleor, hotărîtoare a fost pînă la urmă intervenţia lui P. P. Carp : „— Dacă vrei să faci una boacănă — i-ar fi spus lui Maiorescu ministrul de Externe — te-aş povătui să numeşti pe Caragiale.” [15] Fraza nu prea sună a recomandare. Cum postul în discuţie era ceva mai puţin important decît, să zicem, o direcţie la Finanţe sau la Interne, junimiştii s-au decis totuşi să facă încercarea. Printr-un decret din 2 iulie, cu efect retroactiv de la 26 iunie 1888, Ion Luca Caragiale îşi luă funcţia în primire. În ceea ce-l priveşte, de data aceasta fără glumă, ba chiar prea în serios. Şi a călcat cu stîngul.

După începuturile grele, cînd directori ai Naţionalului din Bucureşti au putut fi actori ca fostul ciubucciu Costache Caragiali, compozitorul şi dirijorul I. Wachmann, actorii Matei Miliő, Mihail Pascaly şi alţii, funcţia devenise un apanaj al protipendadei. Timp de unsprezece ani în şir, pînă în 1888, s-au perindat Ion Ghica, C. Cornescu, Gr. C. Cantacuzino, C. I. Stăncescu. Dacă vreţi, într-un anume sens, era şi normal : Teatrul Naţional, cu lojile şi parterurile tapisate în catifea roşie, cu ştu- cării aurite şi candelabre în care lumina scăpăra în prisme de cristal, era un loc foarte potrivit de în- tîlnire a high-life-ului. Aici se puteau pune în valoare, mai bine decît oriunde, toalete, bijuterii, coafuri. Iar gazda unor asemenea oaspeţi trebuia aleasă din lumea lor. Spectatorii de „jos" aveau, la teatru, locuri sus, la galerie. Aceştia îl şi aplaudaseră pe Caragiale şi-l chemaseră la rampă. Şi tocmai omul acesta, fluierat de staluri şi ovaţionat de galerie, unde nici nu existau scaune, acest fost sufler — director general al teatrelor ? A fost într-adevăr una boacănă. Dar n-a durat mult. De cum şi-a luat în primire fotoliul directorial, unde nu l-a condus şi prezentat nici o persoană oficială, cum se obişnuia, Caragiale s-a lovit de ostilitatea „specialiştilor" din presă. Atins în bunele sale intenţii, încă înainte de a fi arătat în ce măsură e capabil să şi le realizeze, directorul a redactat o scrisoare şi a trimis-o spre publicare ziarelor. N-a apărut. A tipărit-o pe foi volante Şi a răspîndit-o astfel.[16] De, la început, Caragiale dă pe faţă răspicat, aşa cum obişnuia s-o facă, motivele comentariilor ostile : „Dar se întrebau unii: care sunt titlurile acestui om *tînăr* şi de naştere *obscură,* pentru a ocupa un loc pe care îl ocupaseră nişte bărbaţi aşa de *venerabili* şi de nume ilustru, ca domnii Ion Ghica, Gr. C. Cantacuzino şi C. I. Stăncescu ?" Şi-şi enumeră titlurile : piesele lui de teatru fuseseră bine primite la „Junimea", unde era cunoscut ca „un scriitor conştiincios şi ca un foarte călduros amator de teatru şi de muzică", a scris cutare şi cutare piese, fiind un „autor dramatic *unic* ân ţară" — unic prin aceea că a fost fluierat. „Şi ce fluiere !... Le auz încă... De atunci ocolesc stradele cu linii de tramways..." Ciudat stil

într-o scrisoare către presă a unui director general al teatrelor ! Cu aluzii ironice la adresa titlurilor „special teatrale ale onor." săi predecesori, cu această mîndră şi bărbătească sfruntare azvîrlită „lumii bune", directorul nu şi-a pus o pernă în plus pe fotoliu. Dar, în scrisoarea lui, absolut neprotocolară, a mers mai departe, acuzîndu-l pe fostul director Stăncescu de administraţie malonestă. Şi încă mai departe: „Dar atît am găsit eu la teatru? Dar risipele ? dar favorurile ? dar incapacitatea profesională, dar lipsa de disciplină, de ordine şi de autoritate, dusă pînă la cea mai completă anarhie?..." Enumerarea aceasta indignată ne indică lipsurile împotriva cărora Caragiale va acţiona efectiv. Avea deci dreptate să facă observaţia : „Să încep a lucra şi apoi să mă critice, fie chiar nevolnicii şi răufăcătorii; dar să-mi dea pace să încep". Aici era însă motivul vrăjmăşiilor : cum începuse, nu putea conveni multora, chiar din teatru, afectaţi de „căderea sistemei vechi de dezordine şi gheşeftărie". Trecerea bruscă la un regim de disciplină şi seriozitate doare, cum îi doare pe copiii răsfăţaţi primul contact cu şcoala
— subliniază directorul, arătînd că el însuşi se supune celei mai riguroase discipline. Precum se vede
— şi faptele nu l-au dezminţit — „boemul", în care junimiştii nu reuşiseră să ghicească pe exigentul administrator, s-a manifestat în teatru mai întîi ca un om de o perfectă probitate în chestiuni băneşti şi ca un adept al severei organizări a timpului. Aceasta, „ca muncă materială". În rest: „Acuma, de priceput, ce să zic ? Omul e om, şi nu-mi vine a zice tocmai că nu mă pricep la a alege, ba la nevoie chiar a face o piesă de teatru, a o pune în scenă, a conduce personalul artistic..." Ca atare, directorul anunţă o serie de titluri din repertoriu : *Agachi Flutur* de Alecsandri, *Regele Lear* de Shakespeare, la alegere, pentru deschiderea stagiunii; apoi comedii (Manevrele *de toamnă, Politicale, Adevăr, dar cu măsură. Femeile noastre* etc.), tragedii şi drame *(Macbeth, Pascal Fargeau, Bastardul* etc.) ; poate şi *Visul unei nopţi de vară,* cu muzica de Mendelsohn. Tonul polemic la adresa „răuvoitorilor" nu avea desigur darul să le cîştige

indulgenţa. Directorul încheia, anunţînd că nu va mai răspunde nici unui bîrfitor, pînă după închiderea stagiunii — „nu am vreme de pierdut cu polemice şi cancanuri". Ceilalţi aveau vreme. Şi nu l-au cruţat.

Scrisoarea lui Caragiale, datată 1888 august 22,'revelă laturi ale firii sale, care vor fi surprins şi pe cei ce-l numiseră la direcţie, şi pe cei ce vor face de aci înainte front comun împotriva lui. Amatorul de chefuri la zahana, anecdotistul consumator de bere prin bodegi ştia să fie şi director. A alcătuit bugetul teatrului, transcriindu-l pe curat cu propria-i mînă, a pus să se cureţe şi să se repare localul. Ştiind că nu numai actorii, ci şi publicul trebuie disciplinat, a hotărît — nu rîdeţi ! — ca spectacolele să înceapă la oră fixă, pentru care a cerut să se pună în foaier un ceasornic, a dat dispoziţii ca luminile din sală să se stingă la ridicarea cortinei. Pînă la el, lumina rămînea aprinsă tot timpul, astfel încît spectatorii îşi împărţeau atenţia, după dorinţă, între scenă şi sală. Măsura a indispus la început, dar s-a definitivat. Intru confirmarea disciplinei personale, directorul aducea, în scrisoarea deschisă, mărturia artiştilor şi a personalului de serviciu. Există şi o confirmare mult mai tîrzie din partea unuia dintre colaboratorii săi, cunoscutul regizor Paul Gusty, pe atunci.la începuturile carierii : „era dîrz, harnic, neobosit, ordonat, precis în ordine, sever în execuţia lor... Repetiţiunile mergeau ca un ceasornic. Punctualitatea era la ordinea zilei, cea mai mică întîrziere, pedepsită. Era priceput în toate, îl găseai inspectînd toate colţurile teatrului, sosea fără de veste în sălile de repetiţie, într-un cuvînt ne încremenise cu desfăşurarea de energie. Toate mergeau ca pe roate şi toate le făcea glumind parcă, şi toţi îl ascultau şi se supuneau cu cea mai mare bunăvoinţă." [17] în final, regizorul generalizează, trecind asupra tuturor propria lui bunăvoinţă, ca şi a celor ce împărtăşeau cu el satisfacţia de a vedea instaurat în teatru un regim de muncă disciplinată. Aceştia nu erau, însă, toţi. Prin măsurile privind personalul, directorul a oferit şi motive de mulţumire unanimă, ca atunci cînd a hotărît remunerarea actorilor şi pentru cele 45 de zile de repetiţii dinainte de deschiderea stagiunii. Prin alte hotărîri, nu. Unele erau perfect îndreptăţite, altele au putut să pară, şi cîteodată au fost, izvorîte dintr-un exces de autoritate.

Intrucîtva, Iacob Negruzzi a avut dreptate temîndu-se că dramaturgul nu se va descurca în „conducerea acelui «genus iritabile», acelei clase de oameni susceptibili şi nervoşi cum sunt artiştii şi artistele dramatice". I-ar fi trebuit mai mult tact. Cele mai mari greutăţi le-a avut Caragiale tocmai în legătură cu personalul artistic. Doi actori de mîna întîi, Aris- tizza Romanescu şi Grigore Manolescu, au plecat în provincie, din motive cu totul personale, dar de lipsa lor Teatrul Naţional s-a resimţit. S-a mai retras de la teatru şi C. I. Nottara, în conflict sentimental cu directorul. în faţa acestei situaţii, Caragiale a angajat pe Anestin şi Hagiescu, a promovat proaspeţi absolvenţi de conservator, a distribuit în roluri de dramă actori specializaţi în comedie, afirmînd şi principial părerea că unilateralitatea e păgubitoare şi actorului, şi teatrului. Totuşi, cu mari actori de comedie şi cu improvizaţi interpreţi de dramă, repertoriul a avut de suferit.

în sfîrşit, stagiunea s-a deschis. Piesa reprezentată : *Manevrele de toamnă,* localizată de Paul Gusty, după o comedie a vienezului Gustav Moser. în loja directorială şe aflau Caragiale şi membrii comitetu-.
lui teatral : V. A. Ureche, Eduard Wachmann, Dimi- trie Rosetti, Anghel Demetriescu şi N. Petraşcu. Toţi, în ţinută de gală : frac şi pantaloni dungaţi. Aceasta fusese dorinţa directorului, ca să dea, cum spune Petraşcu, „tonul publicului". Costumul de gală trebuia purtat la toate spectacolele, nu numai la premiere. În această pedanterie a lui Caragiale, parcă descoperim tot o intenţie polemică. Voia să arate că respectă instituţia şi publicul şi că ştie să fie „domn". Într-o montare excelentă, *Manevrele de toamnă* a fost un spectacol reuşit. A recunoscut, chiar dacă fără bunăvoinţă, şi presa, care sublinia, între altele, un lucru extraordinar : actorii îşi învăţaseră rolurile I După alt spectacol, mai tîrziu, cu *Regele Lear,* un cronicar dramatic scrupulos, Ionescu-Gion, scria : „în fine, e bine, e corect, e administraţiune ; actualul director împinge scrupulozitatea pînă a vedea tot cu ochii lui. Sîmbătă, la actul furtunei în pădurea lui Lear, d-l Caragiale era în loggia electricianului, pentru a-i da

indicaţiunile necesare unei oribile nopţi". Spectacolul cu *Regele Lear* a fost totuşi o cădere, o cădere „pînă dincolo de noaptea căderilor extraordinare", cum scrie acelaşi Gion. Nu era cea dinţii ; eşecuri avusese teatrul şi cu multe comedii. Pe linia comediei, redresarea era posibilă, datorită forţelor actoriceşti. De aci înainte, drama e părăsită. Se reia *Agachi Flutur,* se pune în scenă *Avarul* de Molière, după ce, mai înainte, se dăduse *Vicleniile lui Scapin,* se reprezintă *Căsătoria silită, O noapte furtunoasă* şi O *scrisoare pierdută.* Pînă la sărbătorile de iarnă au alternat şaptesprezece piese, cifră ce ni se pare astăzi enormă, pentru numai trei luni. Pe atunci, însă, cînd cercul spectatorilor era foarte restrîns, afişul trebuia schimbat mereu, ca să nu rămînă sala goală. În faţa tirului concentrât al presei, care-i refuză orice ajutor printr-o critică oricît de severă, dar dreaptă, constructivă, Caragiale intră în derută. Renunţă la *Visul unei nopţi de vară,* recurge la piese de duzină. De aici alte acuzaţii : se preferă farse şi „bufonerii", arta şi publicul iubitor de artă sînt izgoniţi din teatru. Rar, cîte un glas mai binevoitor îl apără pe director.
indreptînd critica spre cei ce exercitau presiuni asupra lui, impunîndu-şi piesele şi localizările fără valoare, impiedicîndu-l să fie un bun director, aşa cum avea toate însuşirile să fie.[18]

În acest timp, în sala teatrului, Caragiale făcu o descoperire care deschise o etapă nouă în viaţa lui personală. Venise la spectacol, din locuinţa lui de pe Calea Victoriei 148, etajul întîi, singur. Nici nu mai avea dintre rudele apropiate decît pe Lenei şi pe unchiul Iorgu, bătrîn şi bolnav. Ecaterina Caragiali se prăpădise la începutul verii, la 3 iunie, în vîrstă de 73 de ani •, Costache Caragiali murise şi el, de mult. De Maria Constantinescu dramaturgul se despărţise, lăsîndu-i în îngrijire pe Matei, faţă de care se achita de toate îndatoririle. Caragiale împlinise 36 de ani, vîrstă la care numai celibatarii obstinaţi ajung singuri. El nu era un celibatar convins. Numai agitaţia în care trăise, lipsa unor angajamente de durată îl vor fi împiedecat să-şi întemeieze o familie. Acum era director general al teatrelor, beneficia de veniturile, cît de modeste, ale

moştenirii. La teatru, lucrurile nu mergeau cum trebuie, dar poate că pînă la urmă, o dată ce ajunsese aici, nu va mai fi obligat să se întoarcă la viaţa boemă din trecut.

Deci, în frac, cu legătură mare de mătase la gît şi guler scrobit, cu faţa rotundă a unui bărbat ajuns la cumpăna vieţii, cu mustaţa mare bine răsucită şi ascuţită la vîrfuri, domnul director general inspectase cabinele şi culisele, se asigurase că totul e în ordine, apoi trecuse în sala viu luminată. Fără ochelari, cum ni-l înfăţişează o fotografie din vremea directoratului la Naţional, din care am extras detaliile de portret de mai sus, avea o privire concentrată, cu pleoapele strînse, mişcarea ochilor încercînd să remedieze miopia. Sala era plină. Juca Sarah Bemhardt, aflată în turneu la Bucureşti. Intîrziate, un grup de spectatoare nu mai găsiră loc la stal şi acceptară să urce la galerie. Amabil, directorul le conduse pînă sus, cucerit de înfăţişarea unei tinere de vreo douăzeci şi ceva de ani, ce-şi însoţea mama. În timpul spectacolului, o căută mereu cu privirea, prin binoclu, şi se interesă numaidecît cine erau doamnele. O familie foarte cunoscută în Bucureşti: soţia şi fata arhitectului Gaetano Burelly. în timpul trecerii lui Dimitrie Bolintineanu pe la Culte şi Instrucţiunea Publică, sub Cuza, Burelly fusese arhitect-inginer şef al ministerului. Arhitectul reuşise să facă oarecare stare. Soţia lui îşi crescuse fetele cu îngrijire, fără însă a reuşi să le transmită aerele aristocratice pe care le afişa şi de care, în viitor, ginerele său va face haz. Chiar pentru o mamă cu asemenea veleităţi, directorul general al teatrelor putea fi o partidă, prin prestigiul funcţiunii, nu prin venituri. Direcţia generală, sub aspect material, era quasi-onorifică, fiind salarizată cu numai 400 de lei. Cererea în căsătorie, formulată curînd, fu deci acceptată. în ziua de 7—8 ianuarie 1889, căsătoria avu loc şi însurăţeii plecară în voiaj de nuntă, în Italia.

Ministrul Titu Maiorescu însărcină cu interimatul direcţiei pe cumnatul său, Dimitrie Rosetti, şi pe Nicolae Petraşcu, amîndoi membri în comitetul teatral. Cel de-al doilea, autor, după propria-i încredinţare, al

primei propuneri pentru numirea lui Caragiale la direcţie, îi retrăsese din primele luni încrederea şi se plînsese de el, într-o scrisoare trimisă lui Duiliu Zamfirescu, la Roma. Secretarul de legaţie îi răspunsese cu sinceră obiectivitate : „Despre Caragiale sunt trist de cele ce-mi spui. E păcat de el, că nu-i un om ordinar ca minte... Cu toate astea, eu tot sper că din Caragiale să iasă un bun director, căci are baza trebii". Evident că avea bază. însă nu i s-a îngăduit ca, pe această bază certă, să construiască în linişte, după ce va fi depăşit perioada dificilă de început şi reparat greşelile comise. N-a fost solidar cu el nici comitetul teatral. Locţiitorii au început imediat să anuleze unele din măsurile lui. S-au eliberat de povara ţinutei de gală, au dat satisfacţie unor nemulţumiţi. În lipsa lui Caragiale a devenit posibilă întoarcerea lui Nottara. Au revenit şi ceilalţi doi, Aristizza Romanescu şi Grigore Manolescu, fiindcă procesul în care fuseseră implicaţi se încheiase favorabil. Cum am spus, Caragiale, în ceea ce-i priveşte pe aceştia

din urmă, nu avea nici un amestec. Însă plecarea lor coincisese cu instalarea lui, iar revenirea lor se produsese în absenţa sa. Hazardul ! Oricum, cînd s-a întors din călătoria de nuntă, directorul a simţit că lumea fusese mai mulţumită ştiindu-l departe. A aflat astfel, între altele, că la apariţia în scenă a lui Nottara, în seara zilei de 29 ianuarie, sala îi făcuse o primire entuziastă. Aplauzele de atunci erau şi o dezavuare a directorului, din pricina căruia actorul lipsise jumătate din stagiune. Cronicarii dramatici nu-şi mai muiaseră nici ei condeiele în venin, deşi între timp se jucase o operetă, gen pe care Caragiale îl exclusese de la Naţional, şi nişte comedii de o calitate foarte joasă. Senţelege, revenirea directorului, după nici o lună, a reaprins focul campaniei, deşi, cu echipa de actori completată, s-au putut pune în scenă, într-un mod onorabil, *Fîntîna Blanduziei, Othello* şi *Hamlet, Otrava* (dramatizare după un roman de Emil Zola) şi altele. Era evident, situaţia în teatru se îmbunătăţea şi se deschideau perspective pline de speranţă. Zadarnic. Cei interesaţi nu cedează, mai ales că guvernul junimist se retrage, după numai un an de la venirea la putere. Schimbarea politică survenită n-ar fi fost totuşi decisivă. Junimiştii, după ce, în silă, îl numiseră pe Caragiale, nu-i luaseră niciodată apărarea, lăsîndu-l ţintuit la stîlpul infamiei. Mai mult chiar, a doua zi după plecarea guvernului, junimistul A. Naum îi scria lui Iacob Negruzzi, dînd pe faţă o atitudine comună, că-i promisese lui Caragiale, pentru toamnă, traducerea unei piese franceze, dar spera că acesta nu va mai fi atunci director. N-a mai fost, într-adevăr, deşi noul ministru, C. Boierescu, din guvernul Lascăr Catargiu, în care intraseră conservatori şi liberali, nu s-a grăbit să numească pe altcineva. A intervenit iară presa, cu o enervare crescîndă. N-au lipsit insinuările privind neregulari- tăţi în gestiune ; s-a redeschis procesul imoralităţii pieselor înscrise în repertoriu. Era limpede că nu se mai putea continua. După alte cereri de eliberare din funcţie, neacceptate de autoritatea tutelară, Caragiale şi-a dat demisia în ziua de 5 mai 1889. A doua zi, era readus la Naţional, cu toate onorurile, Gr. C. Can- tacuzino, fost director

general între 1882—1887. Din demisia lui Caragiale respiră părerea de rău că se vede nevoit să plece. Avea de ce să regrete. Într-o singură stagiune, nu-şi putuse da întreaga măsură. Se dovedise un bun organizator, introdusese disciplina, exigenţă în pregătirea interpretării şi în montarea pieselor, pusese în scenă capodopere ale dramaturgiei universale, sprijinise afirmarea unor actori de mare viitor, ca I. Brezeanu, V. Toneanu, Maria Ciucurescu şi alţii. Da, dar fusese prea sever în asigurarea unor economii, amputînd profiturile unora şi preferind să puie covoare noi pe scenă, în loc de a îngădui unor membri ai personalului să şi le poată cumpăra, printr-o salarizare mai generoasă, pentru domiciliu. încheiase contracte cu mari actori străini, cu Sarah Bernhardt şi Ernesto Rossi. Dar supărase actriţe improvizate. Realizase săli pline, cu spectacole de calitate. Dar desfiinţase biletele de favoare. Tota- lizînd pe tabla neagră cele bune şi cele rele, printr-o contabilitate răuvoitoare, bilanţul contemporan a micşorat pe cele dintîi şi a exagerat monstruos pe cele din urmă. În chestiunea repertoriului, Caragiale a fost într-adevăr vulnerabil, dar „detractorii direcţiei generale caragialene săvîrşeau nedreptatea de a nu privi rezultatele activităţii sale, prin prisma obiectivă a situaţiei primei noastre scene"*.[19]

Capitolul VI

Ca autor dramatic, I. L. Caragiale a fost fluierat în două rînduri şi premiat o dată, pentru prima şi ultima dată. Ca director general al Teatrului Naţional, condeiele mai tuturor cronicarilor dramatici s-au transformat în fluiere, cu sunet mai strident încă decît cel al vardiştilor despre care vorbea în scrisoarea deschisă, adresată confraţilor din presă, în 1888, august 22. A părăsit teatrul, foarte mîhnit. N-a fost nici ultima, nici cea mai mare mîhnire.NEMURITORII NU CRED
IN „LUMEA FICŢIUNII IDEALE”

1

„Acest Eminescu a suferit de multe, a suferit ii de foame.-
(În Nirvana)

În timp ce, muiate în venin, condeiele cronicarilor dramatici scîrţîiau şi fluierau, Caragiale s-a îngrijit de tipărirea volumului său de *Teatru,* pentru care intrase în tratative cu Socec mai de mult. Lăsase deoparte lucrările minore, făcînd loc numai celor patru comedii, pe care, ca pe patru pilaştri, se sprijină gloria celui niai mare dramaturg satiric romín : O *noapte furtunoasă, Conu Leonida faţă cu reacţiu- nea, O scrisoare pierdută, D-ale carnavalului.* Cum piesele stîrniseră rînd pe rînd atîta vacarm, autorul crezuse potrivit să aşeze în fruntea volumului arti- colul-pledoarie al lui Titu Maiorescu, singurul care, din toate cîte apăruseră, le recunoştea integral valoarea de opere originale, chiar dacă fără entuziasm şi cu excursii pe tărîmuri metafizice. Deşi activitatea pe plan literar a „Junimii" era în declin, devorată de cea politică, Maiorescu avea încă autoritate în materie, ca să poată semna paşapoarte pentru nemurire.

Cu volumul de *Teatru* sub braţ, dramaturgul a părăsit direcţia Naţionalului, căutîndu-şi din nou o slujbă. Aşa cum a făcut-o întotdeauna, ori de cîte ori, silit sau involuntar, a părăsit vreo funcţie, s-a refugiat în presă. În momentul de faţă era în relaţiuni personale mai strînse cu unii conservatori. Aceştia îi şi erau într-un fel obligaţi, după plecarea de lateatru. Din colaborarea la *Timpul,* se ştia că e un bun şi util gazetar. L-au chemat în redacţia *Constituţionalului:* Să precizăm că, deşi conservator, ziarul era opozant, întrucît aparţinea aripii tinere, în speţă grupării Nicu Filipescu—Pétre Carp, în dezacord cu guvernul Lascăr Catargiu. *Constituţionalul* ieşise din fuziunea *Rominiei libere* cu *Epoca.* în coloanele celei dintîi, scriitorul îşi publicase răsunătoarea cercetare critică asupra teatrului romînesc, la cea de-a doua, reînfiinţată, va colabora peste cîţiva ani. La *Constituţionalul,* Caragiale şi-a făcut intrarea cu un articol îndurerat.

Pe Eminescu, dramaturgul îl revăzuse după învingerea primei crize. Fusese impresionat de înfăţişarea poetului — „un om ca toţi oamenii", „liniştit, trist şi sfios", „cam ruşinos, avînd conştiinţa deplină de tot ce i se întîmplase". îl duruse mai ales faptul că poetul era „în completă mizerie". La 26 ianuarie 1887, aflîndu-se la mănăstirea Neamţului, Eminescu îi scria lui Vlahuţă, la Bucureşti, rugîndu-l să-i comunice adresa lui Iancu Caragiale, căci „am a-i aduce aminte o promisiune ce mi-a făcut". întrucîtva restabilit, poetul figurase în 1888 printre redactorii gazetei *Fîntina Blanduziei,* unde şi publicase cîteva articole. La începutul anului 1889, boala revenise violent, şi în ziua de 15 iunie se produsese deznodămîntul, în casa de sănătate a doctorului Şuţu. Printre cei veniţi să asiste la serviciul funebru, în biserica Sf. Gheorghe, unde era expus corpul poetului, pe un catafalc simplu, împodobit cu cetină de brad, relatările presei nu menţionează şi numele lui Caragiale. Dramaturgul era însă de faţă, şi-i zărim, prin ochelarii lui de miop, lacrimile, greu de stăpînit pentru un om atît de sensibil în faţa suferinţei şi morţii, mai ales cînd, dirijat de cîntăreţul C. Bărcănescu, corul intonă litania Mai *am un singur dor.*

Una dintre coroane purta pe panglica neagră titlul ziarului *Constituţionalul,* unde lucra acum Caragiale. în ultimul său an, poetul colaborase şi la *Romînia liberă.* După cuvîntul lui Grigore Ventura, carul funebru, înhămat cu doi cai, se îndreptă spre Universitate, unde Se opri, cîtă vreme
D. Laurian îşi rosti discursul. Apoi cortegiul, mărit cu trecători, porni pe Calea Victoriei, Calea Rahovei şi urcă spre cîmpia Filaretului, ca să se îndrepte spre cimitirul Şerban Vodă. Aici, patru elevi ai Şcolii normale purtară sicriul pînă la mormînt. „Este de notat — aveau să scrie ziarele — că o parte din *ultimul dor* al poetului s-a realizat : mormîntul se află lîngă un tei..." [1] Caragiale plîngea... „Şi dacă am plîns — spune el în articolul *în Nirvana,* scris chiar a doua zi după înmormîntare — cînd l-au aşezat prietenii şi vrăjmaşii, admiratorii şi invidioşii, sub *teiul stînt,* n-am plîns de moartea lui; am plîns de truda vieţii, de cîte suferise această iritabilă natură de la împrejurări, de la oameni..." Aşa cum te simţi îndemnat s-o faci, cînd te părăseşte un prieten drag, dramaturgul povesti în articol amintiri, începînd cu acele splendide pagini despre cum s-au cunoscut ei doi, în 1868. Din catifeaua evocării duioase, îşi scoate vîrful spada polemicii : „Acest Eminescu a suferit de multe, a suferit şi de foame. Da, dar nu s-a încovoiat niciodată : era un om dintr-o bucată, şi nu dintr-una care se găseşte pe toate cărările..."

Articolul *în Nirvana* a apărut în numărul din 20 iunie al *Constituţionaiului.* Dacă i-am da crezare lui D. Teleor, umoristul, care a lucrat şi el în redacţia ziarului, Caragiale, deşi remunerat cu 500 de lei lunar, era mai mult absent. În orice caz, nu şi din coloanele gazetei, în care a publicat articole politice, fără a cruţa de ironii chiar pe patroni *(Răzeşul de ia Golăşei şi moşneanul de ia Florica, Anomalii, Şcoala succesului* etc.), o traducere din Mark Twain *(Leac de guturai),* un articol foarte interesant despre Teatrul Naţional, literatură *(Cronică). Răzeşul de la Golăşei şi moşneanul de la. Florica* este un articol memorabil, în care scriitorul pune în lumină, cu ironie, identitatea dintre părerile şi manifestările politice ale celor două

partide de guvernămînt. „Răzeşul" e Lascăr Catargiu, şeful conservatorilor, „moşneanul", Ion Bră- tianu, căpetenia liberală. „Unul este liberal — scrie Caragiale — celălalt conservator — aşa au apucat de pe vremuri să se eticheteze. Te pomeneşti o dată cu răzeşul conservator combătînd din răsputeri o lege sub cuvînt că este prea reacţionară, or luînd steagul unei mişcări ca a portofrancurilor ; sau te pomeneşti cu moşneanul liberal că ia o straşnică măsură administrativă pentru a duce lumea cu d-a sila la biserică..." Şi mai departe : „Sunt două monede de acelaşi fel; acelaşi amestec de elemente ; aceeaşi greutate, ca să nu zicem uşurinţă ; acelaşi tipar. Atîta numai că fiecare arată faţa contrară decît celălalt: cînd unul face chip, celălalt face pajură, şi vice-versa : gravura este totdeauna cealaltă, valuta este oricind aceeaşi".

Făcînd gazetărie, dramaturgul nu-şi părăsise uneltele şi pregătea o surpriză, pe care, de altfel într-un anume sens, o anunţa nuvela O *făclie de Paşte.* apărută în august 1889, tot în paginile *Convorbirilor literare.* Autorul de bucăţi umoristice şi comedii atingea acum coardele grave ale dramei. Dădea la iveală prima lui nuvelă, povestind cu aceeaşi stăpînire de- săvîrşită a construcţiei epice, tragica întîmplare din viaţa hangiului de la Podeni. Cadrul e o reminiscenţă din timpul revizoratului: Podenii sînt un sat din Vîl- cea. Episoadele, cu excepţia deznodămîntului de o tensiune excepţională, pregătit şi justificat cu minuţie, aparţin cronicii curente a faptelor diverse. Atacurile banditeşti la hanuri erau ceva obişnuit, dar nu aspectul senzaţional al temei l-a interesat pe Caragiale, ci altceva, mult mai serios, şi anume explorarea profundă a unui suflet omenesc stăpînit de frică. Urmărind apariţia sentimentului şi creşterea lui pînă la paroxism, cu toate ecourile lăuntrice şi răsfrîngerile în afară, scriitorul se dovedea, încă o dată, un psiholog extrem de perspicace. Ca director al Teatrului Naţional, fusese de părere, referindu-se la actori, că e o sistemă avantajoasă „de a da drumul tuturor talentelor să-şi facă evoluţia completă", şi distri- buise în drame actori

de comedie. Nu izbutise întotdeauna. Acum insă," punîndu-şi el însuşi, în locul măştii comice, pe cea tragică, crease o operă ce se va înscrie în tezaurul nuvelisticii clasice romîneşti.
Cum se întîmplase şi cu comediile, nuvela a produs mirare şi a iscat unele aprecieri negative.

În septembrie 1889, gazetarul părăsi *Constituţionalul* şi se făcu profesor, anume profesor de istorie la clasele mici ale liceului „Sf. Gheorghe" [2]. În definitiv, fusese şi revizor şcolar. Corpul didactic, sub direcţia lui Anghel Demetriescu, era eminent: Odo- bescu, Vlahuţă, doctorul Felix, David Emanuel. Radu D. Rosetti, madrigalistul şi epigramistul, pe atunci elev al lui Caragiale, ne înfăţişează, în amintirile sale, imaginea unui profesor cu vederi înţelepte. Iată-l, aşadar, pe domnul profesor Caragiale predînd o lecţie despre Mihai Viteazul. E primăvară, primăvara anului 1890 (căci numai atunci i-ar fi putut fi elev Radu D. Rosetti). O dimineaţă însorită. Şcolarii ascultă lecţia cu atenţie, fiindcă ,,pe nici un profesor nu-l iubesc elevii ca pe autorul Scrisorii *pierdute,* pe nici unul nu-l stimează mai mult, nici unuia nu-i răspund mai bine şi mai inteligent". Aşa cum, la conferinţele şcolare, revizorul observase cîndva un popă moţăind, profesorul zăreşte acum un şcolar neatent. 11 întreabă ce-i cu el, şi Popescu Ion I îi răspunde sincer: „—Ascultam mierloiul din pom". Pe ferestrele deschise în adierea primăverii, glasul păsării răzbate ca o dulce chemare a grădinilor şi pădurilor. „—Ştiţi ce, copii? spune profesorul. Hai cel puţin s-o facem pe faţă. În grădină, s-auzim mierloiul." Toată lumea iese fără zgomot ca să nu tulbure clasele celelalte şi, mai ales, mierloiul.[3] Cu asemenea mici abateri de la disciplina scorţoasă, îl vedem pe profesorul Caragiale ţinîndu-şi clasele în mînă, pretenţios cum fusese şi la teatru.

Vlahuţă îşi exprima odată regretul că prietenul său n-a fost dublat de un stenograf, capabil să se ţină în pas cu naratorul pururea în plină vervă. 11 vom parafraza, cu gîndul la mijloacele tehnice moderne, spunînd că numai o peliculă de film sonor ne-ar fi putut păstra imaginea completă a acestui om de o

rară vivacitate. Nu v-a izbit aerul mereu solemn, sever din portretele fotografice ale lui Caragiale ? Într-o singură fotografie, aceea cu pălăria turtită pe-o ureche, abia bănuim un surîs şoltic, reţinut, în cutele de la coada ochilor. Să fie vina fotografilor, care se pregăteau îndelung şi obositor pentru client, pînă îşi reglau aparatele rudimentare ? în bătaia luminii puternice şi în faţa cutiei învelite cu zăbranic, pe chipul celui ce poza se întipărea o gravitate de circumstanţă. Din toate fotografiile vechi ne privesc bărbaţi, femei şi copii foarte serioşi. La Caragiale e, ni se pare, mai mult decît ţinuta obişnuită a celui tras în pozǎ. Iată-l într-un instantaneu, la Moşi, pe o banchetă, sau pe scaune atît de apropiatei^ încît fusta largă şi lungă, de culoare deschisă, tivită jos cu cîteva rînduri de panglici negre, a soţiei sale, îi acoperă genunchiul şi tot piciorul stîng. Cu capul lăsat puţin pe stînga şi cu mîinile împreunate cuminte în poală, Alexandrina îşi îngăduie în faţa fotografului un gest tandru şi ştrengăresc, apăsînd cu' pantoful botina mare, cu vîrf lung şi ascuţit a bărbatului. Acesta însă stă drept, băţos, cu pălăria tare, rotundă, trasă mult pe ochii fără ochelari şi cu pleoapele abia întredeschise. E în surtuc lung, negru, cu legătura albă la gulerul scrobit. în spatele celor doi, cortina tradiţională a fotografilor, cu o vilă de munte, pădure şi o locomotivă mică, parcă de jucărie, scoţînd fum din coşul enorm. Mai curios e că nici desenatorii şi caricatu- riştii nu ne-au păstrat o faţă cel puţin surîzătoare. Deducem că, atunci cînd nu mima, Caragiale era o persoană foarte respectabilă. Cînd nu sînt în exerciţiul funcţiunii, umoriştii nici nu zîmbesc măcar. Dar în activitate ! Bun prieten cu directorul său de la liceu, Caragiale era adesea la el la masă. Mai veneau Delavrancţa, arhitectul Mincu, N. Petraşcu şi alţii. Serile petrecute în casa lui Anghel Deme- triescu erau de „o ilaritate neînchipuită. Imitaţiile lui Caragiale erau făcute cu atîta putere de convingere, cu atîta putere de evocare, că sub ele dispărea cu desăvîrşire imitatorul. Dintr-un nimic, el făcea artă comică. Imita, de pildă, pe bătrînul italian care cînta cu orga şi din gură, cu glasul lui spart de 70

de ani şi cu înecături în gît melodii din Tro-
vatore; pe generalul Fălcoianu, mergînd zdruncinat în tramvai şi întretăindu-şi vorbele în silabe ; pe neamţul Franke, croitorul, condamnînd, într-o ro- mînească stricată, coadele de la rochiile cucoanelor, cari ridică praful pe străzi..." Anghel Demetriescu era amator de muzică şi-şi găsea în Caragiale un partener încă mai priceput. N. Petraşcu, din autobiografia căruia am extras rîndurile de mai sus, îşi aminteşte a-i fi găsit odată pe cei doi în aşteptarea dejunului, cîntînd aria „Caro nome" * din *Rigolettp.* Cînd au ajuns la „agilităţile" de la sfîrşitul ariei, Demetriescu a renunţat, în timp ce Caragiale a continuat să fredoneze „cu o justeţe de tonuri, cu cadenţă perfectă". Gazda s-a întors către noul venit, cu remarca admirativă : „Tot mai bună ureche are...", ca să adauge : *„Caro nome!* ce suavitate de simţire !" — „Ce fior de codană !" îl completă dramaturgul. [4] Dragostea lui Caragiale pentru muzică a avut intensitatea fierbinte a unei patimi.

2

„Uite cum îl bute! uite cum îi dă la cap lui lon!'

(Năpasta)

Ne amintim popasul făcut de Caragiale şi cei trei profesori, pe malul Topologului, la hanul cu fata frumoaşă, pentru care un flăcău prezicea că se va face moarte de om. Acel flăcău, sau altul îi era drag fetei, şi s-au luat. Nevasta îşi iubea bărbatul „cum nu crez să fie altă femeie să iubească pe lume". Dar, după un timp, l-a aşteptat în zadar o zi şi o noapte, şi încă o zi. Nu s-a mai întors. I s-a găsit leşul în pădurea de la Corbeni. Făcînd cercetări, anchetatorii au descoperit luleaua şi amnarul mortului la Ion, pădurarul. Şi l-au

* „Scump nume*, arie a Gildei.

trimis la ocnă. După un an, femeia s-a măritat cu altul, care şi el o iubea, de mult... Aşa se va fi închegat, în timp, din replica flăcăului de la han, subiectul unei drame. Un motiv în plus ca să-l credem pe I. Suchianu că geneza *Năpastei* a început la hanul de pe valea Topologului, ni-l oferă plasarea acţiunii într-o circiumă de sat.

După şase ani, în care timp crease comedii, dramaturgul şi-a scris prima şi singura dramă. O proiectase mai întîi în trei acte, apoi o concentrase la două, şi o avea gata în decembrie 1889. Ca de obicei, a supus-o unor prime probe, citind-o în faţa unor grupuri de prieteni şi cunoştinţe. De reţinut: e cea dinţii scriere dramatică a cărei lectură nu mai are loc la „Junimea". Din nou, ca întotdeauna, impresia ascultătorilor a fost excelentă, auditorii făcîndu-i o primire „mai mult decît măgulitoare".

încredinţată unui admirabil grup de actori: C. I. Nottara *(Ion),* Aristizza Romanescu *(Anca),* Gri- gore Manolescu *(Dragomir),* C. Mărculescu *(Gheor- ghe), Năpasta* s-a reprezentat, într-un cuplaj hibrid cu *Vicleniile lui Scapin,* în seara zilei de sîmbătă 3 februarie 1890. „Piesa — ne asigură I. Suchianu — n-a fost fluierată..." A dezlănţuit însă şi ea, ca şi comediile, o dezbatere aprinsă în presă. Nu a existat, la noi, autor dramatic mai contestat decît Caragiale. Cronicile dramatice publicate după fiecare din piesele lui sînt nu numai defavorabile, ci şi violente, acuzatoare. Privite retrospectiv, ele ne apar mai mult decît nedrepte, de-a dreptul jignitoare. Dincolo de argumentările şubrede ale cronicarilor, dincolo de parada teoriilor de specialitate, se crispează reaua-voinţă şi intenţia alungării scriitorului din teatru. Substratul politic şi social apare întotdeauna, cu evidenţă. Şi în cazul dramei *Năpasta'.* De data aceasta principalul capăt de acuzare constă în contestarea veridicităţii tipurilor : personajele nu sînt şi nu pot fi ţărani romîni; mediul nu e rominesc. Sugestia propusă de cineva că autorul n-a făcut decît să îmbrace, fără succes, modele străine într-un veşmînt romînesc, e prinsă din zbor şi se angajează o adevărată competiţie pentru citarea de asemenea modele. Sînt pomenite

lucrări ruseşti, franceze, germane. Iată cum, îndată după premieră, începe să se vînture, chiar dacă nu formulată, încă, direct, acuzaţia de plagiat. Să reţinem că, printre titlurile citate, apare şi *Puterea Întunericului* de Tolstoi-. De teza privind lipsa de autenticitate se leagă şi celelalte incriminări : scrierea nu e, de fapt, o piesă de teatru, fiindcă nu are acţiune ; personajele sînt puse în relaţii imposibile ; conflictul, incredibil de altfel, e rezolvat prin intervenţia lui Ion, adus convenţional în scenă ca un *deus* ex *machina.* În fine, lucrarea este imorală, întrucît crima nu-şi primeşte sancţiunea prin justiţie, ci prin răzbunare, o năpastă fiind pedepsită printr-o altă năpastă. „Aşadar, drama *Năpasta* este o adevărată năpastă a dramei" — ricanează un cronicar dramatic. Anca este „un fel de Hamlet rural în fuste" şi Ion „un fel de Ofelia în iţari" — glumeşte sinistru un altul. Ceea ce totuşi se recunoaşte unanim, chiar de detractorii cei mai înverşunaţi, sînt calităţile stilului, frumuseţea limbii.[5]

în discuţia din jurul *Năpastei,* frontul criticii ostile e spart mai întîi prin intervenţia unui publicist tînăr, aproape un băieţandru (abia împlinea 19 ani), care-şi făcea atunci debutul şi care se numea Nico- lae Iorga. În foiletonul publicat în *Lupta* lui Panu, Iorga respinge, cu referire la alte tipuri de ţărani din opere literare romîneşti, aserţiunea că persona- najele dramei nu ar fi romîneşti. Cu mai multă autoritate, fiindcă era cunoscut şi apreciat, intervine C. Ionescu-Gion: „Cu *Năpasta,* Caragiale... devine cel dintîi autor dramatic romîn, — autor dramatic în tot ce înţelesul modern al acestui cuvînt comportă ca talent, analiză, cunoştinţe şi... convenţiune necesară a artei teatrale de azi". „Mulţi, multe pot să zică — mai adaugă Gion — Caragiale întemeindu-şi ochelarii şi mai afund pe rădăcina nasului, ar putea cu drept cuvînt, să ne spună la toţi: eh ! ah I fiecare după cum devine, stimabile; după bătălie mulţi viteji s-arată." Nota polemică din articolul lui Gion revine, cu un accent social apăsat, în intervenţiile

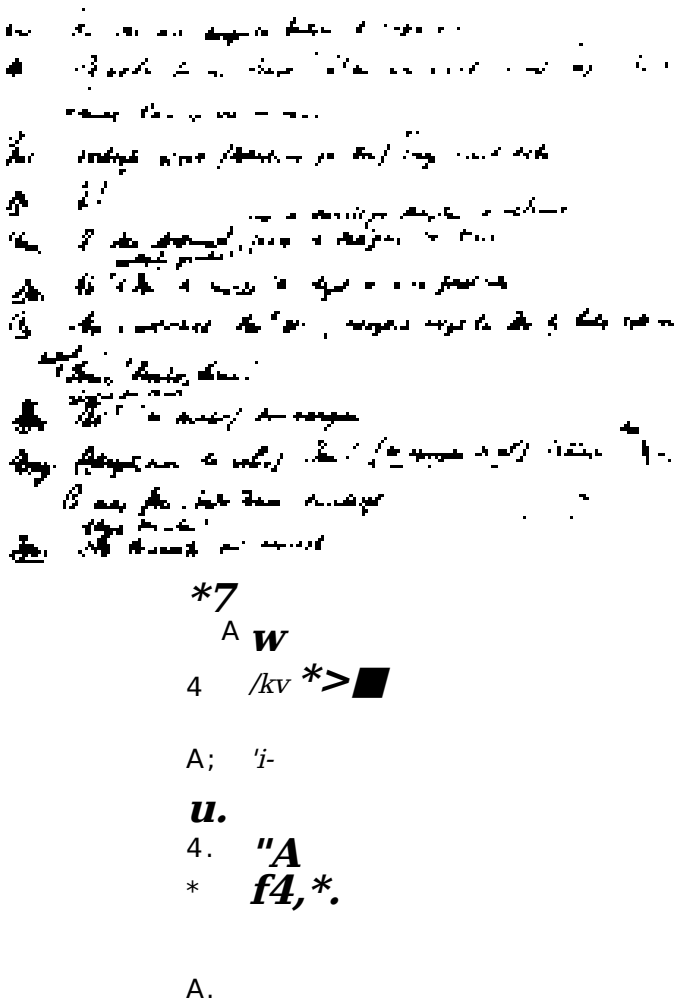

Facsimil al unei ¡pagini din *Năpasta*

criticilor din cercul *Contemporanului. Năpasta* s-a reprezentat în două seri consecutive, apoi încă de două ori, la intervale mai mari, dar tot în cuprinsul lunii februarie. Publicul, numeros la început, s-a rărit repede. De altfel, încă de la premieră, a fost vizibilă reţinerea „elitei". Nu se -rezervaseră decît trei loji. „Unde era — se va întreba Anton Bacal- başa — culta, artistica şi nepreţuita elită socială, cure merită singură să aibă dreptul de a vota şi de a domni ? Şi notaţi: era vorba de o piesă a celui mai mare

dramaturg al nostru şi de o creaţiune genială cum a fost aceea pe care a făcut-o Nottara din Ion Nebunul." [6] Abţinîndu-se de la spectacole cu o piesă originală nouă, publicul umplea mereu sala la *Voievodul ţiganilor*. Pornind de la această constatare, Sofia Nădejde impută presei atmosfera defavorabilă creată în jurul dramei şi admonestează : „Cum ? Se dă o operă de Caragiale şi nu mergi, luîndu-te după vorbe !... se dă o piesă a celui ce-a făcut *Noaptea furtunoasă* şi *Scrisoarea pierdută* şi nu mergi 1 După noi, e de neiertat..." La spectacol, aşa cum spuneam, nu s-a fluierat, dar s-a;., rîs. „Spre marea mea mirare, continuă Sofia Nădejde, am văzut persoane simandicoase rîzînd, cînd Ion era în acele contorsiuni epileptice, cînd boala grozavă era în paroxism ! Nu-i lucru nou, nici de mirare că toţi acei ce nu cunosc ţăranii să-şi închipuie că ei nu pot avea simţiri şi patimi omeneşti ; nu-i iarăşi de mirare că ofiţerimea noastră să stea rece privind la Ion, deoarece ea a împuşcat şi schingiuit! E jalnic !"[7] Sofia Nădejde se referea la represiunea brutală din 1888 şi la aceea, încă mai apropiată, din 1889, cînd avuseseră loc noi mişcări ţărăneşti. Să reţinem această trimitere, fiindcă ea precizează nu numai atitudinea spectatorilor „simandicoşi" faţă de piesă, ci şi pe aceea a autorului faţă de evenimente. *Năpasta* nu este o dramă socială, inspirată de-a dreptul din evenimentele recente şi aducînd în scenă, să zicem, episoade din răscoale. Evenimentele au contribuit însă efectiv la crearea dramei tocmai acum, şi în modul în care a fost realizată. Aşa cum s-a remarcat, „comediantele", scriind despre ţărani, nu mai rîde. E un fapt pozitiv şi concludent. Ţăranii săi, eroi ai dramei, trăiesc sentimente puternice, au o alcătuire sufletească interesantă, complexă. În sfîrşit, prin suferinţele îngrozitoare ale lui Ion, aceşti ţărani apar ca victime ale aparatului de stat burghezo-mo- şieresc. Ion înnebuneşte în urma unor schingiuiri barbare, sub acuzaţia nedovedită de a fi comis o crimă. În alte situaţii, dar tot fără vină, fuseseră maltrataţi atlţia săteni în 1888 şi 1889. Sofia Nădejde nu forţa lucrurile, făcînd o legătură între *Năpasta* şi răscoalele

ţărăneşti. Cu aceeaşi temeinicie cu care luase apărarea comediilor lui Caragiale, Gherea trage concluziile şi în discuţia asupra dramei, răs- turnînd obiecţiile, nefondate, ale diverşilor cronicari şi punînd punctul pe i: „Intîia şi cea mai însemnată greşală ce se găseşte *Năpastei* e că stratul social descris, ţărănimea, e fals descris ; că tipurile ţărăneşti din *Năpasta* nu sunt ţărani. Această greşală implică o mare parte din celelalte greşeli, cum e falsitatea tipului Aricăi, fineţa, deşteptăciunea ei, spiritul de răzbunare îndelung hrănit şi chibzuit..." Ţăranul nu e capabil de sentimente profunde ? Dar sentimentele „atît de variate, atît de bogate, atît de adînci şi puternice din poeziile populare" nu sunt ale poporului ? Opinia „surtucarilor" atît de dispreţuitoare despre simţămintele ţărănimii se explică prin „deosebirea de castă, prin deosebirea de clasă..." Cronicile dramatice negative referitoare la *Năpasta* şi-au construit într-adevăr argumentarea pe eşafodajul unui dispreţ ciocoiesc faţă de ţărănimea, pe care oligarhia dorea s-o vadă, pe scenă şi în literatură, sub o înfăţişare pe cît de sărbătorească, pe atît de falsă. [8] „Este oare aici — se mai întreba Gherea în alt articol — un plagiat, cum păreau a zice unii critici ? Nimic mai greşit. *Năpasta* e o lucrare originală a lui Caragiale."[9]

Năpasta va mai trebui să treacă prin focul de gheenă al unor calomnii. Apoi, ieşind cu bine din el, îşi va face proba de durată, ajungînd pînă la noi, ca o piesă care aduce săli pline şi emoţionează. Fireşte, în cele două acte ale ei, drama e totuşi prea concentrată. Un al treilea act, de pregătire, nu de prelungire a acţiunii, cum îl intenţionase Caragiale, ar fi fost profitabil sub aspectul construcţiei teatrale. Poate că, în această ipoteză, Anca ar fi fost mai convingătoare, mai umanizată. Aşa cum e, apare într-adevăr mai curînd ca întruchiparea unei pasiuni. Interpretarea, cum ne conving spectacolele de astăzi, poate suplini lipsurile rolului, însă nu fără dificultăţi şi eforturi. Le va fi făcut, la vremea ei, şi mult preţuita Aristizfca Romanescu, acceptînd rolul numai la stăruinţele lui Caragiale. în spectacol, artista însăşi şi-a dat seama

de nereuşită. „în *Năpasta* — va spune — m-am întîlnit cu *cel mai maie nesucces din cariera mea...*" Grigore Manolescu-şi, mai ales, C. I. Nottara au realizat creaţii salutate cu admiraţie. Ion este un rol de compoziţie de mare efect. Nottara şi, după el, Ion Brezeanu l-au interpretat cu o forţă excepţională.

în seara zilei de 22 februarie 1890, *Năpasta* s-a reprezentat pentru ultima dată în stagiunea respectivă. Cu urechile ţiuind de atîtea vociferări în jurul dramei, publicul nu s-a mai dus s-o vadă. Cel din urmă spectacol s-a dat cu sala aproape goală. Ce concluzie a putut trage de aici autorul ? Peste aproape douăzeci de ani, într-un articol despre *Apus de soare,* însă desigur cu gîndul la propria-i experienţă de autor dramatic, Caragiale va afirma : „Talentul adevărat... este totdeauna bine căptuşit cu încredere în sine. Omul talentat e absolut indiferent faţă cu părerile altora, despre opera sa : nici aprobările, nici dezaprobările, nici neluarea-n seamă, nimica nu-l mişcă, fiindcă foarte rar îl poate pricepe altcineva atît de bine şi preţui aşa de exact, cît se pricepe şi se preţuieşte el însuşi."[10] Cum ar fi putut ţine seama un scriitor de critici atît de lipsite de obiectivitate, nefondate, răuvăitoare, ca acelea cu care a avut a face Caragiale ? Nu e de mirare că el a ajuns să generalizeze, justificînd indiferenţa artistului faţă de critică. Dar aceasta, peste douăzeci de ani, în preajma sfîrşitului, cînd opera lui literară se constituise aproape în întregul ei şi monumentul pe care-l ridicase strivise rozătoarele ce încercaseră să-i macine temeliile. Ne întrebăm însă, atunci în 1890, în focul bătăliei, efectul contestărilor şi calomniilor n-a fost oare, totuşi, nociv ? Prima piesă a fost fluierată şi . scoasă de pe afiş, după a doua reprezentaţie, cu scandal a doua nu a ajuns la Naţional ; a treia, O *scrisoare pierdută,* cea mai de succes, nu s-a putut reprezenta mai mult de unsprezece ori în stagiunea premierei şi a fost întîmpinată cu ostilitate de presă ; a patra, încununată cu un premiu, e adevărat, a fost iar o cădere, şi iar cu fluierături; a cincea — o năpastă pentru autor I Să recunoaştem, oricîtă încredere va fi avut scriitorul în talentul şi în priceperea sa de

dramaturg, o asemenea primire riu putea fi de loc încurajatoare. Cu *Năpasta,* cortina cade definitiv şi creaţia dramatică a lui Caragiale ia sfîrşit. Ce va mai da pentru teatru vor fi lucrări ocazionale. E stranie această secătuire bruscă a unui talent dramatic atît de viguros. Haita detractorilor îşi are partea de vină, nu rămîne nici o îndoială.

3

„Sunt hotărit a mă duce să trăiesc la Sibiu...-
(Scrisoare către ziarul *Lupta)*

În cursul anului 1890, Caragiale a publicat, în *Convorbiri literare, Năpasta* (în numărul pe ianuarie) şi *Grand Hotel „Victoria romînă"* (în numărul pe februarie), apoi, în *Timpul, Om cu noroc,* abia la mijlocul lui iunie. Drama i-a apărut şi într-un volumaş, scos în editura Haimann. A fost un an sărac, sub aspectul creaţiei. Şi sub cel material. Cu spectatori prea puţini, teatrul caragialean n-a avut nici cititori.* De la liceu, dramaturgul plecase. Proiecta o piesă

* ruga pe Missir să-i aranjeze o afacere bănească. Prietenul ieşean, sau altcineva stăruise printre junimişti să procure dramaturgului o slujbă convenabilă. Caragiale a refuzat unele propuneri, arătînd că statul ar trebui să-i asigure mijloace îndestulătoare de trai „pentru ca să poată produce în linişte opere literare, iar nu să-i propuie slujbe cu o

nouă, o comedie „cu tema : *Jupîn Dumitrache în generaţia următoare* — doctor în drept de la Paris, avocat repede celebru, om politic ales deputat în opoziţie, tribun talentat j copiii crescuţi cu guvernante străine, nici urmă de cherestigiu".[12] Interesantă temă ! îl va preocupa pe Caragiale pînă la sfîrşitul vieţii, timp de 22 de ani, dar după atîta vreme nu ne va lăsa decît cîteva ciorne. I s-a în- tîmplat ca unui sportiv care, în loc să ridice ştacheta cît mai e încălzit, se aşază să se odihnească ţii apoi nu mai reuşeşte nici ceea ce obţinuse pînă atunci. Poate că în circumstanţe mai prielnice, dramaturgul ar fi reuşit numaidecît o nouă performanţă. În ce condiţii de ordin public trebuia să lucreze, ştim., Cît priveşte cele personale şi domestice, să-i dăm cuvîntul. Scrisoarea poartă data de 7 noiembrie 1890 ; destinatar Petre Th. Missir :

leafă mizerabilă..." Ciudată pretenţie, în 1890 ! Cînd evocăm viaţa unor scriitori din trecut, umbrită de ceaţa sufocantă a grijilor materiale, ni se întîmplă să facem imputări unor persoane care i-ar fi putut ajuta să iasă din nevoi. Neîndoielnic, vina e cîteodată şi personală. Vina cea mare aparţine însă sistemului. Cheia problemei era mult mai la vedere decît se părea : remunerarea convenabilă a producţiei literare. Ideea că activitatea literară e o profesie s-a impus anevoie celor ce o considerau din unghiul de vedere al amatorismului.

„Dragă Petrache

În starea în care mă aflu — dar mai întîi să ţi-o descriu această plăcută stare :

Chiria n-am plătit-o şi sunt dat în judecată ;

Lemne n-am de loc ;

Palton nici atîta ■,

Aştept din ceas în ceas apariţia unui nou moştenitor ;

Unul mi-este bolnav ;

Ca culme : m-am apucat să scriu o piesă, şi din pricină că trebuie să scriu noaptea foarte tîrziu, am căpătat la ochi conjunctivită catarală.

Dau din colţ în colţ şi nu ştiu ce să mă fac." [II]

În fata duşmăniei multora, a indiferenţei altora, Caragiale se gîndi pentru prima dată să plece din ţară. în februarie 1891, *Lupta* lui Panu publică ştirea că „distinsul autor" a fost chemat de Asociaţia transilvană pentru literatura şi cultura romînilor, spre a i se încredinţa o catedră de limba romînă. Ziarul adăuga acest comentariu : „Regretînd plecarea subită a d-lui Caragiale, nu ne putem opri de a nu învinui guvernul, că un bărbat atît de distins este pus în penibila poziţiune de a-şi părăsi ţara, pentru asigurarea existenţei sale..." Caragiale a scris imediat ziarului, confirmîndu-şi intenţia de a pleca („sunt hotărît a mă duce să trăiesc la Sibiu"), cu precizarea că n-a fost chemat de ASTRA, ci că el a cerut asociaţiei să-l angajeze ca profesor ; de limba franceză, însă, pentru că la catedra respectivă nu se cereau condiţii oficiale.[13] În 1911, referindu-se la dorinţa lui de altădată de a se duce la Sibiu, Caragiale îi va spune lui Horia Petra-Petrescu că aT fi dorit, atunci, să lucreze în redacţia *Tribunei:* — „Mă săturasem de viaţa pe care o purtam. Voiam să trăiesc între voi... Nu am putut ajunge de acord.'[1] în legătură cu plecarea din ţară, Caragiale s-a gîndit să scoată o publicaţie, spre a justifica acest pas al său, despre care mulţi îi cereau lămuriri.

4

Dramaturgul îşi oferea serviciile ca profesor de franceză, fiindcă era specialist în materie. Traducătorul Romei învinse se perfecţionase pe cont propriu în aşa măsură, încît putea să-i înfunde pe cei cu studii de ani de zile în capitala Franţei. Tudor Arghezi ştie, astfel, că, aflat întîmplător la o „sindrofie de doamne", Caragiale, plictisit de parada franţuzită a lui N. Petraşcu, a rostit către gazdă : „Doamnă, domnişorul acesta nu ştie franţuzeşte, vă dovedesc numaidecît". A luat de pe o masă Candide de Voltaire şi a cerut să li se dicteze, lui şi lui Petraşcu, o pagină, ca la‘ şcoală. Petraşcu, „frumos ca un muşchetar", n-a primit provocarea şi a părăsit sindrofia.[14] Despre un extemporal la fel, povesteşte şi Paul Bujor. Concurenţi: Caragiale şi Delavrancea. Tot cel dintîi a cîştigat întrecerea.

„Hipersensibilitatea ramolitei '¡npaniţe Ce se cheam-Academia, n-af voi s-o iritez...” (Amicului meu Cion)

Cît de îndreptăţit îi fusese gîndul de a pleca din ţară, i-a dovedit-o lui Caragiale viitorul imediat. Un mijloc de încurajare, şi materială, pentru scriitori, îl constituiau premiile Academiei Romîne. Printre acestea, în valoare de cîteva mii de lei, premiul Eliade Rădulescu. Pentru concurs, candidaţii trebuiau să-şi prezinte lucrările, cu o cerere. Deci, Caragiale şi-a ambalat frumos cele două volume, *Teatru* şi *Năpasta,* şi le-a depus la secretariatul înaltului for cultural. Nu putem fi ireverenţioşi faţă de forul academic, în cadrul căruia au lucrat mari personalităţi ale culturii noastre. Printre membrii lui au fost însă şi unii despre care te întrebi pentru ce merite vor fi fost primiţi la

Academie. Şi, nu o dată, s-a întîmplat ca tocmai aceştia .să dea tonul şi să forţeze o hotărîre. Aşa, de pildă, Dimitrie Sturdza. Pînă 4a 1891, cînd se afla în ajunul alegerii sale, de către confraţii întru nemurire, ca secretar general al Academiei pentru o perioadă de şapte ani, lista lui bibliografică e foarte modestă, cuprinzînd o serie de scrieri ocazionale economice, financiare, de drept, nişte discursuri, dări de seamă. Mai valoroasă a fost întru- cîtva activitatea lui de numismat. Dar era fruntaş al partidului liberal, carte de recomandare mai de preţ atunci decît un volum-două de literatură. Şi tocmai omul acesta a azvîrlit în balanţa judecăţii Academiei cuvîntul hotărîtor în privinţa teatrului lui Caragiale.

A fost în ziua de 14 aprilie 1891. În sala de şedinţe a Academiei, stau comod în fotoliile de pluş roşu douăzeci şi trei de academicieni. Cei mai mulţi sînt oameni bătrîni, unii către şaptezeci de ani sau peste, ca, de pildă, Gheorghe Sion, ori profesorul Nicolae Ionescu. Mai sînt de faţă Iacob Negruzzi, Ion Caragiani (atenţie la cules !), Alexandru Papadopol-Calimah, Gr. C. Tocilescu, G. Bariţiu, Nicolaie Quintescu, Nicolaie Densuşianu, Dimitrie Sturdza, P. S. Aurelian, Vasile Alecsandrescu-Urechia, episcopul Melhisedec, Gheorghe Chiţu şi alţii. La tribună se suie Bogdan Petriceicu-Hasdeu, subţire, cu obrazul supt, hirsut. Barba în evantai, amestecată cu mustăţile, îi ascunde toată faţa, de la umerii obrazului în jos, inclusiv gura. Un chip de ascet, sau de om care a muncit enorm şi e mistuit de o văpaie lăuntrică. Savantul acesta, care a gîndit şi a schiţat planuri pentru opere de o asemenea amploare, încît i-ar fi trebuit mai multe vieţi, ca să le ducă la capăt, fusese un temperament extrem de viu, o minte genială, multilaterală. Poetul, dramaturgul, istoricul, filologul, gazetarul — şi încă nu i-am epuizat calităţile ! — trăise în 1888 o durere ce l-a doborit. Murise, ftizică, fiica lui, Iulia. El, tatăl, abia atinsese 50 de ani. Ca arse de lava durerii, puterile lui intelectuale începuseră să se ofilească. Va lucra din ce în ce mai puţin, trecîndu-şi timpul cu stranii experienţe spiritiste. E aproape imposibil să înţelegi cum bărbatul acesta cu o minte neastîmpărată, ascuţită şi lucidă, în neostenită vervă polemică s-a transformat deodată, cu mult înainte de pragul normal al senilităţii, într-un bătrîn „mag", superstiţios şi mistic. În ziua aceea de 14 aprilie 1891, venise la Academie probabil obosit de o convorbire cu spiritele. În orice caz, chiar atunci lucra la cartea aceea a cărei răsfoire te umple de stupoare şi pe care o va publica în 1892 — *Sic cogito.* Am amintit toate acestea, pentru că ne e greu, altminteri, fără a şti ce mai rămăsese din Hasdeu în 1891, să înţelegem de ce raportul său cu privire la teatrul lui Caragiale a fost negativ. Nu pentru că ne-am gîndi că ar. fi trebuit să-i plătească o poliţă de recunoştinţă dramaturgului mai tînăr decît el (ce curios: cu numai 14 ani !), care ştiuse

să preţuiască valoarea lui *Răzvgn Vodă.* Dar Hasdeu însuşi fusese autor dramatic, şi încă autor al unei comedii satirice, — *Trei crai de la răsărit*; de asemenea publicase reviste satirice. Era, deci, vorba nu de un confrate oarecare, ci de un talent înrudit, cu preocupări şi atitudine similare. Nu mai insistăm, şi acordăm tatălui Iuliei circumstanţe atenuante. Poate şi lui Gheorghe Sion, autorul pitoreştilor *Suvenire contemporane,* dar şi al unor piese de teatru de o platitudine nescuzabilă, pentru care numai un prieten atît de bun şi influent ca Ion Ghica putuse obţine premiul academic Năsturel-Herescu. Acum, cînd avea înainte volumele unui dramaturg adevărat, Sion, făcător de piese ocazionale, s-a ridicat îndată după Hasdeu şi, cum 'rezumă secretarul şedinţei, „aprobă şi se uneşte cu d. Hasdeu în ce priveşte concluziunea raportului său asupra scrierilor d-lui Caragiale'". Poate că, atît Sion, cît şi antevorbitorul său, amîndoi antijunimişti înverşunaţi, dăduseră o sentinţă negativă, şi pentru că îl ştiau pe dramaturg ca pe un frecventator al salonului maiorescian. În ce raporturi era Caragiale, acum, cu junimiştii, nu aflaseră încă. Pînă şi ultima sa lucrare dramatică, *Năpasta,* apăruse tot în *Convorbiri literare.* A mai luat cuvîntul Iacob Negruzzi, încercînd să-l apere pe Caragiale (deci...) : „Societatea îşi are elementele sale rele şi artistul poate alege tipurile care îi convin pentru compunerea sa". Foarte just, dar argumentul n-a convjns. În sfîrşit, în încheiere, ca şi cum lucrurile ar fi fost dinainte regizate, în vederea efectului, a sărit de la locul lui, congestionat, ca pentru a răspunde unei insulte ce i se adusese personal, Dimitrie Sturdza. Trecuse destul timp de la 1878, dar nu suficient pentru ca fostul ministru să fi uitat articolul lui Caragiale, din *Timpul,* cuprin- zînd acuzaţii cu atît mai supărătoare, cu cît erau adevărate : „Aşadar este adevărat că d. Sturdza făcea trebuşoare cu monopolul tutunurilor înainte de a lua portofoliul Finanţelor, şi cum a luat acest portofoliu, cea dintîi treabă a fost să puie numaidecît la cale afacerea acestui monopol ; ...susţinem că afacerea tutunurilor este în adevăr scandaloasă". „Hiena Moldovii", cum îl numise Kogălniceanu pe

Mitiţă Sturdza, nu uitase, căci : „Bigot, netolerant fanatic, e în stare să prigonească toată viaţa pe un om cu spiritul liber".[15] Era academicianul cel mai indicat, într-adevăr, să-şi asume rolul de avocat al sistemului oligarhic. Filtrînd drojdia de rea-voinţă şi calomnie din campaniile fără glorie purtate de presă împotriva pieselor lui Caragiale, a început, luînd-o de departe : „Reprezentaţiunile teatrale nu sunt numai pentru a excita o plăcere trecătoare, momentană *(aceasta era şi părerea dramaturgului concurent la premiu)*; ele trebuie să fie bazate pe un fundament moral. Scriitorii dramatici mari ca Shakespeăre reprezintă tipuri de oameni răi şi depravaţi ca Richard al III-lea, dar îi prezintă aşa incit să inspire oroare pentru viţiile lor. *(Dar nici Caragiale nu propunea pe Ricâ, Trahanache, Caţavencu şi ceilalţi ca. modele vrednice de a li imitate.)* Ei nu ne atrag spre dînşii, ci noi îi respingem de la inima noastră. *(Exact, ca şi pe venerabilii de mai sus.)...* Este însă un alt moment, atins şi acela de onorabilul nostru confrate, care pe mine m-a revoltat în acele lucrări: acel moment este potrivirea dintre scrierile d-lui Caragiali cu acelea ale lui Brociner, ale doamnei Mitte Kremniţz *(piatră aruncată în grădina lui Maiorescu)* şi ale altor străini răuvoitori pentru romîni". *(Uşoară aluzie la faptul că şi dramaturgul era un „venetic”.)* Caragiale a înfăţişat în scrierile sale „tipul unei societăţi corupte, fără nici o tendinţă morală şi înaltă". (Vorba lui Trahanache : „O *soţietate fără prinţipuri, va să zică că nu le are* /") Academicianul se aprinse şi mai mult, vorbind: „Oameni răi se găsesc foarte mulţi în toate ţările, şi prin urmare şi printre romîni ; dar se găsesc şi mulţi oameni buni, căci altfel naţiunile s-ar descompune repede printr-un fel de putrezire morală. *(Foarte adevărat, această putrezire morală o şi înfăţişează dramaturgul.)* Un artist, un poet trebuie să iubească adevărul, frumosul şi binele *(Caragiale le iubea şi el),* el nu poate şi nu trebuie să ia elementele rele din societate şi a le prezenta ca tipuri, sau de urmărit sau care înfăţişează naţiunea sa proprie, pe care cu intenţiune o 'înnegreşte *(aici, vorbitorul, sau stenograful, alunecă spre stilul oratoriei lui Farfuridi)*

şi astfel face de-şi pierde iluziunea şi speranţa. Academia are datoria de a nu deprinde pe scriitorii noştri să meargă pe această cale, ci mai vîrtos să-i îndemne a lua o direcţiune bună şi folositoare. *(Adică : să scrie ode, feerii etc.)*; iar cînd se întîlnesc asemenea defecte, trebuie să căutăm a le îndrepta, nu a le descuraja". *(Ce să-i mai îndrepţi pe Caţavencu, sau pe Agamiţă Dandanache!)* Confundînd naţiunea cu sine şi cu lumea eroilor din satira caragialeană, întocmai cum jupîn Dumitrache se confunda cu poporul, D. Sturdza a încheiat cu o lecţie de „patriotism" : ,,D-l Caragiale să înveţe a respecta naţiunea sa, iar nu să-şi bată joc de ea. Academia trebuie să încurajeze tot ceea ce poate să înalţe pe poporul nostru, iar nu ceea ce-l prezintă într-un mod nereal şi neadevărat, -şi ceea ce poate contribui la corupţiu- nea lui." [16] Vorbitorul refuza să înţeleagă un lucru atît de evident : chiar de pe poziţii populare, dramaturgul condamna, nu propaga corupţia. În încheiere, procesul-verbal menţionează : ,,D-sa (D. Sturdza) va vota în contra acordării premiului d-lui Caragiale, atît ca romîn cît şi ca membru al Academiei". Cum de nu s-a găsit măcar unul singur printre cărturarii de faţă, care, nu să fi luat apărarea lui Caragiale, dar măcar să-i fi atras atenţia colegului că paralela cu Shakespeare *(doar ei o făcuse !)* nu era defavorabilă, ci tocmai dimpotrivă, dramaturgului romîn. Dacă autorul tragediilor despre Richard (II, III), Henric (IV, V, VI, VIII) ar fi fost judecat de un „patriot" ca Mlllţă Sturdza, ar fi trebuit să fie trimis pe rug, ca un calomniator odios al istoriei Angliei, înfăţişată ca un lanţ de crime oribile. Nu a mai luat nimeni cuvîntul în replică. Sturdza era o autoritate. Faţă de majoritatea academicienilor, profesori, publicişti, avea o înaltă şi solidă platformă politică. Şi-apoi, priii aşezarea problemei pe terenul delicat al patriotismului şi moralei, ar fi fost nevoie de prea multă energie şi hotărîre, pentru a fi combătut. Trecîndu-se la vot, s-au numărat 20 de voturi contra şi numai 3 pentru. Academia a respins de la premiu volumele de teatru ale lui Caragiale. Era în bună tovărăşie şi, am adăuga, nu întîmplătoare : cu 16 voturi contra, şi 8 pentru se refuzase şi premierea

volumelor de *Studii critice* ale lui Gherea. Ca o ironie : premiul de 5 000 de lei s-a acordat unei lucrări cu titlul *Studie asupra Constituţiunei romînilor*.

Ne-am referit în aceste pagini la persoane, la ranchiune personale. Academicienii erau şi ei oameni, cu slăbiciunile lor. E regretabil că, fiecare în parte, nu s-a putut elibera de antipatia faţă de concurent, ca să decidă în deplină obiectivitate. Dar nu asupra persoanelor trebuie aruncată anatema, ci asupra conclavului întreg, care a funcţionat în cazul dat ca instituţie culturală oficială a statului bur- ghezo-moşieresc şi şi-a îndeplinit îndatorirea faţă de regimul pe care-l reprezenta. Caragiale era un excelent dramaturg, dar tocmai de aceea piesele lui constituiau un pericol pentru sistemul social-politic 1 Academicienii cunoşteau, desigur, articolul colegului lor Titu Maiorescu, despre comediile prezentate la premiu. Îl putuseră reciti chiar în fruntea primului volum de teatru. Ei însă, ca şi dramaturgul, nu credeau practic în lumea ficţiunii ideale. Şedeau cu picioarele pe pământ, şi unii, şi ceilalţi, numai că de altă parte a baricadei.

Caragiale a fost foarte afectat de acest nou insucces. Acum piesele i se reprezentau, chiar dacă rar, şi atrăgeau publicul. Teatrul se ridica la suprafaţă ca o flotă de corăbii bine călăfătuite, în stare să-nfrîngă valurile. Se impunea cu încetul opiniei publice. Ostilitatea cercurilor oficiale apărea astfel cu mereu mai multă evidenţă şi devenea din ce în ce mai insuportabilă.

Nici acum Caragiale n-a primit lecţia ce i se dădea. Pentru ecoul respingerii lui Caragiale şi ă lui Gherea de la premiile Academiei Romîne, se cuvine menţionată atitudinea luată de Vlahuţă peste numai doi ani, cu prilejul alegerii sale ca membru corespondent. Vlahuţă n-a acceptat locul ce i se oferea, explicîndu-se într-o scrisoare către academicianul
Iosif Vulcan : „Academia n-are premii pentru nimeni din noi. Caragiale a fost respins, Gherea a fost respins, eu.am fost respins. Delavrancea' va fi probabil respins... Eu eram dator faţă de prietenii mei să

răspund aşa. În glasul meu strigau şi amărăciunile lor". Refuzul lui Vlahuţă a făcut mare impresie, nu însă şi printre academicieni.

5

inexactităţile, nimicurile născocite, neadevărurile absurde ce se spun de trei ani de zile pe socoteala lui mă revoltă..."
(Două note)

Casa lui Vlahuţă devenise încă de prin 1890 un „mic cuib literar". Se adunau acolo Delavrancea şi Caragiale, zgomotoşi, discutînd în contradictoriu, ciocnindu-se în repezi şi trecătoare descărcări electrice, Coşbuc, tăcut şi sfios, tînăr, cu favorite lungi ardeleneşti, abia venit în „ţară", Paul Bujor, doctor în ştiinţele naturii, prieten din copilărie al gazdei, poetul Artur Stavri, colaborator al *Contemporanului.* Apărea şi cîte un nou pretendent la graţiile muzelor. Cînd dovada lipsei de talent era certă, Caragiale îl executa imediat pe îndrăzneţ, spre mîhnirea bunului moldovean Vlahuţă. Într-o seară, un june profesor cili o poezie prin versurile căreia se plimba un leu molîu. „Asta-i leu ?" ţîşni de pe scaun dramaturgul. Şi-i arătă el cum face leul, transformîndu-şi victima în oaie şi luînd-o de grumaz, adică de guler. Se înţelege că oaia a fugit pe uşă. „N-ai văzut şi tu că n-are talent de poet ?" îl împăcă marele duşman al prostiei şi al lipsei de talent, pe Vlahuţă.[17] Caragiale avea o vorbă pe care o rostea adesea, cu punerea în scenă respectivă. Se întorcea cu faţa spre răsărit şi făcea o cruce mare, zicînd apăsat şi rar, foarte serios : „Fereşte-mă, doamne, de boale, de năpaste şi de prostia omenească".[18] Pentru cei ce nu-l cunoşteau, sau pentru cei ce nu-l iubeau, incit să-l ia aşa cum era, modul prea lipsit de menajamente, în care-şi rostea părerile, făcea rea-impresie.

Vlahuţă, domol, gata întotdeauna să treacă de la

el, admira explozia aceasta de umor şi maliţie, care se numea Caragiale, şi-i era dragă, ca şi cealaltă vijelie, pletoasă, cu numele de Delavrancea. Trinitatea se încheagă mai strîns în bătălia publică pe care o duce împotriva „Junimii". Primele ciocniri au avut loc cu cîţiva ani înainte, întîiul foc fiind tras de Barbu Ştefănescu. Nuvelistul — şi viitorul autor de drame istorice — a publicat în ianuarie 1886 o analiză nimicitoare a lui *Despot Vodă.* Vlahuţă i s-a alăturat şi, peste cîteva săptămîni, într-o conferinţă la Ateneu, a întins şi el mîna impie spre cununa de lauri a bardului de la Mirceşti. Amîndoi lucrau la *Epoca* şi au fost solidari într-un gest nedrept. Generaţiile tinere de scriitori sînt adesea iconoclaste. Aici însă era vorba de fapt de altceva. Nu atît micşorarea lui Alecsandri, cît mai ales relevarea valorii lui Eminescu sta în miezul polemicii. Problema era oricum rău pusă; demonstraţia se putea face fără nedreptăţirea unei glorii reale a literaturii romîneşti. Să spunem, fie şi numai în treacăt, că Alecsandri a participat materialiceşte la acţiunea de ajutorare a poetului bolnav şi că, în cadrul aceleiaşi acţiuni, a făcut lecturi la Ateneu.

Ieşirea lui Vlahuţă împotriva autorului *Pastelurilor* a fost urmată imediat de reacţia lui Maiorescu. Articolul *Poeţi şi critici,* în care criticul relevă magistral contribuţia multilaterală a lui Alecsandri la propăşirea literaturii naţionale, a fost citit la „Junimea", de faţă fiind şi Vlahuţă. A fost ultima lui prezenţă acolo. Dar în lunile care au urmat, motivul disputei a devenit clar. Eminescu fiind internat la mănăstirea Neamţul, C. Miile a deschis o listă de subscripţie publică pentru ajutorarea bolnavului. Vlahuţă s-a angajat în aceeaşi acţiune. Lui Maiorescu, zelul tinerilor de a sări în ajutorul poetului bolnav, „protejatul" său, nu-i putea fi pe plac. Teza lui va fi că lui Eminescu i s-au asigurat întotdeauna (de subînţeles : i-au asigurat junimiştii) mijloace de trai suficiente. Cum ştim, Caragiale n-a fost de această părere şi apropiatele lui ieşiri antijunimiste, ca şi acelea ale lui Vlahuţă, vor fi declanşate în primul rînd pe această chestiune. Pentru a explica îndepărtarea

dramaturgului de societatea lor, junimiştii vor acuza pretenţiile lui materiale, pe care ei nu le-au satisfăcut. Insinuarea nu poate rămîne fără răspuns. Mai întîi, e imposibil să crezi că scriitorii fruntaşi ai vremii părăsesc „Junimea", fiindcă aceasta refuza să-i întreţină materialiceşte. în realitate, literatura se despărţea de „Junimea", cînd, la rîndu-i, societatea părăsea literatura. Fruntaşii junimişti ajunseseră factori politici influenţi, luînd parte la nenumăratele combinaţii guvernamentale ce se perindă la cîrma statului. în aceste împrejurări devine mai evidentă şi sub aspect material pFăpastia dintre „aristocraţia" junimistă, cu portofolii ministeriale, cu venituri mari, cu prestigiu politic, şi plebea, doldora de talent, dar cu existenţa neasigurată. îmbolnăvirea lui Eminescu a alarmat această „plebe" şi a obligat-o să-şi pună întrebarea: oare, într-adevăr, nu se poate face nimic în Romînia pentru un scriitor ? Ca să obţină un salariu de mizerie, trebuie silit să-şi stoarcă vlaga muncind în condiţii neomeneşti, cum se făcuse cu poetul ? Cu pîinea şi cuţitul în mînă, politicienii junimişti nu pot găsi soluţia problemei ? în fond, în chestiunea materială, rechizitoriul antijunimist al scriitorilor avea semnificaţia mai largă a unei acuzaţii împotriva întregii administraţii a statului burghezo-moşieresc, de o indiferenţă criminală faţă de artişti. „La noi — constata Vlahuţă în articplul în care făcea apel la mila publică, pentru Eminescu — guvernul hărăzeşte moşii bogaţilor, risipeşte milioane ca să întreţină spioni şi bătăuşi, ca să facă luminaţii şi ca să îngraşe miile de .trîntori ce-i ţin hangul şi-i laudă isprăvile. Noi avem un rege lacom de bani şi cumplit de avar, care tremură de milogeala unui sărac ca de cuţitul unui conspirator." [19] Tot în legătură cu Eminescu, Anton Bacal- başa scria peste cîţiva ani : „Dacă se găseşte o reptilă literară care să facă frumos, dacă se găseşte vreun literat gata să fabrice osanale celor ce conduc statul, apoi oricît de anoste şi de sălcii ar fi producţiile acestora, guvernul se transformă într-un generos Mecena — cu banii contribuabililor". Subvenţii, misiuni, diurne, cinste, posturi de conducere la muzee, biblioteci, teatre se ofereau numai celor ce ştiau să-şi

„încovoaie mai bine şira spinării". [29] Rînd pe rînd, generaţiile de scriitori vor relua acuzaţia, pînă la prăbuşirea definitivă a regimului oligarhic.

înstrăinarea marilor scriitori de „Junimea" are şi alte cauze. Unele sînt tot de ordin pur omenesc, ca şi cea de mai sus. La debut, ei au acceptat tutela junimiştilor. Cu timpul, morga acestora i-a iritat, sfîrşind prin a-i jigni. „îmi era parcă mi se face un nod în gît cînd intram în «societate» şi-i vedeam dîndu-şi silinţa să pară cum în realitate nu erau " —spune loan Slavici. „Ei" şi „noi" — această formulă precizează relaţiile dintre amintiţii scriitori şi junimişti, în cadrul adunărilor. La o şedinţă în care Coşbuc citea versuri, Caragiale s-a aplecat la urechea unui alt ardelean şi i-a şoptit: „Apăraţi-l, mă, să nu se îmbolnăvească şi el ca Eminescu". [21] Coşbuc trebuia apărat de „Junimea".

În sfîrşit, sesizîndu-se de indiferenţa şi morga junimiştilor, scriitorii parcurg un proces de o semnificaţie mult mai profundă. În timp ce prestigiul lui Maiorescu scade pentru ei, li se impune autoritatea altui critic, militant în numele unor concepţii opuse — Gherea. Gherea scrisese despre comediile lui Caragiale şi despre *Năpasta* şi O *făclie de Paşte,* despre-Eminescu şi despre Vlahuţă cu o înţelegere şi o simpatie care nu puteau să nu-i atingă- pe cei în cauză. Nici Caragiale, nici Vlahuţă sau Coşbuc, căruia criticul materialist îi va dedica de asemenea un studiu amplu, nu vor adera niciodată la programul social-politic pe care-l împărtăşea criticul şi nu-i vor accepta formal nici tezele estetice fundamentale. Totuşi, soliditatea studiilor critice ale aces- luia le-a impus ; articolele lui Gherea le-au deschis perspective noi. Datorită lui Gherea ei s-au apropiat, pînă la un punct, de mişcarea muncitorească. După cum vom vedea, la Caragiale această apropiere se va exprima în manifestări concrete. Orice pas în această direcţie, cît de mărunt, egalează cu o îndepărtare de poziţiile junimiste. Gherea şi Caragiale se vor tachina mereu pentru convingerile lor politice. În materie de literatură, ei vor fi însă mult mai aproape decît va fi admis vreodată Caragiale. În relaţiile lor omeneşti, vor fi legaţi de o prietenie caldă, de neconceput între

recele Maiorescu şi exuberantul Caragiale.

Cu aceste poate prea lungi digresiuni, să ne întoarcem, în sfîrşit, la fapte, punctînd manifestările antijunimiste ale lui Caragiale care l-au despărţit definitiv de societatea maioresciană. în iulie 1890, el publică articolul *Ironie,* în care dă o replică în termeni cam brutali, dar justă în fond, unor afirmaţii făcute de critic pe marginea biografiei eminesciene. ,,A vorbi despre mizeria materială a lui Eminescu (tema era la ordinea zilei !) — scrie Maiorescu — însemnează a întrebuinţa o expresie nepotrivită cu individualitatea lui şi pe care el cel dintîi ar fi res- pins-o. Cît i-a trebuit lui Eminescu ca să trăiască, în accepţiunea materială a cuvîntului, a avut el totdeauna. Grijile existenţei nu l-au cuprins niciodată în vremea puterii lui intelectuale ; cînd nu cîştiga singur, îl susţinea tatăl său şi-l ajutau amicii... Vreun premiu academic pentru poeziile lui Eminescu, de a cărui lipsă se plînge o revistă germană din Bucuroşii ? Dar Eminescu ar fi întîmpinat o asemenea propunere cu un rîs homeric..." Lesne de spus aşa ceva, cînd cel în cauză nu mai era, ca să poată răspunde I Nici lui Eminescu, nici lui Caragiale, nici lui Creangă, Academia nu le-a acordat vreun »premiu. Şi nici nu i-a chemat printre membrii ei. Chiar pentru contemporani, sărea în Ochi că aceştia erau scriitori cu mult mai presus decît Sion, de pildă, sau decît N. Petraşcu, Ollănescu Ascanio şi atîţia alţii. Aceştia erau mai orgolioşi, şi Academia le făcuse cheful ? Eminescu nu era, şi Academia se ferise să-l aleagă sau să-l premieze, ca să nu-l audă izbucnind într-un „rîs homeric" ? Maiorescu face eroarea de a aminti şi perioada de epuizare morală şi de lipsuri materiale de la *Timpul:* „Să fi avut ia redactor al *Timpului* mai mult decît a avut, să fi avut mai puţin : pentru micile lui trebuinţe materiale tot atît era". [22] Numai „după izbucnirea nebuniei", poetul „devenise lacom de bani". Amintiţi-vă de apelurile lui Maiorescu însuşi adresate junimiştilor ieşeni care nu achitaseră cotizaţia destinată salarizării redactorilor de la gazetă, de ceea ce spunea el atunci : „Căci Eminescu continuă a muri de foam-i — agonia poeţilor romîni". Cum se potriveşte una cu alta ? Neîndoielnic, autoapărarea

junimistă e vulnerabilă. „Îmi vine foarte greu — intervine în replică dramaturgul — să contrazic nişte autorităţi în materie "literară (citeşte : Titu Maiorescu, n.n.), ştiind bine cît le iritează contrazicerea şi cît de primejdioasă e iritaţia lor pentru soarta şi reputaţia unor simpli muritori ca noi ; dar trebuie să spun o dată că poetul de care e vorba a trăit material rău ; sărăcia lui nu este o legendă : a fost o nenorocită realitate şi ea îl afecta foarte. Ce Dumnezeu I doar n-a trăit omul acesta acum. cîteva veacuri, ca să ne permitem cu atîta uşurinţă a băsni despre trista lui viaţă !... a trăit pînă mai ieri, aici, cu noi, cu mine, zi de zi, ani întregi... Pe cine vrem noi să amăgim ?" S-a spus că nefericirea poetului a fost „de un fel curat moral" — „Minunată judecată, dar ieftină scuză pentru acei ce l-au lăsat totdeauna în lipsă, deşi-l puteau ajuta cu toată dignitatea, deşi apropierea lui le-a făcut cinste..." În articolul *Două note,* publicat peste doi ani, Caragiale pune problema relaţiilor dintre „Junimea" şi Eminescu pe un alt plan, aducînd în dezbatere o problemă de asemenea extrem de gravă : poetul a fost obligat să introducă modificări în versurile lui „după observaţiile şi cererea cîtorva- persoane din cercul acela, a căror sensibilitate extremă se simţea jignită de expresiile prea viguroase, prea crude ale poetului". Aşadar, după Caragiale, „Junimea" a mutilat nu numai viaţa, ci şi opera poetului. Profanatorul principal nu e numit, însă trimiterea se face clar. Lovitura împotriva lui Titu Maiorescu este excesiv de dură. Discuţia principială se mută pe planul violenţelor, expresie a raporturilor înveninate dintre polemist şi „Junimea". Maiorescu n-a răspuns la incriminări, însă nu le-a uitat niciodată. între el şi dramaturg n-au mai existat de aci înainte relaţii personale.

, în termenii ei, polemica antimaioresciană realizează intenţiile de care dramaturgul îl informa pe Missir încă din 1891. Atunci, vestindu-l pe acesta asupra gîndului său de a pleca din ţară, făcuse şi procesul relaţiilor sale cu „Junimea". „Voi, «Junimea» politică mi-aţi făcut mult rău... — Ştiu că sunt unii dintre voi care aţi avut bunătatea a nu mă irita d-a dreptul; v-aţi mulţumit cu simpla uitare — *completă.* Acelora le-am

rămas prieten... Dar sunt alţii, cari d-a dreptul m-au deservit şi persecutat cu răutate şi înverşunare j — şi cu cît mai mult invocă ei, ca scuză a purtării lor neomenoase, defectele mele, cu atît sunt mai convins că tocmai altceva mi-a asigurat ura şi persecuţia acestor mişei. Pe aceştia nu pot decît să-i urăsc şi oricînd îi voi putea lovi, o voi face fără nici o cruţare ; îi voi trata... ca pe nişte vrăjmaşi ce mi-au fost şi-mi sunt. Pînă s-o pot face, înţelegi cît trebuie să-mi pară de bine de tot răul ce li se poate întîmpla." Teribilă dezlănţuire de ură, revărsată şi asupra lui Maiorescu, încadrat în a doua categorie de junimişti.

Articolul *Două note* a fost publicat, împreună cu celelalte, despre Eminescu, în volumul *Schiţe nouă* din 1892. În acelaşi an, în seara zilei de 9 mai, Caragiale a denunţat „Junimea" şi de la tribuna Ateneului. în acea seară, a avut loc o şezătoare, cu un program compus din două conferinţe. Vlahuţă a vorbit despre *Publicul romîneşc şi scriitorii săi,* iar Caragiale despre... *Gâşte şi gişte literare.* Sala, plină, a aplaudat cu simpatie pe conferenţiar. Junimiştii — cîţiva au fost de faţă — au avut reale motive de supărare. În veşmîntul, altminteri transparent, al unei alegorii, în genul „cronicii fantastice" din *Ghimpele,* dramaturgul a vorbit despre o ţară transoceanică, unde există „o societate literară, în care erau numai vreo şase oameni de litere, dintre care unul a murit nebun, iar altul a murit într-o bortă, în mizerie. De la o vreme, societatea aceea literară a început să facă politică, din care cauză numărul membrilor creştea foarte tare, mai cu seamă cînd era aproape de a veni la putere". Cel mort în mizerie, într-o „bortă", trebuie să fie Ion Creangă. Conferenţiarul a criticat aluziv şi Academia.

Capitolul VII

Informat asupra conferinţei, Duiliu Zamfirescu îi scria lui Titu Maiorescu, referindu-se la Caragiale : „Ce păcat că nu se poate face nimic dintr-un asemenea om 1" Într-adevăr nu se putea face nimic, nici măcar un junimist IBERARUL CARAGIALE

1

„Un exil voluntar mi-ar da multă energie de lucru”...
(Scrisoare către Ioan C. Panţu)

La începutul primăverii anului 1892, profesorul Ioan C. Panţu, de la şcoala comercială romînă din Braşov, deschise un plic, ştiind după scrisul maşcat şi rotund-caligrafic al adresei că îi venea de la Caragiale, şi citi:

„Frate Panţule,

Pentru buna ta scrisoare şi pentru serviciul ce mi-ai făcut, îţi mulţumesc din inimă. Nu-ţi pot exprima plăcerea ce mi-au făcut cuvintele tale încurajatoare j cînd am aprobarea unui cerc aşa de inteligent ca al vostru, se-nţelege că trebuie să fiu mîndru, şi nimic nu e mai necesar pentru un om de spirit, strivit de mulţimea neghiobilor şi răilor, decît mîndria ; în mîndrie şi dispreţ e scăparea celui maltratat sau nebăgat în seamă de aceia pentru a căror luminare lucrează el storcîndu-şi mintea şi sufletul".

Scriitorul simţea dureros indiferenţa, neghioabă şi rea, ce se arăta operei sale. Se răfuia cu „Junimea" şi cu Academia. Violenţa atacurilor sale publice împotriva acestora pornea dintr-o sensibilitate rănită, şi orice alinare venită de aiurea îi inspira recunoştinţă. Mîndrie şi dispreţ, în faţa lumii, dar cîtă amărăciune în forul său intim, cîtă dorinţă de a auzi un cuvînt bun... Cu firea lui sociabilă,prietenoasă, Caragiale se sufoca într-o atmosferă ostilă.

„Ar fi posibil să trăiesc eu cu nevastă-mea în Braşov, dînd lecţii — eu de limba franceză şi cea romînă şi pentru începători în familii, iar nevastă-mea de limba engleză, franceză şi de piano ?" Sibienii nu-l încurajaseră îndestul. „Ar fi o mare satisfacere pentru mine, ca o lucrare mai largă, o lucrare la care gîndesc şi pentru care am adunat material destul, s-o pot scrie afară din ţara ro- mînească, unde de-atîta vreme puternicii deosebiţi ce s-au perindat la putere vor sistematic, sub fel de fel de cuvinte, să mă ţină într-o poziţie umilitoare şi inferioară." Iată aici răspunsul, într-o scrisoare prietenească, la şoaptele schimbate între junimişti despre goana lui Caragiale după profituri materiale. Năzuia după o poziţie cît de modestă — fie şi aceea de meditator în familii — dar nu umilitoare. „Un exil voluntar — continua el — mi-ar da multă energie de lucru, mai ales că m-aş afla într-un aşa inteligent cerc ca al vostru..."[1]

Nu ştim ce a răspuns Panţu, dar nici de data aceasta scriitorul nu a putut să plepe. Nu cunoaştem nici ce lucrare de dimensiuni mai mari plănuia. Poate că era comedia prin care voia să continue *Noaptea furtunoasă,* poate altceva. Mai curînd altceva, fiindcă, după *Năpasta,* Caragiale se întorsese la epicul de tonalitate tragică, scriind nuvela *Păcat...* Umoristul nu se neglijează. Tot în 1892 publică *Om cu noroc,* încă un pas către seria de „momente", ca şi *Norocul culegătorului.* Dar nota specifică a creaţiei lui de acum e dată de interesul faţă de problematica etică şi psihologică. Povestea popii Niţă din Dobreni aminteşte întrucîtva unele nuvele ale lui Delavrancea, îndeosebi prin acele infiltraţii naturaliste, constînd în insistenţa asupra unor cazuri patologice şi selectarea din viaţă a

unor situaţii excepţionale. Observatorul social aduce însă şi aici corectivele necesare. Drama eroului e declanşată din cauza prăpastief sociale dintre bietul seminarist de la ţară şi femeia pe care o iubeşte cu patimă.

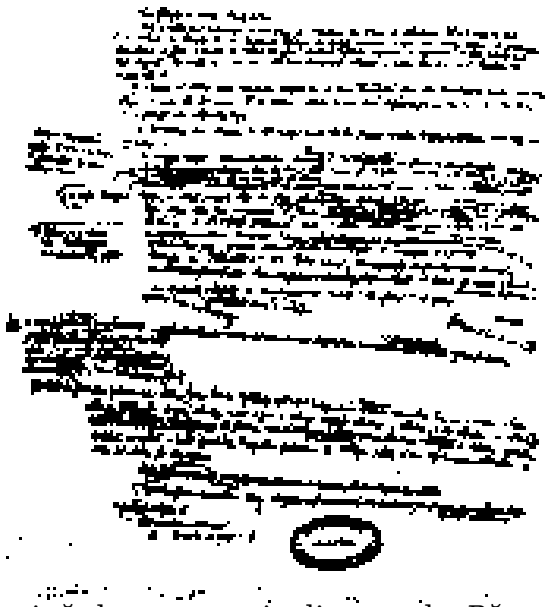

Pagină de manuscris din nuvela *Păcat...*

Între cei doi intervin rudele femeii, fiindcă e în joc marea avere a acesteia. Bogăţia împiedică realizarea fericirii şi pregăteşte finalul tragic. Cum făcuse şi în *Năpasta,* scriitorul surprinde şi aici venalitatea autorităţii de stat, reprezentată prin prefectul mitarnic şi prin poliţaiul hoţ care, chemat în ajutorul preotului bolnav, îşi însuşeşte într-o clipită portofelul acestuia. Numai în nuvela *În vreme de război* vom mai întîlni o atmosferă similară aceleia din scrierile lui Caragiale create "înainte şi îndată după *Năpasta,* fiindcă în chiar anul următor publicării nuvelei *Păcat...* scriitorul se-ndreaptă cu toate pîn- zele desfăşurate pe apele cu reflexe caleidoscopice, sclipitoare ale umorului şi satirei. în volumul *Păcat..., O făclie de Paşte, Om cu noroc,* tipărit în 1892, schiţa face notă discordantă, ceea ce, de altfel, a şi, nemulţumit critica vremii. în acelaşi an, Caragiale publică volumul *Note şi schiţe,* cu un cuprins variat (articolele despre Eminescu, *Din carnetul unui vechi suiier,* schiţele scrise în ultimii ani).

Atras de epicul de respiraţie mai largă, intenţiona oare să scrie un roman, acea operă pentru care adunase material şi ar fi vrut s-o realizeze la Braşov, cum îi comunica lui Panţu ? Enumerîndu-i calităţile ilustrate pînă atunci, de ziarist, dramaturg şi nuvelist, un gazetar ardelean adăuga „şi în curîndă vreme şi romancier". Gazetarul se numea Mihail Canianu şi l-a cunoscut pe Caragiale chiar în 1892. Colaborator al *Familiei,* Canianu a venit la Bucureşti şi, bineînţeles, nu a ocolit cafeneaua Fialcovski, unde se putea sta de vorbă cu intelectualitatea din £apitală, pentru culegerea ultimelor ştiri. La cafenea s-a pomenit într-un cerc dominat de un bărbat, pe care el nu-l cunoştea, dar care a vorbit timp de două ore despre multe şi de toate. Iată portretul acelui vorbitor : „Mai mult înalt decît scurt. Ras cu îngrijire, cu mustăţile aspre şi îndreptate cu foarfecele. Cu ochelari, şi totuşi e de o miopie groaznică. Cu capul plecat înainte, cînd umblă îşi poartă privirile pretutindenea, pentru a nu vedea nimică. E foarte aprofundat în gînduri, şi întotdeauna distrat. E mai mult bătrîn decît araţă, totuşi n-a trecut peste pragul celei a 40 primăveri. Vorbeşte puţin

răguşit. Poartă totdeauna baston gros şi e îmbrăcat bine, niciodată insă la modă. Nu e frumos şi e simpatic ; are ceva în sine care te atrage spre el". Portretul e întregit şi cu trăsăturile morale, surprinse exact : „îi place să trăiască bine şi să petreacă. În altfel de cazuri, dînsul e foarte vorbăreţ şi niciodată nu uiţi momentele petrecute împreună cu el şi ai voi ca ele să nu mai ia sfîrşit niciodată. Camarad bun, amic devotat, dînsul e în stare să-şi jertfească şi timp şi bani, şi viaţă, numai să poată îndatora pe-un adevărat prieten." în trecere prin Bucureşti, Canianu ar fi trebuit să fie un prea bun cunoscător de oameni ca să descifreze atît de repede şi integral personalitatea marelui scriitor. Ceea ce a putut afla singur s-a completat cu ceea ce i-au spus bucureştenii. Profilul caragialean, pe care l-a trasat el, ne îndrumă spre imaginea lui Caragiale, aşa cum se reflectă în ochii unui cerc mai larg de contemporani. Timp de două ore, fără să ştie cu cine are a face, colaboratorul *Familiei,* aşezat între mai mulţi alţii în jurul mesei de marmură, a fost plimbat prin politică, pe la Teatrul Naţional, a aflat că literatura serioasă nu are nici un succes în Romînia. Ar fi gata, perora vorbitorul, să scrie pentru oricine un roman, sau o piesă de teatru, chiar pe amîndouă, în schimbul unui „bilet albastru de o mie". Vorbirea bărbatului miop, cu mustăţi aspre şi îndreptate cu foarfecele, era „înflorată şi stropită în abundenţă cu sare şi zeflemele la adresa clasei dirigente". Canianu confirmă, fără să ştie, revolta lui Caragiale, mărturisită lui Panţu, împotriva „puternicilor deosebiţi", care îl ţineau într-o situaţie umilitoare. Sub aparenţa calmă a scriitorului, gazetarul ardelean descoperea „starea sufletului său şi dispreţul pentru tot ce însemnează mediocritatea şi parvenit". [2] Zbuciumului sufletesc care-l chinuia pe Caragiale i s-a adăugat, în iarna în care Canianu îşi publica articolul, şi o durere greu de suportat pentru un părinte.

Bărbatul acesta sigur de el, energic şi vesel îşi pierdea stăpînirea de sine în faţa bolii şi a morţii. Ne-o spun mulţi contemporani. Printre ei, şi Constantin Bacalbaşa. În anul 1892, Bucureştii s-au aflat sub ameninţarea holerei. Molima a apărut la Brăila, apoi a

alunecat în jos, pe Dunăre, prin Su- lina, Tulcea, Galaţi, Cernavodă, Feteşti, Călăraşi, Giurgiu. în (Capitală nu s-au înregistrat decît puţine cazuri, dar spaima a fost mare şi nu fără motiv. Sistemul de aprovizionare cu apă era rudimentar, ceea ce făcea lesnicioasă contaminarea, de unde recomandarea doctorului Babeş de a se bate apa cu piatră acră. După cum ne încredinţează Constantin Bacalbaşa, Caragiale era în panică şi, vorba lui Conu Leonida, pe care, se vede, el o uitase, „ai intrat la o idee ? fandacsia e gata..." Într-o noapte din vară, în timp ce consuma mişmaşuri (apa era periculoasă I), în grădina Enache, scriitorul se văicărea de spaimă. Într-un tîrziu, convingîndu-l pe Bacalbaşa să-l însoţească, s-a suit într-o birjă şi au plecat spre casă. Cînd au ajuns la întretăierea cu strada Regală, de la hotelul „Union" se scotea un mort. Curat lovitură de teatru 1 Pasagerul murise de cord, nu de holeră, dar „fandacsia" l-a pus pe scriitor într-o stare jalnică, incit însoţitorul abia l-a putut linişti. [3] Pină în iarnă, holera s-a dus pe apa sîmbetei. Dar moartea a pătruns în casa liii Caragiale, cu o voracitate înspăimîntătoare. Copilul cel mai mare, o fetiţă, îi fusese bolnav şi în noiembrie 1890, dar se făcuse bine. Tot atunci i se născuse al doilea copil, iar o fetiţă. Acum, încă micuţe de tot, se îmbolnăviseră de pojar. Cînd s-a adăugat şi tuşea convulsivă, n-au mai putut fi salvate. Au murit amîn- două. Tatăl fu copleşit de durere. în starea aceasta îl întîlni Duiliu Zamfirescu, venit cu treburi oficiale în ţară : „l-am întîlnit astă-iarnă, după ce-i muriseră copilaşii, sărmanu, l-am întîlnit în poarta Ministerului de Externe, şi nu l-oi uita niciodată din cauza felului cum era răsfrînt gulerul paltonului, a căciulii din imitaţie de astrahan, din care ieşea cleiul, a ochilor miopi pe care-i supăra frigul...'

2

(O *pilda.)*

Volumele de teatru, cele nepremiate de Academie, s-au vîndut destul de încet, astfel că abia după aproape patru ani de la apariţia ediţiei Socec, o altă editură, aceea a fraţilor Şaraga din Iaşi, consideră profitabilă retipărirea pieselor. învoiala s-a încheiat la 22 ianuarie 1893, în următoarele condiţii: se vor tipări două volume, incluzîndu-se şi comedia *Soacra mea Fiiina*; fiecare volum se va trage în 6.000 de exemplare semnate de autor sau de un împuternicit al său (editurile obişnuiau să scoată plusuri de tiraje în contul lor : volumele de *Teatru* din

biblioteca noastră nu poartă nici o semnătură I) ; onorariul pentru prima ediţie va fi de 300 de lei. Drepturile de autor nu reprezentau nici 2%, ceea ce era ridicol de puţin. Scriitorul mai oferea editorilor „din prieteşug şi fără nici o pretenţie" articolele *În Nirvana, Două note* şi *Ironie,* ca prefaţă pentru poeziile lui Eminescu. În ceea ce priveşte volumele de teatru, menţinea dedicaţia la O *noapte furtunoasă,* într-o formulă lapidară („D-lui Titu Maiorescu"), însă elimina articolul-prefaţă.

A doua zi după semnarea învoielii, scriitorul punea sub presă revista *Moftul romln.*

MOFTUL ROMAN

BSVtSTA MmtJt *Sktm&iA Qfgfm iM&mmtlw* **¿»«În*** J.

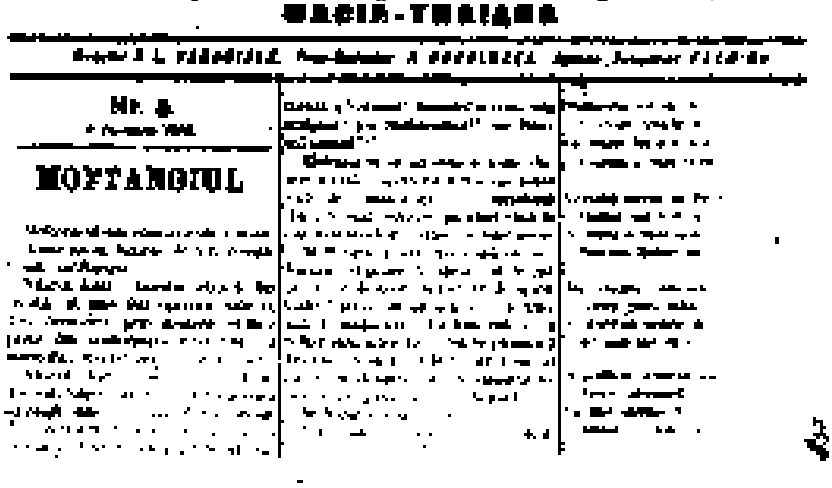

Într-o notă intitulată O *lămurire,* apărută în numărul 9 al revistei, Caragiale răspunde unui corespondent care, criticînd publicaţia, făcea întrebarea : „Nu-i păcat ca autorul *Nopţii furtunoase, Făcliei de Paşte,* să publice asemenea gazetă de *bas-étage ?* * Răspunsul : „O fi I Însă autorul în cestiune s-a

* Calitate inferioară.

so

cotit că, pe potriva puterilor sale intelectuale şi pe potriva cererii, a oferit destule mofturi pînă acum onor. public romín. Ia să dau la lumină şi ceva serios ! şi-a zis el, şi a scos M*oltul romín,* care, slavă Domnului, pînă acum vedem că merge binişor; n-avem de ce ne plînge I" Printr-o autoironie simulată, întoarsă de fapt împotriva celor ce nu ştiuseră preţui piesele şi nuvelele lui la justa valoare, scriitorul trecuse la „ceva serios", mai bine primit de public de vreme ce revista merge binişor. Cu o glumă, el dădea pe faţă o hotărîre foarte gravă, de care nu s-a sesizat, bineînţeles, nimeni dintre cei răspunzători. Marele dramaturg, prozatorul atît de pătrunzător azvîrlea din mină condeiul de gravor în aramă şi relua pana uşoară cu care se jucase în tinereţe, la *Ghimpele* şi *Claponul.* Revistele umoristice aveau mare căutare ; subiectele roiau. Cu Toni Bacalbaşa şi doctorul Alceu Urechia (Iodoform) alături se putea face o asemenea revistă de succes. Şi *Moftul romin* s-a bucurat de succes. Numai că, în 1893, Caragiale avea experienţa nu numai a douăzeci de ani de publicistică, ci şi a tot atîtor ani de observaţie a oamenilor şi a societăţii. Voiosul tînăr din 1873, chiar şi atunci mai mult decît un umorist oarecare, nu putea rămîne după două decenii un simplu calam- burgiu. Revista a început să apară în ziua de 24 ianuarie 1893, cu subtitlul ştiut. De la numărul 9, subtitlul a fost înlăturat, ¡n numărul 25, redacţia făcea precizarea : „Dar, cetăţene, nici nu vrem să te facem să rîzi. *Moftul* nu-i gazetă umoristică în genul *Veseliei,* al *Ghimpelui* ori al nu ştiu căruia... *Moftul* e satiric şi literar, *Moftul* poate fi uneori duios". Satirică şi literară, revista n-a fost, totuşi, mai puţin umoristică. Precizarea îi fixa însă cu justeţe caracterul faţă de celelalte periodice înrudite. Ţinuta şi eficienţa satirică a revistei au fost slujite şi de valoroasele caricaturi ale lui Jiquide. S-a făcut şi în *Moftul romin* haz pentru haz ; s-au publicat calambururi, „culmi" şi anecdote ; n-a fost ocolit nici genul licenţios. S-a purtat o campanie lungă împotriva

MOFTUL ROMÂN

LUPTATORI SI MARTORI

spiritismului, ceea ce e un fapt pozitiv, fiindcă această pasiune ridicolă, expresie a obscurantismului, făcea prozeliţi. Şeful şcoalei era Hasdeu. Iar Hasdeu fusese autorul raportului defavorabil la Academie. Azvîrlind lănci subţiri în călcîiul lui Ahile, dramaturgul făcea un act de vendetă, cu mijloace uneori chiar triviale.

Cravaşînd numai calul de bătaie al spiritismului hasdeian, M*oftul romín* s-ar fi poticnit repede şi ar fi pierit în nefiinţă, ca atîtea efemeride umoristice sau pretins umoristice din epocă. Caragiale nu putea fi totuşi la *Moftul romín* altul decît autorul *Scrisorii pierdute* şi chiar al *Năpastei.* Datorită lui, în primul rînd, şi, desigur, şi lui Anton Bacalbaşa, revista a fost

într-adevăr satirică. încă din primul număr, *moitui* e înfăţişat ca deviză şi pecete a vieţii publice romîneşti din acea vreme ; altădată, într-un articol intitulat *„Moitui" în iafa opiniei publice,* Ca- ragiale protestează împotriva acuzaţiilor de imoralitate şi antipatriotism : „Nu ne batem joc de Romînia şi de romînism, vorbe care se scriu şi se pronunţă cu un singur r, ci de *rrromînism* şi de *Rrromînia* cu trei rrr ; nu de popor, vai de capul lui I rîd atîţia de el I ci de *poppor,* ba cîteodată şi de *bobbor,* cînd e *rrromínul* supărat şi răguşit de supărare". Făcînd o distincţie netă între popor şi clasele posedante, Ca- ragiale a atacat în materialele publicate în M*oftul romín* aceleaşi vicii pe care le-a condamnai şi în comedii sau în articolele de ziar ; falsa democraţie, * demagogia patriotardă, cosmopolitismul şi, reversul acestuia, naţionalismul şovin. E bine cunoscută galeria de tipuri, intitulată *Moftangiii: Rromî- nul, Rromînca* şi *Savantul,* un fel de „caractere", însă desenate caricatural şi cu evidenţierea manifestărilor lor ca expresie a moravurilor sociale. Diversiunea şovină e şfichiuită în *Trădarea românismului ! Triumful* străinismului*! Consummatum est!!!* Criticul social şi politic nu scrie în perioada primei serii a *Moftului romín* capodopere. Revista e totuşi mai mult satirică decît literară. Satira are însă o ascuţime remarcabilă. Am zice că scriitorul adună acum fişe, reluînd în formulări rezumative idei din scrieri mai vechi, sau pregătind opere viitoare. Pachetul de fişe compune un registru complet.

Alături de critica la adresa cosmopolitismului şi respectiv a naţionalismului şovin, întîlnim ridicula- rizarea aşa-zisei „lumi bune" *(High-life),* a presei mondene *(Carnet high-life),* a negustorimii, al cărei sacrificiu „patriotic" pentru victoria unei cauze constă într-un pungoci de bani *(Entuziasm şi hotărîre).* Directorul *Moftului 'romín* declară că nu aparţine nici unui *„marre partid historic"* şi că revista nu face politică. Caragiale şi revista fac totuşi politică, la fel cum scriitorul a făcut-o în comedii, adică dehun- ţînd politicianismul, practicile electorale (bîta şi chinorosul) comune ambelor partide de guvernămînt*;* batjocorind,

prin simpla pastişare, limbajul polemicilor politice *(Politică).* Antidinastul de la *Ghimpele* şi *Claponul* îşi îngăduie savuroase „necuviinţe" faţă de membrii familiei regale *(O necuviin(ă).* Creatorul lui Marius Chicoş-Rostoganu pregăteşte faimosul ciclu prin concepte, ca acelea grupate sub titlul *Şcoala romina. Armata romînă o* lasă pe seama neastîmpă- ratului Toni Bacalbaşa, fericitul părinte al lui Moş *Teacă.* El însă îşi culege material şi din lumea judecătoriilor şi a baroului, alte instituţii ale regimului burghezo-moşieresc, care i-au hrănit verva satirică. *Moítul romin,* spuneau redactorii lui, poate fi şi „duios", adică serios, grav. Aşa şi este în *Arendaşul romin,* al cărei pandant e cunoscuta schiţă a lui Vlahuţă, *Socoteala.* Schiţa lui Caragiale a anticipat-o pe aceea a prietenului său cu mai bine de un an. Fără patetismul din *Năpasta,* dar cu aceeaşi pornire generoasă faţă de ţărănimea năpăstuită, scriitorul spune adevăruri triste despre natura relaţiilor dintre săteni şi beneficiarii muncii lor. Acelaşi aparat de stat, căruia i-a căzut victimă nevinovatul Ion, apără dreptul de exploatare. Subprefectul, venit în anchetă, asistă calm la maltratarea ţăranului şi-i ţine acestuia o predică despre buna înţelegere între oi şi lupi: ,,— Ei, uite aşa mai vii de-acasă ; măi omule, cînd ţăranii şi arendaşii trăiesc bine, le merge cu spor la toţi ; înţelegerea, dragostea între săteni şi arendaşi este mana lui Dumnezeu pentru unii şi pentru alţii..."

Există, .deci, în ceea ce publică scriitorul nostru în paginile *Moftului romin,* un fond de critică politică şi socială care într-adevăr ridică revista la un nivel superior faţă de obişnuitele publicaţii umoristice ale vremii.

Ne amintim, din articolele despre teatrul lui Caragiale, modul în care Gherea a indicat eficienţa satirei caragialene ce se încadra, obiectiv, în frontul luptei antiburgheze purtate de mişcarea socialistă. La *Moftul romín,* Caragiale s-a apropiat şi mai mult de acest front. îl avea în redacţie pe Anton Bacal- başa, militant socialist. Se despărţise de „Junimea", era prieten cu Gherea. Vlahuţă şi Delavrancea se aflau şi ei acum sub fascicolul de lumină al mişcării muncitoreşti.

Prin exercitarea oficiului său critic, Caragiale ţintea cu precizie în obiectivele vizate şi de mişcarea muncitorească. Le-am văzut mai sus ; ele coincid perfect cu acelea pe care le urmărise, de pildă, *Contemporanul.* Simpatia pentru ţărănimea exploatată este de asemenea comună. Mai mult încă, deşi nu prin propria-i pană, dar oricum cu aprobarea sa, *Moítul romín* s-a declarat făţiş solidar cu acţiunea şi ţelurile mişcării muncitoreşti. Prilejul a fost oferit de sărbătorirea zilei de 1 Mai 1893 : „La Cişmigiu se adună muncitorii ca să serbeze o zi a lor, Ziua Muncii şi a revendicărilor de clasă. Poţi face glume pe socoteala acelor mii de oameni ce se adună acolo, minaţi de un singur avînt, de o convingere adîncă, de o generoasă năzuinţă. spre o altă lume, cu altă rînduială, cu alte porniri, cu altă morală ?..." *Moítul romín,* care nu şi-a luat „sarcina de a înveseli pe blazatul burtă-verde" şi a cărui geneză e „revolta", îndeplineşte o acţiune de asanare social-politică: „între lumea, care se adună astăzi, duminică, în Cişmigiu, şi între gazeta asta a noastră e un mare punct comun : şi unii şi alţii luptăm pentru aducerea unor vremi mai senine şi mai cinstite. Ei au ales calea organizării şi a luptelor politice — noi, calea ironiei, a glumei înţepătoare pe socoteala moftangiilor care guvernează lumea. Aceea ce noi distrugem este tot în direcţia în care distrug şi ei. Salutăm, dar, pe muncitorii întruniţi în Cişmigiu cu toată dragostea ce merită o clasă care, de veacuri întregi, suferă mofturi sinistre sub care se ascund lacrimi şi sînge".

Caragiale a, publicat în *Moítul romín* mult, proză şi versuri, oferind şi- cîte patru-cinci contribuţii. în- tr-un număr. Şi revista apărea de două ori pe săp- tămînă ! Versurile sínt nişte „flori otrăvite" — cum va intenţiona să le intituleze într-o culegere pe care n-a mai publicat-o — epigrame, anecdote şi, mai ales, parodii. Caragiale e adevăratul creator al genului parodiei, în literatura noastră. Verva acestui pa- rodist plin de fantezie a făcut mult sînge rău lui Ma- cedonski şi discipolilor săi de la *Literatorul.* După douăzeci de ani, bănuitul „poetastru", molestat în *Ghimpele,* îşi dezminţise categoric criticul. Adusese în poezia romînă un suflu

nou, original şi îndrăzneţ. Reluase pentru a treia oară editarea *Literatorului,* dăduse la iveală volumul *Poezii* (1882), o bună parte din *Nopţi* şi multe alte poezii de o rară şi fastuoasă frumuseţe. De unde atunci această revărsare de sarcasm antimacedonskian la Caragiale ? Unele precizări sínt absolut necesare. Mai întîi poetul, ca om, era greu suportabil. Nu numai din pricina aroganţei care tolera doar adoraţia servilă a unor discipoli, ci şi a acestei răutăţi crude, aproape inexplicabile care l-a împins să scrie şi să publice oribila epigramă la adresa bolnavului Eminescu. Asupra lui Caragiale, inumana ieşire împotriva nefericitului său prieten va fi lăsat o impresie pe care timpul n-a putut-o şterge. Mai era însă şi altceva, ce privea nu pe om, ci pe poetul simbolist. Prin formaţia sa clasică, deşi el însuşi un genial înnoitor în literatura noastră, Caragiale era total neaderent la modernism. Din poezia şi teoria literară a lui Macedonski — „Macabronski", cum îl poreclea — a extras experimentările hazardate şi, cum s-au şi dovedit, sterile, în fond, deşi nu face nicăieri vreo distincţie între bijuteriile veritabile, şlefuite cu mare artă de şeful curentului simbolist în poezia noastră,-şi falsele podoabe din sticlă colorată, le-a vizat mereu pe cele din urmă. Ironizînd colorismul, instrumentalismul, senzualismul, macabrul, parodiile caragialene se înscriu în aceeaşi acţiune de asanare întreprinsă de *Moftul romín,* de astă dată pe planul literaturii. Prin combaterea formalismului, se acorda, indirect, un sprijin eficient literaturii realiste. De altfel, în articolul *1 Mai, Moftul romín* aşeza poezia decadentă în rînd cu celelalte rele pe care le combătea. Antifor- malismul *Moftului romín* e încă o trăsătură de unire cu presa mişcării muncitoreşti.

Veşnicul opozant, căruia ursitoarele i-au pus în mină tîrnăcopul demolărilor, nu mistria construcţiei, nu a aderat la mişcarea muncitorească, însă în 1893 e foarte aproape de ea. Mişcarea muncitorească din Romînia se pregătea atunci să-şi creeze primul partid şi exercita o atracţie puternică asupra intelectualilor cinstiţi, nemulţumiţi de stările de lucruri din ţară. La 1 ianuarie 1893, cu numai trei săptă- mini înainte de

apariţia *Moftului romín,* Clubul muncitorilor din Romînia a organizat o festivitate cu un scop mărunt — înfiinţarea unei brutării cooperative. Asemenea manifestări, în aparenţă neînsemnate, au fost transformaţe, de-a lungul întregii istorii glorioase a mişcării muncitoreşti, în prilejuri de educaţie politică, de ridicare a conştiinţei revoluţionare. Aşa s-a întîmplat şi la 1 ianuarie 1893. Artiştii amatori din cadrul clubului muncitoresc au recitat poezii, au cîntat, au jucat scenete. în una dintre acestea, intitulată Moş *Ion Zurbă,* apărea un ţăran, interpretat de un lucrător sitar, care îşi „spunea toate păsurile lui, toate neajunsurile pe care le îndură de la stăpînire şi stăpînitori". Autorul dării de seamă asupra şezătorii (publicată în *Munca,* gazetă ce va deveni organul Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Romînia) menţionează că sitarul şi-a interpretat atît de bine rolul „încît a fost felicitat şi de domnul Caragiale, cunoscutul autor dramatic care se afla în sală".[4] Cunoscutul autor dramatic, cucerit de asemenea manifestări, a şi încercat să înjghebe un teatru de amatori, cu actori recrutaţi din rîndul muncitorilor. Din păcate, nu a reuşit s-o facă. [5]

La începutul lunii aprilie, congresul, la care iau parte delegaţi ai cercurilor muncitoreşti din toată ţara, decide întemeierea Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Romînia. Printre primele acţiuni ale conducerii partidului, pe linie culturală, este or-yanizarea, unor-conferinţe săptămînale, cu taxă de intrare, în.yederea creării unui fond de propagandă. Pe lista conferenţiarilor, anunţată de Munca, apare şi numele lui Caragiale. Textul conferinţei acestuia nu ni s-a păstrat, li cunoaştem însă din rezumatul apărut în *Munca.* Regretăm şi noi, la unison cu reporterul gazetei, că nu s-au putut da „decît note foarte necomplete despre conferinţa acestuia". Conferinţa a fost rostită în ziua de 9 mat, la ora 2 după- amiază, în sala Clubului muncitorilor. Titlul ei : *Prostie şi inteligenţă.* Pentru a ilustra definiţia celor două noţiuni, conferenţiarul a dat următorul exemplu : „un profesor de universitate care-şi predă un curs de logică

veche, de care rîd şi copiii, dă dovadă că-i prost, — pe cînd un sătean care-ţi dă un răspuns simplu, dar nimerit, e inteligent". Conferinţa n-a fost doar un pamflet antimaiorescian, al' doilea după *Gâşte şi gîşte literare,* ci şi o pledoarie pentru crearea unor condiţii care să îngăduie instruirea maselor populare : „Instrucţia ar trebui pusă la îndemîna tuturora, pentru că ai mai mulţi sorţi de a găsi buni conducători ai societăţii dintr-un număr mai mare de oameni culţi, decît dintr-un cerc re- strîns". Prezenţa lui Caragiale la tribuna Clubului muncitorilor din Bucureşti a fost înscrisă în istoria Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din Ro- mînia. La Congresul al IV-lea al partidului, ţinut după patru ani, raportul consiliului general de conducere nu uită să menţioneze seria de conferinţe şi aportul scriitorului. [6] Atunci, în 1897, nici Anton Ba- calbaşa, nici Constantin Miile — „socialişti" în 1893 — nu vor mai face parte din P.S.D.M.R. Peste alţi doi ani, partidul socialist va fi decapitat prin trecerea „generoşilor" la liberali. Dacă scriitori ca I. L. Caragiale, St. O. Iosif, Dimitrie Anghel şi alţii care, în perioada înfiinţării primului partid al mişcării muncitoreşti din Romînia, sînt prezenţi la manifestări ale acestuia, nu vor prinde rădăcini mai adînci în mişcare, vina este şi a conducerii ezitante, oportuniste.

La 30 iunie 1893, ajuns la numărul 4 *Moitul romín* îşi încetă apariţia. Probabil că publicaţia, costisitoare, nu-şi mai scotea cheltuielilé. Şi-apoi Cara- giale a preferat întotdeauna cursa de 10Ó de metri, fie şi cu obstacole, maratonului.

3

(O *riuute)*

De la Bucureşti la Ploieşti, te puteai repezi lesne şi acum şaptezeci de ani. Linia ferată, în lucru cînd Ecaterina, văduva judecătorului Luca Caragiale, şi

copiii ei părăsiseră pentru totdeauna Ploieştii, era de. mult terminată şi trenurile circulau des. Unele făceau cursa numai pînă acolo, altele urcau spre Sinaia şi mai departe, pînă la punctul de frontieră. Vara, direcţia căilor ferate punea la dispoziţia călătorilor duminicali faimoasele „trenuri de plăcere", adevărate camere de tortură pe roate, despre care Caragiale a scris ca un bun cunoscător. Cu asemenea trenuri, cînd treburile îl ţineau la Bucureşti toată săptămîna, cu altele, ori de cîte ori o putea face, scriitorul evada din metropolă, ca. să se oprească pentru o zi, două, ori chiar mai multe, la Ploieşti. Nu-l interesa oraşul. Rămînea în gară. Era un oaspete iubit pentru antreprenorul, încă din 1882, al excelentului restaurant al gării, „birtaşul" Gherea. Mai nici unul dintre scriitorii vremii n-a ocolit masa îmbelşugată, stropită cu vin bun şi aşternută la orice oră din zi şi din noapte de autorul *Studiilor critice.* Blond, cu bărbuţa lui retezată în linii drepte, cu fruntea bombată şi chelia netedă lucind în lumina becurilor din restaurant, Gherea tăia cu mare dexteritate feliile de pulpă de viţel, specialitatea casei, şi se împărţea neobosit, atent şi într-o parte şi în alta, între savantele discuţii filozofice, estetice, literare de la masa prietenilor cărturari, şi tejgheaua unde se drămuia porţia de şuncă şi se răzuia gulerul halbei de bere, cerute de consumatorii ocazionali, între două trenuri. Pentru prieteni, birtaşul alcătuia meniuri alese. Pe Caragiale, îl primea cu mîncarea preferată : fasole albă făcăluită, într-o strachină de pă- mînt, rujată subţire cu boia de ardei. în faţa unei asemenea delicatese, cu bateria aburită, la gheaţă, alături, Iancu Caragiale era de o veselie nespusă. Era unicul prilej în care birtaşul mai scăpa din ochi mişcarea personalului şi a clienţilor. în timpul verii, cei doi prieteni puteau rămîne vreme mai-îndelungată împreună, sub brazii din Sinaia.[7]

în vara anului 1893, Caragiale va fi rămas acasă, în Bucureşti, ca să-şi vegheze soţia ce-i dărui la 2 iulie un fiu. L-au botezat Luca, după numele bunicului, şi i-au zis Luki, cum fusese alintat şi bătrî- nul. Deşi n-avea „famelie mare", scriitorul, stimulat probabil de reuşita în afaceri a lui Gherea, s-a ho- tărît să-şi încerce şi el norocul, pentru a-şi crea un venit mai acătării. Fusese

de toate. Acum se făcu berar. S-a asociat deci cu restauratorul Mihalcea şi, împreună, au deschis în noiembrie o berărie, în „tunel", la Gabroveni. „Graţios, mucalit, sub ochelarii prin care aruncau săgeţi ochii, cari nu se puteau fixa nicăieri" — cum l-a văzut actorul Livescu — berarul improvizat făcea, cu vorbele lui de duh, deliciul clienţilor. Lăsînd grijile administraţiei mai mult pe seama asociatului, apărea la tunel după-amiază, ca să-l vadă lumea, surîdea în dreapta şi-n stînga, dar cînd vreun băutor de bere se demasca scoţînd din buzunar un manuscris, Caragiale se retrăgea în aşa-numitul „vagon", încăperea rezervată a berăriei, ca să tăifăsuiască îndelung cu Dela- vrancea şi alţi prieteni.[8]

Deşi scriitorul-birtaş nu era ceva inedit la noi, transformarea lui Caragiale în berar a surprins. Toni Bacalbaşa, fostul redactor de la *Moftul lornin,* a tras concluzia pripită .că scriitorul îşi încheiase cariera. Alţii, descifrînd sensul real al gestului' lui Caragiale, l-au dezaprobat totuşi. „Bucureştenii nu pot să uite încă — scria Macedonski _în 1896 — tunel,u de la Gabrovenii-noi, unde bătutul de furtună fu nevoit a se refugia şi a servi bere şi crenvirşti. Negreşit, orice muncă este onestă, dar ostentaţiunea cu care Caragiali-şi îndeplinea noua profesiune pe care şi-o alesese dă pe faţă la dînsul préa marea idee pe care şi-o făcuse despre genialitatea sa." Observaţia lui Macedonski, vom spune noi întrerupîn- du-i comentariul, dă pe faţă prea mica părere pe care şi-o făcuse poetul despre genialitatea lui Caragiale. Dar, în această privinţă, poetul şi dramaturgul erau chit. „Făcîndu-se chelner — continua poetul — autorul *Nopţii tuitunoase* a voit, probabil, să pălmuiască pe rege, pe miniştri, pe public — şi aceştia meritau deopotrivă palmele, — dar scopul nu şi l-a ajuns — nimini nu s-a mişcat; nici o protestare n-a răsunat..."[9] Berarul Caragiale n-a servit clienţii, cu şervetul pe braţ şi creionul după ureche, deşi i-a plăcut să semneze, de pildă felicitîndu-l de Anul nou pe „confratele" G. Grideanu, comersant, cu titlul de „Membru al Societăţii internaţionale a chelnerilor din tînărul regat al Romîniei". E sigur însă — şi aici Macedonski are

dreptate — că hotărîrea lui de a se face birtaş n-a fost lipsită de o intenţie polemică. în autoportretul pe care şi l-a făcut în *Moitul romín (O răutate),* fostul sufler, fostul autor şi director de teatru (epitetul de *fost,* chiar şi pentru calitatea de autor, şi-l conferă singur) face o glumă amară cînd declară că „nu va mai lucra nimic serios într-o ţară de mofturi, unde nu se încurajează arta şi literatura adevărată". Ce se ascunde sub această glumă, o ştim foarte bine. A dovedit-o „fostul" scriitor, asociindu-se cu restauratorul Mihalcea din Gabroveni.

Multă vreme n-a putut uita. totuşi că e autor, fie şi fost. I s-a amintit cu... portăreii. Jntrucît nu depusese manuscrisul complet pentru volumele contractate cu fraţii Şaraga, editorii l-au somat ca pe orice debitor, conform legii, chiar dacă nu şi politeţii. Debitorul s-a executat, şi volumele au fost puse sub tipar, însă abia peste cîteva luni. De altfel, miresmele grătarului din Gabroveni nu-l puteau face pe Caragiale să uite celălalt parfum atît de drag, al plumbului tipografic. Astfel, în chiar momentul în care perfecta angajamentul cu Mihalcea, scriitorul îl convoca pe Ioan Slavici (la 27 octombrie 1893) la o întîlnire cu Coşbuc şi Sfetea librarul „pentru ca să vorbim despre o afacere care desigur te-ar interesa". [10] I-a interesat pe toţi şi convorbirile au dus la întemeierea revistei *Vatra,* al cărei prim număr a fost pus în vînzare în ziua de 1 ianuarie 1894. în articolul-program, noua revistă ridica o problemă de mare interes, anume aceea a specificului naţional în artă : „Se zice, fără îndoială, că arta nu are naţionalitate. Operele de valoare universală sînt un fel de sinteză a dezvoltării naţionale, şi credem că n-am ajuns încă noi, romînii, la un stadiu de dezvoltare culturală, în care scriitorii noştri să aibă pretenţiunea de a scrie pentru toate timpurile şi pentru toate popoarele. Ne vom mulţumi deci dacă vom putea să scriem pentru contemporanii romîni. Aceasta ni-i vorba de-acasă". Ideile şi stilul sînt, evident, ale celor doi tribunişti din redacţie, Coşbuc şi Slavici. Alarmat, ca şi ei, de importul unor mode literare de aiurea (alarmă, totuşi, întrucîtva exagerată atunci), Caragiale nu putea să nu fie de acord cu părerea că „în

dezvoltarea noastră culturală vom ajunge la statornicie şi unitate numai dacă vom ţine în toate lucrările noastre de gustul poporului, de felul lui de a vedea şi de a simţi ; de firea lui care e pretutindeni aceeaşi". *Vatra* a apărut timp de doi ani şi s-a arătat inspirată în reafirmarea stăruitoare a tezei specificului naţional în literatură şi artă, pentru care militaseră scriitorii de la 1848. Teza va fi fundamentată teoretic, încă mai solid, de revistele ce vor anticipa *Viata romînească* şi de aceasta însăşi, îndeosebi prin contribuţia lui G. Ibrăileanu. Dar tot la *Vatra* a început să se coacă şi aluatul diversiunii semănătoriste. Mai vrednic de subliniat este însă că, în paginile acestei reviste, Coşbuc a publicat un număr însemnat dintre cele mai bune poezii ale sale şi, mai ales, marile lui poeme de revoltă socială: *Doina, Noi vrem pămînt, În opressores.* Cînd a primit numărul în care se imprimase *Noi vrem pămînt,* Titu Maiorescu l-a înapoiat distribuitorului cu menţiunea : „Se refuză primirea". În perioada în care Caragiale se apropiase de mişcarea muncitorească, poetul ţărănimii rupsese şi el ancora fragilă ce-l legase de „Junimea". Redactarea *Vetrei* a rămas aproape exclusiv în seama lui Coşbuc. Slavici era, din octombrie 1894, director de studii, profesor de limba romînă, istorie şi pedagogie la Institutul de fete de la Măgurele, iar Caragiale, berar. Autorul *Morii cu noroc* e de părere că pe Caragiale bucătăria redacţională „l-ar fi jignit apoi în amorul propriu". 11 jignea oare mai puţin cealaltă bucătărie, din Gabrovenii-noi ? De fapt, deşi iniţiativa scoaterii acestei reviste i-a aparţinut lui, dramaturgul n-a fosl prea legat de ea. A şi publicat puţin în paginile ei: cîteva traduceri, printre care *Broasca minunată* după Mark Twain şi o serie de fragmente sub titlul comun de *Mărgăritare alese. Mărgăritarele,* extrase din autori străini celebri aiurea, dar mai puţin cunoscuţi la noi, au constituit tema unui original concurs. Concursul era mai mult o provocare adresată criticii — „competenta critică romînă", cum o numeşte -cu ironie traducătorul. După ce volumele de teatru i-au fost respinse de Academie, Caragiale trăieşte, motivat, acest sentiment de revoltă care

izbucneşte mereu. Din 1891, sensibilitatea lui, atinsă şi mai înainte de campaniile de presă împotriva pieselor şi a activităţii sale ca director al Naţionalului, poartă răni adînci, ce nu se mai vindecă. Faptul e perfect explicabil. Pînă la *Năpasta* şi nuvele, satisfacţia intimă a autorului ce se realiza i-a oferit un suport moral. După aceea, convins — şi pe bună dreptate — că ajunsese pe o culme, nu se mai putea alina cu gîndul rostit la reprezentarea *Scrisorii pierdute :* „Publicul nu mă înţelege... Mă va înţelege, însă, mai tîrziu".[11] Anii trecuseră, iar cei ce trebuiau să-l înţeleagă — foi urile cele mai competente — îi refuzau înţelegerea. Pînă şi „mărgăritarele" alese pentru *Vatra* exprimă starea de spirit a scriitorului nostru. Din ce autor străin va fi tălmăcit el asemenea pasaje care par a-i aparţine : „De aceea, vrăjmaşii lui (ai omului de geniu, *n.n.)* nu uită să-l tî- rască şi să-l coboare din sfera-i superioară şi înaltă în cercul acesta strimt, ca să-l supună aci... uneori chiar la hotărîrile mai aspre ale autorităţilor publice şi judecătoreşti" ?

Colaborarea lui Caragiale la *Vatra* e lipsită de elanul lui obişnuit. A mai făcut greşeala de a 4a la tipar o „şarjă de atelier", de pe urma căreia s-a iscat o polemică prea otrăvită pentru mărunţişul ce o provocase şi în urma căreia a pierdut, din fericire numai temporar, o prietenie. Colecţionar de probe filologice din diverse medii sociale, autorul *Arendaşului romîn* a „aranjat" o „veche glumă populară", constînd din dialogul dintre straja unui sal şi un ţăran. E un schimb de replici scurte, cu numeroase interogaţii, dovedind o gîndire înceată şi circumspectă şi un limbaj pe măsură, ca între oameni somnolenţi. Pastişînd-o, *Viaţa* lui Vlahuţă şi a lui Alceu Urechia i-a dat o replică tăioasă, acuzîndu-l pe autor de dispreţ ciocoiesc faţă de „prostia" ţărănească. Cu resorturile sufleteşti sub tensiune, Caragiale a izbucnit, răspunzînd la rîndu-i cu o violenţă extremă. Vlahuţă n-a primit să se angajeze într-un duel pe viaţă şi pe moarte, cum era provocat, deşi ştia că dramaturgul îi criticase, nimicitor, romanul *Dan,* nu numai între prieteni, ci şi între străini. Autorul lui *Dan* nu s-a înclinat, ca să ridice mănuşa, ci ca să şoptească sfios şi

bun : „Eu te privesc cu linişte şi te-nţeleg. Loveşte-mă, prietene, dar nu-ncerca să mă tîrăşti într-o luptă inegală, căci chiar cînd vei fi cu mine de *cea mai extremă cruzime,* eu tot nu te voi putea urî".[12] Dacă, în acest incident, revista lui Vlahuţă s-a pripit, deschizînd ostilităţile, Caragiale a fost într-adevăr de o mare cruzime. Abia peste cîţiva ani, cei doi vor reînnoda prietenia frăţească.

De *Vatra,* Caragiale s-a desfăcut destul de repede, lăsînd-o pe seama statornicului Coşbuc. Din ceea ce a publicat în paginile ei, vom mai releva *Poveste.* Subintitulată *Imitaţie,* povestea prelucrează un basm versificat de Anton Pann, „vestitul poet popular" din opera căruia a reprodus snoave şi istorioare în *Claponul.* Tomurile „finului Pepelei" vor rămîne mereu pe masa de lucru a scriitorului, ofe- rindu-i material şi pentru alte reviste pe care le va conduce, dar şi sugestii pentru propria-i operă. Cînd şi-a tipărit *Povestea* în *Vatra,* autorul i-a adăugat o notă : „Subscrisul roagă pe onorata şi competenta critică romînă să nu-i denunţe acest plagiat. E o poveste veche, pe care o iscăleşte numai întru- cît i s-a părut că nu-i rău s-o înnoiască". A înnoit-o într-adevăr, caragializînd-o, ceea ce putea fi evident pentru critică, dacă ar fi fost într-adevăr competentă şi fără rea-voinţă. Caragiale avea motive să se pună în gardă, fie şi cu o glumă. Fiindcă, fără să fi uitat aluziile insidioase ale competentei critici ro- mîne pe marginea *Năpastei,* era acum martorul unei acţiuni nedrepte pornite pe faţă împotriva lui Coşbuc.[13]

Peste cîţiva ani, poetul şi dramaturgul se vor afla împreună sub monstruoasa acuzaţie de plagiat.

4

„Adresa mea : Caragiale. Restaurantul gara Buzău.'
(Scrisoare către N. Petra-Petrescu)

2

2

3

După apariţia celor două volume de teatru, Caragiale încheie cu fraţii Şaraga un nou contract, în vederea tipăririi unor volume de proză : *Nuvele* şi *Mofturi,* tot în cîte 6.000 exemplare, cu un onorariu

ceva mai mare, de 500 lei. Între timp, familia Caragiale se mărise, prin naşterea, la 30 mai 1894, a unei fetiţe, botezate cu numele bunicii, Ecaterina. În această formaţie, familia Caragiale va trăi de aci înainte, pînă la sfîrşitul şefului ei, bucurii şi necazuri, sub semnul afecţiunii celei mai calde şi al respectului reciproc. „Nu am cunoscut — scrie Paul Bujor — om mai iubitor de familia lui decît el. Avea o adevărată adoraţie pentru soţia şi copiii lui."[14] *Pater iamilias* nu se reîntoarse însă la masa de lucru a scriitorului. După colaborarea fără spor de la *Vatra.* îşi menţine profesia de berar, la care nu renunţase, de altfel, nici atunci. Colaborarea! cu Mihalcea ne- maiconvenindu-i, încearcă ceva pe cont propriu şi deschide localul Bene *bibenli,* în centrul comercial al Bucureştilor, pe strada Şelari. Succesul întreprinderii e încurajator. Gazetari, scriitori, actori îşi stabilesc aici locul de întîlnire la o halbă şi la lungi şuete. Berarul, cu experienţă acum, se gîndeşte la ceva mai mult. Un restaurant într-o gară importantă ar fi o afacere mai rentabilă. Nu băgase însă de seamă că n-are stofă de negustor. Un negustor, sau comersant, mă rog, trebuia să fie strîns la pungă, şi el nu era. Cînd o vedea rotunjită, o răsturna pînă la ultima lăscaie. Cu ceea ce adunase şi nu cheltuise încă, se asocie cu cumnatul său, Teodor Duţescu- Duţu, cu optsprezece ani mai tînăr decît el, soţul Jenicăi Burelly, sora mai mică a Alexandrinei. Du- ţescu-Duţu era şi el scriitor. A debutat în 1894 cu poezii în *Vatra.* în anii următori va publica volume de versuri, drame ţărăneşti, haiduceşti şi patriotice, în colaborare cu un actor. Stăruinţa i-a fost mai mare decît talentul, dar pentru că, spre deosebire de cumnatul său, a ştiut să fie un „patriot" în sensul vederilor oficiale şi un idilic, festiv în evocarea lumii ţărăneşti, s-a bucurat de toată atenţia oficialităţilor, inclusiv a Academiei. Aşadar, cu acest cumnat şi „confrate" s-a hotărît dramaturgul să ia în antrepriză restaurantul unei gări. Au ales Buzăul, nod feroviar cam de însemnătatea Ploieştilor. întreprinderea a durat aproape un an, dar pînă la urmă

a trebuit să fie părăsită, cu destule complicaţii materiale. „Omul fără noroc" avea şi în afaceri tot atît de puţin succes, ca şi în literatură. Chiar în timp ce se afla lă Buzău, teatrul i-a adus noi necazuri. într-un spectacol dat în beneficiu (aprilie 1895), actorii au ieşit pe scenă, ca într-o revistă de proastă calitate, cu măşti după chipurile unor personalităţi politice ale vremii. •Caragiale a ameninţat cu deschiderea unui proces. Incidentul s-a stins. Reţinem însă precizarea dramaturgului că lucrările sale nu sînt „nişte bufonerii menite să parodieze în treacăt personaje reale, ci nişte lucrări de artă cu intenţia de a înfăţişa într-un mod mai durabil tipurile ideale." [15] Expresia „tipuri ideale" se tălmăceşte prin „tipuri" pur şi simplu, adică personaje ce reprezintă categorii întregi, nu anumite persoane din realitate.

Caragiale nu era omul să stea multă vreme de-o parte. Exilul buzoian trebuia să ia sfîrşit, ca şi pă-ţăsirea, de atîta vreme, a activităţii publice. După ce, ca scriitor şi gazetar, făcuse „politică", ,punîndu-se rău cu toată lumea, indispunînd, alternativ, conducerile partidelor la ale căror oficioase colaborase, se decise acum să se înscrie efectiv într-o grupare politică. Pe o masă din restaurantul gării Buzău, berarul redactă la 8 septembrie 1895 scrisoarea-adeziune la partidul radical. Şeful partidului era Gheorghe Panu, ale cărui legături de prietenie cu Caragiale ne sînt cunoscute, ca şi evoluţia politică a fostului junimist, gazetar talentat, cu vederi democratice şi antidinastice.

„Radicalismul" lui Panu nu era chiar atît de radical ; chiar în toamna anului 1895, cînd „marele guvern conservator" al lui Lascăr Catargiu îşi trăia ultimele zile şi se aşteptau noi alegeri, şeful partidului radical s-a decis să meargă la vot în cartel cu guvernamentalii. Totuşi, punctele democratice din programul „radical", printre care şi expropierea moşiilor, aveau o reală putere de atracţie pentru oamenii bine intenţionaţi. O dată cu dramaturgul nostru, în partidul lui Panu s-a înscris şi B. P. Hasdeu, gest de mare răsunet. Savantul şi-a motivat adeziunea prin dorinţa de a vedea

realizîndu-se votul universal şi celelalte prevederi democratice. Nu însă partidul radical va realiza acest deziderat progresist. Gheor- ghe Panu va urma calea tuturor politicienilor vremii, deosebindu-se de ei doar prin unele idei şi intenţii generoase, afirmate în presă şi la tribuna parlamentară, şi-atît. O dată cu căderea guvernului Lascăr Catargiu şi înscăunarea liberalilor, acum sub preşedinţia lui Dimitrie Sturdza, el şi-a continuat acţiunea opoziţionistă, ajungînd redactor la un ziar conservator şi devenind membru în comitetul de conducere al partidului respectiv. Dar nici cu aceasta navigaţia lui în bătaia vînturilor nu s-a încheiat, fiindcă în cele din urmă se va reîntoarce în rîndurile liberale... Să nu anticipăm. La respectiva gazetă conservatoare îl va urma şi Caragiale, nu însă mai înainte de a colabora, chemat de Delavrancea, în noiembrie 1895, la *Gazeta poporului,* de sub direcţia lui Gheorghe D. Pallade. Alături de o falsă recenzie la volumul *Excelsior!* publicat de Macedonski, de o amănunţită relatare asupra dramei intime care-l dusese pe Odo- bescu la sinucidere, în sfîrşit de cîteva pagini antijunimiste, printre care şi o scenetă în versuri *(O şedinţă la „Junimea** în *ajunul Anului Nou),* Caragiale mai publică în *Gazeta poporului* un articol care ne reţine atenţia. L-a intitulat *Grămătici şi măscărici* şi l-a catapultat în moşia presei conservatoare. În treacăt fie spus, *Gazeta poporului* (sic !) era liberală. Odinioară, spune scriitorul, boierii se slujeau, pentru treburile de cancelarie, de grămătici, copii ridicaţi de jos şi „pricopsiţi cu carte şi cu condei". Un alt „slujbaş intelectual" la curţile boiereşti era măscăriciul, folosit nu numai pentru amuzament, ci şi pentru „sarcini politico-sociale", fiind pus să înjure pe favoriţii lui vodă, datorită cărora patronul îşi pierduse slujba şi profiturile. Rolul grămăticilor şi măscăricilor de altădată a trecut pe seama gazetarilor — „tineri culţi şi independenţi, proletari intelectuali, cu carte şi condei şi mai ales cu principii". „Se-nţelege — continuă Caragiale — că, precum odinioară jalba scrisă de grămătic o iscălea cu pecetea de la inel, boierul de bună-credinţă, lumea

schim- bîndu-şi numai forma, tot aşa şi astăzi : profesiunile de credinţă le scrie «cu îndelungă fidelitate» proletarul intelectual, iar boierul le subscrie «cu robustă convingere»". Utilizarea în presă a „grămăticilor", „proletari intelectuali" era o practică obişnuită şi la liberali. Articolul lui Caragiale e mai puţin o critică anticonservatoare, cît mai ales un comentariu amar pe marginea situaţiei umilitoare a intelectualilor obligaţi să-şi închirieze condeiul unor partide. Ce gîndea el despre cele două partide de guvernămînt o spusese, răspicat, în mai multe rîn- duri, mai ales în gazetele personale, în M*oltul romín,* de pildă. Dar el însuşi fusese mereu obligat să accepte, ca şi acum, funcţia de grămătic. Cum articolul lui a apărut într-un ziar liberal şi în el era vorba despre „boieri", *Epoca* conservatoare s-a sesizat şi i-a dat o replică prin pana lui Toni Bacalbaşa. „Socialistul" Bacalbaşa era redactor al *Epocii!* El vorbeşte despre dramaturg ca despre o „glorie literară trecută", ca despre un scriitor ajuns la „sfirşitul carierii sale", aflat în „perioada sa de istovire intelectuală". [16] Nota n-a rămas, la rîndu-i, fără răspuns. Fostul socialist a fost pus la punct prin enumerarea propriilor lui inconsecvenţe. Hotărît, Anton Bacalbaşa nu mai era omul indicat să dea lecţii. Ceea ce l-a iritat însă, cu deosebire, pe Caragiale, au fost consideraţiile privind istovirea sa intelectuală. Fraza respectivă trebuie reţinută : „declinul unui scriitor nu se poate judeca după cîte bune nu le scrie, ci după cîte le scrie proaste".[17]

Caricatură de Jiquide

În anii din urmă, Caragiale fusese un scriitor pus în derută de ostilitatea generală, nu unul sfîrşit. După ce încercase, fără a izbuti, să se rupă din mediul ce-l sufoca, îşi căuta din nou locul. Nu l-a găsit printre „radicalii" lui Panu, nici la *Gazeta poporului,* unde n-a stat nici două-luni. în această oscilantă căutare de sine, propulsată de inteligenţa lui activă, de talentul neistovit, deşi comprimat de presiuni externe, omul a vîslit cu condeiul sub pavilioane de cîrpă felurit colorate. Şi-a dorit, la sfîr- şitul anului 1895, o nouă publicaţie proprie, o revistă umoristică, intitulată *Nea Ion.* A şi anunţat-o, în *Gazeta poporului,* iar *Adevărul* a publicat o caricatură de Jiquide.

Revista n-a apărut. Scriitorul a trebuit, deocamdată, să-şi caute debuşee în publicaţiile altora, la *Lumea veche* a lui Alceu Urechia, sau la *Ziua* lui Gheorghe Panu. Berarul Caragiale a redevenit pu blicist.MONUMENTE I

1

„Ai lua pe lingi sarcina direcţiei, ţi legă- mîntul de a da teatrului macar o dată pe an cîte o nouă bucată dramatici."
(Scrisoare către N. Gane)

Ziarele şi afişele lipite în oraş anunţaseră o conferinţă a lui Caragiale la Ateneu. St. O. Iosif, poet foarte tînăr, lansat de *Viata* lui Vlahuţă, alergase toată ziua să facă rost de suma neînsemnată cu care să-şi cumpere un bilet. Ţinea din toată inima să-l audă pe maestrul pe care nu-l cunoştea personal. Caragiale, membru în comitetul Ateneului, se arăta cu multă plăcere în public, conferinţele lui constînd din lecturi din propria-i operă. În „seara memorabilă", în care l-a auzit pentru prima dată, poetul şi-a ocupat locul, consternat că sala era pe trei sferturi goală. Conferenţiarul apăru pe scenă. Inaintă cu paşi vioi spre rampă, cercetă pe sub ochelari sala aproape goală şi spuse zîmbind:

„— A, prea bine. Sîntem în familie, care va să zică."

Apoi a început să citească. „Ce-a fost atunci, n-am să pot uita niciodată. Ce vervă deosebită, cîtă strălucire în priviri, ce gesticulaţie extraordinară, ce

Capitolul VIII

manifestare superioară a genialităţii." Poetul şedea tremurînd de emoţie în stal, cînd, întrerupîndu-se din lectură, conferenţiarul se adresă, familiar, sălii, cu glasul lui de un plăcut timbru baritonal, cam spart şi răguşit:

„— Daţi-mi o ţigară, frate 1"

Zece mîini îi întinseră ţigări. Caragiale luă una, o netezi puţin, trase chibritul pe pantalon s-o aprindăşi o fumă cu sete, după care îşi continuă lectura.[1] Comportamentul conferenţiarului, în sala în care alţii apăreau strînşi în jachetă neagră, rigizi şi solemni, e caracteristic. La tribună, scriitorul se purta ca între prieteni, jovial şi gata la taifas. Într-o confesiune făcută lui Zarifopol, Caragiale se vedea cu satisfacţie în postura unui pierde-vară, numai în cămaşă şi cu picioarele goale, desfătînd cu poveşti trecătorii, într-un port din sud. [2] Tipul povestitorului înconjurat de ascultători ocazionali se situează într-un cadru mai curînd oriental, decît meridional, undeva în lumea lui Nastratin Hogea, sau a lui Anton Pann. În societatea acestora, Caragiale se şi complace în noua lui apariţie literară, în presa anului 1896.

Într-o strălucită dimineaţă de primăvară, St. O. Iosif păşea fără chef pe Calea Victoriei, în drum spre Ministerul de Domenii, unde era copist la arhivă. Ar fi preferat o plimbare la Şosea, sau lectura unei cărţi în sala tăcută a Bibliotecii Academiei, aflată la doi paşi. I-a ieşit în cale o altă ispită, rezolvîndu-i dilema şi salvîndu-l de monotonia arhivei. La un colţ de stradă, iată-l pe maestrul Caragiale, cu pălăria dată puţin pe ceafă, cum obişnuia s-o poarte. Venea spre Cale, probabil de-acasă, de pe strada Pitar Moş. Poetul îl cunoştea acum, şi nici el nu mai era un străin pentru marele scriitor, ll salută deci cu veneraţie pe cel pe care l-a iubit ca pe un părinte, l-a respectat ca pe un dascăl şi l-a adorat ca pe un zeu. Maestrul se opri, întinse mîna poetului şi-i zîmbi părinteşte. Se angajă următorul dialog :

„— Ce faci, tu, mă ?

— Ce să fac, nene Iancule... Mă bucur de raiul ăsta de vreme.

—■ Ia ascultă, băiete ! Nu vrei tu să intri în ucenicie la mine ?

— ? ? -

— Să vii să te-nvăţ. meşteşugul, să te scot calfă. Că meşteşugul e brăţară de aur, aşa să ştii tu, băiete I"

St. O. losif a uitat şi de arhivă, şi chiar de

primăvară. Şi s-a prezentat la meşter, acasă. O casă veche, cu grădiniţă înconjurată de un zid, pe care iedera începuse să înfrunzească. Casa, după arhitectura bucureşleană de pe vremuri, avea un cerdac spaţios, unde Caragiale îşi instalase biroul. Pe birou, două-trei cărţi, călimara, hîrtia de scris, o tavă cu spirtiera pentru cafea. În acest cerdac a început poetul să vină zilnic la ceasul hotărît, şi un timp şedinţele de lucru constară în extrem de agreabile conversaţii despre literatură şi artă. Meşterul îşi luase rolul în serios şi împărtăşea ucenicului „tainele meşteşugului". Serile, mai ales, erau pentru tînărul poet „adevărate sărbători". Cu paharul de şpriţ înainte, alternînd cu cîte o turcească aromată, şedeau îndelung de vorbă. Cîteodată, pentru ilustrare, Caragiale lua în mînă cartea vreunui clasic romîn şi citea. Aşa a citit într-o seară, din Grigore Alexandrescu, poemul preferat:

Ale turnurilor umbre peste unde stau culcate...

„Şi fiecare cuvînt în gura lui căpăta o sonoritate ciudată, fiecare imagine trăia o viaţă intensă şi părea de-o frumuseţe pe care eu n-o bănuisem mai-nainte. Şi nu o dată ochii i se umezeau de lacrimi, şi emoţia sfîntă care-i înmuia glasul se comunica imediat, răscolindu-l pînă-n cele mai adînci fibre, sufletului aceluia care asculta uimit, cu răsuflarea oprită."

îritr-o seară, cînd pe geamul deschis al cerdacului pătrundea adierea caldă şi înmiresmată a primăverii — „meşterul părea turburat, ca de presimţirea unei dureri nelămurite, nu-şi găsea astîmpăr, şi ochii lui aveau o strălucire mai vie ca de obicei". Secretarul se aşează la masă, pregătind tocul şi hîrtia. După ce se plimbă un timp de colo-colo, nervos, Caragiale începu să dicteze. Primele fraze se urniră anevoie, apoi celelalte urmară cu atîta repeziciune, încît poetul abia le putea fixa pe hîrtie. Cînd ajunse la sfîrşit, maestrul strînse foile risipite şi le încuie în sertar, să stea la umbră, pînă se va vedea „ce se poate scoate din ele". Urmă o discuţie despre Ardeal... „Mi-e dor de Braşov, trebuie să plec la Braşov". A doua zi, cînd veni la lucru, Iosif nu-şi mai găsi meşterul, Plecase la Braşov,

Bucata dictată în acea seară a apărut curînd. între timp, autorul concentrase totul la un sfert din ce fusese. [3] O calitate a artei caragia- lene e concentrarea.

În această primăvară, în care l-a folosit pe St. O. Iosif ca secretar, Caragiale s-a însărcinat cu redactarea unui săptămînal literar şi l-a luat cu el pe poet. Anexă a *Epocii* lui Nicu Filipescu, *Epoca literară* a început să apară la 14 aprilie 1896 şi a durat numai pînă în vară. Condiţia pusă iniţial de scriitor — anume ca hebdomadarul să fie destinat „exclusiv producerilor literare" — a fost respectată. I s-a lăsat cea mai desăvîrşită libertate de mişcare. Caragiale s-a "folosit de ea cu o surprinzătoare cuminţenie. În articolul-program al revistei nu a adus nimic nou, glosînd cu modestie pe marginea onestităţii profesionale: „o dreaptă linie profesională", „literatură romînească mai îngrijită" *(tiîteva cuvinte). Epoca literară* s-a menţinut în limitele, altminteri onorabile, ale unei reviste de popularizare cultural- literară. Caragiale a acoperit spaţii întinse din paginile ei cu reproduceri din clasicii romîni, de o atenţie specială bucurîndu-se Anton Pann, în genul căruia a scris şi el (însă în proză) cîteva snoave *(Lungul nasului, Minciună, Norocul şi mintea).* Autorului *Şezătorii ia (ară* i-a dedicat şi un articol, ca şi celuilalt umorist popular, de mai puţin talent, dar interesant în felul său, Cilibi Moise. ¡În rest, note despre alţi scriitori (Traian Demetrescu, Gheorghe Baronzi etc.) şi cărţi (*Micuţa* de B. P. Hasdeu etc.). St. O. Iosif a colaborat cu traduceri din Heine, Petőfi. Oricît de util, poate şi citit ar fi fost un asemenea magazin, patronii nu prea aveau motive să-l finanţeze multă vreme. în iunie, o dată cu plecarea lui Caragiale din Capitală, în obişnuitul său refugiu estival la munte, *Epoca literară* şi-a sistat definitiv apariţia. Prima jumătate a anului se încheia pentru scriitor cu o recoltă cam slăbuţă. O singură producţie literară — monologul *1 Aprilie,* inegalabilă şi stranie împletire de umor şi fior tragic — dovedea că dramaturgul, deşi lăsase cortina, exista încă. împreună cu cîteva bucăţi extrase din *Moftul romin* şi *Vatra,* monologul a fost reprodus în volumaşul *Schiţe uşoare,* apărut în iunie,

în colecţia *Biblioteca pentru toţi.*
' În timpul verii, la Tuşnad, Caragiale se gîndeşte că n-are rost a-şi mai sparge „capul cu *Epoca* degeaba" şi pare hotărît să nu-şi mai închirieze condeiul, cu toptanul, vreunei redacţii. Ar dori de aci înainte să colaboreze, dinafară, la „diferite gazete şi numere literare", de pildă cu o nuvelă inedită la ziarul socialist *Lumea nouă.* [4] Omul propune, nevoia hotărăşte...

O tentativă de eliberare, ce-ar fi putut avea consecinţe importante, face scriitorul în toamnă, cînd cere direcţia teatrului din Iaşi. După incendiul care nimicise vechiul teatru, ieşenii îşi construiseră unul nou, cel în fiinţă şi astăzi. Primar al Iaşilor era scriitorul Nicu Gane. Caragiale i se adresă „prin două petiţiuni respectuoase", angajîndu-se să pună în serviciul teatrului experienţa sa administrativă şi artistică. Se mai obliga să dea instituţiei cîte o nouă scriere dramatică „măcar o dată pe an". [5] Făgăduia prea mult ? încercarea merita totuşi să fie făcută ! Cine ştie, poate că dramaturgul, trecut voluntar în retragere, şi-ar fi reluat activitatea. „Legământul" din petiţie, prin însuşi caracterul lui exagerat, arăta cît de fierbinte era dorinţa lui Caragiale de a reintra în teatru. Puntea pe care a aruncat-o spre o autoritate de stat a căzut în gol. A fost refuzat. Atunci şi-a propus serviciile ca intendent şi controlor de bilete. O glumă tristă, sub care mocnea marea „mih- nire legitimă" pricinuită de constatarea că — aşa cum spune dramaturgul însuşi —• „acel ce ar trebui să m-ajute ma-mpiedică să-mi fac datoria". „Dacă m-asculta (Gane, n.n.) — va scrie peste doi ani Caragiale — poate că-i mergea mai bine şi teatrului din Iaşi, şi teatrului romînesc în genere." [6]

În stagiunea 1896—1897 ieşenii i-au pus în scenă una din piese, dar fără a-i cere autorizaţia legală şi fără să-i. achite tantiemele. Ca răspuns, dramaturgul a interzis Societăţii dramatice şi oricărei alte companii teatrale din Iaşi reprezentarea vreuneia din lucrările sale.

La doisprezece ani după ce dăduse O *scrisoare pierdută,* Caragiale mai trebuia încă să citească astfel de aprecieri despre opera sa : „Acele piese, rău

numite comedii de moravuri, sau de caracter nu sunt nici chiar comedii : sunt nişte simple farse... Acest autor, însă, n-a scris numai comedii : a scris şi o dramă : *Năpasta.* Nefericirea autorului este, în această privinţă, că o altă *Năpastă* a scris-o, înaintea dumnealui, Tolstoi în : *La puissance des ténèbres.” ** De aici pînă la scandaloasa afacere Caion nu mai e decît un pas. Dar proza lui Caragiale ? Sallustiu, cum semnează autorul articolului din care citǎm, continuă : „Rămîn nuvelele. Ele sunt foarte gentile (sic !), însă nici ele, nici domnul Carageali nu vor rămînea."[7] Ce mici pot fi oamenii mari ! Sallustiu era Alexandru Macedonski...

Negăsindu-şi întrebuinţare în teatru, dramaturgul, rămas gazetar, a fost nevoit să se întoarcă la *Epoca,* unde a colaborat un an întreg. Direcţia *Epocii,* renunţînd la suplimentul literar, înfiinţase rubrici cultural-artistice în gazeta politică. Caragiale scrie despre toate : literatură şi teatru, muzică şi didactică, în felul acesta, satisface deplin cerinţele unui mare ziar care se obligase să se ocupe şi de mişcarea culturală. Este evident însă că scriitorul nu răspunde unor comenzi redacţionale, ci interesului personal faţă de o manifestare oarecare. Criteriul său fundamental rămîne cel anunţat şi în „programul" *Epocii literare :* onestitatea, seriozitatea. Nu împărtăşeşte — declară — părerile politice şi teoriile estetice ale lui Gherea, dar nu poate accepta nici declaraţia cu care acesta îi trimisese al treilea tom din *Studii critice :* „Iubitului meu adversar politic şi literar, Caragiale". Adversar politic ? Nicidecum, precizează dramaturgul, fiindcă Gherea nu face politică, ci teorie — „politica e terenul faptei". Caragiale dă aici noţiunii de *politică-* sensul de participare efectivă la treburile statului. Or socialiştii nu aveau atunci reprezentanţi în parlament. Adversar literar nu poate fi decît cuiva fără talent, ori Gherea „e în adevăr un om de mare talent, care mi-aruncă, cu articolele lui, multă lumină. Volumul lui din urmă, şi mai ales articolul despre Coşbuc mi-au dat o mare mulţumire intelectuală". Recenzentul nu-şi tăinuieşte nici satisfacţia pe care i-au pricinuit-o paginile despre scrierile lui : „Gherea e singurul critic care se ocupă serios de aceste lucrări..." Mărturisindu-şi indiferenţa absolută faţă de „orice idee, părere sau sistemă", Caragiale îşi afirmă independenţa de gîndire, însă îşi dezvăluie, totodată, şi o deficienţă fundamentală — lipsa unei busole cu care să se fi orientat într-o realitate atît de încîlcită, încît chiar cei cu o pregătire teoretică social-politică (să-l citǎm doar pe Gherea) s-au rătăcit pînă la margini de abisuri. Din fericire, în lipsa unei busole (cine i-ar fi putut-o oferi ?), şi dincolo de oscilaţiile la care l-au împins împrejurările vieţii, propriile-i inconsecvenţe şi slăbiciuni omeneşti, scriitorul nostru a fost înzestrat cu o intuiţie sigură, sprijinită de onestitatea artistului. În marile articole

referitoare la probleme de literatură şi artă, publicate în 1896—1897 — *Cîteva păreri (O critică,* în *Ziua), Cîteva păreri anonime* (în *Epoca)* — adversarul teoretizărilor conturează, cu destule ezitări şi contradicţii, un sistem estetic totuşi destul de clar. Coroborate cu alte articole, aceste pagini publicate de scriitorul cu experienţă, trecut de cumpăna vieţii, precizează definitiv, chiar dacă nu întotdeauna şi în termenii cei mai adecvaţi, adeziunea la literatura realistă şi critică. Într-adevăr, nu putea fi un adversar literar al lui Gherea.

Dar în politică ? La *Epoca,* gazetarul politic continuă în mod izbitor seria începută cu atîţia ani în urmă la *Timpul.* Din nou o eschivare totală de la propaganda în favoarea programului conservator. Program ? Chestiunea o lămurise odată pentru totdeauna la *Moftul Ţomîn.* Şi-apoi, cum declară chiar ÎIJ
Epoca, referindu-se la dedicaţia lui Gherea, e un neaderent la teorii şi programe. Afirmativ, Caragiale rămîne şi acum numai în elogierea cîtorva fruntaşi ai partidului : Lascăr Catargiu, Alexandru Lahovary, Take Ionescu. îl interesează mereu oamenii, nu programele lor, şi le creionează portretul. Asfipra partidului liberal revarsă, ca la *Timpul,* un potop de sarcasm — sînt trădătorii cauzei pentru care s-au jertfit vizionarii sublimi de la 1848. în publicistica politică a lui Caragiale, articolul *Toxin şi Toxice,* publicat în *Epoca,* e o lucrare antologică, pe cît de justă, pe atît de frumoasă. Nu s-a scris niciodată la noi o pagină mai patetică în evocarea paşoptiştilor, şi un pamflet mai viguros în demascarea liberalismului burghez demagogic şi venal. Cele două planuri violent contrastante ne evocă *Scrisoarea III* de Eminescu şi nu ne sfiim să trasăm aici această paralelă.

Aşa cum s-a observat, Caragiale s-a situat şi la *Epoca* pe un plan superior faţă de publicistica politică a vremii, prin refuzul de a folosi mijloacele curente — atacul personal, specularea defectelor fizice, trivialitatea expresiei.[8] A preferat mereu ironia, anecdota revelatoare pentru postura ridicolă şi odioasă a adversarului. Faţă de un singur om nu şi-a

mai ales armele — Dimitrie Sturdza. Portretul moral pe care l-a făcut acestui personaj nu i-a fost destul. L-a reluat într-un comentariu ucigător, cu titlul O *lichea.* Cu acest articol, pamfletarul a depăşit, se pare, marginile a ceea ce patronii ziarului conservator socoteau oportun să-i îngăduie. Lui Caragiale îi putea fi indiferent dacă şeful partidului liberal îl va împiedica pentru a doua oară să obţină un premiu al Academiei. Mai „diplomată", direcţia gazetei vedea altfel lucrurile. Adversarii de astăzi puteau deveni mîine aliaţi, în vreo coaliţie oarecare. Se mai întîmplase şi altădată! Aşadar, ziaristul Caragiale, de-a dreptul inoportun, prin independenţă, pe teren politic, a fost retrimis în ţarcul rubricii culturale. Colaborarea lui la *Epoca"*s-a şi rărit de aci înainte.

în cursul anului de colaborare, scriitorul a împodobit paginile gazetei şi cu o serie de bucăţi literare care aveau să-şi găsească locul în fondul de aur al prozei sale : O *plimbare la Căldăruşani, Boborul, Garda civică, Politică şi delicateţă, kăsplata jertfei patriotice, între două poveţe* (apărută cu puţin timp înainte şi în revista *Literatura şi artă romînă), Groaznica sinucidere din strada Fidelităţii.* Anton Bacal- başa era dezminţit. Caragiale nu-şi istovise de loc puterile intelectuale ; vîna talentului său nu secă-tuise. La 45 de ani, scriitorul era în plină putere creatoare.

2

(O *săptâmînâ)*

În anii 1896—1897, deşi nu e scutit de gesturi şi aprecieri răuvoitoare, Caragiale şi-a regăsit acel calm interior favorabil creaţiei literare. E din nou el însuşi, vioi, agresiv şi fecund. Dă la tipar parodia de baladă haiducească, *Sfînt-Ion,* despre scandalul la teatru al unor prieteni cheflii. Ca la *Moftul romîn,* îi parodiază

pe simbolişti, în paginile *Lumii vechi.* Paralel cu *Epoca literară* şi *Epoca,* mai colaborează la *Ziua,* organul partidului democrat-radical al lui Gheorghe Panu, la *Sara* din Iaşi, la *Foaia interesantă,* scoasă de Coşbuc, în ianuarie 1897.

În *Foaia interesantă* a susţinut rubrica *Idile bucureştene,* cu schiţe umoristice, din. care unele vor fi reluate şi desăvîrşite *(Gazometru, Planeta* etc.). Pentru autorul *Nunţii Zamfirii,* Caragiale a nutrit o mare admiraţie, declarată şi cu prilejul apariţiei volumului *Balade şi idile,* în 1893. În mai 1897, prietenii oferiră poetului un banchet, ca să-i cinstească premierea de către Academie, pentru traducerea *Eneidei.* Se înţelege, Caragiale luă şi el cuvîntul. Dînd glas unor sentimente comune lumii scriitoriceşti contemporane, dar mai ales propriilor lui amărăciuni, el rosti : „într-adevăr, noi, literaţii în genere, nu ne putem tăgădui starea noastră de inferioritate socială. Oricît de puţin talent am avea noi, oricît de puţin folositori am fi societăţii, această stare de inferioritate ne produce un fel de depresiune morală, caro s-ar asemăna cu mîhnirea unui copil nevoiaş între atîţia alţi copii procopsiţi, tolerat la coada mesei, în intimitate, şi exclus de la orice reprezentaţiune de dignitate a familiei". Indirect, Caragiale se confesează, vorbind despre depresiunea morală pe care o trăise în ultimii ani. Aprobat, desigur, prin clătinări de cap, cam resemnate, de sărbătorit, un bărbat de treizeci de ani, cu o mustaţă ardelenească enormă şi cu barba rasă, vorbitorul continuă : „Şi aşa, noi, cari facem profesiunea literară, obicinuiţi cu atîta lipsă de consideraţie din partea societăţii noastre, obicinuiţi cu atîta nesocotire, aş putea zice chiar dispreţ, din partea tuturor fraţilor din alte profesiuni liberale, cari stau la cîrma mişcării publice, cum sînt avocaţii, medicii, tehnicii, oamenii de afaceri, toţi în genere, oameni politici, noi, deprinşi a juca în societate un rol sărac şi umilit pînă la a părea chiar neonest, trebuie să considerăm că ni se face o mare

favoare cînd ni se întinde, cu oarecare bunăvoinţă, o mînă, fie amestecată acea oarecare bunăvoinţă cu oricîtă mîndrie". Ridicînd în sfîrşit paharul, vorbitorul închină — ciudat ! — nu pentru sărbătorit, ci în „sănătatea bărbatului de talent prodigios, care va covîrşi cu numele lui mişcarea intelectuală romînească a unui veac întreg, în sănătatea ilustrului Bogdan Petriceicu Hasdeu". [9] După anecdotele răutăcioase din M*oltul romîn,* Caragiale făcea, şi nu pentru prima dată, amendă onorabilă.

Ca vorbitor, Caragiale e foarte activ în 1897. Dintre manifestările lui la tribună, o atenţie specială se cuvine aceleia prilejuite de o întrunire studenţească, convocată în Bucureşti pentru a se protesta împotriva arestării de către autorităţile habsburgice a unui ziarist romîn din Transilvania. „Romînii ardeleni — a spus scriitorul atunci — ne sunt indispensabili ca aerul."[10] După procesul *Memorandumului,* guvernul imperial lua mereu măsuri samavolnice împotriva fruntaşilor romîni care activau pe linia revendicărilor naţionale. Întemniţările se ţineau lanţ, ceea ce dezlănţuia dincoace de munţi proteste vehemente. Ta Bucureşti se înfiinţase „Liga pentru unitatea culturală a tuturor romînilor", organizaţie ce-şi propunea să-i ajute în acţiunea lor pe „fraţii de dincolo". Cu prieteni ardeleni în Capitală, cu relaţii la Braşov şi Sibiu, unde şi voise să se stabilească şi unde se repezea din cînd în cînd, în sfîrşit foarte interesat de problemele publice în general, Caragiale n-a rămas indiferent. A devenit membru al Ligii, deşi se temea că amestecul politicianist va torpila bunele intenţii ale întemeietorilor. Viitorul i-a dat nu- maidecît dreptate. Liberalii şi conservatorii şi-au întins tentaculele peste munţi, angajîndu-se într-o păgubitoare concurenţă, cu scopul de a-şi exercita influenţa asupra partidului naţional al romînilor ardeleni. Cu deosebire acţiunile lui Dimitrie Sturdza au fost nefaste, ducînd la sciziunea respectivului partid. Informat în detaliu, Caragiale a intervenit, publicînd în *Ziua,* apoi în broşură, un mare articol despre *Culisele chestiunii*

naţionale (1897). Vom avea ocazia şi mai tîrziu să semnalăm strînsele lui legături cu romînii ardeleni şi lupta lor. E încă o manifestare elocventă a acestei personalităţi ce s-a considerat în drept să ocupe în societatea romînească un loc de mai mare consideraţie decît acela ce i s-a permis, la un colţ de masă.

Cele două volume apărute în 1897, *Schiţe* şi *Notiţe şi fragmente literare,* în sfîrşit redactarea *Calendarului Dacia* pe 1898 evidenţiază o dată mai mult rodnicia activităţii scriitorului în această perioadă.

Plecînd de la *Epoca,* în octombrie 1897, Caragiale s-a îndepărtat totodată şi de Gheorghe Panu. Şeful partidului democrat-radical fuzionase între timp cu conservatorii, ceea ce şi explică, de altfel, colaborarea îndelungată a scriitorului la gazeta lui Nicu Filipescu. în general, promenada lui prin redacţiile şi coloanele unor ziare de culoare politică deosebită se explică prin relaţii personale. Astfel, de la *Epoca* el trece imediat la *Drapelul,* răspunzînd invitaţiei lui Delavrancea, care se rupsese de Dimitrie Sturd-za, aflat la guvern, şi se alăturase dizidentei „drapeliste" — după numele ziarului — de sub conducerea lui P. S. Aurelian. Veşnicul opozant nu se dezminte : rămîne tot în opoziţie. La *Drapelul* se angajează să redacteze „coloana a V-a", coloana literară, artistică, ştiinţifică etc. O şi umple cîteva numere cu însemnări caleidoscopice, parcă în joacă, fără a reuşi să se fixeze asupra unei formule. Deşi îngrădit între limitele tematice ale coloanei, sare îndată dincolo de ele, ca să-şi exprime dezacordul faţă de manifestaţiile huliganice de stradă. Violenţa îi repugnă. O întîmplare tragică al cărei erou e Nicu Filipescu, directorul *Epocii,* fostul său director, îl umple de oroare. Fusese urmarea unei certe în „familie". Nicu Filipescu îi reproşase lui George Em. Lahovary, directorul gazetei *L'Indépendance Roumaine,* insubordonarea faţă de conducerea partidului conservator. Discuţia degenerase în violenţe. A urmat provocarea la duel. Pe teren, Nicu Filipescu şi-a ucis adversarul cu spada.

„Nu. Nu pot crede să se fi-ntîmplat un aşa dezastru... — îşi termină Caragiale, cu condeiul tre- murînd, articolul din *Drapelul* (4 decembriel — Alerg... Am văzut.- E adevărat." în cel ucis, scriitorul vede o victimă a presei deşănţate : „Păcatele presei în care absurdul neadevăr încă domneşte cu violenţa şi cruzimea unui neîmpăcat zeu păgînesc, tu, tu trebuia să le plăteşti cu viaţa..." Urmarea omuciderii : după cîteva luni, tribunalul a condamnat pe duelgiul asasin la şase luni închisoare şi la un leu despăgubiri civile, ceea ce nu i-a compromis cariera politică.

Întîlnirea pe teren, -cu sfîrşit tragic, dintre cei doi directori de ziar a pus, într-adevăr, în lumină „păcatele" presei politice. Caragiale a suferit din cauza

lor exact douăzeci de ani, de la *Timpul* la *Epoca.* Acum se săturase. Incepînd de aci înainte nu se va mai lăsa năimit de nici un oficios. Activitatea sa de foiletonist politic în Romînia ia pentru totdeauna sfîrşit. Nu însă şi aceea de observator şi critic al politicianismului.

3

[illegible]

Energia scriitorului risipită un timp în gazetărie devine mereu mai productivă pe ogorul literar. Caragiale nu s-a resemnat în faţa dispreţului oficial. „Douăzeci de copii să am — izbucneşte în scrisoarea adresată directorului *Gazetei săteanului* — ...pe toţi i-aş face oameni politici, adică avocaţi şi dacă unul n-ar fi în stare să înveţe măcar atîta, l-aş învăţa să prinză cîini cu laţul. Hengher, da ! da' literat nu !" Într-un limbaj mai puţin academic, dar foarte cara- gialean, repetă cele spuse la banchetul academic dat lui Coşbuc. Cariera de „publicist onest", spune scriitorul, e întîmpinată cu atîta „nerecunoştinţa" şi cu atîta „nesocotire", încît pare a fi îndeplinirea unui blestem pentru păcatele străbunilor. Ar schimba condeiul cu

orice altă unealtă „mai onorabilă, mai folositoare, şi altora, şi mie". Vorbă de om necăjit, spusă însă foarte serios. Cum nu mai poate fi totuşi altceva decît „literat romîn", vrea să-şi procure cel puţin „o mîngîiere morală". De aceea şi acceptă să colaboreze la *Gazeta săteanului* — „care caută să împrăştie lumina culturii în popor".[11] Redacţia gazetei, la care Vlahuţă colabora de prin 1894, a publicat scrisoarea în numărul din 20 decembrie 1898, împreună cu bucata literară trimisă — *Cănuţă, om sucit,* dedicată lui Delavrancea. E în acest Cănuţă ceva din felul de a fi al autorului, în orice caz un fir din revolta lui împotriva practicii vieţii comune. *Cănuţă, om sucit* inaugurează o a doua perioadă nuvelistică. Tragicul din recolta celei dinţii-fO *făclie de Paşte, Păcat)* revine în nuvela *În* vreme de *război.* Nu lipseşte nici din *Cănuţă* sau din cealaltă capodoperă a prozei lui Caragiale, apărută tot în *Gazeta săteanului, Două loturi (Două bilete pierdute). La hanul lui Mînjoală* şi *La conac* întregesc ciclul, revelînd puterea de evocare a prozatorului, capacitatea lui extraordinară de a crea atmosferă, prin acel amestec, atît de colorat şi înmiresmat, de real şi fantastic.

Teatrul îl interesează şi acum. O mărturiseşte seria de articole critice — *Teatrul Naţional* — publicate în gazeta ieşeană *Evenimentul* din ianuarie pînă în martie 1898. în cetatea „amicului" N. Gane, ţine să reamintească recenta ofertă refuzată, fără să-şi ascundă regretul de a nu fi fost înţeles.

Omul de teatru fără întrebuinţare adoră contactul cu publicul. Fără o scenă, fără actori — şi chiar fără piese ! — îşi joacă singur proza, în sălile de conferinţe. O face magistral! Nu are succesul de public al „magului" Sar-Paladan, un iluzionist care înnebunise chiar atunci Bucureştii şi pentru care Nicu Filipescu a dat un banchet, cu numeroşi invitaţi din protipendada politică. *„Mondul* nostru" nu se interesează de „literatura romînească, acest lucru aşa de puţin chic" — constată *Drapelul* (4 martie 1898) pe marginea „conferinţei" lui Caragiale. Ca de obicei, conferinţa a constat în lectura unor scrieri literare — *Cănuţă, om sucit, La hanul lui Mînjoalâ, Două bilete de loterie.*

Ultimele două au fost citite în toamnă şi la Constanţa. Impresia în public a fost extraordinară.

în aceeaşi vreme, Caragiale reaminti noului director al Teatrului Naţional din Bucureşti, Petre Grădişteanu, un lucru pe care fostul director, Grigore C. Cantacuzino, îl uitase timp de nouă ani, anume că e autorul unor „blestemate şi diavoleşti născociri", de care se lepăda, ca de nişte „farse" şi încercări „puerile".[12] Redactată în astfel de termeni, scrisoarea adresată directorului era cam jignitoare. Petre Grădişteanu, înţelegător, nu s-a formalizat şi a dat dispoziţii pentru reluarea pieselor lui Cara- giale. După o absenţă de nouă stagiuni din repertoriu — citiţi bine : nouă ! — O *scrisoare pierdută* văzu din nou lumina rampei. De aci înainte, teatrul lui Caragiale îşi va găsi un interpret de mare valoare în Iancu Brezeanu, inegalabil în Cetăţeanul turmentat şi în Ion. Apariţia acestui actor, care încă nu împlinise treizeci de ani, i-a făcut dramaturgului o impresie copleşitoare. Iată momentul, într-o pagină profund emoţionantă, desprinsă din articolul *Ion Brezeanu,* publicat de Caragiale chiar în 1898 *(Literatură şi artă romînă) :* „Cu cerbicea încovoiată şedeam în fundul unei loji la o reprezentaţie a *Scrisorii pierdute,* gîndind la acu vreo cincisprezece ani. Melancolia îmi apucase capul bine cu amîndouă mîinile şi-mi lingea rar şi apăsat fruntea şi ochii, cum linge felina obrazul prăzii pe care o ţine supusă în gheare, săgetînd-o cu privirea pînă în fundul luminii ochilor. Să mai mă apăr ?.., degeaba". Crispat, dramaturgul asista nu doar la o nouă confruntare, după atîta vreme, a celei mai bune scrieri dramatice pe care o dăduse, cu publicul. îşi reamintea de drumul parcurs de la premiera acesteia, de înfrîngeri şi suferinţe. Plătea oare opera lui tot ceea ce îi fusese dat să îndure ? Teribil examen — „Am închis pleoapele, acoperindu-le. cu stingă şi, ameţit în întuneric de tortură, am oftat din adîncul ostenitei inimi. Iar spiritul a trecut atunci printr-unul din acele momente de bizarerie care-i sunt aşa de frecvente; nesocotind povara atîtor ani şi rupînd orice solidaritate cu trupul chinuit, a voit să se amuze. Am simţit — lucru ce nu mi se întîmplă foarte

des — că ochii mei sunt umezi | erau balele melancoliei. Totdeodată am auzit pe scenă explicaţia Cetăţeanului turmentat, care aduce «adresantului cu domiciliul cunoscut» pierduta scrisoare regăsită. Am ridicat mîna de pe ochi şi, prin perdeaua lor umedă, sub slaba lumină a lustrului, am văzut alăturea mea în lojă, am văzut bine, pe vechiul meu prieten Măteescu. Am vrut să strig, am dat să fac o mişcare, dar am rămas mut şi încremenit pe loc, atît de absorbit urmărea el desfăşurarea priveliştii de pe scenă. Cu ochii mari, fără clipire, cu degetele înfipte pe rampa de catifea a lojii, cu capul pornit înainte, cu finele lui buze strînse, extaziindu-se treptat şi transfigurîndu-se ca sub farmecul unei nespuse bucurii ce i se apropie şi-l apucă tot mai mult, Mateescu a urmărit toată scena..." La sfîrşit, umbra primului interpret, mort de mult, al Cetăţeanului turmentat a aplaudat frenetic şi a şoptit : „Ah I ce frumos !" încîntarea, admiraţia, emoţia interpretate patetic de umbra lui Mateescu erau ale dramaturgului, care, nespus de fericit, făcea constatarea : „Cetăţeanul turmentat tot trăieşte, e sănătos şi bine..." După lăsarea cortinei, Caragiale a alergat în cabine, să-l îmbrăţişeze pe Brezeanu.

Examenul fusese trecut cu brio, nu numai de actor, ci şi de dramaturg. Teatrul lui trăia !

În ultimul an al veacului, Teatrul Naţional din Bucureşti a mai pus în scenă, la 1 februarie, o lucrare alcătuită de Caragiale, *100 de ani.* E o aşa-zisă „revistă istorică naţională a secolului XIX", compusă din diverse texte literare lipite împreună. A lucrat-o, de fapt, nu dramaturgul, ci gazetarul, la comandă, cu foarfecele şi cleiul.

La 8 iunie 1899, Caragiale şi-a tras din nou pe braţe mînecuţele de lustrin şi s-a făcut registrator la Regia Monopolurilor Statului. Cu aceste mînecuţe, pe care le-a purtat şi nu prea, împuţinîndu-şi pe cît se putea orele de serviciu, Caragiale n-a scris piesa *Rotativa,* „cuprinzînd episoduri din viaţa şi moravurile presei noastre", cum anunţa o revistă. Dar a scris momentele, comprimate de comedii, cel puţin cîte una pe săptămînă.

Reluarea pieselor Năpasta şi D-ale carnavalului, la începutul stagiunii 1899—1900, i-a dat o mare satisfacţie dramaturgului: „Bietele mele încercări ! Ce adîncă bucurie simt, văzînd într-un tîrziu că, dacă eu n-aveam dreptate să vă stimez prea mult, nici acei care vă dispreţuiau cu totul n-aveau prea multă dreptate".[ls] ■ ■— fi eu am dreptul, pot ria, să fac critică.'

(Introducere

În aşa măsură Caragiale nu putea suporta izolarea de oameni, incit pînă şi în vacante se înconjura de o societate numeroasă. Aşa o făcea la Piatra- Neamţ, unde în 1898 a stat trei luni, sau la Sinaia. După ce îşi gospodărea familia în Piatra-Neamţ, pleca, însoţit de cunoscuţi din localitate, pe la mănăstiri. La Agapia îl adusese pentru prima dată Vlahuţă, a cărui soră era călugăriţă acolo. Într-o chilie a mănăstirii de maici, îşi găsise azil şi monahul Nectarie, de vîrsta patriarhilor (a murit la 104 ani), tatăl lui Vlahuţă. La Agapia, Caragiale dădea de Delavran- cea, I. Hodoş (Ion Gorun), Nicolae Grigorescu, pictorul, şi alţii. La Văratec, unde se ducea de asemenea, întîlnea alţi scriitori — Stere şi Ibrăileanu, Hogaş.

În localităţile pe unde hălăduia verile, în localurile bucureştene, între convivi fericiţi să-l aibă cu ei, Caragiale putea să pară un scriitor în vacanţă. Fără carnet de note în mînă, bizuindu-se pe memoria lui specializată, întreprindea o permanentă anchetă cu scopuri literare. Ca să folosim un termen actual, se documenta. La Văratec, Ibrăileanu l-a văzut stînd de vorbă ceasuri întregi cu o călugăriţă bătrînă, răbdu- riu, foarte interesat de... arhitectura chiliilor din bîrne şi de stupărit. Altădată, criticul a luat act de entuziasmul ce i-l pricinuise un birjar inteligent.[14] La Sinaia „filozofa" la nesfîrşit cu „lelea Ţica", zar-zavagioaca, sau cu „Matheescu — Coloniale şi delicatese", de la care culegea *miticisme.* Băcanul, viitor primar al „perlei Carpaţilor", a fost, după părerea fiicei scriitorului, prototipul real al lui Mitică. Pretutindeni, deci, scriitorul e în acţiune, studiază tipuri şi ticuri, reacţii, limbaj. Numai aşa a fost posibil să atingă acea autenticitate neîntrecută în portrete şi
dialoguri. Cum ar fi putut scrie cele mai savuroase pagini despre faimosul tîrg al Moşilor altul decît acest frecventator pasionat al petrecerilor „populare" care-l îngrozeau pe Panu ? La „Mielul alb", unde se ducea să caute cel mai bun borş de miel, la „Costică", birtul de pe Calea Victoriei, unde ştia că se poate bea un vin excelent, scriitorul se îndestula şi cu delicatesele casei, dar, în loc să întoarcă ochii, ca Panu, de la birtăşiţa ce-şi primea cu familiaritate clienţii, bătîndu-i pe umăr, o privea prin ochelarii tari, cu privirile-i mioape atît de pătrunzătoare.[15] I. Suchianu a observat de mult că prietenul său, petrecăreţ, şue-tar şi anecdotist ca nimeni altul, era în permanentă vînătoare de subiecte. „Niciodată însă — are el grijă să noteze — nu reproducea cele adunate de la noi aşa cum le auzise." Alegea şi dezvolta părţile ce-l interesau — într-un cuvînt le dădea valoare literară. Aşa a cules poanta din *Gazometm,* reluată mai tîr- ziu, ca să devină binecunoscuta schiţă *La Moşi,* despre coana Lucsiţa, moaşa, şi omeneştile-i slăbiciuni. Ca- ragiale a lucrat ca şi înaintaşul său atît de preţuit, Anton Pann. De prin lume adunate... „Copii de pe natură" ca pedestrul Iacob Negruzzi, n-a făcut niciodată. Materialul cules direct din realitate sau numai din auzite a fost întotdeauna filtrat de geniul artistului.

În posesia unui belşug de subiecte, mereu înmulţite, mereu împrospătate, scriitorul s-a angajat în septembrie 1899 să dea pentru *Universul* un foileton săptămînal. Momentele !

Universul apărea în Bucureşti din 1884, sub conducerea intrepidului italian Luigi Cazzavillan, şi devenise gazeta cea mai citită, fiind, de altfel, şi cel mai bun ziar romînesc de informaţie. Tirajul excepţional pentru acea vreme şi rubricile de publicitate şi reclamă îngăduiau administraţiei remunerarea convenabilă a colaboratorilor cu renume. Lui Caragiale, Luigi Cazzavillan i-a fixat onorariul de 25 de lei pe foileton. Scriitorul şi-a predat colaborarea săptămî- nală, timp de aproape un an şi jumătate, cu o regularitate de ceasornic elveţian.

Caragiale şi-a început munca bine fixat asupra tematicii şi obiectivelor rubricii sale, pe care a intitulat-o elocvent *Notiţe critice.* Introducerea publicată în numărul ziarului din 10 septembrie 1899 poate prefaţa întreaga operă caragialeană. Scriitorul anunţă că nu se va ocupa, ca alţi critici, de „monumente" : „Eu nu mă pot gîndi sus, cînd umblu cu picioarele pe coji de nuci. Viaţa banală a mea, a noastră a tuturor romînilor, iată ce mă

interesează, iată ce-mi atrage irezistibil atenţia". În realitate, modestia scriitorului e falsă. Critica lui va atinge toate aspectele societăţii romîneşti, de jos şi pînă sus. în aceasta îşi va îndeplini o obligaţie cetăţenească : „şi eu am dreptul, pot zice chiar datoria, să fac critică". în ceea ce priveşte tonul, introducerea anunţă : „Voi fi sever, dar drept. Voi fi blind şi naiv în formă, dar violent şi caustic în fond". Strălucită definiţie a satirei caragialene ! Rubrica *Notiţe critice* n-a fost una umoristică, deşi a parcurs întreaga gamă a comicului. Foiletonul de introducere a rubricii este profesia de credinţă a unui scriitor realist-critic, convins de misiunea şi utilitatea socială a artei.

Săptămînă de săptămînă, scriitorul şi-a vîrît peniţa ascuţită în vălul minciunilor oficiale, şi l-a sfîşiat în toate direcţiile. Tocmai fiindcă a fost gazetar, el e la curent cu toate evenimentele, mari şi mici, ale vremii. Pe marginea foiletoanelor din *Universul,* din seria cărora ne interesează în primul rînd „momentele", se poate aduna din presa vremii un material abundent care să probeze concomitenţa reflectării literare a unor fapte şi preocupări la ordinea zilei. După două decenii, „momentele" întregesc critica social-politică a comediilor şi o aduc la zi. Demagogia politică, ridicolul bătăliilor ce se sfîrşesc prin împăcarea generală: *Telegrame.* Zgomotoasa manifestare a unor pretinse convingeri democratice, repede părăsite pentru profituri obţinute în tabăra „reac- ţiunii" : *Tempora...* (Iată un aspect nou : agitaţiile de stradă, în care tineretul se lăsa manevrat de partidele politice.) Administraţia înceată şi birocratică : *Urgent.* Grotescul lumii „rromînilor" şi „rrofhîncelor", cu pretenţii aristocratice, de sub care răzbeşte cea mai crasă vulgaritate: *High-liie, Five-o'clock.* Nepotismul : *Triumful talentului.* Greşita educaţie, răsfăţul din familiile înstărite : D-i Goe. Şcoala, în care domnesc obscurantismul, memorizarea mecanică, favoritismul : ciclul, început mai de mult şi desăvîrşit acum, despre ilustrul pedagog absolut Marius Chicoş Rosto- ganu. Imoralitatea în viaţa de familie : Mici *economii, Cadou.* Goana după senzaţional a presei : *Ultima oră.* Nu mai continuăm enumerarea. Toate acestea sînt bine cunoscute cititorilor. Să nu lăsăm totuşi, deoparte, pe Mitică, stîlp al cafenelelor şi bodegilor, adevăratul său forum, unde îşi afirmă personalitatea, de fapt lipsa de personalitate, punînd ţara la cale, între amici; bietul Mitică, pe care nu-l ia nimeni în seamă, din care pricină face caz de relaţiile lui cu mai-marii zilei; cinicul Mitică, ce-şi vorbeşte de rău prietenii, în absenţă ; în sfîrşit, locvacele, simpaticul Mitică, de care scriitorul rîde cu oarecare compătimire. Cu numele de Lache sau Mache, sau Măndache, Stasache, sau Mitică în sfîrşit, el îşi plimbă silueta prin multe dintre „momente". Mare amator de farse, calamburgiu, e mai întotdeauna personaj de comedie. O dată îl cheamă, în *Inspecţie,* Anghelache şi devine erou tragic. înspăimîntat de un control al casei, se sinucide, deşi rezultatul inspecţiei îi confirmă cinstea. Şi într-un caz, şi în celălalt, micul burghez Mitică e o victimă a societăţii, fie maimuţărind pe cei din pătura socială superioară, fie temîndu-se de ei.

În „momente", capodopere ale stilului oral, Cara- giale e povestitor şi dramaturg. Mai mult dramaturg, fiindcă îşi comprimă adesea intervenţiile narative pînă la concizia unor indicaţii scenice, lăsîndu-şi eroii să dialogheze ca pe scenă. De aceea, se şi pot reprezenta aceste schiţe atît de lesne, fără intervenţii importante în text. Caracterul lor

de „comedii în miniatură", transcrierea directă a conversaţiei surprinse pe viu, cu reluări inutile, dar absolut fireşti, de replici, acestea avînd adesea sensul unor calambururi involuntare le apropie pînă la un anumit punct de genul cultivat de Georges Courteline.[16] Tehnica procesului-verbal, care îngăduie obţinerea unor efecte umoristice cu atît mai savuroase, cu cît par neintenţionate, evocă unele din paginile cehoviene. Facem aceste analogii ca simple puncte de reper. Similitudinea unor procedee nu alătură scriitorii respectivi în aceeaşi familie. Caragiale rămîne în „momente" el însuşi, ca unul ce a lucrat întotdeauna avînd înainte modele vii, nu livreşti, în principal, comicul „momentelor" e de natură tipologică, umorul de limbaj, care îmbrăţişează o gamă largă, de la automatismul verbal specific pînă la stîlcirea cuvintelor datorită inculturii, sau stării de euforie alcoolică, înscriindu-se printre mijloacele de caracterizare realistă. Parafra- zîndu-l pe G. Bacovia şi eliminînd sensul dureros al formulei, am spune că schiţele lui Caragiale sînt „comedfi în fond". Ele alcătuiesc o frescă socială vastă şi completă din instantanee desenate în trăsături cărora le vom spune caricaturale, cu condiţia de a nu înţelege prin acest epitet deformarea, ci evidenţierea revelatoare a defectelor. Schiţa de tipul „momentelor" lui Caragiale va face de aci înainte epocă în proza romînească.

Paralel cu colaborarea la *Universul,* scriitorul a mai publicat şi în alte periodice : *Romînia Junǎ, Pagini literare, Romînia ilustratǎ.* Prin causticitatea criticii lui, nu s-a pus bine — şi nici n-a vrut-o I — cu „iluştrii patrioţi", apărători ai regimului burghezo-moşieresc. Precum, de altfel, se va vedea. Deocamdată, datorită tot unor relaţii prieteneşti, a avut şi unele satisfacţii.

Primar al Capitalei, B. St. Delavrancea l-a însărcinat, în mai 1900, să facă un raport privind organizarea unor „divertismente populare". Iată ceva ce-l interesa într-adevăr. S-a achitat de însărcinare, prO- punînd crearea unui teatru popular şi a unei orchestre comunale, instituţii în sprijinul cărora a adus argumente străbătute de un puternic suflu democratic. Raportorul, om din popor, fără nume de naştere, vede departe. Prin contactul cu arta — afirmă el — din rîndurile maselor se vor ivi talente noi, ceea ce ar putea pregăti o epocă înfloritoare a culturii noastre : „Vulgarizarea (adică popularizarea, *n.n.)* artelor evocă (cheamă, *n.n.)* talente din cele mai adînci şi mai umile straturi ale unei societăţi. în centrele mari apar necontenit talente..." [17] Rezultatele largii popularizări a artelor, în regimul de democraţie populară, i-au dat dreptate. După aproape cincizeci de ani I

O dată primul pas făcut, Caragiale s-a propus pentru următorul : a cerut să i se dea lui sarcina de a alcătui planul teatrului, programul modului de exploatare, pentru care şi studiase caietul de sarcini. Dirijarea activităţii artistice — teatrale şi muzicale — din oraşul Bucureşti ar fi fost o funcţie cum nu se poate mai potrivită pentru autorul *Scrisorii pierdute.* O şi dorea, după cum dovedeşte rîvha cu care a executat lucrările pregătitoare. Numai că se afla în anul de graţie una mie nouă sute... Bineintenţionatul primar Delavrancea l-a remunerat pe raportor cu 1000 de lei şi i-a cerut „studiul său asupra teatrului popular, precum şi asupra înfiinţării unei orchestre comunale în timp de cel mult 4 luni".[18] Caragiale avea la dispoziţie patru luni, începînd din ziua de 30 iunie. În prima săptămînă a lunii iulie, cabinetul Cantacuzino îşi dădea demisia, făcînd loc unui

guvern Petre Carp, care abia se ţinu la suprafaţă şase luni, ca să facă loc unui minister liberal, în frunte cu Dimitrie Sturdza. Se înţelege că, în aceste condiţii, iniţiativa lui Delavrancea şi zelul lui Caragiale nu puteau duce la nici un rezultat practic. Dar dincolo de instabilitatea politică, mai era un impediment de neînlăturat: datorită guvernărilor incapabile şi venale, precum şi viciilor congenitale ale sistemului economic-financiar, în sfîrşit unei pustiitoare secete, Romînia trecea printr-o gravă criză, cu repercusiuni în toate domeniile. Caragiale va simţi efectele crizei nu numai în sarcina concretă ce i se încredinţase, ci şi altfel.

5

„Ca om de litere ¡i publicist trecut de

ajuns foarte simţitor la măguliri...”

(Scrisoare către Petru Vulcan)

În sala Gheanţu, lumina vie face să strălucească feţele de masă de olandă şi scînteiază în cristalul paharelor. Şirul meselor de restaurant puse cap la cap este încovoiat în formă de potcoavă. Ici-colo, cîte o vază cu flori, puţine, fiindcă e în plină iarnă: 23 februarie 1901. Destul de tîrziu încep să se adune oaspeţii. Vin în grupuri şi poposesc cîteva minute, schimbînd saluturi, glumind, pe lîngă sobele enorme, de cărămidă, încinse. Cei dinţii au sosit profesorii, ca la şcoală : Ion Suchianu, Popa-Lisseanu, Clinciu. Urmează căpitanul Mărdărescu, gazetarul C. Ciurcu, reprezentant al societăţii ziariştilor, actorii Ion Nicu- lescu, fălcos, sprîncenat, creatorul rolului lui Caţavencu, Iancu Brezeanu, cu părul tuns scurt şi cu pince-nez, interpretul admirat al lui Ion şi al Cetăţeanului turmentat, şi alţii. Dintre scriitori şi gazetari, vin Constantin Miile, bărbat matur, sigur de el, umoristul George Ranetti, foarte cunoscut cititorilor, deşi nu are decît 26 de ani; după moda vremii, amîndoi au mustaţa lungă, cu vîrfurile răsucite în sus. De-o vîrstă cu Ranetti, Radu D. Rosetti e subţire, înalt, frumos şi foarte elegant; poartă o enormă lavalieră de mătase neagră. Sărbătoritul, mai vîrstnic decît toţi aceştia — are 49 de ani — soseşte la braţ cu Dela- vrancea şi doctorul Alceu Urechia. Poartă ochelari ovali, cu ramă subţire, asiguraţi cu un şnur trecut peste urechea stingă. E grav şi emoţionat. Delavran- cea, orator de tribună, om politic în plină ascensiune, e primit cu saluturi respectuoase ; Caragiale, cu afecţiune amicală. În sfîrşit, iată şi cei din urmă, cei mai importanţi : bătrînul avocat Petre Grădişteanu, fost director al Teatrului Naţional, Take Ionescu, jovial, distins, Jean Th. Florescu. Banchetul va fi prezidat de Petre Grădişteanu. Bătrînul s-a aşezat în capul mesei, avînd în dreapta pe Caragiale, în stingă pe Take Ionescu. După antreuri şi primele pahare, încep toasturile. Se închină în sănătatea scriitorului, sărbătorit cu prilejul împlinirii a 25 de ani de activitate literară. Iniţiativa fusese a prietenilor de la Ateneul Romîn care serbaseră jubileul în ajun, cu

participarea delegaţilor trimişi de filialele din alte centre ale ţării. De fapt, scriitorul împlinea 28 de ani de la debut, dar asta n-avea nici o importanţă. În sfîrşit, i se oferea un motiv de satisfacţie. Banchetul a fost „delicios, scînteietor de vervă". Nici nu se putea altfel, împreună cu Caragiale, şi pentru el, trebuiau puse în valoare toate valenţele de spirit şi inteligenţă. Au vorbit mai toţi cei enumeraţi mai sus. Cineva s-a ridicat şi a citit un mesaj trimis de B. P. Hasdeu. „Magul" de la Cîmpina îşi numea confratele mai tînăr „Molière al Romîniei" şi-i ura să fie mai harnic. Take Ionescu a făcut aceeaşi alăturare de nume. Comesenii au primit cîte un exemplar din revista : *Caragiale număr festiv. În amintirea jubileului său pentru* 25 de *ani de activitate literară, serbat în seara de vineri, 23 februarie 1901.* Pe copertă, titlul şi restul textului, în diagonală. în stingă, sus, un desen de N. I. Pe- trescu : Caragiale, cu căciulă, ochelari cu şiret ; jos, în dreapta, cunoscuta caricatură de Jiquidi : scriitorul cu *Nea Ion* sub braţ. În corpul revistei, versuri şi proză omagială. Pe la miezul nopţii, majoritatea comesenilor s-au retras ; .au rămas intimii : Barbu Dela- vrancea, C. Miile, doctorul Urechia, Popa-Lisseanu,
Clinciu, Siichianu. A urmat un chef, în lege, pînă la patru, în zori. Banchetul acesta a avut, desigur, o anumită semnificaţie, fiind o manifestare de reală preţuire a scriitorului. Dar asemenea mese erau pe vremea aceea ceva foarte obişnuit. în anul precedent fusese sărbătorit la fel şi Hasdeu. Literaţii se sărbătoreau între ei. Cei prezenţi la banchet fuseseră amici, sau cel puţin cunoscuţi apropiaţi ai lui Cara- giale. Nici unul nu venise în calitate oficială. Take Ionescu era o personalitate politică de frunte, dar în opoziţie. Mai .mult chiar, cuvîntarea sa elogioasă n-a fost lipsită de anumite intenţii nemărturisite, cunoscute însă de unii : „Take Ionescu era un dibaci. El se afla atunci în perioada de ascensiune... acum era ho- tărît să-şi recruteze, cu orice preţ, partizani personali. De aceea a lăudat excesiv pe Caragiale, pe care voia să şi-l atragă".[19] într-adevăr l-a atras ; partidul pe care-l va crea peste cîţiva ani va trage foloase de pe urma scriitorului. Acesta, ca întotdeauna, nu va avea nici un profit. Că prezenţa lui Take Ionescu la banchet l-a mişcat atît de mult pe Caragiale, se explică prin dorinţa atît de vie a omului neluat în seamă de a se vedea înconjurat de simpatie şi preţuire. „Mărturisesc că am ajuns foarte simţitor la măguliri" — îi scrisese el în 1898 lui Petru Vulcan, mulţumindu-i pentru alegerea ca membru de onoare al cercului literar „Ovidiu" din Constanţa. [20]

Atitudinea oficialităţilor faţă de Caragiale s-a văzut nu mult după banchet.

Guvernul Dimitrie Sturdza, înscăunat la mijlocul lui februarie 1901, a trecut numaidecît la aplicarea planului său pentru ieşirea din criză. Principalul remediu a fost găsit în micşorarea salariului masei de slujbaşi mărunţi şi în suprimarea unui mare număr de posturi. Era una din „curbele de sacrificiu", pe care guvernanţii Romîniei burgheze le-au aplicat mereu, ca leac de criză. Caragiale va fi înţeles din prima clipă că nu va fi cruţat. Ministrul de Finanţe era Gh. D. Pallade, la al cărui ziar, *Gazeta poporului,*
Caragiale colaborase în 1895. Fireşte că nici măcar pentru serviciile aduse atunci, registratorul şef de la R.M.S., instituţie tutelată de Ministerul de Finanţe, n-a fost menţinut. La 30 martie 1901, în strada Pitar Moş 4, unde locuia „D-l Caragiale, registrator", fu primită următoarea scrisoare oficială: „Postul de registrator ce ocupaţi în

administraţiunea centrală fiind suprimat prin bugetul exerciţiului 1901—1902, cu regret vă facem cunoscut că rămîneţi în disponibilitate pe ziua de 1 aprilie." [21] Era darul guvernului, cu prilejul jubileului de 25 de ani de activitate literară. Scriitorul nu trăia numai din salariu, şi suprimarea postului său nu putea să-l lase muritor de foame. Avea totuşi familie, trei copii. Şi, mai ales, nu era ultimul om căruia să i se găsească o întrebuinţare. Nici cel dinţii care să fie „suprimat", în timp ce numeroasa clientelă politică îşi menţinea posturile şi, ca întotdeauna la obţinerea puterii, era chiar promovată. Explicaţia acestui fapt mărunt în aparenţă stă aici : Caragiale era un adversar al liberalilor şi nu trebuia menajat. Nu-l menajaseră nici conservatorii junimişti I

În aceeaşi zi în care fusese şters de pe lista personalului Regiei monopolurilor statului, scriitorul, care ştia dinainte că va fi scos din slujbă, a pus în vînzare primul număr din a doua serie a *Moftului iomîn.* în cuprinsul numărului se tipăreau aceste rînduri: *„Un sfat pe săptămînă.* Economia este muma avuţiilor : dacă ţi s-a suprimat postul prin noul buget, hotărăşte să faci economii, spre a face avere". În numărul următor, Caragiale face haz de necaz, povestindu-şi păţania, cu reproducerea adresei de punere în disponibilitate şi cu răspunsul său adresat directorului general al R.M.S. Calculînd totalul salariului său (389,50 lei brutto lunar) pe 30 de ani şi pensia,pe 25 de ani, încheia : „Să nu regretăm dar, stimate domnule, cînd prin sacrificiul nostru, fie chiar silit, se poate aduce atîta folos statului, înecat aproape în ruină prin atîtea lefuri exagerate şi pensiuni exorbitante".

Moftul romin a fost foarte bine primit de cititori, tirajul ridicîndu-se imediat la 8.000 de exemplare, ceea ce „pentru o gazetă umoristică de 20 de bani... este un ideal puţin realizabil". Constatarea o făcea cineva în cunoştinţă de cauză, în paginile altei reviste umoristice, *Zeflemeaua* lui G. Ranetti. „Cererile din provincie curgeau droaie, ediţia se epuiza, colecţiile erau asaltate, iar maestrul se scărpina în barbă cu satisfacţie şi parcă-l văd, uitîndu-se lung prin ochelari şi strigînd : — Merge bine, băiete 1... Să vedeţi ce-o să fac eu din gazeta asta." Redacţia *Moftului Tomin* era instalată deasupra tipografiei „Eminescu", într-o încăpere mobilată cu o masă mare de brad, o sofa şi un scaun şchiop, cu fundul de paie spart. Revista apărea vineri după-amiază. Toată ziua de joi şi vineri pînă la apariţie, maestrul, în papuci, cu jiletca descheiată şedea turceşte pe sofa şi citea manuscrisele. Nu trecea un rînd fără să-l vadă. Cu creionul în mînă, ştergea, adăuga. Din cînd în cînd, obosit, se lungea pe sofa, fuma o ţigară, şedea de vorbă cu vreun colaborator.[22] îşi asigurase colaborarea lui D. Teleor, Alceu Urechia, George Ranetti, G. Cair şi alţii. Dar „toate le făcea el: era secretar, redactor, scriitor, tipograf, paginator, corector şi director". [23] Tipograf în sensul că dădea litera, punea în pagină. Ca şi în prima serie a revistei, Caragia[1]” contribuia cu mai multe materiale în acelaşi număr. Unele sînt reluări, cele mai multe, inedite. În continuarea foiletoanelor de la *Universul,* ciclul „momentelor" se îmbogăţeşte cu altele, printre care : *Art. 214, Diplomaţie, Bubico...*, *„Rominii verzi", Căldură mare, Lanţul slăbiciunilor, Tot Mitică* etc. Verva critică a scriitorului şfichiuie, ca şi mai înainte, politicianismul, de astă dată şi sub un aspect nou, acela al tratativelor păgubitoare pentru ţară, cu consorţiile străine. Cu mijloacele

umorului, denunţă afacerile ce se făceau pe domeniile coroanei; critică Academia. Mof*tul iomin* nu mai reia atacul împotriva lui Mace- donski, dar îi ironizează un discipol. începutul, făcut de un colaborator, Podeanu, cu articolul *Răstignirea lui Caion,* e continuat de director, cu pamfletul *Un iiizer-poet şi o damă care trebuie să se scarpine-n cap...* Frizerul-poet — „lirico-decandento-simbolisto- mistico-capilaro-secesionist" — era C. A. Ionescu. Ca- ragiale nu şi-a închipuit că frizerul e rabiat.

După ce fusese pus în disponibilitate, scriitorul redeveni nu numai director de gazetă satirică, ci şi berar, deschizînd „Berăria Cooperativă", în plin centru — piaţa Teatrului Naţional. Vadul era bun, dar patronul nu ţinea socoteli riguroase nici la casă, nici la marfă. Deşi a perseverat în direcţia comercială, Caragiald a naufragiat mereu. Vorba lui Cincinat Pavelescu :

lancu Luca Caragiale iţi dă berea cu măsură.
Face şi literatură...
Însă nu iace parale.

Din iulie, prezenţa directorului în paginile *Moftului romîn* e din ce în ce mai rară. Ca întotdeauna, plecase la munte, lâ Sinaia. Vara îi era teamă să-şi ţină copiii în Bucureşti. Strîngea casa în grabă „parcă ar fi fugit de teama focului". La Sinaia, familia Cara- giale locuia într-o vilă construită pe o pajişte, între brazi, cam la nivelul şoselii. Scriitorului nu-i plăcea să urce, se plîngea că ameţeşte. Odată, luat într-o ascensiune destul de uşoară de către doctorul Ure- chia, pasionat alpinist (şi biciclist !), s-a oprit în timpul urcuşului, s-a întins la pămînt, şi n-a mai putut fi ridicat şi adus înapoi decît legat la ochi şi întărit cu coniac. Să fi fost teama aceasta şi o consecinţă a maladiei de care începuse să sufere poate de atunci, fără s-o ştie ? Cît timp şedea la Sinaia, scriitorul lucra într-un chioşc de scînduri, construit anume pentru el. îşi făcuse acolo un refugiu plăcut, pentru scris, cu o

\

masă şi scaun, o canapea, covor de iută şi cîteva fotografii. Seara, aprindea 6 lampă cu acetilenă. în aceeaşi curte locuia pianistul Dimitriu, profesor la Conservatorul din Bucureşti, bun prieten al lui Cara- giale, care-i spunea „maestrul Metronimidi". Pianistul dădea lecţii copiilor — „de fapt, însă el îi cînta tatii toată ziua, iar de noi se ocupa numai o jumătate de ceas. Ne tăia unghiile pînă la carne, ne punea să facem o gamă nereuşită, apoi ne dădea pe uşă afară, tratîndu-ne de maimuţe". Cînd, în odaia pe care o ocupa, Dimitriu începea să cînte, Caragiale lăsa condeiul şi ieşea în uşa chioşcului, ca să-l asculte pe „papa Haydn", unul din compozitorii care-l entuziasmau. Tuşchi, fetiţa scriitorului, se ascundea în spatele casei pianistului, ascultînd şi ea muzica şi comentariile tatei: „Se emoţiona la fiecare bucată, glasul lui devenea cald şi vorba vibrantă. Ştiam atunci că şi în colţul ochilor îi strălucea o lumină neobişnuită."[24] De , la Sinaia, scrise probabil în chioşcul cu mirosul acru al covorului de iută, Caragiale trimise pentru *Moftul lomin*: *Infamie, La Pefeş* şi încă patru bucăţi, foarte puţin în două luni, faţă de cele vreo două duzini de schiţe şi articole din mai-iunie. Doctorul Urechia, cu sacul de

drum în spate, făcea ascensiuni. Ranetti îşi pregătea la Braşov material pentru o publicaţie umoristică proprie. Cu titlul *Zeflemeaua* a şi editat-o din septembrie. *Moftul romîn* intrase în agonie. Concurenţa nu l-a afectat pe Caragiale, fiindcă la munte pusese la cale, în sfîrşit — după cum credea el — o lovitură : făcuse contract cu fabrica de bere „Azuga", ca să-i lanseze produsele în Bucureşti. A oprit apariţia revistei la 18 noiembrie, după ce, chiar în paginile ei, îşi anunţase noua întreprindere, deschisă între timp :
„Un om care a ţinut o pană şi a stricat şi el în viaţa lui cîteva testele de hîrtie nevinovată, se gîn- deşte să facă ceva mai ca lumea şi s-apucă de negustorie în speranţa că, dacă patria nu poate plăti îndeajuns o activitate care..

.

Da ; ce să luăm lucrul aşa de departe ? Ce să mai ocolim ?

Să spunem scurt de ce e vorba...

Subscrisul a deschis o berărie....

Ce zice lumea de asta ? Zice că foarte bine a făcut omul, fiindcă afacerea e destul de bună, mai ales cum se bucură el (cine ştie de ce ?) de oarecari simpatii în toate straiele societăţii.

Da : dar nu e-n lumea noastră numai lume ca lumea ; mai sunt şi intelectuali."[25]

Ultimul local condus de berarul Caragiale a primit numele legendarului inventator al berii — „Gambrinus". Era instalat tot lîngă teatru. D. Teleor i-a făcut, în

Decit medicamente,
Mai bine, zeu, dă fuga
Şi trage-i două halbe
De bere de Azuga!

Devaie Ia Gambrinus,
— Cea mai frumoasă
vale Te afli intre teatru
Şi între Caragiale.

Moftul romln, următoarea reclamă :

Ferice cel ce
poate Să bea aşa
nectar,
De nu mai multe halbe,
Măcar un biet pahar.

În sala întunecoasă, cu mese multe şi canapele de catifea roşie aşezate de-a lungul pereţilor, „berarul" fu vizitat într-o zi de soţie şi copii, I-a întîmpi- nat cu voioşie., i-a aşezat la o masă şi le-a dat să bea „în pahare burtoase ceva amar, care înţepa limba". Apoi, văzînd nişte amici, i-a părăsit ca să treacă la masa acelora.[20] Ca întotdeauna, a fost şi aici mai mult client decît patron.

Mereu „între două poveţe", se împarte între afaceri şi treburi literare. Pregăteşte şi dă la tipar volumaşul *Două bilete pierdute, Calendarul Moftului romín pe 1902,* broşura *Mitică,* distribuită în local, de Anul nou, cu urarea : ’„Autorul roagă respectuos pe onor. clienţi ai lui GAMBRINUS să primească astă

cărticică în dar pentru Anul nou 1902 şi le urează la MULŢI ANI CU CELE DORITE I"

Darul cel mai valoros făcut de berar „onor. clienţi" din Romînia a fost volumul :

CARAQIALE

MOMENTE

BUCUREŞTI
[illegible]
1901

E un volum cu aspect modest, cu copertă prăzulie, tipărit pe hîrtie velină, cu literă mică, frumoasă, înaintea „momentelor" propriu-zise, autorul a reprodus nuvelele *La hanul lui Mînjoală, Cănufă, om sucit, Două loturi, La conac.* Pe pagina de gardă, dedicaţia : „Strălucitului maestru N. Grigorescu, ca semn de admiraţiune, închină aceste *momente,* autorul". Trimiţînd un exemplar maestrului admirat, scriitorul l-a însoţit cu un omagiu : „...primindu-l, rogu-te nu cîntări preţul darului, ci socoteşte dragostea cu care ţi-l face al dumitale supus prieten". Pictorul a preţuit

darul cum se cuvine : luînd volumul cu el la Paris, a pus să i se facă o frumoasă legătură În piele neagră... [27]

Presa nu s-a arătat nici de astă dată la înălţime, deşi se afla din nou în faţa unei opere de o valoare excepţională. N-au lipsit unele aprecieri pozitive, dar nici remarci stupide, ca : „Toate celelalte (în afară de *La hanul lui Mînjoală,* deci „momentele") se învîrtesc în jurul berăriilor din Piata Teatrului, şi oricît de frumos ar fi scrise, parcă închid oarecum orizontul". Cîtă neînţelegere faţă de scrierile care deschideau larg orizontul genului scurt în literatura romînă ! Un salut entuziast, în *Zeilemeaua* confratelui Ranetti: „Nu *Momente,* maestre, ci *Monumente* trebuia să botezi admirabilul volum, căci fiecare din paginile lui e un monument de observaţie, de spirit sadea, de perfecţiune artistică". [28]

Anul 1901, început sub auspicii faste, s-a încheiat pentru Caragiale cu o lovitură perfidă şi dureroasă — calomnia lui Caion.CALOMNIATORUL SE ACHITĂ.
CALOMNIATUL
TREBUIE SĂ PLECE

1

se calomniază toţi, de la mic la mare r (Cuvintul lai Caragiale după sentinţă)

2

6

0

Capitolul IX

Numitul Caion nu merită atenţie. Totuşi, fiindcă a intrat în nemurire agăţat cu dinţii de pulpana surtucului lui Caragiale, iată-l. Numele : Const. Al. Ionescu. Vîrsta, la săvîrşirea crimei: ani douăzeci şi ceva. Profesia : student vechi, cu examenele neluate, şi publicist. înfăţişarea: un om „livid, cu nasul strîmb şi privirile piezişe" ; un tip „scăpat parcă din- tr-o carte de patologie... Un tînăr înalt, deşirat, slab, invadat de coşuri, rană vie, sîngerîndă..." Antecedente : la seminariile profesorului C. Rădulescu-Mo- tru, de la Universitate, provoca stupoare prin tentativele de a se pune în evidenţă, propunîndu-se mereu pentru dizertaţii, nişte torente „de bîlbiieli, de citaţii, de consideraţii dezbinate, totul trepidant, nervos, isteric chiar". „Totul era într-insul patologic — îl caracterizează un fost coleg de facultate — şi, în primul rînd, grafomanía, dorinţa de a se produce, de notorietate..."[1] În literatură: a debutat într-o gazetă din Bucureşti, cu nuvele traduse dintr-un scriitor care n-a scris nuvele, Ibsen. În altă gazetă, a publicat sub semnătură proprie o nuvelă admirabilă ; era o tălmăcire din Maupassant. în ştiinţă : a descoperit, tipărit fragmentar şi comentat în *Noua revistă rommâ* (1 dec. 1901) un document privitor la Mircea cel Bătrîn, o scrisoare a papei Bonifaciu al XI-lea, în care se face aluzie la un război, necunoscutistoricilor, purtat de voievodul muntean cu turcii. Nici papa Bonifaciu al Xl-lea şi, fireşte, nici documentul n-au existat niciodată. îi inventase Caion. Era „un falsificat grosolan prin care se mistifică publicul". în sfîrşit, la finele unei broşuri, autorul a anexat lista bibliografică *Din lucrările d-lui Const. Al. Ionescu,* înşirînd titluri de scrieri în franceză, pe care nu le publicase niciodată.

Acest poltron, studinte în litere şi publicist, un Rică Venturiano odios, colabora de trei ani la *Revista literară* de sub redacţia lui Th. M. Stoenescu, eclectic „traducător decolorant", poet şi prozator, din a cărui lirică „nu rezistă nimic" şi ale cărui nuvele sînt „fără merit" (G. Călinescu). Ca şef al şcolii simboliste, poetul *Nopţilor* a avut nefericirea să se înconjoare de acoliţi dubioşi, nedemni de el. Printre ei, şi Caion. Infatuarea, agresivitatea patologică a insului îl făcuseră eroul unor pamflete şi note umoristice din diverse publicaţii ale vremii. *Moftul ro- min* i-a făcut şi el cinstea să-l ia în seamă. Amintitele articole ale lui Podeanu şi, respectiv, Caragiale au învineţit de ciudă obrazul bubosului plastograf. Cum au înţeles şi contemporanii, a mai intervenit şi ranchiuna maestrului simbolist împotriva parodis- tului său. Sprijinit, dacă nu chiar aţîţat în taină, Caion şi-a dezlănţuit mîrşavul atac, calomniindu-î pe cel mai mare scriitor romîn în viaţă. A luat cîteva file de hîrtie, a imprimat pe ele un text în chirilice, cu complicitatea ignorantă a cuiva, s-a închis în odaia lui mucedă şi le-a îngălbenit la flacăra unei luminări. Proba delictului fusese creată. A trecut la folosirea ei. Th. M. Stoenescu s-a dat deoparte. Caion semnează ca redactor responsabil numerele din 30 noiembrie şi 10 decembrie în care şi-a publicat articolele *Domnul Caragiale* şi *Domnul Caragiale n-a plagiat, a copiat.* în primul, începe cu un atac trivial împotriva „mandarinului", apoi anunţă că a descoperit la Braşov — şi poseda 1 — un exemplar rarisim din drama *Nenorocul,* scrisă de maghiarul Kemeny Istvan şi tălmăcită în romîneşte de Alexandru Bogdan, la 1848. Iată, urlă el, piesa după care dramaturgul romîn a plagiat *Năpasta.* Dovada ? Cititorului i se oferă, în paralelă, fragmente din pretinsul model şi din *Năpasta,* fireşte, foarte asemănătoare I Deci *Năpasta e o* „plagiatură", celelalte piese ale lui Caragiale, simple „trivialităţi". La apariţia articolului, ardelenii din Bucureşti au fost cei dintîi care au protestat împotriva falsului, ştiind că nu există nici un Kemeny şi nici un Alexandru Bogdan. Apărînd la Academia dramatică a lui Th. M. Stoenescu, unde era „profesor", Caion a fost

întîmpinat cu dreaptă indignare de tinerii scriitori ce frecventau Academia. Blajinul Mihail Sadoveanu, frumos, cu chip senin, masiv ca un urs din Ceahlău, deşi foarte tînăr, împreună cu nedespărţiţii prieteni N. N. Beldiceanu şi N. Dunăreanu şi-au suflecat mînecile „pentru pedepsirea mişelului".[2] Mişelul n-a dezarmat. Şi-a revărsat veninul în al doilea articol, ca răspuns „amicilor d-lui Caragiale" care-i spuseseră : „— D-le Caion, eşti un nemernic, un infam şi un june, cum de poţi a spune că a plagiat Caragiale, fala, mîndria etc. a neamului romînesc". Nemernicul, ca şi cînd ar fi ajuns să creadă în minciuna lui, dovedea o impertinenţă dementă, răspunzînd la „somaţiile oboreşti ale unor domni prost crescuţi" şi aducînd noi dovezi împotriva „papei de la Cambri- nus" : rezumatul dramei lui Kemeny şi alte fragmente puse pe două coloane. încheia cu neruşinare : „Eu am s-o dau (drama tradusă, *n.n.)* Academiei Ro- mîne, spre a servi celor cari vor scrie istoria literaturii contemporane... Şi poate ca să slujească cuiva şi pentru descrierea moravurilor literare la finele lui 1901." [3] Toată această penibilă poveste serveşte într-adevăr istoriei literare pentru descrierea moravurilor literare de la începutul secolului I

În faţa „încercării de asasinat moral" — cum a numit Sadoveanu înscenarea lui Caion — Caragiale a rămas uluit. S-a adresat justiţiei, acţionînd în judecată pe calomniator şi pe directorul *Revistei literare* care : „m-au defăimat şi calomniat, adăugind la . injuriile triviale ce-mi adresează şi afirmaţiunea că eu am furat una din operele mele — drama *Năpasta* — după o lucrare dramatică a unui probabil închipuit autor maghiar, Kemeny Istvan". Pentru pagubele morale şi materiale cauzate, reclamantul, semnînd „autor dramatic, publicist, şi comerciant", se înscria ca parte civilă contra calomniatorului cu 20.000 de lei.[4]

Procesul a fost pus pe rol la Curtea cu juraţi din judeţul Ilfov. în pregătirea lui, Caragiale, asistat de principalul său avocat, Delavrancea, s-a pus în mişcare. Era o scornitură, dar n-o putea trece cu vederea. Trebuia să pună capăt o dată pentru

totdeauna acestui joc sinistru cu literatura lui. O polemică în presă ar fi fost lipsită de eficienţă : „Coaie, tomuri chiar de aş fi putut scrie — cum se întîmplă întotdeauna cu polemicele — satisfacţia n-ar fi venit", într-o asemenea polemică se angajase, întristător în stîngăcia lui, Coşbuc. De ani de zile, poetul idilelor era insultat de scribi care-i contestau originalitatea. Chiar în timp ce Caion — „curajosul Caion, al cărui nume însemnează începutul unei noi epoci literare" — îşi îngăduia atacul împotriva lui Caragiale, însuşi Macedonski, autorul aprecierii citate, privind pe calomniator, scormonea noi probe care nu dovedeau nimic contra „plagiatorului" Coşbuc ! Apoi condeiul fusese trecut discipolului său care a dus mai departe acţiunea împotriva „deşucheaţilor cîn- tăreţi năsăudeni". Polemica, într-adevăr, era zadarnică. Cu alţă capacitate de luptă ar fi purtat-o Caragiale. Ar fi fost însă sub demnitatea lui. S-a dus deci la Braşov, la Budapesta. A adunat un dosar voluminos, cu dovezi zdrobitoare : volumul în germană, *Tipărituri braşovene,* de profesorul şi bibliotecarul Iulius Gross ; o lucrare fundamentală, *Viaţa şi operele scriitorilor maghiari,* alcătuită sub oblăduirea Academiei de Ştiinţe din Budapesta. A pus să se traducă capitolele corespunzătoare : nicăieri nu apare numele vreunui Kemeny Istvan, nici al unui Alexandru Bogdan. A cerut părerea, în scris, unor specialişti: I. Bunea, .profesor de limba şi literatura maghiară la liceul din Braşov, care, la rîndu-i, s-a consultat cu profesorii dr. Benedeck Iancso, de la un liceu budapestan, şi Bayer loszef, de la Universitatea din capitala Ungariei. Scrisorile tuturor, puse la dosar în original şi în traducere legalizată, con- chideau că o dramă în spiritul modern al *Năpastei* nu se putea scrie la 1848 nicăieri — „cu atît mai puţin în literatura maghiară". Caion a aflat că se adunaseră probele demascării sale. Nu era însă omul care să-şi recunoască infamia. între timp, pusese sub semnul întrebării şi originalitatea *Scrisorii pierdute,* fă- cînd efortul zadarnic de a o apropia de o comedie franceză, *Rabagas* de Victorien Sardou. Cit priveşte *Năpasta,* a recurs la o diversiune,

Şi-a găsit asociaţi şi, fiindcă fusese izgonit de la *Revista literară,* a scos o publicaţie nouă, *Rodica,* tipărită pe hîrtie albastră şi avînd o deviză extrasă din cunoscuta idilă a lui Alecsandri : „Purtînd cofiţa cu apă rece". În această revistă, calomniatorul şi-a îngăduit să recunoască : nu există nici un Kemeny şi nici o dramă *Nenorocul!* Totul fusese plăsmuit, ca să-i întindă o cursă lui Caragiale, să-l silească să răspundă... Această recunoaştere, precum şi „injuriile triviale la adresa tuturor scriitorilor noştri cunoscuţi", publicate în paginile *Rodicăi,* au provocat indignarea literaţilor. Cincinat Pavelescu a scris atunci epigrama :

Purta cotifa cu apă rece
Blinda Rcudică, *plină de nuri —*
Rodica voastră, vînătă, trece,
Ducînd hîrdăul plin de lături.[5]

Prin propria-:i retractare, Caion îşi recunoştea vina. Procesul devenise o simplă formalitate. Dar n-a fost aşa. în ziua de 5 martie, reclamantul şi pîrîţii s-au prezentat în faţa Curţii cu juraţi. Caragiale era asistat de avocaţii Petre Grădişteanu, Gheorghe Panu şi B. St. Delavrancea. Inculpaţii angajaseră şi ei avocaţi de renume. Unul dintre apărătorii lui Caion luă cuvîntul, ca să declare că „scrierea este copiată", dar că numele Kemeny nu-i decît un pseudonim al lui... Lev Tolstoi, autorul piesei *Puterea întunericului.* în loc să respingă incidentul şi să continue procesul împotriva calomniatorului ce se demascase singur, Curtea a admis amînarea, pentru a da răgaz inculpatului Caion să aducă în faţa instanţei traducerea din franceză a piesei lui Tolstoi. Caion „pe banca acuzaţilor, tot aşa de deşirat, de bubos, cu ochii pierduţi în toate părţile, incapabil de a se fixa, de a privi în faţă", îşi frămînta „lungile lui mîini ososase, ca o dansatoare ce ar voi să-şi arate graţiile în faţa publicului".[6] După această primă înfăţişare, calomniatorul nu şi-a dat nici o osteneală pentru traducerea *Puterii întunericului* şi legalizarea textului. La a doua înfăţişare, în ziua de 11 martie, nici nu s-a mai prezentat. Avocaţii lui au adus în instanţă un certificat medical : suferea de

„influenţă" (gripă), cu repercusiuni nervoase. Certificatul fusese obţinut prin complezenţa unui medic, altminteri foarte cunoscut, S-a hotărît judecarea în lipsă. Th. M. Stoe- nescu fu scos din cauză, în urma dovezilor că fusese indus în eroare de Caion şi a declaraţiei că regretă cele întîmplate. Desolidarizarea de fapta colaboratorului său a fost completă : a prezentat Curţii două foi din cele plăsmuite de Caion. S-a dat cuvîntul avocatului Delavrancea. Pledoaria acestuia este o capodoperă a oratoriei de bară : în acelaşi timp, o strălucită reliefare a meritelor enorme ale lui Cara- giale pentru literatura romînă. Cu dragostea unui prieten îndurerat, cu respectul unui admirator jignit, însă şi cu ponderea unui critic obiectiv, Delavrancea a răsturnat rînd pe rînd aserţiunile calomniatorului. A făcut portretul moral al acuzatului cu un dezgust nedisimulat, dovedindu-i cu documente impostura. A întreprins o minuţioasă analiză,' în paralelă, a *Năpastei* şi a dramei tolstoiene. O analiză magistrală, cu concluzii definitive : în cele două drame apar lumi deosebite, caractere fundamental diferite, conflicte de cu totul altă natură. Caion, recunoscîndu-şi prima calomnie, săvîrşise o a doua. Finalul pledoariei e patetic: „Cum, domnilor ?... Un popor întreg admiră pe Caragiaje... Admiraţiunea trece peste Carpaţi. Bunul lui nume trece peste hotarele neamului romînesc. Şi pe acest om să-l acuzi, sprijinit de falsuri, că operele lui sunt jafuri literare ? Dar asta însemnează a izbi în credinţa, în admiraţiunea şi fala romînilor !... Şi cînd mă gîndesc că omul acesta a vegheat jumătate din nopţile sale pentru a ne crea o dramaturgie originală... cu cît talentul lui e mai mare şi osteneala mai covîrşitoare... cu atît calomnia e mai odioasă şi încercarea mai demnă de asprimea legilor". Delavrancea nu uită să amintească ponegrirea mai veche, chiar în forurile culturale cele mai înalte, a operei caragialene : „A ! Ştiu, cunosc acuzaţiunile puerile ce s-au adus lui Caragiale. — «Ai atacat libertăţile publice I» — «Ai batjocorit Constituţia !» — «Ai zeflemisit Egalitatea !» — «Ai ponegrit Democraţia I»" Avocatul a văzut foarte

bine făcînd această legătură între Caion şi ceilalţi detractori ai dramaturgului. El a continuat, relevînd sensul satirei caragialene : ,,Nu, domnilor, spiritul profund şi ascuţit al lui Caragiale a denunţat şarlatania şi uşurinţa, a chemat la realitate pe naivii zvăpăiaţi, a zugrăvit zăpăceala şi denaturarea spiritului naţional. Rolul lui a fost de a contribui în parte la însănătoşirea vieţii noastre publice". În sfîrşit, Delavrancea a înfierat şi ingratitudinea guvernanţilor faţă de această glorie naţională : „A muncit din greu, şi-a robit talentul şi toată inteligenţa pentru fala noastră, a tuturora ; şi, trăind din greu, n-a întins mîna nimănui şi nu s-a plîns niciodată de ingratitudinea acelora de care a depins soarta poporului romîn, nici de rătăcirea multora care n-au înţeles că viaţa unui popor atîrnă nu numai de dezvoltarea lui materială, ci şi de înălţarea geniului său".

La încheierea dezbaterilor, Curtea cu juraţi a judeţului Ilfov — „considerînd că prin urmare toate elementele delictului de calomnie prevăzut de art. 294 codul penal fiind întrunite" — l-a condamnat pe Const. Al. Ionescu-Caion la trei luni închisoare co- recţională, 500 de lei amendă şi 10.000 daune interese în favoarea „părţei civile Ion Luca Caragiale".

Nici acum Caion n-a dezarmat. S-a folosit de dreptul legal de a face apel şi a publicat o broşură : *Originalitatea d-lui Caragiale — două plagiate,* în care se înfăţişează ca martir al luptei pentru adevăr. Cu nenumărate inexactităţi şi apropieri forţate, dezminţite de paralela dintre cele două drame, impostorul insistă asupra plagiatului şi scheaună: „vo- cea-mi este vibrîndă, nu de frică ci de emoţiunea indignării... Afle însă şi cofetarii şi calfele de istorici şi mediocrităţile (cine vorbea !) că mai uşor garda moare decît se predă. Mi-am încredinţat o misiune sacră, să apăr adevărul. Ei bine, în apărarea lui voiesc să mor". Obrăznicia depăşise orice limită. Dar la Bucureşti nu erau judecători...

Apelul s-a judecat tot la Curtea cu juri a judeţului Ilfov, în ziua de 10 iunie 1902. Caragiale s-a prezentat însoţit de avocatul Barbu Delavrancea. Era probabil

sigur că verdictul iniţial va fi confirmat. Venise multă lume. Pentru menţinerea ordinei, fusese postat un cordon de jandarmi şi se permisese intrarea în sală numai celor cu bilete eliberate de preşedintele Curţii. Cu toate aceste măsuri — după cum au scris ziarele — „sala era cu desăvîrşire plină de lume aleasă, doritoare de a asista la dezbaterile acestui interesant proces". Dramaturgul avea o sală plină ! I s-a întîmplat, însă, ca la teatru. A urmat o cădere. Procurorul şi avocatul reclamantului au dezvoltat acuzarea împotriva calomniatorului. Au vorbit avocaţii apărării ; juraţii s-au retras în camera de deliberare. Începută pe la orele prînzului, şedinţa se prelungise enorm, cu o pauză intre şapte jumătate seara şi nouă jumătate. Acum era unu şi jumătate noaptea. După o jumătate de oră, juraţii s-au reîntors în sală. S-a citit sentinţa : „Inculpatul Constantin Al. Ionescu zis Caion, nefiind declarat culpabil prin verdictul d-lor juraţi, d-l prezident a pronunţat ordonanţa de achitare". împotriva tuturor probelor, calomniatorul a fost scos de sub sancţiune. Ce vor fi discutat cei doisprezece juraţi în camera de deliberare ? Ce preţ avea pentru ei opera lui Caragiale ? Ce ştiau ei despre această operă ? Absolut incompetenţi în materie dp literatură, negustori din speţa lui jupîn Dumitrache, „apropiţari" toţi (calitate fără de care nu puteau deveni juraţi), au lăsat să se încline balanţa zeiţei legată la ochi în favoarea imposturii. A atîrnat mai greu ceea ce ştiau juraţii despre Caragiale din presa politică, fiindcă nici nu citeau altceva. Atmosfera ostilă ce l-a învăluit pe scriitor de la debutul lui a determinat şi verdictul, după cum îl încurajase şi pe Caion. Achitarea lui Caion a venit în completarea fluierăturilor, a campaniilor de presă purtate împotriva pieselor lui Caragiale şi a directorului general al Teatrului Naţional, a fost urmarea tuturor jignirilor şi umilinţelor aduse acestui om mare căruia nu i s-a permis să fie în Romînia acelor vremi nici registrator la R.M.S., nici laureat al vreunui premiu al Academiei.

Ce consecinţe a avut verdictul asupra calomniatului vom vedea. Dar asupra calomniatorului ?

A fost totuşi o instituţie culturală care l-a pedepsit. Consiliul Universităţii din Bucureşti l-a exclus din rîndurile studenţimii. Caion şi-a continuat acţiunea nocivă de virus în lumea Uterelor romîneşti. Revista *Rominul literar,* scoasă de el, e o colecţie imundă de atacuri batjocoritoare împotriva tuturor scriitorilor noştri de seamă de la începutul veacului, Coş- buc, Iosif, Goga, Sadoveanu şi alţii. Dispreţul faţă de literatura naţională şi ploconirea servilă faţă de false valori occidentale — iată ce a ilustrat revista lui Caion, intitulată parcă în ironie *Rominul literar* şi bălţată cu lungi articole stupide, în limba franceză. Dacă, după sentinţa din 10 iunie 1902, juraţii s-ar fi ţinut în curent cu evoluţia Caionului, ar fi avut motive să regrete achitarea.

După proces, tînărul scriitor Al. Antemireanu, redactor la *Epoca,* i-a luat un interviu lui Caragiale. Verdictul — scria ziarul — surprinsese „dureros pe cei ce considerau firească sancţionarea atentatului moral încercat împotriva lui Caragiale". Generos, scriitorul s-a arătat de acord cu sentinţa. Nu voise să se răzbune pe calomniator şi-i considera fapta drept o „impertinenţă de copil". Dorise numai să dovedească netemeinicia plagiatului. O dovedise. Caion ? Caion „nu e decît o victimă", un „copil inconştient sau dezechilibrat, un exemplu pentru cei mai mulţi echilibraţi, mai maturi şi mai sus puşi, cari uzează de aceleaşi mijloace". Dezechilibratul era un produs al societăţii : „Nu vezi ce e împrejur ? Nu vezi cum se calomniază toţi, de la mic la mare ?" „— Totuşi un început de stăvilire..." îl întrerupse redactorul. ,,Un început! Şi prin ce legi ? Dar viţiul legilor noastre e tocmai că sunt făcute nu conform necesităţilor şi educaţiunii maselor la cari se aplică." Răspunsurile sînt ale unui om conştient de valoarea lui şi aflat într-o zonă înaltă, unde nu-l poate atinge valul pestilenţial al infamiei. Caragiale s-a arătat în public cu fruntea sus, senin. În forul său intim era „bolnav de indignare"... Ajunsese la capătul răbdării. Sentinţa de la Curtea cu juraţi a fost paralelă cu alta, tot defavorabilă, rostită în incinta Academiei Romîne.

2

(Marele concurs literar al „Moftului romln')

Afacerea Caion nu poate fi într-adevăr izolată de atitudinea oficială faţă de Caragiale şi opera lui. Ca şi sărbătorirea jubileului, pledoaria lui Delavran- cea e o acţiune prietenească. Cercul admiratorilor nu se limitează totuşi la acela al amicilor săi. Era mult mai larg. Caion n-a fost exponentul autorizat al opiniei tineretului. Tinerii îl venerau pe maestru şi îşi asumau cu înflăcărare rolul de popularizatori ai operei lui. Cînd a descoperit, în 1901, la un debit, unde se vindea, printre ziare, cărţulia *Două loturi,* proaspăt apărută, Mihail Sadoveanu a citit-o pe nerăsuflate. „După obiceiul ce aveam — va povesti mai tîrziu — în marile mişcări sufleteşti faţă de literatura noastră bună, am citit *Două bilete de loterie* nu numai celor din jurul meu, acasă; am căutat pe prietinul meu Nicuşor Beldiceanu, l-am fixat într-im fund de divan şi l-am blagoslovit şi pe dânsul cu neuitatele tânguiri ale chivuţei faţă de păcătoşenia unui maniac şi de cruda anchetă interesată a unui subcomisar ca acei pe care i-am cunoscut cu toţii ■, l-am lăsat după aceea pe Beldiceanu şi m-am dus la alţi doi prietini sublocotenenţi în regimentul 16 infanterie, unde am pătimit şi le-am citit şi lor." [7] Paralel cu recunoaşterea marii valori artistice a operei caragialene, îşi face loc o idee cu care ne vom întâlni mereu de aci înainte. Teatrul lui Caragiale — se admite acum — e o realizare superioară a dramaturgiei romîneşti, şi prin aceea că a reflectat cu mult adevăr aspecte social-politice din Romînia. Numai că aceste aspecte au început să aparţină trecutului,' societatea românească a intrat într-o fază nouă, nu se mai recunoaşte în acest teatru. Cîndva, la premiera lor, piesele fuseseră condamnate pentru falsificarea răuvoitoare a realităţii. Acum erau considerate anacronice ; nişte documente autentice,

da, însă bune de pus la dosar. Au îmbătrânit... Cercul se închide. E adevărat, societatea romînească evoluase, dar de păcatele ei capitale nu reuşise să se scuture. Dar, în fond, despre aceasta era vorba ? Valoarea în actualitate a unei opere de artă se judecă în funcţie de coincidenţa dintre realităţile oglindite şi cele prezente ? Atunci capodoperele literaturii universale create în trecut n-ar mai prezenta alt interes decît pe acela de piese de arhivă. Cînd la reprezentarea *Scrisorii pierdute,* Caragiale plînsese şi exclamase fericit cu degetele crispate pe rampa de catifea roşie a lojii : ,,— Cetăţeanul turmentat trăieşte I" el constata că opera lui e vie, aşa cum sînt vii toate realizările artistice pe care trecerea timpului nu le ofileşte şi nu le ucide. Că, totodată, Cetăţeanul turmentat trăia încă şi în realitate, ca şi celelalte personaje, era de asemenea un adevăr. Or tocmai aici stătea pricina pentru care, dintr-un unghi nou, dar de pe aceeaşi poziţie ostilă erau tratate critic comediile lui Caragiale. Aceia care prin 1900 ori mai tîrziu au contestat perenitatea teatrului cara- gialean aveau să fie dezminţiţi în modul cel mai categoric în deceniile următoare de tinereţea şi prospeţimea nealterate ale acestui teatru. Atunci însă, mai exact în 1901, cînd Pompiliu Eliade scria despre O *scrisoare pierdută*[8] şi O *noapte furtunoasă*[9] ca despre nişte lucrări care au „cam îmbătrînit", proba trăiniciei era încă la începutul ei, şi observaţia criticului putea fi şi pentru autor un motiv de întristare. Altul avea să i-l ofere în curînd Academia, în legătură cu *Momentele.*

Cum au fost primite de presă *Momentele,* ştim. În pledoaria de la procesul intentat lui Caion, Dela- vrancea îi informa pe juraţi : „Caragiale a prezentat chiar în anul acesta un volum la Academie". Avocatul se gîndise că, pentru nişte oameni străini de literatură, prezentarea unui volum la premiile Academiei putea fi un titlu în pluş pentru clientul său. Pomenise şi de respingerea volumelor de *Teatru* cu unsprezece ani înainte, numai aluziv. Altminteri l-ar fi deservit pe

reclamant. Ceea ce la a doua înfăţişare, în ziua de 11 martie, se putea rosti întru relevarea meritelor scriitorului, la a treia, apelul din 10 iunie, trebuia trecut sub tăcere. Fiindcă, între timp, Academia luase în discuţie volumul *Momente.* Şedinţa a avut loc în ziua de 23 martie 1902, la nici două săptămîni după condamnarea lui Caion, în timp ce această condamnare era provizorie, şi calomniatorul nu depusese armele. în aceste împrejurări, cînd oamenii de cultură şi cercuri mai largi ale opiniei publice îşi manifestau. indignarea că marele scriitor era victima unui atentat moral, hotărîrea Academiei ar fi avut o importanţă deosebit de mare. Premierea lui Caragiale ar fi însemnat nu numai simpla confirmare a valorii unui volum oarecare — care nici nu era un volum oarecare, — ci un act de reparaţie faţă de scriitor şi un motiv de satisfacţie pentru oamenii de litere cinstiţi. Academia Romînă se găsea, în şedinţa din 23 martie 1902, în faţa unei obligaţii morale, evidentă pentru oricine, cu atît
mai mult pentru nişte fruntaşi ai culturii. N-a fost la înălţimea acestei obligaţii. Spre deosebire de 1891, raportul citit de D. Ollănescu-Ascanio a recomandat cu căldură *Momentele,* concurente la marele premiu Năsturel-Hprescu, în valoare de 4.000 de lei. Raportorul a vorbit despre *Momente* ca despre un „giuvaer din comoara făurită de I. L. Caragiale literaturii romíné" ; a subliniat „vesela dar muşcătoarea ironie" a autorului, „darul său minunat de observaţie", impresia „plină de învăţăminte" ce-o lasă lectura. După Ascanio „lucrarea... este un interesant studiu de năravuri, întocmit în cea mai fericită formă, căci învăluie îritr-o binefăcătoare veselie amărăciunea criticii şi loviturile satirei". Temeiuri suficiente, pentru a se acorda un premiu acestui volum care „dă dovada că talentul celui mai popular şi mai hazliu dintre autorii noştri dramatici este, pe acest atît de alunecos tărîm, tot aşa de vioi, de tînăr şi de plăcut ca în *Noaptea furtunoasă* şi în *Scrisoarea pierdută”.* Concluzia raportului: „În aceste sentimente şi pentru a răsplăti — dacă prin bani se pot răsplăti asemenea

produceri — o rodnică şi onorătoare spiritului şi literelor romîneşti activitate, îmi fac o plăcută datorie de a supune cele precedente aprecierii d-voastre, cu rugămintea de a acorda lui I. L. Caragiale premiul Năsturel-Herescu..." În sala de şedinţe nu erau prezenţi decît şapte academicieni. S-a trecut la vot. Rezultatul: 2 bile albe, pentru; 5 negre, contra. Premiul Năsturel-Herescu, de 4.000 lei, a fost acordat unui oarecare Mihali, pentru o colecţie de documente din Maramureş. Publicînd raportul lui Ollănescu-Ascanio şi informaţia că *Momentele* lui Caragiale fuseseră respinse de la premiere, revista *Literatură şi artă romînă,* de sub direcţia lui N. Petraşcu, preciza : „Revista noastră protestă împotriva acestei flagrante nedreptăţi".[10] Nedreptatea s-a produs şj n-a mai fost reparată. Caragiale nu va primi niciodată vreun premiu al Academiei Romíné. Cît priveşte demnitatea de academician, la aşa ceva nu s-a gîndit nimeni, nici măcar scriitorul. Ce impresie profundă a putut face în rîndurile intelectualităţii atitudinea Academiei faţă de Caragiale, Eminescu, Creangă reiese, între altele, şi din refuzul unor oameni de cultură de a accepta alegerea lor în rîndurile membrilor instituţiei. în 1919, unul din cunoscuţii dramaturgului, doctorul N. Leon, profesor la Universitatea din Iaşi, fiind ales membru corespondent al Academiei, a răspuns adresei oficiale că refuză demnitatea ca un gest de pietate faţă de memoria scriitorilor mai sus citaţi.

În 1902, după unsprezece ani de la prima încercare de a-şi găsi un plasament dincolo de hotarele ţării, faptele l-au obligat pe Caragiale să se gîn- dească din nou la plecare. De data aceasta, nu mai putea renunţa. Deocamdată, afectat de cele întîm- plate, încetează să mai scrie. *Calendarul Moftului romín* şi broşura *Mitică* sínt ultimele lui tipărituri în ţară. Abia peste trei ani va schiţa noi proiecte literare. Să scrie şi să publice va începe încă mai tîrziu. Expatrierea şi această îndelungată renunţare la scris, dacă nu chiar sterilitate — iată consecinţele adversităţii pe care i-au arătat-o compatrioţii contemporani, începuse oare

scriitorul să se îndoiască de sine ? Nicidecum. Opera lui dramatică, maltratată de critici răuvoitori, răzbătuse peste hotare. în 1895, cernăuţenii aplaudaseră drama *Unheil (Năpasta),* tălmăcită în germană. în primăvara anului 1901, Caragiale aflase că aceeaşi dramă se pregăteşte la Budapesta şi că o mare actriţă de acolo vorbise cu entuziasm de rolul Ancăi, pe care urma să-l joace. Tot *Năpasta* s-a prezentat la un teatru din Berlin, în februarie 1902 ; urma să fie pusă în scenă la Paris şi, în sfîrşit, se vorbea de reprezentarea ei în Rusia. Din nefericire, nici peste hotare opera dramaturgului romín n-a fost scutită de un tratament malonest. în toamna anului viitor — 1903 — un autor francez îşi va însuşi subiectul *Năpastei* şi-I va prelucra într-o dramă cu titlul *Idiotul.* Profesorul Suchianu ne spune că, la îndemnul lui Delavrancea de a cere socoteală francezului, Caragiaie şi-a exprim^ dorinţa de a afla adresa acestuia „ca să-i trimită o scrisoare prin care să-i mulţămească frumos că, graţie lui, o piesă, care n-a reuşit în Bucureşti, a reuşit la Paris".

Caragiaie nu s-a putut îndoi de valoarea operelor sale. Ca şi în alte dăţi, nerodnicia lui a fost rezultatul unor cauze externe. În cursul anului 1902 îl aflăm, între altele, îndeplinindu-şi obligaţiile de membru în Comitetul de lectură al Teatrului Naţional din Bucureşti, unde fusese numit de Delavrancea, ca delegat al primăriei. Singurul său raport ce ni s-a păstrat referă asupra unei „reviste" *N-aude, n-a vede* de un oarecare C. Mandy. Raportul e interesant prin poziţia favorabilă a referentului faţă de lucrarea pe care o defineşte ca o „satiră îndreptată mai ales împotriva partidelor politice, liberal-Sturdza, şi conservator-Carp". Caragiaie nu are simpatii pentru nici unul dintre cele două partide şi e de acord cu satirizarea lor.[11]

3

În prima parte a anului 1903, Caragiaie ia parte la un turneu prin ţară, însoţind trupa actorului Leonescu-Vampiru, ale cărei spectacole cu O scrisoare pierdută sînt precedate de lecturi făcute de autor. E activitatea unui om gata să se smulgă din rădăcini. Vara se duce la Cluj, unde ia legături cu intelectualii romîni şi tratează venirea lui definitivă între ei. Clujenii publicau un săptămînal, Răvaşul, şi intenţionau să pornească o acţiune mai intensă, prin înfiinţarea unei tipografii, la care să scoată o „revistă literară-politică". Interesul scriitorului bucu- reştean faţă de problema naţională din Transilvania le era cunoscută, ca şi competenţa lui în chestiune. Caragiaie se bucura de admiraţia lor, era omul cel mai potrivit să devină pivotul acţiunii proiectate şi să deschidă o perioadă de înflorire a literaturii romîne. Pus

*în curent cu aceste intenţii şi primit cu această căldură şi preţuire, scriitorul a acceptat ideea cu cea mai vie satisfacţie. Luni de zile de aci înainte se va interesa de realizarea proiectului.„...cu spiritul senin, aţ piitea Urnid nectâ** (Scrisoare către Ilie Dăianu)

Ultimele luni bucureştene... Copil crescut la ţară şi în tîrgul, încă patriarhal al Ploieştilor, cu ogrăzi uriaşe şi livezi cît o pădure, Caragiale a devenit dintr-o dată bucureştean, fără să aibă nevoie de vreo perioadă de aclimatizare. Terenul era cît se poate de potrivit pentru răsad, iar răsadul îşi găsise terenul. N-a fost primul caz de integrare totală şi aproape instantanee în atmosfera bucureşteană. Nici ultimul. Dar cel mai ilustru. Dintre înaintaşi, a venit spre matcă, pe un drum asemănător, Anton Pann. Cel sosit mai tîrziu s-a şi recunoscut în predecesor. Pe la 1870, meterhaneaua nu mai ţipa strident pe malurile Dîmboviţei. Casele cu scos la uliţă arseseră sau căzuseră sub tîrnăcop, ca să facă loc unor zidiri „moderne". Giubelele, ceacşirii şi calpacele fuseseră lepădate nu prea de multă vreme, însă cei mai tineri nu le mai vedeau pe străzi. Existau doar, părăsite definitiv, prin scrinurile şi lăzile bunicilor. La Bucureşti se purta surtuc, pălărie tare, ovală, ca o jumătate de pepene. în Capitala Principatelor Unite, încă zece ani după detronarea lui Cuza mai circulaseră totuşi pe străzi fesurile roşii ale funcţionarilor Porţii. Apoi, din clipa în care, demn şi îndurerat, Osman paşa îşi predase spada, nici fesurile roşii nu se mai întorseseră. „Curcanii" dovediseră încă o dată, cum bătrînii lor arătaseră mereu de-a

lungul sutelor de ani, că romînii vor şi ştiu să fie liberi.

Capitolul

IX

Bucureştii, ei cei dintîi din toată ţara, se alinia- seră decisiv în rîndurile oraşelor europene. Bucureş- tenii aveau teatre permanente şi teatre de vară, berării şi cafenele, după modul occidental, toalete elegante aduse de la Paris, tramcar, concerte şi conferinţe la Ateneu, beau bere şi mîncau brînză de Olanda. Bucureştenii erau mîndri că pot angaja dispute în gazete, făceau politică zgomotoasă, puneautrebile Europei la cale, deschideau magazine şi ateliere, chiar şi unele făbricuţe, învăţaseră speculaţiile bancare. La 1870, un bătrîn nu prea bătrîn putea încă să povestească tinerilor despre capetele retezate de turci în 1821 şi înfipte în stîlpii porţilor bucureştene, ca să fie de învăţătură zurbagiilor. Aceiaşi trăiseră şi zilele de groază ale cumpliţei ciume a lui Carageă. Puteai să-i mai asculţi şi, mai ales, să-i mai crezi, cînd Bucureştii aveau guvern şi crize de guvern, armată care schimba, cu muzică, garda la palat, serviciu sanitar ? La 1870, cînd s-a stabilit aici I. L. Cara- giale, Bucureştii nu mai erau ceea ce fuseseră pe la 1812 cînd, subţirel, brun, înzestrat cu o voce dulce, Anton Pantaleon îşi găsea prima slujbă de psalt la una din cele o sută de biserici ale capitalei Ţării Romîneşti. Dar undeva, fără semnele exterioare, vestimentare sau de ighemonicon, duhul oriental, în ce avea mai trainic, mai pitoresc şi mai agreabil, tot plutea pe malurile rîului tulbure, nerectificat încă. Il reîntîlneai în veselia calmă, în dispoziţia permanentă pentru taclale şi taifas, cu o cafea aromată în faţă, în plăcerea pentru zaiafeturile prelungite, cu taraful de lăutari la îndemînă. Cîntecele de lume pe care le compusese şi le cîntase Pann mai găseau mulţi şi entuziaşti auditori. Plutea duhul acesta oriental în mişcarea încă lentă a străzilor, în zarva de bazar a pieţelor şi a uliţei comerciale. Concurenţa dintre elementul occidental şi oriental rezolvîndu-se în favoarea celui dintîi, cel de-al doilea persista în mirosurile zahanalei sau la Moşi, unde mai circulau salepgii cu imensele şi caracteristicile căni de alamă lustruită, cu ciucuri de lînă roşie şi clopoţei. îl în- tîlneai la colţuri de stradă, în persoana tarabagiului cu fes, care vindea alviţă, alva, bigi-bigi, acadele, cocoşei de zahăr, roşii şi sclipitori ca rubinul, pistil şi bragă

bună, rece, în doniţă cu capac. Mai rămăsese în dughenile plăcintarilor, cu gura cuptorului mereu încins, deschisă chiar în prăvălie, ca să se poată trece direct pe tejgheaua tăbluită tavele cu sarailii, cataifuri şi plăcintă de foi rumenite, ca o cupolă de aramă, de felul aceleia de dragul căreia lin domnitor fanariot îl făcuse cîndva mare vornic pe un boier... Otomanii n-au fost efectiv niciodată stăpîni ai Bucureştilor. Plecînd, se putuse constata că reuşiseră să cucerească totuşi definitiv un sector al vieţii romîneşti — bucătăria, bombardată victorios cu sarmale, chiftele, ciulamale, pilafuri şi pulpe de batal, ghiudemuri. Rahatul, sugiucul, borcanele cu şerbet de trandafir, de fistic şi alune (turceşti I), de cafea, chiselele cu dulceaţă au rămas pentru totdeauna în cămările gospodăriilor bucureştene.

Capitolul IX

Nu e de mirare că cei veniţi din sudul Dunării se regăseau în Bucureşti acasă. Nostalgia ţărmurilor natale nu avea de ce să-i chinuie. Bucătarul lui vodă Caragea, Ştefan,'şi fiii săi şi-au căutat aici rosturi definitive. Urmaşul lor cel mai eminent a fost un bucureştean tipic. Moştenise şi din partea bunicului o brumă de spirit întreprinzător, vădit şi la Costache Caragiali, dar pe ramura ascendenţei paterne îi venise mai ales acea înclinare de a se amesteca în mulţime, ca la bazar, unde e timp din belşug, ca să asculţi şi, mai ales, să povesteşti la nesfîrşit unor ascultători de loc grăbiţi. Naratorul oral I. L. Cara- giale, prezent şi în tot scrisul său, a valorificat în- tr-un mod genial aptitudini străvechi. Ereditatea maternă i-a adus năzuinţa după un trai asigurat, la adăpost de griji şi incertitudini, ca şi încrederea în posibilitatea de ridicare materială prin negoţ, încredere mereu torpilată, în repetatele tentative comerciale, de firea liberă, generoasă, mai dispusă a trăi din plin clipa de faţă, decît de a pregăti, prin cumpătare severă, ziua de mîine. Neguţătorii chibzuiţi, economi cu catastife bine ţinute, din companiile braşovene, care o odrăsliseră pe Ecaterina Caraboa, nu ar fi avut de ce să fie mulţumiţi de această rudă, care a profitat de pe urma moştenirii lăsate de una dei-a lor, Mqmuloaia, dar n-a adaos nimic la tezaurul familial. A lăsat o altă moştenire, mai

durabilă decît arama şi aurul.

Bucureşteanul Caragiale a cunoscut ca nimeni altul Bucureştii, în aspectele lui exterioare şi în spiritul lui. Nu există, printre scriitorii romîni, alt cronicar mai mare decît el al Capitalei, pe o perioada întinsă, de la Kir Ianulea, la Mitică. Teatrul şi muzica, birtul şi cafeneaua, strada şi interiorul domestic, incinta parlamentului şi şcoala, şoseaua şi grădina publică, *iive-o'clock-ul* din *high-Iife* şi Moşii, în sfîr- şit, mai ales bucureşteanul şi-au găsit în el un neîntrecut observator şi zugrav. Spiritul critic al scriitorului nu a cruţat Bucureştii şi pe bucureştepi. Dar el a iubit oraşul cu miresme de grătar încins în stradă, cu străzi prăfuite, tăcute, care îngăduiau odihna de după-amiază, în odaia cu storurile lăsate. În cei vreo treizeci şi cinci de ani cît a stat în Bucureşti, a schimbat numeroase locuinţe, mutîndu-se des, fapt care exprimă ceva din mobilitatea spiritului său şi, poate, ceva din tendinţa de hoinăreală a strămoşilor săi corăbieri. A locuit pe străzile Armenească, Olari, Polonă, Pitar Moş, Colţei, Carol, Sf. Spiridon, Berzei, Rotari (astăzi I. L. Caragiale). „Schiţele *De Închiriat* şi *Caut casă* — surîde Ecşte- rina Logadi — ilustrează viaţa noastră din Bucureşti, cînd, în trei ani, am schimbat patru locuinţe."

Din tinereţe pînă în pragul bătrîneţii sale, scriitorul a văzut Capitala maturizîndu-se şi înnoindu-se. Oraşul şi-a canalizat Dîmboviţa, ca să se pună la adăpost de inundaţii, s-a înfrumuseţat cu Poşta Centrală, Casa de Depuneri, Ateneul şi alte clădiri monumentale cu care s-ar fi putut mîndri orice metropolă. în periferii, populaţia muncitorească a început să devină mai numeroasă, să-şi arate setea de cultură şi puterea de clasă nouă, a viitorului. Marele scriitor, care s-a considerat întotdeauna un membru al familiei oamenilor simpli, găsea în Bucureşti multe lucruri care să-l ţină pe loc. iii apăsau însă prea tare cele ce-l îndureraseră.

În Bucureşti, Caragiale avea atîţia buni prieteni şi un cerc larg de cunoştinţe. în ultimii ani bucu- reşteni, cu necazurile lor, se cimentase cu deosebire amiciţia cu Delavrancea. În casa acestuia venea adesea. Apărea

cînd nu-l aştepta nimeni. Ai casei, mic şi mare, îi ieşeau înainte. „Din uşă, ne oprea cu un gest brusc, întinzînd mîna subţire cu ţigareta strinsă intre degete : juca uri personaj inia- ginar. Grai, gest, expresie, totul era schimbat în el. Pe faţa lui cu ochii mari, rotunzi, de culoarea castanei, apăreau, cu tremur de ape, toate variaţiile veseliei, de la biciuitoarea ironie pînă la rîsul încrezător al copilăriei. Monologul scînteietor desfăşura în faţa noastră o scenă de comedie *ad hoc,* extrasă din impresiile culese de pe la periferii, unde discuta cu precupeţii, cu băcanii, dîndu-se drept un cîrnăţar, alteori spunînd că e un negustor de vite. După ce îşi descărca toată verva, săruta mîna mamei, îmbrăţişa pe tata şi mă ducea la pian." Pasajul aparţine Cellei Delavrancea, pe care acest încîntător prieten al familiei, atît de drag copiilor, o poreclise Aghiuţă. „—Mai întîi să-mi cînţi din bunicul tău Scărlătescu" — îi cerea lui Aghiuţă musafirul. „Scărlătescu" era compozitorul italian Scar- latti. Fetiţa se executa. Musafirul „asculta în picioare cu o expresie îmblînzită". O punea să repete de cîte cinci ori o pagină, după care, înclinîndu-se ceremonios, săruta mîinile mici. „Adora muzica şi o cunoştea bine — confirmă pianista mărturiile multor contemporani. Nimeni nu mi-a vorbit despre Beethoven ca el". Mica pianistă era solicitată să-i mai cînte din Bach, Schumann.[12]

Bunii prieteni, şi Bucureştii, oraş iubit şi odios în acelaşi timp, luxos, pitoresc şi murdar, vesel şi perfid, oraşul palavragiului Mitică şi al ranchiunosului Mitiţă Sturdza trebuiau părăsiţi. Aici nu se mai putea trăi. Şi nu se mai putea scrie. Consultat, Delavrancea, înamorat de Parisul unde-şi făcuse studiile, îi recomandă lui Caragiale metropola de pe malul Senei : „Mă, Iancule, să locuieşti tu în oraşul unde trăieşte Gioconda, îţi dai seama ce însemnează asta, s-o poţi vedea tu în fiecare zi ?" Surîsul Monei Lisa, adorat de foarte dotatul pictor amator care era Delavrancea, îl atrăgea mai puţin pe dramaturg. Şi nici nu l-a cucerit. Totuşi, s-a dus să-l vadă.

În 1903, afacerea moştenirii Momuloaiei era încă încurcată, dar, după toate semnele, se afla în preziua

rezolvării. împrumutînd o sumă importantă, gi-

tata printr-o ipotecă asupra părţii sale de succesiutiâ, Caragiale şi-a asigurat mijloacele necesare plecării. Această plecare a fost voluntară desigur, dar consecinţă a unei situaţii insuportabile : „Ţinînd seamă de stările de acum cincizeci de ani, s-ar putea spune că autorul nu se expatriase, ci fusese izgonit." [13] Alegerea unui centru oarecare, unde să se instaleze, pentru totdeauna, nu era o treabă uşoară şi nu putea fi hotărîtă numai de sfatul cuiva. Trebuia găsit un oraş plăcut, cu toate condiţiile de confort asigurate, pentru ca acolo, departe de zarva răuvoitorilor, firul rupt al creaţiei literare să poată fi înnodat. Ple- cînd din ţară, Caragiale voia să se salveze ca scriitor, cum i-a şi scris lui Ilie Dăianu în martie 1904 : „acolo m-aş afla, în sfîrşit, ajuns la liman ocrotitor ; acolo, m-aş putea vindeca de atîtea şi-atîtea ofense, mîhniri şi amărăciuni, acolo, cu spiritul senin, aş putea urma nedesăvîrşita mea carieră literară, atît de des întreruptă de adîncă descurajare".[14] „Acolo" era Clujul, cu atît mai ispititor cu cît făgăduia poziţia rîvnită, mereu, şi mereu interzisă în ţară, de factor activ şi recunoscut ca atare în viaţa publică. Dacă, totuşi, aranjamentul cu Clujul nu va reuşi, cum nu reuşiseră nici cele cu Sibiul şi Braşovul ? O călătorie prin Europa era oricum o documentare la faţa locului, foarte utilă. Aşadar, la drum.

4

„...sehr, sehr schön Berlin."
(Scrisoare către dr. Alexandru Jrechia)

În preajma sărbătorilor de iarnă ale anului 1903, un bărbat bine îmbrăcat, nu prea înalt, dar cu ţinută semeaţă, însoţit de soţia sa şi de doi copii, băiatul de unsprezece şi fetiţa de zece ani, cu bagaje puţine, se suiau în tren, pentru o lungă călătorie. Itinerarul fusese alcătuit minuţios, din vreme. Nu-l cu

noaştem în amănunt, dar îl putem reconstitui cu aproximaţie. Crăciunul 1903 şi Anul nou 1904, familia Caragiale le-a petrecut într-un oraş occidental, pe ţărmul mării. De acolo, dramaturgul i-a tele- grafiat şi i-a scris surorii, la Bucureşti. Lenei i-a răspuns la 2 ianuarie, bucuroasă că „deşi în locuri atît de frumoase" şi care îi fac „atîta plăcere şi mulţumire" fratele îşi amintea cu drag de ea. În scrisoarea sa, cel plecat ridicase, se vede, osanale glumeţe răposatei Momuloaia, cu părerea de rău că foloasele moştenirii veniseră cam tîrziu. Sora îl mîngîia: „deşi tardive, cum zici tu, eu găsesc că este mai bine că au fost tardive, căci ai îndoită mulţumire văzînd şi copiii şi nevasta ta tot ce vezi şi tu; dupe mine, este o îndoită mulţumire". Fată bătrînă, Lenei dăruia întreaga afecţiune fratelui ei şi familiei acestuia: „Cu tot dorul meu de tine, du-te şi plimbă-te unde vrei, şi-ţi fă afacerile. De mine nu avea grijă, mă îngrijesc, că voi mulţumirea să-ţi fie deplină, să mă găseşti bine la întoarcerea voastră."[15] Elena Caragiale era deci la curent că fratele ei nu întreprindea o simplă călătorie de agrement. Bolnavă, se încuraja pe sine şi pe el, însă era foarte aproape de capătul vieţii.

La 14 ianuarie, Caragialeştii erau la Roma, de unde, pe o carte poştală ilustrată, cu Forul lui Tra- ian, scriitorul îi trimitea lui Alceu Urechia o „salu- tăţiugne daco-romană" ; la 26 ianuarie, tot de acolo, îi expedia „sărutări" lui Delavrancea, arzînd de dorinţa de a-i povesti cîte văzuse. Italia l-a entuziasmat. Dar pestilenţa uliţelor napolitane — „unde se prinde riia pe galoşi", cum le spune copiilor — l-a alungat din oraş. Au plecat de acolo mai repede decît fusese plănuit, aşa că, dezolată, doamna Caragiale — „ordonată şi chibzuită" — a trebuit să renunţe la rufele date la spălat. Mai puţin chibzuit decît ea, cu argumentul că trebuie evitat orice le-ar complica existenţa, soţul ei a impus în timpul călătoriei procedee foarte practice, e adevărat, dar şi costisitoare. Familia nu poseda altă îmbrăcăminte decît aceea pe care o purta. Cînd o piesă oarecare trebuia înnoită, cea veche nu mai împovăra bagajul. Era părăsită. Batistele erau trimise la

„spălătorească" pe geamul trenului în mers. E, în aceste gesturi ale lui Caragiale din cursul călătoriei prin Europa, ceva din largheţea risipitoare a omului care „dispune", dar şi o bucurie de copil plecat într-o vacanţă lungă, în care-şi poate îngădui cele mai năstruşnice năz- bîtii. Cu voioşia aceasta senină au trecut cei patru prin Elveţia. Copiii erau reţinuţi şi gravi; tatăl lor i-a strunit întotdeauna din scurt. El însă, bărbatul arătos, în vîrstă de 52 de ani, zburda, fericit că nu se mai află sub autoritatea nimănui. În aprilie, familia Caragiale era în Germania : Nürnberg (9 aprilie), Köln (26 aprilie). Au stat şi la Berlin, dar nimic din atitudinea scriitorului nu a dat de bănuit că tocmai acesta va fi oraşul ales. Cînd au trecut prin Olanda, tocmai înfloriseră lalelele şi zambilele ; la Amsterdam — încîntare în faţa tablourilor marilor maeştri.[16] în primăvară, familia Caragiale a sosit, la Paris.

Capitolul IX

În capitala Franţei, a venit şi Delavrancea, să-şi vadă fata, ce-şi făcea studiile la un pension de aici. Au vizitat-o împreună. Ştiind că vin, Cella Delavrancea i-a pîndit de la o fereastră a şcolii. Coroanele copacilor se împliniseră bine. Era cald. Poate primăvară tîrzie, sau început de vară. Fata i-a zărit pe cei doi domni de departe, venind pe aleea grădinii, Delavrancea „înalt, cu pas mîndru, capul ridicat spre copacii care umbreau aleea, Caragiale, mai scund, mai delicat, cu pălăria de paie dată pe spate şi ţigaretul de chihlimbar între degete". Călătorul era inspăimîntat de Paris. Prea multă larmă, oamenii prea iuţi la vorbă, perspective prea largi — „în Piaţa Concordiei i-a venit rău privind în depărtare Arcul de Triumf care stă să zboare..." „Aşa e primul contact cu frumosul — îl încuraja Delavrancea — te zăpăceşte." Cu neputinţă să-l convingi, fiindcă nu-i plăceau nici restaurantele, nici delicatesele, nici vinurile franceze.[17] Ai lui n-au ştiut nimic din toate acestea. îl vedeau mai vesel ca niciodată, bucuros să-şi întîlnească aici prietenii, colindînd muzeele şi bibliotecile. Copiii au rămas surprinşi mai tîrziu că Parisul, unde au poposit mai mult ca oriunde, îl dezamăgise. Austria, însă, l-a încîntat, prin vioiciunea prietenoasă a oamenilor, prin

peisajul frumos ca ,,o grădină". I-a plăcut graţia vieneză, muzica.

Va fi fost itinerariul acesta chiar aşa, în zig-zag, sau punctele noastre de reper sînt nesigure ? Corespondenţa cită ni s-a păstrat şi care ne oferă indicaţii precise de loc şi dată e precară ; amintirile Ecaterinei Logadi şi ale Cellei Delavrancea, interesante prin multe detalii, nu ne oferă date cronologice. După afirmaţia Ecaterinei Logadi, această călătorie desfăşurată într-un ritm febril a durat un an. Cum putea totuşi Caragiale să-i scrie la Cluj, lui Ilie Dăianu, în ziua de 24 februarie, stil vechi, 1904, -din Bucureşti, punîndu-şi adresa : strada Berzei 70 ? Se pare că voiajul a fost întrerupt şi, din Italia, familia s-a întors pentru scurt timp în ţară, ca să plece apoi din nou. Lui Dăianu, scriitorul îi reamintea cele discutate şi-l ruga să-i trimită veşti. Scrisoarea e a cuiva care pune mare preţ pe realizarea dorinţei sale — „vă rog din suflet, stimate domnule şi amice, binevoieşte a-mi trimite cîteva rînduri de îndemn : imediat ce le-aş primi aş alerga către dv., ca, îndelete, să punem la cale îndeplinirea unui frumos vis al declinului vieţii mele". în aprilie, scriitorul cu ai lui au şi trecut prin Cluj, unde discuţia a fost reluată, fără a se ajunge la o hotărîre. Din Germania, mai precis din Köln, unde ştim sigur că se afla ia sfîrşitul lui aprilie-începutul lui mai, Caragiale i-a trimis lui Dăianu, în aceeaşi zi (1 mai), trei cărţi poştale: „Iubiţilor, să nu credeţi cumva că v-am uitat. Umblu prin lume şi, cu toate minunăţiile ei de pe aici, mă gîndesc mereu la ai mei..." A doua: „Proiectul nostru rămîne în picioare, cu toată tăcerea mea de pînă acum. Eu rămîn nestrămutat. Rămîneţi şi voi'tot cum v-am lăsat..." în sfîr- şit: „Şi încă una : să ne vedem sănătoşi în cu- rînd..."[18]Nu s-au revăzut, şi proiectul nu s-â realizat, f^ap-l tul a fost explicat prin piedicile oficiale care s-au pus în calea stabilirii scriitorului bucureştean acolo. Explicaţia e credibilă. Caragiale, fost membru al „Ligii pentru unitatea culturală a romînilor", publicist care se ocupase de stările de lucruri din Transilvania, era probabil cunoscut ca atare de autorităţile imperiului habsburgic. Au intervenit poate şi disensiunile dintre fruntaşii partidului naţional, printre care avea nu numai prieteni, fiindcă luase partea unora împotriva

altora.

Stabilirea la Cluj nefiind posibilă, Caragiale s-a hotărît pentru Berlin. A ales acest oraş, fiindcă era mai puţin zgomotos decît altele, îndeplinea toate condiţiile de confort ale unei metropole moderne, era curat: „acolo pui caşcavalul pe trotuar, îl tai şi nu rămîne urmă de praf I" îi convenea şi clima berljneză. El însuşi era foarte sensibil la capriciile vremii. Intervenea şi grija pentru sănătatea copiilor „pe care nu o vedea nicăieri mai la adăpost ca în acel climat temperat şi în acel oraş aşa de civilizat şi de curat" — oraş în care nu bîntuia scarlatina I Nu puţină însemnătate a avut în această alegere şi „atracţia lui pentru muzica de mare calitate care se făcea pe vremea aceea în Germania".[19] Leip- zigul, cu faimoasele lui concerte de la Gewandhaus, era aproape.

Capitolul X

Erau aproape şi Transilvania şi patria...

Capitolul

Reîntorşi la *IX* Bucureşti, s-au
început pregătirile 1 de mutare definitivă.
Casa a fost desfăcută, cele mai
multe lucruri, dăruite.ŢARA E
APROAPE

sânătOji fi veseli.’

către Alexandrina Caragialc)

La Berlin, Caragiale s-a rostuit modest, dar confortabil. În ciuda mobilităţii sale nestăpînite fusese întotdeauna doritor de tihnă, de un cămin aşezat, din care să nu lipsească cele trebuitoare. Acum, datorită părţii de moştenire, îşi poate îngădui, în sfîrşit, toate acestea. Se simte de aceea vesel, reîntinerit. Gospodăria e pusă numaidecît pe roate. Îi place casa curată, cu covoare bătute des, cu parchetul bine lustruit, chiar dacă agitaţia dereticării îl cam scoate din pepeni. Rareori i se întîmplă să se lase prins de zelul gospodăresc general, şi-atunci se dovedeşte neajutorat, ca unchiul lui Jerome K. Jerome. Făcînd o dată un „exces tapiţăresc", se accidentează şi e foarte afectat. Cînd casa e întoarsă pe dos, iese la plimbare. Rătăceşte cu paşi rari, prin cartier, trece pe la furnizori — tutungiul, băcanul, franzelarul — cu care angajează dialoguri cam anevoioase, fiindcă nu ştie nemţeşte. Un mim ca el se poate face totuşi înţeles. Oamenii îl respectă pe domnul acesta distins şi prietenos şi-i spune „Herr Doktor". Probabil că, de la personalul de serviciu, au aflat cîte ceva despre el, şi-l socot o persoană deosebită. Cînd iese, proaspătul berlinez se găteşte cu ştiuta lui eleganţă, puţin cam vetustă. Acasă poartă nişte pantaloni de „cavalerist", un fel de şalvari, şi, în picioare, meşi. Flanela e cam roasă în coate. Ţinuta aceasta de interior îi convinemai mult şi aproape numai cînd e constrîns o leapădă. Preferă să stea între ai lui. Serile, aşezat într-un fotoliu, cu ţigara aprinsă în ţigaretul de chihlimbar şi cafeluţa cu caimac alături, în timp ce soţia şi fetiţa şoptesc, brodind, sub lumina lămpii cu abajur verde, iar Luki citeşte, şeful familiei cunoaşte stări de euforie. Oraşul în care s-a stabilit i-a confirmat’ aşteptările. A reuşit să-l facă să iubească florile — aceste „legume' cari nu se mănîncă" — şi cărora nu le-a dat niciodată atenţie. Aici sînt flori pretutindeni, la numeroasele florării, pe bulevarde, în pieţe, în grădinile publice şi particulare, pe toate verandele şi balcoanele, la intrările restaurantelor şi ale cafenelelor. Pînă la acest potop floral, clima l-a cam indispus. De altfel, cît timp va locui la Berlin, s-au succedat ierni excepţionale şi unele veri urîte, reci şi ploioase. Ghinion! Mereu se va

plînge prietenilor de festele vremii, notînd oscilaţiile temperaturii, rugîn- du-i să-i trimită din ţară ceva căldură, dacă au grade în plus... Va face faţă stihiilor, închizîndu-se în casă, ca „un urs care hibernează, cu ţigărica şi bericica”. Primăvara şi vara îi aduceau florile, promenadele prin parcuri seculare, unde se putea asculta muzică bună (cum dorise să introducă şi el, la Bucureşti, sub primariatul lui Delavrancea), vacanţele petrecute la mare. Aşa cum în ţară îşi alesese ca loc predilect pentru lunile de vară Sinaia, unde s-a dus ani în şir, aici s-a fixat pentru staţiunea Travenmiinde, pe ţărmul Mării Baltice, unde vremea e de obicei „minunată” şi „petreceri — o frumuseţe". La Travenmiinde a descoperit şi de ce e marea sărată — „fiindcă e plină de heringi I" După bălăceala anuală, cu Luki, în Ostsee, era mereu bucuros să se întoarcă acasă, la halat, la răcitorul bine aprovizionat şi la grătarul „romînesc" — aparatură gospodărească de procurarea căreia s-a îngrijit curînd după instalarea la Berlin. Cîteodată, vara, se mai duce şi în îndrăgita Sinaie.

Amator de viaţă sedentară, Caragiale rămîne totuşi un călător pasionat. Are întotdeauna la îndemînă mersul trenurilor, ştie să dea consultaţii exacte asupra itinerariilor celor mai convenabile, asupra încru- cişerilor, şi asta pe toată reţeaua europeană. Nici în călătorie nu renunţă la confort. Foloseşte vagonul de dormit, căruia nu-i preferă decît pe cel restaurant.

Acest „Reiselustiger" (dornic de călătorii) şi-a manifestat plăcerea pentru schimbările de decor şi altfel, satisfăcîndu-şi şi aici pasiunea mutărilor. Desigur, de la operaţiunea mutării se eschivează, plecînd chiar din oraş. Dar rîvnea mereu alt apartament, mai luminos sau mai puţin luminos, mai mare sau mai mic, oricum, însă, altul. La Berlin, în opt ani a schimbat cinci locuinţe. De la început, şi-a ales un cartier mărginaş, liniştit, cu construcţii moderne — Wilmers- dorf, situat în sudul marelui oraş. Chiar cînd va părăsi —- în 1910 — acest cartier, va trece într-unul învecinat. în Wilmersdorf, a ocupat în fiecare an altă locuinţă, cu adresele : Preusischerstrasse 10, Hohen- zollerndamm 10, Hohenzollernplatz 4, Hohenzollern-

damm 12. Nici măcar în anul în care îşi menţinea locuinţa, nu suporta încremenirea. Schimba mereu destinaţia încăperilor şi, deci, dispoziţia mobilierului: „Tatii îi plăceau schimbările şi se plictisea repede de acelaşi decor". în toate aceste schimbări hotăra nu numai capriciul, ci şi dorinţa de a crea alor săi un interior plăcut şi sănătos. Soţie bună, înţelegătoare, afectuoasă, Alexandrina Caragiale avea desigur destulă bătaie de cap cu treburile gospodăriei, complicate prin intervenţiile soţului, care dădea sugestii — imperative I — şi lăsa pe seama ei executarea. Se achita cu bunăvoinţă. A fost fericită această căsnicie, sfărîmată dureros, cu doi ani înaintea nunţii de argint. Alături de Jean, cum îi spunea celui numit de alţii cu neaoşul Iancu, „Didina" şi-a fixat de la 'început atitudinea pe care a înţeles că trebuie s-o aibă şi şi-a păstrat-o. în casa lor, scriitorul a avut întotdeauna ceea ce i s-a refuzat în afară : iubire şi admiraţie. Deci — grija să se simtă bine, la largul lui, să aibă linişte cînd îi e necesară, parteneri de discuţie, auditori încîntaţi la o primă lectură. Propoziţia „tata lucrează", spusă în şoaptă, avea efect de formulă magică. Pentru o femeie, convieţuirea cu un artist presupune adesea o mare capacitaţe de dăruire, care desfiinţează dintr-o dată şi fără regrete fireştile porniri egoiste. Subordonarea e acceptată cu bucurie, din convingerea că preţul ei e plătit cu prisosinţă prin rodul talentului cu care e dăruit partenerul. Cîte cărţi s-au scris numai pentru că a fost cineva, un tovarăş de viaţă, bun şi modest, care s-a îngrijit ca pe masa.de lucru creioanele să fie ascuţite, ca în. odaie să fie cald, liniştit şi plăcut! O floare într-o glastră, o vizită inoportună oprită la uşă, un tacîm pus încet, cu degete de vată, o problemă a coşniţei zilnice rezolvată fie şi prin echilibristică au însemnat de multe ori enorm. Acasă la el, Caragiale a avut toate acestea. Nu s-a plîns niciodată. Cu bucurie i s-au dăruit, şi le-a avut fără să le ceară. A fost ceva firesc, deşi nu uşor. Cînd s-a căsătorit, avea un fiu, pe Matei. Alexandrina Burelly a ştiut. După căsătorie — fiindcă mai înainte s-au cunoscut prea puţin — scriitorul îi va fi dat destule motive de nemulţumire. În casă au fost lipsuri, ani în

şir. Prea multă risipă, cheltuieli hazardate în diversele întreprinderi. Stima şi încrederea reciprocă au dăinuit. A rămas intactă şi afecţiunea. Dragostei alor săi, Caragiale le-a răspuns cu dragoste. Copiilor le arăta o grijă exagerată. Îi supraveghea îndeaproape, orice simptom de boală îl îngrozea. Şi nu e de mirare. Moartea aproape concomitentă a celor două fetiţe dintîi îl sensibilizaseră la extrem. Nu numai suferinţa copiilor săi, ci şi a altora îl afecta profund. Cella Delavrancea îşi aminteşte că, bolnavă de scarlatină în odaia ei, îl vedea zilnic în curte, la fereastră, plîngînd cu lacrimi mari. În aşa măsură se temea să nu li se întîmple ceva copiilor, incit nu le îngăduia să sară, să alerge, să facă sporturi, el, care hoinărise în desăvîrşită libertate la Haimanale şi la Ploieşti, escaladînd garduri, cocoţîn- du-se în pomi, înălţînd zmeie pe străzi. Luki şi Ţuşchi, prea cuminţi, n-aveau voie să se joace, nici să iasă pe stradă singuri, fie şi prin faţa casei. De aceea au şi luat repede un aer matur, aşa cum îi vedem în- tr-un instantaneu de familie. În mijloc, pe scaun, Alexandrina Caragiale, cu tocă, bluză în dungi late, strînsă la guler, fustă foarte largă, ca un clopot, as- cunzîndu-i picioarele pînă la vîrful botinelor. În stingă, tot pe scaun, Ţuşchi, demoazelă aproape solemnă, cu pălărie rotundă, de culoare închisă, avînd borul mare tivit cu alb, poartă jachetă trei-sferturi, lărguţă, albă, peste rochia probabil de culoarea pălăriei. În dreapta, ca un adevărat „der Kleine geme Gross" *, ou o pălăriuţă rotundă, purtînd ghete înalte cu vîrf ascuţit, Luki ţine mîinile înfundate în buzunarele pardesiului. în spate, între mamă şi fată, I. L. Ca- ragiale, cu pălărie elegantă, ochelari, guler „Take Ionescu" şi pardesiu negru. Prietenii casei făceau haz de copiii aşa de cocoloşiţi. Timpul lor era cu străşnicie împărţit între lucru şi somn. În afară de pregătirea lecţiilor pentru şcoală, ei au mai învăţat pianul cu Dimitriu, limba germană cu profesorul Edgar Flavian, pe care, o vreme, scriitorul i-a ţinut la el la Berlin. În asemenea condiţii, din nevoia de a-şi umple timpul, băiatul şi fata au prins gustul lecturii, au citit mult şi — măcar în această privinţă ! — au ieşit de sub autoritatea

paternă, îndrăgind scriitori pe care acesta nu-i gusta. în căminul părintesc, zburdălnicia rămînea apanajul tatei. Apărea în odaia copiilor, unde ştia că îşi buchisesc lecţiile (în amănunt nu-i controla la învăţătură), le juca „un mic intermezzo cu eroii lui", apoi ieşea, cu îndemnul: „Acum lucraţi mai departe". În camera lui de lucru, ei nu aveau voie să intre decît atunci cînd îi chema şi, aşezaţi pe o scoarţă întinsă pe podea, cu un atlas deschis înainte, îi poftea la cîte o călătorie : „Hai să ne plimbăm puţin". Asemenea plimbări pe hartă făcea de multe ori şi singur. Ţinea foarte mult la Luki, pentru inteligenţa şi spiritul lui critic. Luki era „vesel, spiritual şi bun. Semăna cu tata, avînd în plus un caracter de o rară blîndeţe şi egalitate". În unele seri de vară, tatăl şi fiul şedeau prieteneşte ,de vorbă, numai ei doi, pe balcon, dezbătînd probleme de astronomie şi filozofie, artă şi literatură. Cu lecturile lui bogate şi în tovărăşia unui părinte cu o informaţie enciclopedică, Luki devenise un erudit.

Matei Caragiale, fiul Măriei Constantinescu, a vădit şi el de timpuriu o mare sete de a cunoaşte. La istorie, fusese elevul preferat al lui Anghel Demetriescu. Spre deosebire de fraţii lui vitregi, nu s-a înţeles niciodată cu tatăl său, care-i ironiza poza aristocratică şi-i arăta creştetul teşit — moştenire de la strămoşii care purtaseră pe cap tava cu plăcintă. Matei îi replica rece, refuza sfaturile, nu-i împărtăşea gusturile, îl contrazicea, nu-i preţuia nici literatura. Între cei doi a fost un război continuu, pînă la sfîrşit. Tatăl, speriat odată aşa de tare de presupusa îmbolnăvire de scarlatină a celor doi mai mici, încît de spaimă a uitat de sciatica ce-l chinuia, s-a sesizat la fel şi cînd a aflat că Matei a luat un pojar. A plecat imediat la Bucureşti să-l vadă. Cu- rînd după stabilirea la Berlin, Matei, care a şi locuit aici cîtva timp, i-a dat multă bătaie de cap. În aprilie 1905, scriitorul se plîngea lui Lenei de supărările pe care i le pricinuia acesta. Cum împlinise vîrsta încorporării, studentul absenteist se ho- tărîse să facă şcoala militară, pentru a deveni ofiţer de cavalerie, proiect pe care tatăl nu-l

agrea. Poate că aşa îi e scris — îl mîngîia sora, cu naivitate fatalistă : „Fii cuminte şi nu te mai amărî, căci rezultatul este acelaşi..." „Cît pentru răspunsurile arogante ale lui, tu nu vezi că tinerimea de azi nu poate să mai aibă stăpîni, ci vor ei să fie stăpîni; cei în vîrstă azi trebuie să fie cuminţi, să aplaneze lucrurile..." Să-l lase deci în voia lui, să se facă ofiţer. Cît va putea, îl va ajuta şi ea materialiceşte. Lenei Caragiale fusese operată de cancer. Scurtă vreme după operaţie, s-a produs metastaza. La 6 septembrie 1905, bolnava a murit, vegheată de fratele ei, care venise încă din august la Bucureşti, împreună cu familia. Berlinezii au stat în ţară şi în octombrie. Renunţînd încă mai de mult la intenţia de a-şi împărţi avutul, prin testament, între nepotul
Mircea ÎMmitriade şi fratele ei, Lenei Caragiale îl lăsase pe acesta din urmă legatar unic.

în 1904, casa din Bucureşti şi moşia, partea imobiliară din moştenirea Momuloaiei, fuseseră vîndute. Dar nici acum, moştenitorii nu putură intra în posesia sumelor realizate, fiindcă intervenise o nouă contestaţie, ceea ce dusese la anularea vînzării. Şi de aci înainte, moştenitorilor le va reveni numai partea din chirie şi cîştiuri. Adaosul provenit din cota lăsată de Lenei va consolida pentru o vreme starea economică a gospodăriei din Wilmersdorf.

2

(Scrisoare către dr. Alceu Urechia)

Berlinul avea frumuseţile lui. Familia îl înconjura pe scriitor cu dragostea ei. între el şi Bucureşti pusese distanţa sutelor de kilometri. Izolarea aceasta, deşi relativă, nu putea fi suportată de Caragiale. Cum a ajuns peste hotare, epistolierul pasionat a început o corespondenţă extrem de activă şi generoasă cu prietenii. Le scrie de-acasă şi din oraşele pe unde

colindă cărţi poştale acoperite pe toată faţa, sau măcar un rînd de salut pe o ilustrată. Consumă şi ceasuri întregi, fie şi o noapte pentru compunerea unei scrisori cît o broşură. Dacă n-o dă numaidecît la poştă, adaugă un post-scriptum, mai multe. A expediat scrisoarea adresată cuiva drag, de dimineaţă, şi i se pare că în cutare punct n-a fost suficient de ¿lar sau de convingător, pînă-n seară mai porneşte spre adresant încă o misivă. Corespondenţa caragialeană se constituie într-un sector original al operei scriitorului. Chiar.într-o frază de salut, redactată în grabă, pe un colţ de masă, în restaurantul unei gări, între al doilea şi al treilea semnal de plecare al trenului, Caragiale e... Cara- giale. La masa lui de lucru, şi corespondenţa se făcea de multe ori cu concept. Urma transcrierea caligrafică. Scriitorul e penetrant în observaţii, mucalit şi graţios, sentimental şi incisiv, artist al pastişei şi parodiei. Redactează scrisori în franceză sau ger- ' mană (ultimele, cu ajutorul celor din casă) ■, devine Marius Chicoş Rostogan, Ricică Venturiano, Mitică sau alt personaj propriu. Trimite şi cere tăieturi din. ziare, cu absurdităţi stilistice. Mesajul primit de la el constituia pentru destinatar un prilej de în- cîntare şi de veselie. Corespondenţa voluminoasă a lui Caragiale e un simptom al sociabilităţii. Scriitorul îşi informează amicii asupra bucuriilor şi necazurilor, ii ţine la curent cu mişcările sale, cu proiectele literare. Le cere răspunsuri tot atît de amănunţite despre ei şi despre alţii. Cind vreunul dintre ei îl angajează într-un „duel de tăcere", el e cel dinţii care cedează şi scrie.

„Veniţi neapărat", „avem unde găzdui atîtea persoane", „ard de dorul vostru", „vă trimit fotografia", Jraştept fotografiile promise" sînt propoziţii ce revin foarte frecvent în scrisorile berlinezului Caragiale. În vara lui 1905, ştiind că Urechia se duce, ca de obicei, la Sinaia, ii comunică o listă întreagă de cunoştinţe din staţiune şi-l roagă să le transmită salutări. Lista cuprinde şi cîteva persoane mai simandicoase, ca şeful şi casierul gări, şeful poştii, „popa ăl nemţesc",

doamna Szeculics şi alte cîteva „madame", dar, mai ales, pe acelea în mijlocul cărora se simţea atît de bine : G. Matheescu, patronul „Paradisului" (modelul prezumtiv al lui Mitică), măcelari, precupeţi şi pescari, lipscanul Wild, birjarul Niculaie, Niţă, hamalul No. 1, „pungaşul cu franzelele". La mulţi, adaugă şi familia, ceea ce dovedeşte că îi cunoştea foarte bine. Pe unii îi individualizează prin porecle — „Pisicarul ăl şchiop (Gentilini)", — altora le ortografiază numele cu aluzii la vreo slăbiciune de snobism franţuzesc : „m-me Frommage et Neveu", „Gogueochor Frommage". În această listă — de la un funcţionar de ambasadă la hamalul din gară, cu „demnul lui tată" — avem graficul relaţiilor pe care şi le făcea pretutindeni Caragiale.

La Berlin, stabileşte unele legături şi cu germani, în primul rînd cu romanistul Gustav Weigand (1860—1932), profesor la Universitatea din Leipzig, cu care schimbă consultaţii de ortografie românească. Mai frecventează, cam din obligaţie, nişte rude ale lui Mite Kremnitz. La îndemînă se simte însă între prietenii din ţară. li momeşte cu confortul casei lui, cu belşugul mesei : „Pe aşa vreme, să stăm noi colea, şase persoane cuminţi, la căldură, cu lumină dulce, cu o zupuşoară de galinacee, mă rog frumos, cu o marinată de heringi prima, cu un curcănoi rumen pe varză acră ştraspurhi (de Strasbourg, n.n.), cu mere creţeşti de California (o bunătate !) şi ananas de Kamerun (o frumuseţe !), cu vinişor uşurel de Mosel, cu bericică proaspătă ca chihlimbarul; şi pe urmă, după masă, cafeluţă cu caimac făcută de madame Margot, şi un păhărel de licoare cordială..." Amatorul de Moşi găseşte argumente ispititoare în pitorescul tîrgului de la Leipzig : „Tîrgul se ţine în toate pieţele mari şi mici ale oraşului şi pe strade : turtă dulce, gogoşi, alune prăjite, tot ce pofteşti ; panorame, căluşei etc., e lucru mare". Cînd se anunţă vreun prieten, îi iese în întîmpinare, într-o gară de pe traseu, gest nu protocolar, ci de nerăbdare. Bucuria revederii e astfel asigurată cu anticipaţie şi sporită prin călătoria comună, la masa din vagonul restaurant. La rîndul lui, pleacă adesea în ţară. Ţara e aproape ! Se anunţă din

vreme, pregătindu-şi primirea dorită: „Bibicule, din momentul ce primeşti aceste dulci rînduri, nu mai îmi scrie nimic : sunt pe drum ; zbor ca un fluture leşinat de foame să cad peste floare — o floare de varză acră şi de fasolică cu ulei. Rogu-te îngrijeşte, ca un bun grădinar, să găsesc favoritele mele flori demne de pofta mea fără seamăn. Dacă aş mai sta aici încă zece zile, mor de foame: mi s-a lipit matele de sosurile germine." Mesajul se încheie cu un „La revedere, fără rîntaş."

La Berlin, Caragiale a cîştigat o prietenie distinsă, în plus, cu domiciliu apropiat — Paul Zarifopol. Cu 23 de ani mai tînăr, doctorul în filologie romanică se căsătorise cu fiica lui Gherea, Ştefania, şi locuia la Leipzig. De la Berlin la Leipzig, distanţa nu e nici cît de la Bucureşti la Braşov, cîteva ore cu trenul. Apropierea geografică a fost prielnică celei spirituale, bazată pe calităţi sufleteşti şi intelectuale preţuite reciproc. Zarifopol, care va deveni editorul competent al operei lui Caragiale, a acordat de la început scriitorului acel interes care l-a mişcat întotdeauna. I-a mai legat ceva: dragostea de muzică. Pianist amator, filologul improviza, gusta şi cunoştea muzica. Cei doi se puteau consulta nu numai în probleme de literatură, ci şi de muzică. Obsedat într-un rînd de o gavotă, pe care o fluiera ziua întreagă, fără a-şi aminti compozitorul, Caragiale i-a scris lui Zarifopol. Să fie Haendel, ori Gluck, ori Scarlatti ? înclina mai mult spre cel dintîi şi a fost satisfăcut văzîndu-se confirmat. Datorită prietenului din Leipzig, melomanul putea frecventa cu regularitate concertele simfonice de la Gewandhaus. Zarifopol îi procura biletele, îi reţinea odaia la Sachsenhof, hotelul îndrăgit.[1]

Deşi atît de instabil, Caragiale îşi fixa unele predilecţii o dată pentru totdeauna. La „Stammti- sch"-ul * de la Sachsenhof, unde se putea copsuma apreciata bere de Pilsen, n-ar fi renunţat pentru nimic în lume. Nici la preferinţa pentru cultura şi arta germană. Din care pricină se şi ciocnea cu devotatul şi atît de impetuosul Barbu Delavrancea. Ce cantitate de acid maliţios putea să toarne Caragiale şi în băutura

aceasta, de care era atît de însetat — prietenia — se poate vedea şi din reportajul vizitei lui Delavrancea la Berlin, în chiar vara anului 1905. Reportajul, întins pe cîteva pagini, e o scrisoare adresată lui Alceu Urechia, o

* Masa rezervară.

capodoperă de umor, dar şi de maliţie. Ca de obicei, Caragiale i-a ieşit înainte prietenului său şi au călătorit împreună spre Berlin. L-a găzduit la el, l-a plimbat prin oraş, să-i arate monumentele, muzeele, localurile, aşa cum autorul *Sultănicăi* făcuse cu el la Paris, în anul precedent. N-a obţinut nici un cuvînt de aprobare, nici pentru berea din vagonul restaurant, nici pentru aspectele urbanistice, nici pentru Tiergarten, pentru statui, pentru Siegessäule sau Branderburgerthor. Nici măcar pentru mesele alese, pregătite de Didina Caragiale. Exclusivist (însuşire comună!), musafirul a tratat totul cu dezgust indignat în ton şi în agitaţia bastonului, la moment dat periculoasă în faţa unei vitrine. Incidente la frizerie, pe stradă. Chemaţi telegrafic, Paul .Zarifopol şi încă mai tînărul Dimitrie Guşti, sociologul, au asistat cu jenă şi spaimă la tempesta dezacordului dintre cei doi oameni care, în fond, ţineau atît de mult unul la altul. Martorii au respirat uşuraţi cînd i-au văzut, după trei zile de hîrîială reciprocă, despărţindu-se pe peronul gării tandri şi duioşi. Nu numai ca să-l amuze, ci şi din porniri vindicative, nedomplite în ciuda semnelor de împăcare de la despărţire, Caragiale i-a povestit totul, cu dialoguri £i scene jucate, lui Urechia.[2] În felul în care îşi trata prietenii, dramaturgul punea o mare doză de afecţiune, dar încă şi mai multă dorinţă de a i se arăta dragoste. Contradicţiile îl iritau,^ cum reiese şi din consecinţele de durată ale disputei cu Vlahuţă.

Cit a staL la Berlin, s-a bucurat să-i aibă la el, ori de cîte ori era posibil, pe Gherea cu familia, pe „Urecheşti" şi „Zarifopoli", pe prietenul ieşean Ronetti-Roman, sau pe- membrii familiei acestuia. Prin casa de la Berlin a lui Caragiale s-au perindat mulţi amici şi nenumărate cunoştinţe. În afară de cei citaţi au mai poposit în trecere : Vlahuţă, cu care se

împăcase, Alexandru Davila, Gheorghe Panu, Petre Ţh. Missir, Niculae şi Horia Petra-Petrescu, actorii Maria Ciucurescu şi Romald Bulfinski, Oti- lia Michail, pictoriţa, Compozitorul C. Nottarâ, pictorul Marius Bunescu şi alţii. Cella Delavrancea era ca la ea acasă. Un timp, tînărul poet Panait Cerna. care-şi făcea studiile la Leipzig, s-a ocupat, ca meditator, de Luki; maestrului îi făcea plăcere să-l ia cu el la concerte.

' 3

„...mâ, plimb o zi fi apoi ma pun la lucru pe brînci.[u]
(Scrisoare către Paul Zarifopol)

Retras în cortul său, la adăpost de infamii, Caragiale a început să simtă din nou ispita literaturii, încă de pe la mijlocul lui mai 1905, scriitorul îl vestea pe Zarifopol, în voiaj la Paris, că, după ce va termina pregătirea lui Matei pentru şcoala militară şi-l va expedia în ţară, se va plimba o zi, apoi — „mă pun la lucru pe brînci". A intervenit însă ceva de la care nu s-ar fi putut abţine: o vizită, împreună cu Zarifopol, la Bonn, cu un popas în casa-muzeu a lui' Beethoven, venerat în egală măsură de amîndoi. După aceea: „Eu n-am început încă să lucru, dar fierb şi sper că în curînd voi porni" (12 iunie). Apoi, oarecare alarmă : Thalia şi Melpomene nu-i răspund, oricît le cheamă 1 Le va lăsa în voia lor (27 iunie). Dar numai peste cîteva săptămîni, muzele par a deveni — în sfîrşit! — mai binevoitoare. Scriitorul îi roagă, paralel, pe Urechia şi Gherea să-i găsească editor pentru un volum : *Marius Chicoş Rostogan — pedagog absolut. Viaţa lui — operele — activitatea sa etc.* Volumul, alcătuit din materialul existent, cu un adaus de vreo zece capitole inedite, urma să fie pregătit „printre picături", dramaturgul acordînd atenţia principală unei lucrări mult mai interesante, anume acea comedie despre care îi vorbise lui Suchianu incâ de pe cînd eiabora *Năpasta.* Pentru noua comedie, Caragiale a vînturat

diverse titluri : *Garden- party, Reporterul-poet, Foto-cinemato-graf, Caţa- vencu şi Titircă Mâlăiescu şi Comp., După ieri, astăzi, O noapte de petrecere sau Nr. 6, High-liie,* În *lumea mare, O noapte strălucită, Titircă Soţi-* r*eseu & C-ie.* În cele din urmă se va fixa la ultimul şi-l va caligrafia cu litere de tipar, pe foaia urnii caiet, punînd dedesubt : „Comedie în trei acte". Caietul acesta a stat ani de zile pe masa lui de lucru ; i s-au adăugat altele, cu note disparate, liste de personaje, replici. Schiţa subiectului, în diverse variante, plasează în actualitate, după douăzeci de ani, personaje din O *noapte furtunoasă* şi O *scrisoare pierdută* : Titircă, devenit, la 70 de ani, senator guvernamental ; Chiriac Sotirescu, tejghetarul de altădată, deputat, tot guvernamental ; Spiridon, acum în vîrstă de 35 de ani, deputat şi el, cel mai „modern" dintre toţi, cu doctoratul în drept de la Liège, „sportman" cu automobil şi cai de curse ţ Ipingescu, prefect de judeţ ; Ricâ Venturiano, direc- tor-proprietar al gazetei *Alarma,* avocat şi deputat al opoziţiei ; Veta şi Zoe, transformate, respectiv în „tante Liza" şi ,,tante Zoe" ; Nae Caţavencu, ministru etc. Modul în care a văzut evoluţia vechilor sale personaje confirmă încă o dată observaţia so- cial-politică la zi a scriitorului. Caragiale şi-a propus să ilustreze ascendenţa familiilor burgheze, prin speculaţii nu numai industriale, ci şi agricole. Lista personajelor e îmbogăţită eu figuri din generaţia mai nouă, ca „rromîncele" Pulchérie (Chérie) soţia lui Chiriac Sotirescu, născută „de Gantscho" (adică : Ganciu !), nepoata unui mare bogătaş, sportivă, amatoare de escapade la Nissa ; Nina (Niche, Ninon, Ninette, Nichette, Ninichette — pe romîneşte, de fapt, nimic altceva decît Chiriacuţa, fiica lui Titircă şi a Vetei, educată într-un pension parizian). Există şi un „prince Arthur". în versiunea iniţială schiţată în 1905—1906, planul subiectului prevedea cinci acte, al căror cuprins era precizat sumar : actul întîi se axa pe expoziţia jubiliară din 1906, actul al doilea aducea o bătaie la „Capşa", actul trei, un garden-party, al IV-lea, un atac asupra redacţiei, un duel şi o arestare (era vorba probabil de atacarea redacţiei *Alarma* lui Ricâ Venturiano)... [3] '

Precum se vede, în piesă urmau să se reflecte evenimente reale : bîlciul expoziţiei din 1906, duelul dintre Nicu Filipescu şi George Em. Lahovary, sau altul, mai recent şi fără urmări tragice, dintre generalul Jack Lahovari şi Alexandru Catargiu. Cit priveşte atacul redacţiei, se poate ca modelul să fi fost asaltul dat în 1893 de un grup de ofiţeri zeloşi împotriva ziarului *Adevărul* ce-i indispusese prin campania antidinastică. Desigur, ca şi în celelalte comedii, faptele ar fi fost supuse „transfigurării" artistice. După cum reiese din cele cîteva replici păstrate, progresul material şi social al personajelor nu numai că nu le-a limpezit „ideile" politice, ci le-a făcut şi mai confuze, accentuînd nota demagogică. Ori, tocmai în acest punct, reflectarea realităţii în *Titircâ Sotirescu şi C-ia* şi-ar fi verificat în modul cel mai pregnant veridicitatea. Conservatorii şi liberalii erau puşi pe acelaşi plan.

Toate informaţiile, din corespondenţa lui Caragiale şi notele lui Zarifopol, în legătură cu *Titircă Sotirescu şi C-ia* ridică un colţ de cortină spre laboratorul de creaţie al dramaturgului. Acolo, în ceaţa ce învăluie încă geneza, se conturează siluete, începuturi de mişcare, sclipesc, ca nişte fulgere, sensuri. Apar şi pier personaje. Nimic nu se definitivează însă. Şi nici nu se va definitiva. Febra creatoare s-a potolit cu timpul, fără să se stingă vreodată. La început, comunicările făcute prietenilor ţîşnesc din bucuria dramaturgului angajat într-o muncă deosebit de dragă. Fiecare rînd aşternut în grabă pe un petic de hîrtie devenea probabil în ochii lui dovada că după douăzeci şi unu de ani de la O *scrisoare pierdută* firul din caierul lînei de aur putea fi tors mai departe. Mai tîrziu, cînd firul acesta îi va scăpa mereu dintre degete, se va încurca, se va rupe, iar din notele şi ciornele adunate nu va reuşi şă scoată nimic, ca din nişte scame netrebnice, mărturiile încep să capete o notă dureroasă. Dramaturgul nu va tăinui dificultăţile. Va vorbi însă, unora, despre comedie, ca despre o lucrare aproape gata, sau chiar gata. O va face pentru ca, angajat astfel, să-şi ia vînt ? Sau ca să-şi ascundă o slăbiciune, dintr-un' orgoliu altminteri

lesne de înţeles ?

În 1905, cînd Caragiale schiţa subiectul noii comedii, prozatorul Mihail Sadoveanu captase atenţia lui Titu Maiorescu prin ceea ce publicase pînă atunci. Cum o făcuse cu mulţi alţii, în cele patru decenii trecute, cînd încercase mereu să aducă sub aripa sa tinerele talente, criticul, acum bătrîn — împlinise 65 de ani — îl pofti la el acasă pe scriitorul moldovean, ca să-i ţină o prelegere despre literatură. În cursul convorbirii, îi dădu şi o pildă de „cum *nu* trebuie să fie literatura Romîniei de atunci". „Minciuna şi trivialul, afirma domnia sa, fac scandal; pe cînd adevărul e modest şi stă ascuns ca cicoarea, primăvara, în frunzele uscate. Ce e bun în ţara asta, se vădeşte şi cere o inimă generoasă pentru a fi descoperit. Unii scriitori ai noştri, dintre cei mai considerabili, văd numai răul şi cu îndărătnicie nu încetează de a ne face un prost serviciu făţă de lumea europeană. Domnul Caragiale — urma profesorul — a scris o operă destul de întinsă în care, bagă de samă dumneata, nu se găseşte un singur om onest... Dar bine, ţara asta e în progres vădit, are valori eminente. Domnul Caragiale nu le vede, rîsul său e sarcastic şi nedrept; domnul Caragiale selecţionează numai putregaiul." Titu Maiorescu făcea muncă de îndrumare... Dar tînărul scriitor nu se putea lăsa convins prin pilda oferită, el era „cu toată inima partizanul maistrului Caragiale". [4]

*Iar maistrul Caragiale rămînea partizanul realismului critic, cum o dovedea şi proiectul noii comedii.„3/3 simt dator cdtrd nedreptăţit..**

(Scrisoarea către Gherea'

în postura de rentier la Berlin, Caragiale nu se complace într-o dulce . lene spirituală. Ţara e aproape, e în inimă, şi-l interesează tot ce se petrece acolo. Urmăreşte cu atenţie tot ce se petrece în politica lumii, fiindcă şi evenimentele din patrie se înscriu pe fundalul general. în 1905, răscolirile tragice din Rusia ţaristă, prevestitoare ale marii furtuni, au în sufletul lui un ecou adînc. La sfirşitul lui iulie, îi scrie lui Gherea şi-l pofteşte la el. Scrisoarea, de o importanţă capitală, începe cu obişnuitul ton hazliu, părăsit însă îndată. Caragiale nu poate glumi pe marginea „sportului umanitar şi social" al prietenului său. El însuşi face paradă de egoism, dar se autodefineşte ca un apărător al nedreptăţiţilor. „Indiferentul" politic, „conservatorul", „burghezul" (ultimul epitet vine de la Gherea) ni se înfăţişează în postura unui gînditor politic mai radical decît însuşi acest fruntaş al mişcării socialiste de la noi. Gherea, captiv al unor concepţii social-politice viciate prin narodnicism încă de la început, coboară în loc să urce, fiind tras în jos de lest. În schimb Caragiale, liber de teorii — ceea ce în general e rău, dar şi bine, cînd teoriile sînt greşite — se mişcă, în aprecierea realităţilor, ghidat de bunăcredinţă şi de inteligenţa lui scăpărătoare. De aceea, acum, în 1905, rolurile s-au schimbat. Cel care dă lecţii e dramaturgul. Nu are întru totul dreptate, acordă unor termeni sensuri false. Oricum, însă, el reuşeşte să descopere cu precizie punctul slab al tezelor gheriste: legalismul, reformismul. Lipsit de cunoaşterea teoriei revoluţionare, Caragiale se apropie totuşi de înţelegerea semnificaţiei evenimentelor din Rusia, unde Nicolae al II-lea întîmpinase cu gloanţe mulţimea muncitorilor jălbari. El se înşală însă cînd face apologia anarhiei, căcinu ştie că numai lupta revoluţionară a proletariatului, organizat şi condus de un partid de tip nou, poate asigura victoria dreptăţii sociale. Convingerile lui democratice sînt încă robuste şi dezlănţuie această diatribă împotriva tiraniei: „Cum, un tiran, cu o bandă de haiduci şi de arhi-haiduci (aluzie la numeroasa şleahtă

a arhiducilor ruşi, n.n.), cu cîteva cete de canalii poliţieneşti şi soldăţeşti şi de gîzi, fiare nesăţioase de crime şi sîngiuiri, poate pe vecie amăgi, umili şi batjocori, tortura şi teroriza o lume întreagă, tîmpită de atîtea suferinţe, oarbă de bezna ignoranţei, şi cineva din mijlocul acestei nenorocite lumi, putînd împiedica continuarea oprobiului şi infamiei şi crimei să ezite de a-şi împlini această datorie, cînd şi-o înţelege ?" [5]

Cu această stare de spirit a întîmpinat Caragiale anul 1906, cînd s-au desfăşurat în Romînia festivităţile jubileului celor patruzeci de ani de domnie a lui Carol I. În primele luni ale anului a fost în ţară. întors la Berlin, se ţinu la curent cu sărbătorirea, prin mijlocirea presei şi a corespondenţei. Tonul scrisorilor lui e mereu batjocoritor. Bîlciul regalist organizat cu slugărnicie de partidele politice îi apare în toată comicăria lui sinistră. îi scrie lui Vlahuţă. Spre regretul nostru, scrisoarea s-a pierdut. Era probabil o pagină de mare forţă demascatoare, de vreme ce Vlahuţă îşi imaginează următoarea scenă : perechea regală, miniştrii şi „toţi toboşarii şi trîmbiţaşii măririi de sus" adunaţi la o masă întinsă; se rostesc toasturi linguşitoare — „ş-odată să se facă tăcere, să mă ridic şi eu şi să-nchin, ca din partea tagmei noastre şi... să le citesc scrisoarea ta".[6] Lui Petre Th. Missir, Caragiale îi scrie la Sinaia : „Mai întîi îţi mulţumesc că te-ai gîndit să mă împărtăşeşti şi pe mine, bietul exilat, cu două-trei picături din dulceaţa jubileului. N-am putut însă expedia m. sale carta poştală specială ; nu te-ai îndurat-să-mi trimiţi decît un exemplar !" Cartea poştală jubiliară, document al servilismului dinastic, trebuia păstrată şi lăsată moştenire copiilor I Se zice că la Moşi, primarul a dăruit prinţesei o păpuşă care cîntă marşuri patriotice, fapt care l-a mişcat într-atîta pe rege, incit pe loc a şi dat o sugestie economico-vamală, anume „să se bună un daxa famal foarde mare de babuşi, ca să se-ndemeieze aceasta industrie în ţară; să-ţi fie doar babuşi naţionale !" Fraza aceasta scornită de Caragiale, într-o romînească stîlcită, cum era aceea a regelui care în patruzeci de ani făcuse avere, dar nu reuşise să înveţe limba poporului guvernat, ne evocă un procedeu folosit adesea în literatura noastră antidinastică, în *Fotografii regale,* de pildă, în care, tot la Moşi, în 1891, Carol rostea în „dialectul său stricat" aceste vorbe consemnate de Traian Demetrescu :

— La mine scot profil, adică
Numai nu ochi şi un

mustaţă.
Numai un umăr şi-un
ureche Şi jumătate nas şi
faţă.

.Caragiale însuşi şi-a adus aminte de vechea literatură antidinastică. Şi-a adus aminte de propria lui contribuţie, şi chiar în versuri, la această literatură. Şi-a căutat, printre uneltele de scris, condeiul, folosit cu peste treizeci de ani în urmă de junele colaborator al *Ghimpelui,* l-a găsit şi a aşternut pe hîrtie strofele :

Artistul nostru de bravură
Joacă de patruzeci de ani,
Făcind enormă tevatură, fn
iaţ-a nişte gogomani.

Dibaci, sub lateie-i fireturi
Ascunde un talent îngust,
Jucînd cu-aceleaşi
maraieluri Aceeaşi larsă de
prost gust.

După alte opt strofe, ultima:

•i Nobil metal nu. e ofelul,
Dat scump destul, destul de greu..
Ca rol — iu mare mititelul 1
Hai, gogomani, la jubileu.

A pus satirei titlul Mare *actor!* — Mari *gogomani* şi a trimis-o ziarului antidinastic *Protestarea.* Redacţia a tipărit-o îndată, la 28 iunie, cu semnătura *Farsor,* la rubrica *Pamflete.* Mai cunoscută e cealaltă versiune — Mare *farsor, mari gogomani* — publicată mai tîrziu, după un manuscris încredinţat de autor lui Paul Zarifopol.

Capitolul

IX

După o absenţă de cîţiva ani, Caragiale reintră astfel în publicistică, atacînd o temă politică la ordinea zilei.

Combatantul iese din cort.DIN NOU IN ACTIVITATE

1

*t«'*J tmi explic* Petre *„Ştiu ce se petr* Th. Missir)

Pe un ger neobişnuit pentru centrul Europei (— 23°), Caragiale s-a întîlnit la Viena cu Delavran- cea. Era la sfîrşitul lui ianuarie 1907. Constrînşi de frig, cei doi au „stat închişi toată ziua şi seara în birt". Delavrancea i-a povestit prietenului ahtiat de veşti „multe şi mai nimic despre politică".[1] Între ei se iviseră în ultima vreme mari divergente politice ; de aceea relatările călătorului i se vor fi părut lui Caragiale nesatisfăcătoare. Dramaturgul s-a întors la Berlin, în grabă, speriat de această iarnă cum „de pe vremea lui Luther nu s-a mai pomenit".

Pe străzile marelui oraş nu mai poate circula nici un fel de vehicul cu roate ; tramvaiele, trenurile, automobilele s-ar împotmoli în zăpadă. Din satele învecinate s-au adus sănii, şi numai ele pot birui nămeţii pînă la briu. La adăpost de asediul iernii, scriitorul stă închis în casă. Afară ninge „mereu, mărunt şi cu temei". înfundat în fotoliu, la căldură, îmbrăcat în halatul pus peste flanela ruptă în coate, epicurianul visează la un straşnic ospăţ cu musafiri dragi. Să fie aici şi maestrul pianist, să cînte la clavir : „Ah ! ce lirică existenţă ! Halal de viaţă ! Tare mi s-a făcut dor de ea !" De-ar putea isprăvi piesa — „atunci, helbet ! vine şi vremea noastră". Dramaturgul, e convins că, în starea în care se găseşte teatrul romînesc, n-ar trece „fără oarecare senzaţie o piescioară mai spălăţică, lucrată pe măsură, cu altiţe şi bibiluri".[2] Pînă atunci, tăcerea prietenilor de departe şi singurătatea îl chinuie. Să-i scrie, să-i trimită ziare. Lui Zarifopol îi cere *Elena* lui Bolintineanu. Primind-o, la începutul lui februarie, o citeşte şi face haz de naivitatea încercării epice a poetului *Macedo- nelor*: în ceea ce-l priveşte, scrie „mereu, dar merge greu. Mi-e teamă să nu mă covîrşească intenţia". Are în casă oaspeţi „simpatrioţi", printre care un tînăr Barozz-i, violonist precoce. La 9 martie îşi anunţă prietenul din Leipzig că va veni la concert. Preocupările obişnuite. Un început de primăvară ca toate celelalte. Şi, deodată, chiar a doua zi, la 10 martie -1907, primele veşti îngrijorătoare din patrie : la Botoşani, Iaşi, Dorohoi au izbucnit răscoale ţărăneşti !

În scrisoarea din 1905 către Gherea, Caragiale imaginase „o vizită entuziastă a vreo cîteva mii de mujici... cu parul, cu securea şi cu masalaua" * la conacul lui Tolstoi, pe atunci apostol al unor false soluţii sociale, în spiritul mistic al înfrăţirii creştine. Mujicii ar fi început, pe seama lor, „parcelarea teritoriului împărăţiei". Şi iată, acum, ţăranii romîni, aflaţi şi ei sub apăsarea unei insuportabile exploatări,

* Torţa.

trecuseră la parcelarea moşiilor din Moldova. în scrisoarea citată, dramaturgul considera îndreptăţită o ridicare violentă a mulţimilor : „şi-n curînd flăcările din sute şi mii de părţi să s-aprinză spre purificare şi, prin suferinţe de cîteva clipe, să facă dreptate cu prisos agonizării de veacuri..." Aplicate stărilor de lucruri din Romînia de atunci, frazele acestea apar ca o previziune.

Ştirile din ţară au spart în ţăndări tihna lui Caragiale. L-au cutremurat... „A stat zile întregi nemişcat, cu capul sprijinit în mîini. Cînd îi vorbeai, se trezea ca din vis şi răspundea întrebărilor cu glasul obosit. Pe urmă, deznădejdea era înăbuşită de revoltă. Striga că bine le face ciocoilor. Voia să plece, să vază ce se petrece în ţara lui, şi deznădejdea iarăşi îl paraliza." [3] În această stare l-au văzut în acele zile cei din casă. Între deznădejde şi revoltă, zbuciumul era cumplit. Citea consternat veştile din ziare, alerga la masa de scris : „Dragă Petrache, îţi scriu în culmea emoţiunii şi necazului. Ştiu ce se petrece în ţară ; îmi explic de ce, şi-mi închipui cum — şi fireşte asta adaugă încă mai multă amărăciune dorului meu de patrie". Dacă ar putea fi acolo... Ce vor face oamenii politici ? îi ştie incapabili; pe rege, la fel. „După cheful jubiliar de 40 de ani de sublimă domnie, i-a sosit m. sale, ilustrului amant al ordinii, păcii şi liniştii..., «le *mauvais quait d'heure de Rabelais...»„ [*] „Prea graţiosul suveran"-ar trebui strîns bine „cot la cot" — „cu astfel de tip de *lăcheui* [†] nici o precauţie nu e de prisos." Petre Th. Missir îşi fericea prietenul că e departe de tragicele evenimente. Dar tocmai depărtarea adăuga un spor de suferinţă: „Dacă ai şti în ce stare sufletească mă aflu, desigur că nu m-ai ferici că sunt atîta de departe şi crede-mă că dacă n-aş fi legat de

* Răul sfert de ceas al lui Rabelais ; momentul cînd trebuie

făcută plata ; moment supărător.

† Dezertor de la datorie.

coadele mele, de mult eram lîngă tine".

Din nordul Moldovei, răscoala ţărănească s-a întins spre sud, ca o lavă fierbinte. Guvernul conservator ordonă primele măsuri represive. în diferite puncte au loc şarje de cavalerie. La Botoşani, la Iaşi şi în preajma altor oraşe, prin satele răzvrătite, armata deschide focul. Cad morţi şi răniţi. Mulţi răsculaţi sînt arestaţi, închişi în vagoane şi transportaţi sub pază în afara teatrului de luptă, pentru a fi deferiţi justiţiei. în gara Paşcani, un grup de lucrători înlătură paza şi, spărgînd uşile vagoanelor, eliberează numeroşi arestaţi. Ofensiva armată pare a potoli focul. Dar în prima jumătate a lunii martie, focul se aprinde şi în Muntenia. Guvernul conservator se retrage, făcînd loc unui minister de mînă forte, sub preşedinţia lui Dimitrie Sturdza. Prezidentul, senil şi bîntuit de obsesii religioase, era afectat direct : printre primele centre răsculate fuseseră şi satele de pe imensa lui moşie din Moldova, arendată. Echipa lui ministerială se bizuie pe Ion I. C. Brătianu, la Interne, şi generalul I. Ave- rescu, la Război. Conservatorii acordă, ca niciodată, 'guvernului liberal cea mai deplină încredere. De altfel, majoritatea parlamentară, moştenită de la guvernarea abia încheiată, e conservatoare. Conservatorii s-au îngrijit, desigur, să ceară asigurări că liberalii nu se vor atinge de latifundii. Fireşte, nici vorbă de aşa ceva I Proprietatea e sfîntă. Va fi apărată, cu puşca, cu tunul. în Cameră au avut loc „duioase scene teatrale" — cum le califică sarcastic scriitorul — cu lacrimi şi sărutări : „doi mari între mari fruntaşi, un conservator şi un liberal, s-au strîns în braţe cu efuziune şi s-au sărutat solemn, spălînd cu lacrimi fierbinţi tot trecutul — care, ce-i drept, cam avea nevoie de spălat..." Într-adevăr, o scenă „teatrală", cam oa finalul *Scrisorii pierdute.* Un martor ocular notează: „Pot spune că asupra marelui public scena nu a produs o prea mare impresie, căci gesturile oamenilor politici sunt considerate în Romînia numai drept manifestaţiuni de oportunitate". [4] Aşa şi erau. Dar după acest prolog comic din parlament, a urmat în ţară tragedia înspăimîntătoare. Unităţile trimise pretutindeni trag în plin, cu somaţiile legale, sau fără. „Intîi represiune, şi

apoi vom aviza" — spusese junimistul Petre Carp. Întocmai procedează şi guvernul liberal.

Ceea ce răzbate pînă la Berlin, în legătură cu represiunea, ii provoacă lui Caragiale o stare de surescitare extremă. „Teroarea Muntenia — ii scrie el lui Zarifopol la 29 martie — întrece orice macabră închipuire africană." I-a telegrafiat lui Delavrancea : „Aştept răspuns. Nu pot sta locului". Nu poate să tacă. Se închide o noapte în odaia de lucru şi redactează un articol. Un strigăt de alarmă şi de durere, un rechizitoriu împotriva oligarhiei vinovată de oribilele crime din ţară. Zarifopol se ocupă de traducerea articolului Jn limba germană, operaţie efectuată de literatul berlinez Hermann Kienzl, cunoştinţă a familiei Kremnitz. Autorul nu ştie nemţeşte. Se uită totuşi peste traducere, îi adaugă o scrisoare, şi trimite plicul la Viena, ziarului *Die Zeit* (Timpul). Presa europeană acorda mare atenţie evenimentelor din Romînia. Redacţia ziarului vienez a primit deci cu explicabil interes articolul şi l-a publicat imediat, la 3 aprilie, pe patru coloane, cu titlul *Rumänien wie est ist* — Von *einem rumänischen Patrioten,* adică : *Romînia aşa cum este — De un patriot romín.* Cei de la *Die Zeit* ştiau cine e autorul şi chiar în clipa în care dăduseră articolul la cules, la 2 aprilie, i-au expediat o scrisoare : *„Sehr geehrter Herr*! (Prea stimate domnule) Sintern extrem de bucuroşi să ne putem pune în contact direct cu dumneavoastră şi să vă spunem că articolul ieşit din preţuita dumneavoastră pană şi tipărit în foaia noastră a fost o lucrare publicistică strălucită, care a fost absolut unanim recunoscută ca atare în cercurile noastre de cititori şi care, în special printre oamenii competenţi, a făcut senzaţie. Vă rugăm, de aceea, să ne acordaţi şi pe viitor preţioasa dumneavoastră colaborare". [5]

Cé vor fi gindit Mitiţă Sturdza şi Titu Maiorescu, la apariţia articolului într-un ziar străin ? Scriitorul, pe care-l acuzaseră cîndva că denunţă străinilor „micile noastre mizerii", nu se sfia să le dezvăluie şi pe cele mai mari ! Intervenţia lui Caragiale a fost într-adevăr aceea a unui patriot romin — cum şi semnase — fiindcă, trecute prin filtrul ceţos al

distanţei, al necunoaşterii situaţiei reale din Romînia, în sfîrşit, al relei-voinţe şi al solidarităţii cu oligarhia romînească, informaţiile publicate de presa europeană căpătau caracterul unei mistificări a adevărului. Adevărul trebuia însă ştiut. Caragiale îl ştia, şi l-a spus. Dimitrie Sturdza ceruse cîndva dramaturgului, respins de la premiul Academiei, să înveţe mai întîi a respecta naţiunea. Iată cum o respecta acum el, politicianul patriot; prin uciderea a mii de săteni.

Scriitorul a dat o mare însemnătate articolului său'din *Die Zeit.* L-a expediat mai multor prieteni din ţară. I l-a trimis şi lui Petre Th. Missir, împreună cu originalul romînesc (gazeta vieneză îl prescurtase), rugîndu-l să caute a-l reproduce undeva. „Da, iubite Petrache — comentează el — aici nu este urmarea vreunei personale greşeli sau răutăţi, şi deci nu poate fi vorba de nevinovăţia cuiva anume, fie chiar un om cum ar fi Unul, în mare parte responsabil, nemite o bestie nevinovată. E falimentul unei întregi sisteme..." Tot lui Missir, îi scria peste cîteva zile : „începem o altă istorie, mai puţin veselă decît cea de pînă ieri". Falimentul politicii interne era paralel cu acela al politicii externe.

Reacţia lui Caragiale la evenimentele din 1907 i-a pus într-o lumină deosebit de vie înfăţişarea de patriot şi democrat, pe care contemporanii nu au ştiut să o descopere, în ciuda evidenţei, în întreaga lui operă literară. La 1907, în judecăţile sale politice şi sociale e mai clar, mai categoric, dar tot el însuşi, acelaşi de totdeauna.

Articolul publicat în Die Zeii n-a fost o eliberare din coşmar. În vremea aceasta — adică în aprilie — „politicienii noştri au turbat". Polemicile dintre ei, lucrăturile — „un balamuc de ţesături şi de intrigi bizantine" — probează încă o dată cît sînt de meschini, de egoişti, de odioşi. Teroarea continuă : „Să nu uit a-ţi spune — îi scrie Caragiale lui Zarifopol, îndată după expedierea articolului la Viena — că la atelierele C.F.R. din Paşcani, s-au arestat 12 maeştri socialişti, cum se pretinde, turburători, cari ar fi ajutat la răscoale... Arestaţii au fost maltrataţi". Teroarea s-a înstăpînit în toată ţara I „S-a descoperit că armata a comis

atrocităţi nespuse (oameni nevinovaţi ucişi sumar, sate nevinovate prefă- cute-n cenuşă), care denunţă precis şi cu dovezi netăgăduite." Şi din nou : „Administraţia şi armata stau la dispoziţia arendaşilor şi proprietarilor : liste de proscripţiuni contra ţăranilor mai independenţi. Ţăranii merg la arendaşi şi la proprietari, să se răscumpere, dînd poliţe iscălite în alb". Delaţiunea era în floare. Armata şi justiţia luînd măsuri imediate în urma oricărui denunţ, proprietarii şi arendaşii profitau de situaţie, reclamînd nu numai pe răsculaţi,

ci şi pe ţăranii „mai independenţi", care le -făcuseră cîndva dificultăţi, prin insubordonare. În faţa unui asenjenea pericol, unii se vindeau pe viaţă, plătin- du-şi mîntuirea prin poliţele în alb, de care vorbeşte Caragiale. Pînă la sfîrşitul anului 1907. şi în cuprinsul primei jumătăţi a anului următor, scriitorul a rămas sub puternica impresie a răscoalelor şi a represiunii.

La începutul lunii iunie 1907, Caragiale s-a putut duce în ţară, cu opriri de cîteva zile la Iaşi şi la Bucureşti. Din tren, va fi văzut sate pustiite, gospodării sărace transformate în mormane de cenuşă, movile de

pământ pe marginea drumurilor, unde fuseseră împuşcaţi şi îngropaţi de-a valma ţăranii. La Iaşi, scriitorul l-a vizitat pe vechiul prieten, din perioada *Timpului,* Ronetti-Roman, autorul lui *Ma- nasse.* A şi locuit la el. în Bucureşti, a tras, ca de obicei, la Vlahuţă, care locuia în Palatul funcţionarilor publici din Piaţa Victoriei. Din 1901, autorul lui *Dan* era referendar la Casa şcoalelor, funcţie ce-i asigura şi un apartament în respectivul „palat". Cu prilejul popasului în Bucureşti, Caragiale a trecut şi pe la Mihail Dragomirescu. Elev al lui Titu Maio- rescu, Mihail Dragomirescu îşi începuse activitatea de critic literar şi estetician sub auspiciile *Convorbirilor literare.* Nu de mult „divorţase" de şeful „Junimii", lucru de care-l informase şi pe Caragiale la Berlin, explicînd : „Nedreptatea şi perfidia lui Maio- rescu m-au făcut, în sfîrşit, să mă despărţesc definitiv de dînsul". Cum, în aceeaşi vreme, fusese numit pro

fesor titular la catedra de literatură romînă de la Facultatea de litere din Bucureşti, „Mihalache" — cum îi spunea Caragiale, şi i-au spus de-a lungul deceniilor generaţiile de studenţi pînă la ultima, căreia i-a aparţinut şi autorul rîndurilor de faţă — se decise numaidecît să scoată o revistă proprie. Şi acest proiect fu adus la cunoştinţa lui Caragiale. Maestrul îl felicită pe mai tînărul amic că în fine a „divorţat". Cît priveşte revista proprie, la aşa ceva Caragiale nu l-a încurajat pe corespondentul' său. Dimpotrivă, a încercat din răsputeri să-l facă a renunţa : nu va avea colaboratori de valoare cu care să susţină o publicaţie onorabilă.[6] N-a reuşit. La 1 ianuarie 1907, profesorul universitar de literatura romînă a şi scos primul număr din *Convorbiri.* Mai apoi a adăugat titlului şi epitetul *critice.* Revista a avut cinstea de a tipări, precum se va vedea, o serie din scrierile lui Caragiale. în rest, abia s-a putut menţine cîţiva ani, datorită strădaniilor, fără ecou, ale directorului ei, care, aşa cum îi prezisese Caragiale, a ieşit din această întreprindere publicistică „împuţinat, amărît şi scîrbit". În raport cu alte publicaţii literare ale vremii, *Convorbirile critice* au fost o publicaţie neînsemnată. Mihail Dragomirescu, cu şcoala „Junimii", a încercat să adune în jurul său un cenaclu literar. La o şedinţă a acestuia l-a prezentat ciracilor pe Caragiale, cu prilejul venirii acestuia în Bucureşti. Tinerii, recrutaţi mai ales dintre studenţi, se înghesuiseră în casa profesorului, ca de obicei. Nu ştiau că li s-a pregătit o surpriză. Unii dintre ei ardeau de nerăbdare să-şi citească operele şi deveniseră impacienţi, fiindcă profesorul întîrzia să se arate. în cele din urmă, iată-l, cu faţa radiind de bucurie : „Vă rog să mă scuzaţi. Am musafir pe Caragiale. Îl aduc la voi. Să fiţi la înălţime". Emoţie I Un ins pletos, însă, necăjit că ratase lectura, exclamă îmbufnat: „Cine dracu’ l-a* mai adus şi p-ăsta, tocmai cînd voiam şi eu să-mi citesc poemul". Apăru Caragiale — „un trup încovoiat, o faţă boţită, înecare

trăiau numai ochii". Scriitorul era obosit, slăbit. Ca întotdeauna, însă, plin de umor. „Ziceţi, băieţi, să trăiască domnul director". Gluma aceasta voise probabil să evite o manifestaţie zgomotoasă în cinstea lui. Avea un „glas voalat, vibrant şi simpatic". S-a aşezat la o masă, şi şedinţa cenaclului a început. Un june palid a început să citească poemul *La semiluna tricoloră* (sic !). Aşa ceva nu se putea asculta pînă la capăt. Poetul a fost întrerupt, sub pretextul corectării unei erori de expresie. Şi de aci înainte, timp de cîteva ore n-a mai avut nimeni cuvîntul. „Cuvîn- tul, dragii mei — şi-a început lecţia maestrul cel mare — nu poate avea decît un singur loc în frază." Fireşte, în funcţie de valoarea pe care vrei să i-o dai în context. „Şi dacă n-ai ştiut să-l pui la locul lui, întreaga frază se năruie, ca o clădire în care un singur bloc de piatră a fost aşezat greşit." Zi- cînd acestea, scriitorul s-a ridicat şi, voind să dea un exemplu, i-a cerut amfitrionului poeziile lui Coşbuc; â. deschis volumul şi a început să citească, aşa cum citise cîndva poemul lui Grigore Alexandrescu la conferinţele de vară ale învăţătorilor. Acuma, din volumul lui Coşbuc, alese *Regele Pontului:*

Departe de stiîmbele
maluri Corabia-n iugă
trecea,
Cîntau despicatele valuri,
Cintau şi matrozii pe ea.

A încheiat lectura, iarăşi ca de obicei, cu ochii strălucind în lacrimi, după care lecţia despre arta cuvîntului a continuat pînă tîrziu.[7]

Probabil că, la Iaşi şi la Bucureşti, cunoscuţii l-au întrebat despre stadiul în care ajunsese cu lucrul la noua comedie. Din ce va fi răspuns el, din ce au adaus, exagerînd, prietenii, a reieşit că şi adusese piesa gata. Şi nu numai atît; mai purta cu sine încă o scriere dramatică. Informaţiile acestea optimiste au pătruns în coloanele ziarelor. Revista
Viaţa iiterară şi artistică s-a grăbit să publice o notă, anunţînd că dramaturgul intenţionează să mai revadă o

dată cele două piese noi, după care le va preda Teatrului Naţional. Una era *Titircă Soti- rescu şi C-nia* — „O spirituală comedie de moravuri, ţesută din tipuri şi obiceiuri care domină viaţa noastră politică şi socială, în vremea de acum. A doua este o tragedie în 3 acte, intitulată *Urmaşul.* Piesă istorică ce se petrece pe vremea lui Şte- făniţă Vodă, nepotul lui Ştefan cel Mare".[8] în jurul marelui scriitor se scorneau legende. Nici vorbă de vreo piesă istorică. Alte gînduri îl frămîntau acum. N-a dezminţit nimic, şi s-a întors la Berlin.

Cei de-acasă îl aşteptau nerăbdători. Erau în dîrdora pregătirilor de vacanţă. După cum ştiau, tata proiecta o vacanţă deosebită, fiindcă urmau s-o petreacă împreună cu familiile Gherea şi Zarifopol. Dar, cum a ajuns între ei, tata a decomandat totul. Rămîn pe loc, acasă, fiindcă la Berlin „e aşa de frumos şi răcoare, că ar fi o adevărată prostie să-mi schimb culcuşul". în realitate, voia să se aştearnă pe lucru. Cu acest gînd l-a şi întîmpinat pe Nicolae Petra-Petrescu, publicist ardelean, venit să-l vadă în Hohenzollernplatz. Se cunoşteau mai demult. Cu pseudonimul Ilie Marin, publicistul colabora la *Tribuna,* unde, în decembrie anterior, Caragiale trimisese un amuzant *Cîntec studenţesc.* Petra-Petrescu fiul, Horia, student la Lipsea, îi dădea tîrcoale dramaturgului, eroul viitoarei lui teze de doctorat. Din interes gazetăresc — se însărcinase să scrie un reportaj pentru *Tribuna* — -şi din admiraţie pentru marele scriitor, Ilie Marin a reţinut toate amănuntele vizitei. Aranjamentul casei i s-a părut potrivit gustului ales al locatarului. În cabinetul de lucru — „Masa de scris comodă, largă, cu o mulţime de caiete şi bibelouri. Un drăcuşor de satir cîntă din fluier". Alte caiete, ascunse sub o geantă de piele neagră. Pe pereţi fotografii ale lui Iancu Brezeanu, una „în civil", cu dedicaţie, alta în rolul Cetăţeanului turmentat; tablouri

de Grigorescu, caricaturi de Ga- varni * şi Daumier.

Amfitrionul povesteşte, cu observaţii sarcastice, noutăţi de la Bucureşti. Gazetarul, la curent cu informaţiile din presa bucureşteană despre o comedie şi o tragedie, întreabă:

„— Sunt gata amîndouă piesele ?

— Uite-le, aproape gata." Scriitorul îi arată un teanc de caiete, lămurindu-1: „Aici e scenariul pentru *Titircă Sotirescu şi C-nia,* comedia anunţată... Comedia mea se petrece după treizeci de ani (I) de la cele întîmplate în *Noaptea furtunoasă.* Toate secăturile mele au ajuns în posturi înalte. Titircă a ajuns chiar ministru..."

„— Se poate ?" cutează să se mire gazetarul.

„— Nu se poate ?" — i-o întoarce dramaturgul, privindu-l ţintă. Şi-i înfăţişează o mulţime de notiţe, cu observaţii, „bon-mof'-uri †, calambururi. Într-un caiet e „scheletul piesei", cu rezumatul telegrafic al fiecărei scene. Materialul acesta exista într-adevăr. În parte a ajuns pînă la noi. „— Nu pot să lucrez altfel — continuă scriitorul. Trebuie să-mi văd persoanele aievea ; cum se plimbă de la un loc la altul, cum vin, cum gesticulează, pe care uşă ies, căci altfel nu sunt persoane vii."

* Gavarni, Sulpice Guillaume (1804—186«) — desenator francez ; a

†satirizat în gravurile sale aspecte ale societăţii din timpul lui I-udovic-Filip.

Vizitatorului i se arată şi un desen al mobilierului din piesă — un dulap de modă veche, oglindă, scaune, mese. începutul comediei nu-i convine autorului. A scris o scenă, dar nu-i place. Va trebui s-o refacă : „a, nu-i lucru uşor să nemereşti cuiu-n cap". Convorbirea e întreruptă de sunetele unui pian : Dimitriu cîntă alături. Caragiale îşi duce vizitatorul în odaia vecină, odaia de muzică, avind pereţii împodobiţi cu portrete ale lui Beethoven, în diverse ipostaze : tînăr, om matur; reproduceri de tablouri: titanul plimbîndu-se prin pădure, cu mîi- nile încleştate la spate; stînd pe un morman de frunze... Pianistul le cîntă ceva din Beethoven, apoi Haydn, Mozart. După concertul improvizat, discuţia despre literatură continuă. Va scrie o tragedie despre un parvenit — „o secătură de neam mare" — ce se crede stăpînul pămîntului întreg, fiindcă e „feciorul lui tatăl său". Scriitorii preferaţi ? Nici unul dintre moderni. Iată zeii : Petrarca — din care citeşte oaspetelui un sonet în original ; Dante, a cărui *Divina Comedie o* are la îndemînă, într-o ediţie de asemenea originală...[9]

Va fi jucat teatru Caragiale, în faţa publicistului ardelean, cînd i-a vorbit de stadiul înaintat al lucrărilor sale dramatice ? în scoaterea la iveală a teancurilor de notiţe şi ciorne descifrăm gestul cuiva care vrea să convingă neapărat. Mult mai concludent şi mai simplu ar fi fost să citească o scenă, un act. Altădată făcea aşa ceva cu o mare plăcere. Acum, însă, nu avea ce citi. Dramaturgul se comportă ca un om bolnav care nu vrea să ştie că e suferind şi strigă mereu şi pretutindeni : sînt sănătos, foarte sănătos, nici nu se poate mai sănătos. De fapt, făuritorul de capodopere dramatice agoniza. Striga spre ă-şi face curaj, fiindcă vedea realizîndu-se spaima, pe care i-o mărturisise nu de mult lui Zarifopol, că tema îi covîrşea intenţiile. Cam la două luni după convorbirea cu Ilie Marin, îi comunica tot lui Zarifopol că e „incapabil să scrie o replică, nemite o scenă şi asta mă afectează grozav".

Dar scriitorul, refuzat de Thalia, a găsit audienţă la alte muze. Astfel că sacrificarea vacanţei 1907 n-a fost inutilă. Tot ce scrie acum şi în lunile următoare

ţîşneşte din emoţia trăită cu prilejul răscoalelor. Mai întîi.-sînt fabulele. *Duel...,* pe o idee derivată din *Plugul şi tunul* de G. Ranetti, condamnă, în stilul uşor-umoristic al genului, represiunea, cu *morala:* „Doamne ! fereşte / Pe mojicul prost de boier nebun !" Scriitorul a ţinut deocamdată să-şi păstreze anonimatul. în loc de semnătură, Mihail Dragomi-rescu, fiindcă lui i-a fost trimisă bucata, pentru *Convorbiri,* a pus ; *Un mare anonim* şi a mai adăugat, Într-o notă, că fabula ,,se datoreşte celui mai mare scriitor, în viaţă, al nostru". Şarada era uşor de dezlegat, şi a şi fost dezlegată de ziarul ieşean *Opinia,* care a reprodus fabula, sub semnătura autorului. Acesta, indispus că i se stricase efectul, s-a angajat într-un duel epistolar de incriminări şi dezminţiri cu *Opinia.* în zadar. Şe ştia acum cine e „marele anonim". în numărul următor (15 iulie — 1 septembrie), revista *Convorbiri* a tipărit, cu aceeaşi menţiune, alte două fabule : *Temelia* şi *Bietul Ion.* Seria a continuat în numerele pe septembrie, octombrie, noiembrie 1907 şi ianuarie 1908. Cea din urmă dintre fabule, *Boul şi viţelul,* adaptare actualizată a cunoscutei fabule de Grigore Alexandrescu, a apărut în revista profesorului Mihail Dragomi- rescu în fâcsimil — admirabil model de caligrafie — cu semnătura autorului. în fabula lui, unchiul, nu numai bogat, ci şi la zi cu mersul politicii, catadicseşte, spre deosebire de strămoşul său, să stea de vorbă cu nepotul :

Astiel, eminentul, în curent cu
toate Iată, pe nepotu-i lînăr l-a-
ntîlnit:
„Unchiule, cum mergem ?" — *„Excelent*
nepoate I A mai grea problemă s-a şi rezolvit.

N-au pierit zadarnic, astă-
primăvară. Dintre noi atîţia, ca la
zalhană 1 Drepturile noastre sfinte
triumfară :
O s-avem islazuri, dacă ni le-or da...”

A rămas viţelul, ca un gură-cască,
Fericit câ-n fine sacra speţ-a lui O
avea de-acuma din belşug să pască,
Ş-o purta mai lesne greul jugului.

Fabula *Boul şi viţelul* se referă la acţiunea diversionistă a politicienilor care se întreceau, după crimă, în trîmbiţarea bunelor lor intenţii faţă de ţărănime. Dezminţind *Capitolul* lăgăduielile mincinoase, aparatul represiv îşi continua acţiunea. Chiar în vara anului 1907, cînd Caragiale îşi scria şi publica fabulele, autorităţile luau măsuri împotriva pretinşilor instigatori, în primul rînd împotriva cercurilor socialiste care se declaraseră solidare cu revendicările ţăranilor. Caragiale înregistrează în corespondenţă ştirile despre prigoana „extremă în contra socialiştilor şi sindicaliştilor" : expulzări, maltratarea muncitorilor de către poliţie şi jandarmerie, în Oltenia aveau loc mişcări de trupe, întrucît exista bănuiala că se vor isca noi focare de răzvrătire. Solicitat de toate acestea, scriitorul reia articolul din *Die* Zeii, care devine partea întîia a unui studiu-pamflet mult mai întins, o lucrare străbătută de la un capăt la altul de un cald fior patriotic. Pentru starea, de spirit ce-l stăpînea pe Caragiale în acest timp, reamintim fraza adesea citată, dintr-o scrisoare către M. Dragomirescu : „Priveşte adînc ţarinile patriei şi le salută şi pentru mine mult". în octombrie materialul pentru broşura *1907, din primăvară pînă-n toamnă* era gata. Autorul îl expedia doctorului Urechia, pentru a-l da la tipar, în editura *Adevărului.* Scrisoarea însoţitoare cuprinde un pasaj capital pentru înţelegerea modului în care Caragiale aprecia, la 55 de ani, raporturile sale de totdeauna cu partidele politice şi rolul din limitele căruia nu i se îngăduise să iasă : „Ceea ce crez am spus şi am să mai .spun — asta e numai capitolul prim al unei serii mari — ori la ce pagube m-aş expune. Intrarea în viaţa publică mi-a fost pîn-acum închisă de boierii şi de ciocoii noştri pe simpla bănuială că n-aş fi amantul destul de fidel al sacrei noastre Constituţii. De ce adică astăzi, la bătrîneţe, să nu fiu leal, să nu dau dreptate oamenilor, arătînd pe faţă de ce sentimente sunt

animat faţă cu actuala lor organizare ? De ce să nu arăt lumii cum am văzut eu împrejurările sociale şi politice la care am asistat — şi ca istoric, nu numai ca simplu comediante ? Şi dacă mamelu- cărimea mă va huidui în unison, poate să am norocul ca în mulţimea lumii cinstite şi dezinteresate să gă-

190

7

fmMm î:

pînă **n* toamnă

¡li .

/ L CARAGiALE

90 BANI

sesc cîteva aprobări, cari să mă plătească cu prisos de

necazurile îndelungatei mele proscripţiuni".

Broşura s-a tras repede. În mai puţin de două săptămîni s-a scos şi epuizat o primă ediţie de 3.000 de exemplare. îngrozit de greşelile de tipar descoperite în exemplarul proaspăt ce-i ajunsese în mîini, scriitorul a fugit în plină noapte la un birou central de poştă şi a telegrafiat să se oprească vîn- zarea, pînă la adăugirea eratei, expediate recomandat. Lucrurile s-au reparat, conform dorinţei exigentului publicist, şi s-a pus imediat sub presă a doua ediţie. Pînă la 4 decembrie 1907, în mai puţin de o lună de la trimiterea manuscrisului la Bucureşti, broşura a depăşit 10.000 de exemplare. Cifră foarte mare, pentru o tipăritură, atunci. Rapida epuizare a broşurii confirma interesul acelui „public imparţial, care ştie tot ce-i spun tot aşa de bine ca mine". Care a fost reacţia în cercurile politice ? Convins că broşura lui explodase în aceste cercuri ca o „bombă", Caragiale îşi chestionează prietenii. Succesul broşurii i-ar da ghes să se ducă la Bucureşti, măcar pentru cîteva luni, ca să scoată o publicaţie periodică, în sensul pamfletului. Nu s-a mai dus. În jurul rechizitoriului ce li-l adresa marele proscris, guvernanţii au ţesut conspiraţia tăcerii. Caragiale ar fi dorit ca broşura să fie cunoscută şi la palat... Ecoul în presă abia a depăşit paginile *Convorbirilor* lui Mihail Dragomirescu.

Cu *1907, din primăvară pînă-n toamnă* şi cu fabulele, autorul s-a situat în frontul şi în fruntea scriitorilor contemporani care au luat atitudine cu prilejul răscoalelor Vlahuţă, cu poemul antimonarhic *1907,* St. O. Iosif, cu a sa *Rugăciune,* P. Cérna, cu *Zile de durere,* A. Mirea, cu *Scrisoarea deschisă a unui melc* şi 1907, Ranetti, cu *1907,* şi alţii, şi alţii. Dramaturgul are meritul de a fi întreprins o analiză largă, cuprinzătoare a întregii vieţi publice din Romînia : instituţiile politice, administraţia, şcoala. Analiza situaţiei social-economice a ţărănimii e magistrală. Creatorul lui Ion cel obijduit şi al schiţei *Arendaşul romín* cunoaşte perfect stările de lucruri din

lumea rurală. La fel, mecanismul politic : „Cele două aşa-numite partide istorice care alternează la putere nu sunt, în realitate, decît două mari facţiuni, avind fiecare, nu partizani, ci clientelă". Ţărănimea, întrucît votează prin delegaţi, e lipsită în fapt de reprezentanţă parlamentară. Alternarea, la guvern, a celor două partide se răsfrînge de sus în jos şi în administraţie, care e compusă din „două mari armate" — „Una stă la putere şi se hrăneşte ; alta aşteaptă flămînzind în opoziţie". La schimbarea guvernului, întreaga administraţie, pînă la funcţionarii cei mai mărunţi, e schimbată : „Flămînzii trec la masă, sătuii la penitenţă". Se înţelege că, în asemenea condiţii, slujbaşii, mereu într-o stare de provizorat, fac afaceri, înşală, jupoaie. Romînia vremii sale e „patria bacşişului şi hatîrului". Justiţia, amovibilă, n-are prestigiu ; şcoalele dau numai o spoială de cultură, pregătind noi candidaţi la posturi, trepăduşi electorali. Prin „politică" se poate ajunge sus de tot, la avere şi putere : „Asta, în ţara romî- nească, se numeşte, cu tot seriosul, sistemă democratică... Şi oligarhia asta, semicultă, sau, în cel mai bun caz, fals-cultă, pe cît de incapabilă de producţie utilă or de gîndire, pe atît de lacomă de cîştiguri şi onoruri, îşi arogă puterea întreagă a statului: cu o crudă şi revoltătoare neobrăzare, ea tăgăduieşte ţăranilor (imensei mase, supusă şi cuminte producătoare a avuţiei naţionale), sub pretextul ignoranţei şi lipsei lor de maturitate politică, orice drept de amestec, fie măcar pur consultativ, la cîrmuirea intereselor lor, la dirijarea destinelor lor. împărţită în două bande, ce se numesc cu pretenţie «istorice» — liberal şi conservator, — bande mai nesocotite decît nişte seminţii barbare în trecere, fără respect de lege, fără milă de omenire, fără frică de Dumnezeu, — această oligarhie legiferează, administrează, calcă azi legile pe care le-a făcut ieri, preface mîine legile făcute azi, ca poimîine să le calce şi pe acelea, fără spirit de continuitate şi fără altă sistemă decît numai împăcarea momentană a exclusivelor ei interese, pentru perpetuarea sacrei organizaţiuni numite aici democratice". Nici că se

poate o mai exactă definiţie a sistemului politic din Romînia burghezo-mo- şierească. Soluţiile ? Reforma vieţii politice, apoi reforme economice. Votul universal, pentru ca ţara întreagă să-şi hotărască destinele. Perspicace în analiza aspectelor negative, Caragiale nu depăşeşte, în ceea ce priveşte perspectivele de îndreptare, limitele unui liberalism generos, ezitant în faţa soluţiilor radicale, îşi face iluzii şi cu privire la capacitatea suveranului, ca arbitru al situaţiei. Vlahuţă i-a şi atras atenţia, în această ultimă chestiune, că se înşală.

în ceea ce priveşte judecăţile sale asupra societăţii, Caragiale rămîne mare în primul rînd prin negaţie. Nu numai datorită spiritului său eminamente critic, ci şi condiţiilor epocii.

3

„Mă voi mulfumi cu joane puţin.'
(Scrisoare către Delavrancea)

începînd din 1907, Caragiale e foarte atent la tot ceea ce priveşte definirea atitudinii sale publice, şi nu tolerează situaţii, echivoce ori răstălmăciri. După propria-i expresie, vremea glumelor trecuse. La Iaşi, luase legătură cu redacţia ziarului *Opinia.* Fusese primit cu acel respect afectuos, la care ţinea mereu mai mult, o dată cu înaintarea în vîrstă. A răspuns, făgăduind să colaboreze la foaia ieşeană. Primul articol trimis de la Berlin, a apărut în ziar la 16 noiembrie, cu titlul *Cronică.* Devenit, în volum, *Monopol,* articolul e un reportaj al vizitei la Iaşi, scriere cam trecută îndeobşte cu vederea, dar de o mare frumuseţe. E un aliaj preţios de ironie gravă, duioşie şi umor, mănunchi de însuşiri prin care se diferenţiază sensibil de „momente" şi care dau paginilor un farmec special, reliefînd totodată nota critică, mai directă. O imagine a Paşcanilor : „Ce glodărie şi colbăraie I... Ce abdomene de copii malariei I şi se joacă şi rîd — cam trist, dar tot rîd !... Ce grav municipalul care ţine ordinea la fîn- tîna

din piaţa gării, unde se-mbulzesc multe vite însetate I Ce jigăraie de cîni costelivi cu ochii rătăciţi şi coada-ncîrligată înspre pîntece, furnizori ai amicului meu doctorul Lebel!... Şi, cu tot regimul nostru protecţionist, nici o 'fabrică de mănuşi în tot ţinutul !... Ai de ce să ţi se rupă inima — de mila oamenilor, fireşte, după a vitelor şi a clinilor. Bine că avem o S.P.A. (Societatea pentru protecţia animalelor, n.n.) i să sperăm că încet-încet, cu vremea, vom ajunge s-avem şi o S.P.O." (Societatea pentru protecţia oamenilor, n.n.). Urmează, îndată, după un scurt dar evocator pasaj descriptiv, o notă gravă amintind răscoale.le : „Blinda melancolie a ţarinelor moldoveneşti — un cîntec de neam mîhnit, din glas copilăresc, ajungînd la mine limpede din de-departe vale — închipuirea marelui sinistru de acum două luni — apropierea de Iaşi..." Fraza are cadenţa şi puterea de sugestie a unei stanţe. În finalul *Cronicii,* se încrustează nestemata unui „moment" de un comic sclipitor, cu ape adînci. Un fel de Mitică, orator electoral (ţara se afla în plină campanie electorală), comunică autorului o „ide'de refo'mă" — monopolul alcoolului la sate : „Nu mai me'ge, monşăr, cu ţăranii... S' beţivi I" Pe cei de la *Opinia,* Caragiale îi învăţa: „Dragii mei ! să nu uităm niciodată că semnele scrisului sunt roabele gîndirii noastre..." Literatura era pentru el un herald al gîndirii. Vizita la Iaşi şi colaborarea la *Opinia* i-au adus neplăceri. Ieşiseră din găoace noi pui de caioni, fără circumstanţe atenuante de ordin patologic. Faptul.că scriitorul trăsese în gazdă la Ronetti-Roman indispusese anumite cercuri studenţeşti, aflate sub influenţa nefastă a unor apostoli ai huliganismului. Aceleaşi cercuri se dedaseră la agresiuni împotriva *Opiniei,* ziar cu orientare democratică, în redacţia căruia lucrau şi evrei. Nu numai legăturile lui de prietenie, ci şi oroarea faţă de şovinism şi, în general, faţă de excese, l-au determinat pe Caragiale să refuze, altminteri politicos, invitaţia societăţii studenţeşti „Uniunea", cară-l chema la o festivitate omagială ce urma să aibă loc la Teatrul Naţional din Iaşi. în această vreme, Ronetti-Roman, pe care abia-l văzuse, era rău bolnav şi, la Berlin, scriitorul tremura de grija lui. Cum

să se lase sărbătorit de cei ce-i jigneau prietenul, ’ om cu inima caldă şi dramaturg de talent ? Bănui pla că băieţii teribili se vor formaliza şi vor deveni agresivi şi faţă de el s-a confirmat.
Trecut prin atîtea bătălii, Caragiale îşi luase toate măsurile. Scrisoarea de refuz, adresată studenţilor ieşeni, fusese trimisă şi unor ziare, autorizate s-o publice în cazul că „d^nii studenţi" l-ar „maltrata" şi l-ar „lua peste picior". Clauza fiind, din păcate, îndeplinită, scrisoarea a apărut. A apărut, fapt de reţinut, într-o gazetă muncitorească, *Romînia muncitoare* (23—30 decembrie 1907). Referindu-se la actele huliganice împotriva *Opiniei,* Caragiale declară : „Om din popor, fără nume de naştere, fără avere, fără sprijin, mie nu mi-e permis un moment să uit, oricît de puţin ar însemna persoana mea ca publicist — că n-am avut pe lume alt protector decît libertatea tiparului. Şi aşadar, credincios acestui singur şi bun protector, n-aş putea vreodată trece în tabăra cui crede că trebuie să-l lovească. Cu cît ar fi mai măgulitoare primirea pentru mine acolo, cu atît, fireşte, felonia mea ar fi mai reprobabilă". Desigur, libertatea tiparului era foarte relativă ; atîta cîtă era, nu putea fi lăsată la discreţia zurbagiilor. Zurbagiii au replicat, inşultîndu-l fără ruşine pe marele scriitor, care şi-ar fi „înstrăinat sufletul faţă de neam..." În cîteva fraze severe, Caragiale i-a pus pe obraznici la locul .lor. Calomniatorii n-au uitat. Nimeni n-a putut bănui atunci că incidentul era începutul unei noi campanii de lungă durată, purtată post-mortem împotriva operei scriitorului, pe care un* publicist de dreapta avea să-l numească, peste mai mulţi ani, „ultimul ocupant fanariot al Romîniei". Huliganii şovini au preluat de la liberalul Sturdza o atitudine injurioasă şi au dus-o mai departe.

Angrenarea scriitorului în politica activă, la începutul anului 1908, apare ca o consecinţă firească a evenimentelor. La 1907, „comediantele" demonstrase şi celor mai neîncrezători că ştie ceva mai mult decît să scrie o piesă bună. încercase să se facă util patriei şi atunci cînd aderase la partidul radical al lui Gheorghe Panu. încercare ratată, o dată cu eşuarea întreprinderii

însăşi, prin trecerea lui Panu în partidul conservator. Acum Caragiale se alătură noului partid al lui Take Ionescu. Radicalul Panu, făcîndu-se conservator, îl pierduse. Conservatorul Take Ionescu, devenind radical, îl cîştiga. Ca atare, faptele înseşi sînt grăitoare. De multă vreme, Take Ionescu, „Gură de aur" cum i se spunea, fiindcă era un orator foarte apreciat, rîvnea un rol de conducere în cadrul partidului conservator, în care a fost mereu considerat un intrus. La începutul anului 1908, bizuindu-se pe suprafaţa politică pe care şi-o cîştigase, a ieşit din competiţia pentru conducerea partidului-matcă şi şi-a creat pe al său, nu- mindu-l partidul conservator-democrat. Abilul om politic susţinea acum de la tribună că „Politica democratică este singura astăzi în stare să corespundă nevoilor poporului". Asemenea lozinci, ca şi calităţile personale cuceritoare ale omului, preţuite de multă vreme, l-au putut atrage pe Caragiale, ca şi pe alţii. Politică „democratică" în sensul real al cuvîntului, partidul takist şi şeful său n-au făcut. Aceasta se va vedea mai tîrziu. Deocamdată, noii formaţii politice i s-a putut acorda credit.

La rîndu-i Take Ionescu îi făcuse curte dramaturgului, participînd şi toastînd cît se poate de elogios la sărbătorirea din 1901. Un bărbat politic de mare anvergură, care-i întindea (şi la propriu !) mîna, putea să mişte inima scriitorului mereu rănit în demnitatea sa.

Cu ce sentimente s-a alăturat Caragiale partidului takist — fiindcă, în primul rînd şi dincolo de titulatura oficială era un partid *takist* — o ştim mai ales din corespondenţa scriitorului nostru cu Delavrancea. Tocmai în această vreme, cînd Take Ionescu se orienta, fie şi numai în vorbe, spre stînga, liberalul Delavrancea se abătea către conservatori. De aici, cum vom vedea, şi o dispută de principii între cei doi prieteni. Deocamdată, însă, ne limităm la aspectul sentimental, extrem de important în cazul lui Caragiale, cunoscînd antecedentele. Scrisoarea fără dată, dar sigur din octombrie 1907, către Delavrancea, acea scrisoare patetică — ceva destul de rar în corespondenţa lui Caragiale — foarte cunoscută şi mereu citată,

constituie preludiul : „Am părăsit amîn- doi de mici umilul acoperămînt părintesc, şi care dincotro — tu din prăfăria Delei-vechi, eu din mocirlele Ploieştilor — am pornit sub paza Unuia singur de sus. Aspre cărări am bătut : amorţiţi la-ncheieturi, însîngeraţi la tălpi, loviţi peste obraz — pe cînd eram departe de odihna cu icoana la căpătîi şi de mina care să fi mîngîiat cu milă fruntea pălmuită de- străini"[10] „Fruntea pălmuită"... „Umilitatea ex- tracţiunii." Cu această scrisoare, Caragiale îi trimitea lui Delavrancea textul lui *1907, aşa cum îl aşternuse el atunci.* A doua scrisoare, tot nedatată, dar din februarie 1908, îl informează pe „fratele Barbu" de adeziunea la partidul lui Take Ionescu şi explică actul: „Nu crede că-mi fac cumva iluziune că voi găsi acolo unde mă duc vreo strălucită compensare la adversitatea ce m-a bătut pîn-acum. Mă voi mulţumi cu foarte puţin. Acolo cea mai mică atenţiune, o privire binevoitoare, o strîngere de mînă, dată nu în silă cu un singur deget fricos de mînjire la contactul plebeian, mă vor plăti de extrema nesocotire sub apăsarea căreia am îmbătrînit; o recunoaştere cît de platonică a unei mici calităţi, ce poate cu bunăvoinţă mi s-ar găsi şi mie, m-ar mîngîia de umilirea ce am îndurat-o o viaţă-ntreagă, întîm- pinînd mereu numai inventarierea amănunţită a marilor mele lipsuri şi cusururi". Nu, nu-i vanitate ! „Nepotul unui bucătar grec" — cum îşi spune — nu se vrea în capul mesei, dar nici trimis, cu slugile, la bucătărie : „Gîndesc că Take, cum îl ştiu om bun, mă va pune la masa lui, bogată ori săracă, în cel din urmă loc din coadă, mă va pune însă la masă — între meseni". Caragiale nu-şi face iluzii în privinţa viitorului, fiindcă îşi cunoaşte omul şi chiar dacă ţine la el, nu poate să-i uite cariera în meandre, începută sub auspiciile lui I. C. Brătianu. S-ar putea ca Take Ionescu să se întoarcă la conservatori. În acest caz, scriitorul ar rămîne „pe afară stînd în picioare",[11] fără să regrete că la mesele reunite n-ar mai avea scaun. E vorba deci şi de principii. Caragiale denumeşte partidul conservator în termeni care vădesc o foarte exactă înţelegere a programei reacţionare. „Părăseşte *clanul feudal* — îl îndeamnă el pe Delavrancea. Lasă-te de castele

medievale ; lea- pădă-te de *iunkeri."* [12] (Sublinierile sînt ale noastre.) Partizan al „iunkerilor" romîni, Delavrancea se transformase din păcate în apărător al marii proprietăţi, ceea ce Caragiale nu putea să admită şi-i scria lui Urechia (7/21 februarie 1908) : „...păstrează-mi şi discursul lui pentru proprietatea mare periclitată... şi-n favoarea bieţilor proprietari mari, atît de prigoniţi şi de exploataţi I Şi dacă, precum trebuie să sperăm, va ţine vreun nou discurs şi pentru restrîn- gerea votului... şi pentru reînfiinţarea cenzurii, atunci păstrează-mi-l şi pe acesta". Ironia la adresa acţiunii oratorice reacţionare relevă o dată mai mult pornirea democratică ce l-a dus pe Caragiale în rîndurile partidului takist.

Cu prilejul apariţiei broşurii despre răscoale, „un eminent bărbat politic" îi interzisese, din nou, autorului amestecul în treburile publice : „mi-a tăgăduit scurt, fiindcă sunt (zice el) «artist» dreptul de a gîndi — măcar asupra împrejurărilor sociale..." Take Ionescu i-a recunoscut acest drept. La 56 de ani, Caragiale s-a înhămat la o treabă obositoare. în cîteva rînduri, în cursul anului 1908, şi-a părăsit căminul şi masa de lucru de la Berlin, venind în ţară, ca- să ia parte la turneele de propagandă ale partidului takist. S-a suit'ia tribună şi a ţinut cuvîntări, în rînd cu oratorii politici de meserie, spre satisfacţia şi folosul „şefului". Pe afişe, Caragiale era un nume! Scriitorul a înfruntat greutăţile călătoriilor de-a latul ţării, pătimind de arşiţa verii şi asprimea iernii, de care avea în egală măsură oroare. în contrast cu oratoria sforăitoare a politicienilor, cu- vîntările lui apăreau observatorilor obiectivi cam nepotrivite, şi vorbitorul „oarecum cam rătăcit". Ca membru al partidului conservator-democrat, Caragiale şi-a irosit din timpul preţios. Ar fi dorit să devină deputat. „Şeful" nu s-a grăbit să-i propună şi mai ales să-i sprijine candidatura. Se spune că ar fi sugerat o eventuală candidatură, dar comitetul de conducere al partidului s-a opus, motivînd refuzul prin aceea că respectivul nu prezintă încredere. Ca- ragiale a cunoscut răspunsul, şi mîhnirilor vechi li s-a adăugat una nouă. N-a uitat-o

pînă-n ultimul său ceas.[13]

4

Capitolul IX

(Sc

Cu prilejul turneelor oratorice, ca şi ori de cîte ori se ducea în ţară — şi o făcea des, pentru treburi literare, sau numai ca să-şi vadă prietenii — Cara- giale trăgea rareori la cîte un hotel. Prefera găzduirea amicilor intimi. La Ploieşti sosirea lui în casa lui Gherea era o sărbătoare. Fiul criticului, I. D. Ghe- rea, se învoia de la şcoală, ca să rămînă tot timpul lîngă oaspetele drag şi admirat. Toţi ai casei ştiau pe de rost opera, scriitorului, şi în vorbirea zilnică foloseau curent fraze din teatru şi din „momente". I. D. Gherea a ţinut minte întâmplări şi anecdote, discuţii interesante despre literatură şi muzică, despre teatru, politică şi ştiinţă. Ca să-şi satisfacă setea de cunoştinţe, marele autodidact care învăţase mult din lecturi şi încă şi mai mult din convorbiri, îi interoga pe cei tineri despre progresele în ştiinţe şi-i asculta cu un viu interes.[14] Prezenţa dramaturgului transforma dintr-o dată cercul în care se afla într-o. academie fermecătoare, ale cărei dezbateri libere şi capricioase ca un joc caleidoscopic erau instructive pentru toţi cei de faţă. În cursul convorbirilor, Cara- giale putea fi agreabil penţru toată lumea, ori rău, chiar crud, cum se confirmă reciproc cei ce i-au fost în preajmă, între alţii fiica lui Vlahuţă. Apartamentul lui Vlahuţă din Bucureşti, ca şi casa pe care acesta şi-o construise la Dragosloveni l-au adăpostit în multe rînduri. Sînt cunoscute fotografiile care-i înfăţişează pe cei trei „muşchetari ai literaturii ro- mî-ne" — cum le-a spus cineva, al treilea fiind Dela- vrancea — sub cadrele tablourilor lui Nicolae Grigorescu, ce acopereau de sus pînă jos pereţii în casa lui Vlahuţă. Cum sosea

3

3

3

Caragiale, erau vestiţi şi ceilalţi. Veneau în grabă. „Se porneau discuţii înfocate, scăpăra aerul uneori de vioiciunea glasurilor, de a ideilor nu mai vorbesc. Caragiale, cu o infinită variaţie de tonuri şi nuanţe, cu o vervă unică, mima cîteodată scene întregi observate de el în tren ori aiurea. Rămîneau cu toţii fascinaţi de puterea lui de evocare. Uneori ne fluiera cu dibăcie cîte un pasaj din vreo sonată de Beethoven, din Sonata Junii, de preferinţă. Alteori venea cu poftă nebună de a da în tărbacă pe cineva. Vai de nepregătitul şi imprudentul care se încumeta să se ia la discuţie cu Caragiale ! Ca şi cum s-ar fi luat un om de rînd la trîntă cu zmeul din poveste. Il lăsa ca pisica pe şoarece pînă aproape, aproape..., îl lăsa să se avînte, să-şi dea drumul'la cît mai multe naivităţi şi fanfaronade. Deodată pornea tîrnuiala. Uluitoare ploaie de săgeţi ; ironii ascuţite..., epitete de geniu ce pecetluiau pe om în frunte. Spiritul ţîşnea ca jocurile de artificii. Era atîta delectare pe cei din jur, că nimănui nu mai apuca să-i fie şi oleacă de milă.”[15] îmbătrînit înainte de vreme, blînd şi bun ca întotdeauna, Vlahuţă nu mai voia de mult să-şi amintească penibila polemică de la *Viaţa.* Se dăruia cu înţelegere şi entuziasm acestei prietenii. În articolele lui îl cita mereu pe Caragiale, pomenindu-i vorbele de duh, .elogiindu-i opera. „Il răsfăţa. Îi cunoştea capriciile, izbucnirile i le primea cu un surîs frăţesc, părintesc, deşi era mai tînăr decît el.” Cînd era oaspetele lui, Vlahuţă uita de toate, cum notează el însuşi în carnetul său intim: „E fratele Caragiale la noi — îl ascultăm, îl admirăm şi nu mai putem gîndi altceva". Cum de la o vreme, dramaturg gul nu mai scria, doamna Vlahuţă l-a întrebat care sînt pricinile. Oaspetele a ocolit răspunsul cu o glumă : „— Eu... nu pot scrie decît aşa cum a spus Eminescu : «Cu perdelele lăsate I Stau la masa mea de brad». Ruxandra Alexandrina Vlahuţă l-a luat în serios şi, la prima revenire a berlinezului, i-a înfăţişat, în odaia ce i se punea de obicei la dispoziţie, o masă albă (de tei!). în sobă duduia focul; perdelele odăii erau lăsate... Ceasuri întregi a stat musafirul, singur, în linişte, în faţa mesei albe ca hîrtia. în cele din urmă, din peniţă i-a căzut o picătură de cerneală şi s-a întins, pătrunzînd

în porii lemnului. Dedesubt, cu scrisul său rotund-caligrafic, Caragiale a notat: „Toate meseriile necurate trebuie să lase pete". Pe scîndurile netede ale mesei s-au adăugat apoi şi inscripţiile altor scriitori, oaspeţi în casa lui Vlahuţă. Unele sînt definitorii pentru felul în care aceştia înţelegeau literatura, ca de pildă fraza lui Octavian Goga : „Petele de cerneală, pe masa unui scriitor, sunt ca picăturile de sînge pe arena unei lupte". Dacă poetul a improvizat o maximă în proză, prozatorul Jean Bart a aşternut două catrene :

O *pată I 'S-a găsit o pată Unui maestru nepătat.*
O pată! — strigă răutatea Şi toţi s-o vadă-au alergat.

Domol, domol, iubiţii mei Nu vă grăbiţi la răluială,
Căci e o pată de cerneală Pe masa lui de tei.

Ion Al. Brătescu-Voineşti, mai puţin spiritual, n-a putut scorni decît: „E o masă pătată ; se poate iscăli orişicine" — şi şi-a pus semnătura. Duiosul St. O. Io- sif a fost inspirat:

O *pată nu-i un lucru tocmai mare,*
Cind te numeşti maestrul Caragiale:
Şi soarele le are pe-ale sale,
Dar pentru-aceea, tot rămlne soare.[10]

Povestea mesei, pe care n-a aşternut decît o pată, pare a confirma legendara oroare a lui Caragiale în faţa hîrtiei albe. Şi în acelaşi timp, dificultăţile de inspiraţie cu care a avut de luptat în perioada berlineză. Zăgazurile fuseseră rupte, în sfîrşit, în 1907—1908; şuvoiul fertilizează mai întîi terenul publicistic. Răsăriseră şi cîţiva lăstari de literatură. O nouă înflorire era aproape. Caragiale citeşte. Reia teatrul lui Alecsandri — „e mare de tot". Din ţară, aduce pachete de presă şi-l pofteşte pe Zarifopol (să aducă şi el material) la discuţii, cu documentele pe masă, „despre literatura şi ştiinţa romînă". Colecţionează mereu „acadele", în acelaşi timp amuzament şi documentare

pentru noi scrieri. Cînd va începe să scrie, va continua seria „momentelor" şi va aborda un gen nou, spre care-l conduc lecturile din această vreme.

Spirit mobil şi contradictoriu, Caragiale a fost foarte statornic în ceea ce priveşte preferinţele sale artistice şi literare. Paul Zarifopol ne încredinţează că o vorbă obişnuită a scriitorului, în discuţiile despre artă, era : „Sunt vechi, domnilor". De la Zarifopol, din reportajul lui Ilie Marin, din corespondenţă luăm într-adevăr cunoştinţă de rezistenţa lui la inovaţie. Alerga la Gewandhaus în Leipzig, să asculte pe „Babacu" — Beethoven, pe „Moşul" — Bach, pe Mozart, Brahms (un „Beethovenţel"), Haydn. Fluiera mereu, cu desăvîrşită acurateţă, bucăţile îndrăgite, în timpul concertelor entuziasmul său devenea zgomotos („Mă, superbă e !"), spre indignarea auditorilor dimprejur. Cînd însă programul de la Gewandhaus anunţa Chopin, Saint-Saëns şi alţi „moderni", se abţinea ; mergea pînă acolo, încît, ducîndu-se totuşi la Leipzig, şedea în timpul concertului la masa lui de la Sacksenhof şi-l aştepta pe Zarifopol, aflat în sală. Nici Wagner nu l-a cucerit. Drama modernă a lui Ibsen, Maeterlinck şi Gorki nu-i plăcea. Shakespeare a rămas pentru el *pontifex maximus* în ale teatrului. în poezie, gustul scriitorului nostru s-a fixat la strofa clară şi muzicală a lui Coşbuc, din care citea, mai cu plăcere chiar decît din Eminescu, ori de cîte ori se ivea prilejul. Sfîrşea mereu cu lacrimile în ochi, reacţie observată de mulţi şi cu prilejul audiţiilor muzicale. Paul Zarifopol, de un gust mai evoluat, îl atrăgea mereu spre moderni. Anevoioasă strădanie, în faţa artistului de formaţie clasică, pentru care expresia limpede şi logică, arhitectura simetrică şi armonioasă rămineau însuşirile principale ale unei opere. În cele din urmă, Cara- giale s-a aflat deodată cu calul troian al „noului" în cetate. Luki, înzestrat cu excelentă memorie, şi Ţuşchi învăţau pe de rost scene din Racine, Molière, Shakespeare. Tatăl îi asculta cu încîntare. Da : iată autori admirabili I Pe urmă, însă, copiii au cutezat mai mult. Şi, într-o zi, unul din ei a început :

Le ciel est, par-dessus le toit,
*Si bleu, şi calme I **

Verlaine I Indignarea paternă a izbucnit imediat.[17] Vorbea parodistul lui Macedonski. Dar, cu timpul, lista scriitorilor agreaţi s-a mărit totuşi. Sofocle şi Dante, Villon şi Shakespeare, Tolstoi, Dostoïevski şi Cehov şi-au păstrat întîietatea. S-a adăugat, între alţii, şi Verhaeren. Luki răscolea anticariatele din Berlin, prilej de a face propagandă pentru scriitorii preferaţi, pe lîngă tatăl său, care-l însotea. Datorită lui Zarifopol şi lui Luki, scriitorul l-a descoperit pe Anatole France şi l-a îndrăgit. Şi-a procurat *La Rôtisserie de la reine Pédauque, Clio, Les contes de Jacques Tournebroche.* A spune că de aici la *Kir lanulea* legătura e directă ar fi o greşeală. Povestitorul de duh, evocatorul, stilistul fin trăiau de mult în Caragiale. Acum însă s-a valorificat _într-un mod nou.

Capitolul IX

încă de pe la sfîrşitul anului 1908, în casa de la Berlin,s-a înstăpinit acea atmosferă de tensiune ce domnea cînd el începea să lucreze. În odaia cu lumină de-afară puţină, — în asemenea odăi îşi instala cabinetul — lampa cu abajur verde s-a aprins, arzînd zi şi noapte. Patul rămînea zile în şir nefăcut ; cărţile din cele două biblioteci, deschise, azvîrlite peste tot, pe jos, pe scaune. Rareori i se îngăduia gospodinei — şi numai ei — să intre pentru a deretica, ştergînd praful de pe mobilă, de pe ramele ovale ale portretelor lui Luca şi Ecaterina Caragiale. Numai arunci se deschideau şi ferestrele. În restul timpului, odaia era plină de fumul ţigaretelor, aşa de dens, că-şi căuta drum pe sub uşă, ca să se risipească în restul casei. întotdeauna, primele fraze veneau anevoie. Cei din casă îl vedeau ieşind uneori din „camera de tortură", „agitat... cu faţa trasă, vădit nemulţumit, blestemîndu-şi meseria lui nenorocită". Se închidea din nou, refuza mîncarea. Nu se culca nopţi de-a rîndul. Era auzit cum se plimbă de colo pînă colo. în restul casei, se umbla în vîrful picioarelor, se vorbea în şoapte : „încet, că lucrează tata". Şi deodată, ca o sclipire de soare dintre nori, el apărea luminat: „Merge, merge bine !"[18] „Dar asta nu însemna sfîrşitul trudei. Scria mereu, şi după ce termina o pagină, o sfîşia pentru cine ştie ce amănunt, uneori pentru un singur cuvînt. Şi, cu răbdare, o lua de la început. Asta numea el *periatul,*

care dura iarăşi zile şi nopţi întregi de îndoieli, reveniri, încercări continue, pînă la ultima virgulă, cu aceeaşi conştiinciozitate, cu aceeaşi migală neobosită, pînă la dobîndirea perfecţiunii." Manuscrisul era încredinţat lui Luki, pentru transcriere. Urma iarăşi „pieptănătura stilului". Luki se mira adesea de această exigenţă, nu înţelegea rostul modificărilor, foarte mărunte. Tatăl îi explica : un scriitor trebuie să fie onest cu arta şi cititorii săi.[19] Prima producţie epică, în decembrie 1908, a fost *Făt-irumos cu moţ în irunte,* prelucrare după *Riquet ă la houppe* de Charles Perrault — „pesemne că basmele astea, ca toate bunătăţile lumii, nu sunt atîta pentru nepătrunzătoarea vîrstă a copilăriei, nici pentru vîrsta tinereţii, cînd omul însuşi e erou de basm — cît pentru vîrsta bătrîneţii, cînd a ajuns omul să se pătrunză că nimic nu e mai frumos decît adevărul, nici mai adevărat' decît frumosul". [20] Basmul a fost trimis la *Convorbiri critice,* unde a şi apărut. La începutul anului, Mihail Dragomirescu voise să-i dedice maestrului un număr întreg. Şi asta, cu prilejul unei aniversări a lui Maiorescu. Maestrul declinase onoarea ; gestul i se păruse de prost gust. *Convorbiri critice* nici nu s-au mai putut bucura de colaborarea lui. Era o „căruţă încărcată cu dovleci degeraţi şi necopţi", gata să se răstoarne. Caragiale îl sfătuia pe director să renunţe la căruţă. Cînd condeiul i-a început să zburde ca în vremurile bune, şi-a căutat altă căruţă, şi s-a oprit la aceea folosită cu ani înainte : *Universul.* Cu aceeaşi regularitate ca în 1899—1901, din februarie pînă în iunie 1909, mai rar după aceea, pînă în primul trimestru al anului 1910, coloanele ziarului bucureştean s-au îmbogăţit cu noi „momente" *(Conlerinfă, Ţai* /... Greu de azi pe *mine, sau unchiul şi nepotul, Dumineca Tomii, Antologie* etc.), în care reapare faimosul Mitică ! poveşti *(Mamă,* cu titlul *Florea voievod),* reminiscenţe *(Peste 50 de ani),* naraţiuni alegorice *(Ion,* denunţare a prostului gust, în faţă căruia mistificarea trece drept artă ; *Partea poetului).* Povestea despre Florea voievod ne duce spre surse mai vechi, reluate acum, cu seve noi — Anton Pann. *Anecdotă orientală (Pastramă trufanda)* şi *Pradă*

de război sînt extrase de-a dreptul din isprăvile lui Nastratin Hogea, *Calul dracului,* fermecător poem în proză, în care elementul fantastic îmbracă veşmîntul diafan al poeziei, vine din folclorul romînesc, însă se înscrie în aceeaşi atmosferă. Căzut la „patima povestirilor", scriitorul îşi avertizează prietenii să nu se mai aştepte de la el la teatru. Pînă şi o cronică muzicală, despre un concert al pianistei Cella Delavran- cea, la München, unde Caragiale fusese luat pe sus de studenţii romîni şi păstrat între ei, cu schimbul, la un chef fără sfîrşit, e redactată în forma unui basm !

Capitolul IX

Colaborarea la *Universul* i-a provocat scriitorului unele nemulţumiri; prea multe greşeli de tipar — „o crudă umilire". Noul director, N. Dumitrescu- Cîmpina, a încercat să-i dea indicaţii: ar dori de la el „de se poate, nuvele din viaţa noastră". Caragiale a sărit ca ars, răspunzîndu-i cu o frază memorabilă : „Eu nu scriu decît din *viaţa noastră şi pentru viaţa noastră,* căci alta nu cunosc şi nici nu mă interesează". [21] Poveştile şi chiar adecdotele orientale nu-l dezmint. Se pare că nici acum vechii duşmani nu încetaseră a-l urmări. În septembrie 1909 vorbeşte despre o „eliminare" a lui de la *Universul,* care i-ar bucura pe unii. Din perspectiva vîrstei, scriitorul priveşte înapoi şi începe un lung şi revelator schimb de scrisori cu Vlahuţă. Scrisorile, destinate publicităţii, au apărut tot în *Universul,* sub titlul *Politică şi literatură.* Caragiale reia dezbaterea asupra dreptului scriitorului de a fi prezent în viaţa publică a poporului său. Vlahuţă pledează pentru rămînerea deoparte. Nu, nu are dreptate I Nu numai fiindcă activitatea politică l-ar scoate pe literat din condiţia lui socială inferioară şi i-ar aduce consideraţie, dar i-ar îngădui să fie util, impunînd societăţii judecăţile sale sănătoase... Scrisorile acestea către Vlahuţă sînt scrise cu pana folosită în *1907* şi afirmă o concepţie activă asupra vieţii: „Nu despera de îndreptarea relelor materiale şi de cucerirea unei stări mai bune de omenie şi dreptate ! Nu te uita în lături, ci tot înainte, cu ochii ţintă la drapel, mergi fără şovăire cu aceia care-ţi par mai vrednici să ajute progresul patriei !" Corespondenţa a continuat cu *Morală şi*

educaţie. [22]

Productiv ca altădată, Caragiale scrie acum mult — proză literară, publicistică. în articole şi în corespondenţă emite judecăţi definitive, în formulări plastice de neuitat. „Cit eşti tu de profesor de estetică — i se adresează lui Dragomirescu — să ştii una de la mine, om neînvăţat... că vorba nu e să umpli lumea largă cu o operă, ci o operă strimtă s-o umpli cu lumea ; fiindcă o operă trebuie să trăiască în lung, mi în larg, ca o rază, care pătrunde drept înainte, nu ca un balon de la luminăţie, care se umflă în lături. Aminteri, şi lume şi operă sunt — altă vorbă mai potrivită nu găsesc — proaste." [23] E sentinţa marelui meşter al genului scurt şi, în general, al conciziei. Şi totuşi, acest artist, atît de strîns şi de econom în expresie, se lasă acum în voia plăcerii de a povesti pe îndelete — nu cu lungimi inutile, departe de aşa ceva I — dar fără graba obişnuită. Efectului spontan, sclipitor, de instantaneu, de „moment" îi preferă pe cel pregătit cu migală, în ţesături ample, cusute cu aur vechi şi mătase. Pe *Kir Ianuîea* îl avea gata încă din ianuarie 1909, după care l-a mai luat la „frecuş" şi la „dichisit". L-a scris în trei zile, ne spune Luki, şi l-a pieptănat trei săp- tămîni, după care, cu lucrarea gata, ca de obicei, scriitorul a verificat-o mai întîi acasă, între ai săi. Aşezat la masa din sufragerie, pe care lampa desena un cerc de lumină, a citit povestirea, cum numai el ştia să citească. Se întrerupea să întrebe : „Vă place ? înţelegeţi ?" — „Dacă nu înţelegeţi, nu e vina voastră, ci a mea că nu am zis bine". Ca şi în alte rînduri, lectura scriitorului, eliberat, va fi fost şi de data aceasta urmată de lungi peroraţii despre arta scrisului. În sfîrşit, nopţile nedormite se vor fi răzbunat şi atunci. După ce scria încordat zile şi nopţi în şir, urmau cîteva zile de somnolenţă odihnitoare. Cu textul lui *Kir Ianuiea* definitivat, Caragiale i-a propus lui Zarifopol să organizeze o „şezătoare literară" în cerc intim, la Leipzig. După şezătoare, să se pregătească şi „o ţîră" de petrecere... Şezătoarea, probabil şi petrecerea, a avut loc, prezenţi fiind Zarifopol, Weigand, Horia Petra-Petrescu. O altă şezătoare e pusă la cale, în Bucureşti,

la cererea autorului de Alceu Urechia. Scriitorul le promite bucureştenilor lectura povestirilor — „fructele vegherilor mele de-o iarnă, pe care nu le-aş da pe tot ce am scris în viaţa mea". Fraza vădeşte preţul pe care scriitorul îl punea pe producţiile lui epice.^Tot anul a stat sub încîntarea basmelor şi a poveştilor. În martie îl comanda pe Andersen complet, în franceză. După ce l-a citit pe *Kir Ianuiea,* împreună cu *Calul dracului,* la Bucureşti, l-a încredinţat spre publicare *Vieţii romîneşti,* cerînd cea mai mare corectitudine tipografică şi propunînd litera (cicero cu durşusuri). Şpalturile i s-au trimis pentru corectură la Berlin. Cei de la *Viaţa romînească,* fericiţi de co-

laborarea ce li se oferea, i-au satisfăcut toate cerinţele, înconjurîndu-l cu desavîrşită condescendenţă. G. Ibrăileanu şi alţi cărturari ieşeni i-au trimis volumele lor. Cucerit, scriitorul făgăduia sfatul său în privinţa îmbunătăţirii aspectului grafic al revistei. La apariţia lui *Kir Ianulea,* cum făcuse altădată Sa- doveanu cu *Două loturi,* Brătescu-Voineşti a citit povestirea acasă, vecinilor, unor tovarăşi de călătorie, în tren, după care i-a trimis autorului o felicitare entuziastă. [24] La rîndu-i, Caragiale mulţumea din inimă lui D. Patraşcanu, pentru volumul *Schiţe şi amintiri.* Cele trei nume apar aici întîmplător, dar încîntarea reciprocă e foarte firească : emulii îşi gratulau maestrul ; acesta se recunoştea în discipolii talentaţi.

Spre sfîrşitul anului 1909, Caragiale şi-a pregătit pentru tipar volumul *Schiţe nouă.* în acelaşi timp, a scris „instantaneul" *începem,* destinat primului spectacol al teatrului propriu pe care-l înfiinţase Al. Da- vila. Acest prolog la deschiderea unui teatru particular a fost întîmpinat în ţară cu ostilitate. *Universul* a şi refuzat să publice articolul prin care Caragiale elogia ihiţiativa vechiului său prieten. Articolul a fost tipărit de *Noua revistă romînă.* Cum i se întîm- plase altădată şi autorului *Scrisorii pierdute,* Davila fusese obligat, în 1908, să plece de la direcţia Teatrului Naţidnal, din pricina rigorii sale disciplinare. Un motiv în plus pentru Caragiale să se simtă solidar cu el. Un altul: la direcţia Naţionalului fusese numit Pompiliu Eliade, cel care încă din 1901 era de părere că piesele marelui dramaturg se învechiseră. După numire, Caragiale îl vizitase pe noul director, cu scopul de a lămuri situaţia legală a operelor sale : acestea vor redeveni proprietatea lui, sau le va achiziţiona teatrul ? Cum nu s-a hotărît nimic pe loc, Eliade a revenit printr-o scrisoare, altminteri dulce, dar vădind aceeaşi atitudine minimalizatoare din 1901 ; piesele „nu mai sunt, deocamdată, din pricina abuzului ce s-a făcut cu dînsele, timp de 20 de ani, aşa bine primite — şi nu aduc atît cîştig cît s-ar crede direcţiunii şi autorului. Să le retragem teatrului. Trebuie să se mai odihnească un an-doi bietele capodopere". Se înţelege că asemenea aprecieri l-au jignit pe autor, care a publicat scrisoarea lui Pom- piliu Eliade, cu comentarii acre : „Şi precupeţ să fii — să te cheme dimineaţa cu «pui de găină» o gospodină mărginaşă şi să te întrebe : — Cît cei, măi băiete, pe mortăciunile astea ? — înţelegi dumneata atunci cum vine vorba dumneaei delicată". Caragiale şi-a retras piesele.[25] A cîta oară ? Nici după treizeci de ani de la debutul său ca dramaturg, acum cînd era, în sfîrşit, considerat un mare scriitor romin, cel mai mare în viaţă, forurile oficiale nu-l recunoşteau. Nu e de mirare că, întrebat dacă nu se gîndeşte la reîntoarcerea în ţară, scriitorul răspundea : „Niciodată I" [26]

Capitolul

IX

ULTIMA NOAPTE

1

„...un biet dramaturg rătăcit în politică... (Între Stan fi Bran)*

1910

În plină iarnă (3 februarie), familia Caragiale, la iiotărîrea şefului, se mută. A fost închiriată o locuinţă mai bună, în Schonberg, Innsbruckerstrasse 1. Şeful, înspăimîntat de harababura mutatului, fuge la Leipzig, la Zarifopol, nu numai cu aprobarea, ci chiar la porunca Didinei Caragiale. Cînd totul a fost pus în ordine, se întoarce. E un apartament confortabil, în care cabinetul de lucru a fost instalat într-o încăpere orientată spre nord. Imobilul, cu două etaje, a rămas în picioare pînă în timpul celui de-al doilea război mondial. Pornit în căutarea lui acum doi ani, un publicist berlinez n-a mai găsit în Schonberg de- cît faţada unei clădiri construită cu „acea lipsă de preocupare pentru stil caracteristică epocii wilhel-miene".[1] în timpul războiului, Schonberg-ul a fost pustiit de bombardamentele aeriene, astfel că, în cartierul, devenit astăzi sediu al Senatului Berlinului occidental, reporterul n-a mai găsit nici un vechi locatar, de la care să culeagă informaţii despre oamenii ce-au locuit cîndva pe aici. A spicuit cîteva date din cartea de adrese berlineze pe anul 1910. Apartamentul lui Caragiale era situat la etajul I; la acelaşi etaj, vecini erau un doctor în filozofie şi un negustor de cafea şi coloniale. La etajul superior locuiau proprietarul unei vopsitorii, un dentist cu cabinet, pa-troana unui magazin de galanterie, un director de: teatru, o doamnă care ţinea pensiune, un pictor-de- corator, un funcţionar de bancă şi iarăşi un negustor La parter : o lăptărie, un birt şi o frizerie. Dacă, etajul superior era burduşit cu atîţia locatari, în timp ce la primul locuiau numai două familii, însemnează că scriitorul romîn, ca şi vecinul său, ocupa un apartament spaţios. Publicistul german a căutat semne ale trecerii lui Caragiale pe la „Romanisches Cafe" de la Kurfurstendamm, „punctul de întîlnire al snobilor amatori de teatru". Nu l-a găsit nici acolo, nici la „salonul artiştilor estetizanţi". întrebat, directorul Bibliotecii pedagogice centrale din Berlin, preocupat îndeaproape cu opera şi biografia lui Caragiale, declară că e în depistarea urmelor lui prin oraş. „Urmele acestea ne duc în mijlocul oamenilor simpli din Griinewald, acolo unde, cum se spune la noi,

ei îşi fierb singuri cafeaua în aer liber, în loc s-o plătească cu bani grei la restaurant. Şi apoi, în cartierele muncitoreşti aglomerate din partea de nord şi de răsărit a oraşului, unde maestrul Heinrich Zille * a căutat şi a găsit modelele desenelor sale incomparabile şr unde marea sculptoriţă Kă£he Kollwitz † a trăit alături de oamenii pe care i-a înfăţişat în lucrările ei." Cercetătorii berlinezi sînt în posesia unei fotografii, cunoscute şi la noi, în care-l vedem pe Caragiale „cu haina descheiată şi pălăria aruncată pe ceafă", într-un grup de lucrători, în faţa statuii lui Karl Marx. în Berlinul democrat există o bibliotecă „I. L. Caragiale", pe Muhlenstrasse, în faţa căreia a fost aşezat un impunător şi frumos bust de marmoră albă al scriitorului.

Apartamentul din Schonberg a fost ultima locuinţă berlineză a lui Caragiale. Aici, „bătrînul publicist, vechi sufler, director general al teatrelor, registrator la R.M.S. etc. etc." a încheiat pregătirea pentru tipar a culegerii *Schiţe nouă,* trimiţînd-o editurii „Ade-■vărul". Conform înţelegerii, între editura din Bucureşti şi autorul din Schonberg s-a ţesut o navetă, cum numai „Moş Virgulă" putea s-o pretindă. Editura era obligată să-i expedieze trei rînduri de şpalturi : unul ¡pentru greşeli de tipar propriu-zise, altul pentru erorile ortografice, ultimul pentru modificările stilistice. [2] .Volumul trebuia „să se prezinte, mititelul, cît se poate mai spălat şi mai pieptănat în faţa lumii". [3] La „Adevărul" se introdusese linotipul, inovaţie tipografică utilă, dar care, obligînd să se culeagă rîndul întreg pentru o singură literă greşită, făcea posibile

* Zille, Heinrich — cunoscut desenator popular berlinez (1858 —1929),

†■*+ Kollwitz, Kăthe — pictoriţă ţi graficiană, autoare a unor lucrări cu caracter social protestatar (1867—1845). *

alte erori. Cînd a primit, în fine, volumul, gata în septembrie, autorul a constatat cu groază că naveta nu dăduse rezultatele dorite : erau atîtea greşeli, în- cît se impunea o erată. *Schiţe nouă,* cuprinzînd producţia literară a anilor 1908—1909 *(Monopol..., Floiea voievod, Ion..., Kii lanulea, Calul dracului* etc.), e ultima carte tipărită de Caragiale. Scriitorul a dedicat-o lui A. Vlahuţă. Nici acest volum n-a avut în presă o primire mai caldă decît celelalte. Şi-a găsit totuşi doi recenzenţi care au ştiut să-i cîntărească valoarea : G. Ibrăileanu, care a insistat cu deosebire asupra povestirii *Kir lanulea* — „o adevărată nuvelă istorică, cu toate însuşirile acestui gen",[4] şi Ilarie Chendi. Ultimul nimereşte o justă caracterizare a •scriitorului, în noua sa ipostază: „Astăzi însă ne apare ceva mai potolit, în haina unui înţelept oriental, a lui Nastratin Hogea, cu spiritul mai jovial, cu ironia mai blajină şi cu un mod de a grăi mai sentenţios". Criticul face şi unele rezerve, neîndreptăţite, dar le repară printr-o suită de superlative, toate de necontestat: „paginile d-sale cele mai fine alternează cu altele, lipsite de gust (?). Nicăieri însă nu-şi dezminte reputaţia de cel mai ager stilist, de cel mai dramatic povestitor şi de cel mai spiritual scriitor al nostru". [5]

În timpul anului 1910, Caragiale rămîne acelaşi . călător neobosit. Cînd e vorba însă de drumuri în serviciul partidului takist, nu se mai arată dispus să-şi părăsească lucrul.

încă din martie 1909, cînd aflase că Take Ionesca intenţionează să înceapă o campanie de întruniri şi banchete, îi scria lui Zarifopol: „Atunci s-a dus dracului tot planul meu de activitate literară... Ta- re-mi vine să mă fac de pe-acuma că m-a lovit damblaua la gură". Zelul oratoric din 1908 se topise.. Alegerile urmau să aibă loc la începutul anului 1911. Aflîndu-se în „muncile facerii" (revenise la comedia, începută în 1905), scriitorul e, în decembrie 1910, mai categoric : refuză să se ducă în ţară, pentru a lua parte la întruniri; rămîne să scrie. Itinerarul din 1910 : Berlin — Leipzig — Berlin — Leipzig (concert) — Berlin — Leipzig (Haydn, la clavir) — Berlin („batem cuie cu

furie", în casa nouă ; vreme urîtă, din cauza cometei Halley) — Leipzig — Budapesta — Bucureşti — Budapesta — Berlin — Leipzig — Berlin — Leipzig — Berlin („Am citit pe Turghenef. Mare meşter ! Mare de tot.") — Budapesta — Bucureşti (la Vlahuţă) — Ploieşti (la Ghe- rea) — Sinaia — Budapesta — Berlin — Roman. (Moldova) — Berlin — Friedrichroda („...tot la cupeţii navigatori am să mă duc. N-am ce-ţi face, sunt viţă de idriot".) — Erfurt — Berlin — Thale (Harz) — Berlin — Weinbiesnitz — Travemiinde („...am auzit astăzi şi uvertura de la *Zauberflote.* * Zice că o minune- nu ţine decît trei zile. De patruzeci de ani auz uvertura asta şi astăzi mi s-a părut mai minune decît ori- cînd") — Berlin — Leipzig—Ţepii tz—Karlsbad — Bad Elster — Berlin („de unde nu mă mai mişc, avînd foarte mult de furcă"... „Îţi trimit *Fulga sau Ideal şi- real* al răposatului meu amic Gr. H. Grandea. Citeşte-o şi fii bun de-mi spune dacă acest clasic nu. e absolut modern, tot aşa cum toţi modernii sunt clasici.") — Leipzig — Berlin. Cît de lungă, lista extrasă din corespondenţa cu Zarifopol e totuşi lacunară. în Moldova scriitorul a vizitat şi Iaşii, unde- s-a dus să-i vadă pe cei de la *Viaţa iomineascâ.* „Era strălucitor de vervă, şi mai tînăr decît oricînd. A vorbit şase ceasuri în şir, în picioare şi jucînd!
scenele pe care le istorisea. Atunci am auzit din gura lui cele mai splendide «pagini» de critică literară din cîte cunosc. Şi tot atunci a povestit cîteva scene şi a redat cîteva tipuri caracteristice care ar face, singure, gloria unui scriitor. Omul acesta crea viaţa jucîndu-se. Se poate un mai mare semn de tinereţe ?... În realitate Caragiale nu îmbătrîneşte niciodată, căci un spirit pur ca el «nu cunoaşte nici timp, nici spaţiu»."[6] Spiritualiceşte, scriitorul nu îmbătrînise, e adevărat. Şi fizic îşi păstrase ţinuta mîndră, tinerească. Sub ochelarii ovali, cu lentile mici şi puternice, privirea e aceeaşi, severă. Fără ochelari, cutele ce se-ngrămădesc la colţul ochilor devin evidente ; în privire se aprinde o

* *Flautul fermecat, operă* de W. A. Mozart.

lumină mai blîndă, de bunic. Cercetat mai îndeaproape, obrazul dezvăluie oboseală şi semnele unei suferinţe neştiute. Nici acum, scriitorul nu ştia că e bolnav de inimă. Nu ştiau nici ai lui. Primele semne, îngrijorătoare, se vor arăta în curînd. Dacă s-ar fi ştiut, probabil că ar fi fost constrîns să se cruţe, să evite eforturile, să renunţe la aceste călătorii. Constrîns, fiindcă el n-ar fi renunţat de bună-voie, chiar dacă s-ar fi ştiut suferind.

1911

În timpul călătoriilor sale spre ţară, Caragiale se oprea adesea la Budapesta, precum şi în principalele oraşe din Transilvania, unde îşi păstrase vechile legături şi-şi crease altele noi, printre publiciştii şi fruntaşii partidei naţionale romîneşti. Ca întotdeauna, activitatea politică a ardelenilor îl interesa îndeaproape. Era în curent cu ea, chiar în amănunte, nu numai prin ceea ce afla din ziare şi prin corespondenţă, ci şi prin informaţiile culese la sursă. La Budapesta, petrecea ore în şir la cafeneaua „Jăgerhorn", în mijlocul tineretului, al cărui stegar devenise Octavian Goga. De poezia acestuia luase cunoştinţă de mult şi o aprecia cu căldură. Acum îl cunoştea bine pe poet, care îl şi vizita la
Berlin. Goga era fruntaşul dizidenţei de la *Tribuna.* Vechile disensiuni dintre tribunişti, criticaţi cu atîta severitate în 1896, şi cealaltă aripă a partidului naţional, al cărei organ devenise acum *Romínul,* continuau. Caragiale rămăsese de partea celor din urmă, întrucît considera defavorabilă cauzei agitaţia tribuniştilor. În 1910 s-a şi gîndit să tipărească la Sibiu o nouă ediţie din *Culisele chestiunii naţionale.* Cu cîţiva ani mai înainte de izbucnirea primului război mondial, problema Ardealului devenea din ce în ce mai fierbinte. Intervenţia lui Caragiale demonstrează deci nu numai că, la Berlin, a rămas pînă la sfîrşit lîngă inima ţării, dar şi că, la fel ca întotdeauna, a ştiut să-şi întoarcă privirea spre focarele actualităţii. Cum voia cu tot dinadinsul să fie prezent printre cărturarii romîni

din Imperiul hab- sburgic, a făcut tatonări cu privire la posibilitatea de a edita la Budapesta o revistă romînească — „o publicaţie literară săptămînală" — cu titlul Mo- *mente libere.*[7] A intrat în tratative cu editorul gazetei *Lupta,* la care scriitorul colaborase sporadic (cu *Calul dracului)* şi care-şi încetase apariţia. Revista neputînd fi scoasă, Caragiale a acceptat, la insistenţele lui V. Goldiş, să colaboreze la *Romínul* din Arad, organul partidului naţional. Dacă revista, cel puţin în intenţie, urma să fie *„strict literară",* această colaborare e strict politică. Intrarea în acţiune are un caracter de-a dreptul dramatic. Cîntă- rind bine greutatea amestecului său într-o dispută înveninată, Caragiale trăieşte un zbucium sufletesc de care s-au sesizat prietenii. Scriitorul i-a telegra- fiat lui Vlahuţă să-l aştepte : „Viu cer frăţeşte ajutor". În aşteptare, Vlahuţă notează în jurnalul său : „Bietul Caragiale 1 În ce vifor trebuie să fie ! I-am răspuns, fireşte, că-l aştept cu drag. Cu dragoste ; şi cu ce grijă îl aştept I Şi cu ce milă 1 Şi iar mă gîndesc la Caragiale ! *Un titan învins, da, un titan învins 1*" [8] La sosirea în Bucureşti, a fost convocat şi Coşbuc. Va fi avut loc cu participarea acestuia un conciliabul în chestia ardeleană ? Dacă da, concluzia n-a putut fi decît aprobarea intenţiilor lui Caragiale. întors la Berlin, acesta a adus cu sine şi poezia lui Vlahuţă *Triumful aşteptării, Irinel* de De- lavrancea, *Bietul Trie* de Brătescu-Voineşti, *Fiorii* de Coşbuq, pe care le-a încredinţat *Romînului,* în coloanele căruia au şi apărut, în numărul de Paşti, în ceea ce-l priveşte, eminentul gazetar reapare în arenă cu prudenţă şi tact. Nu atacă polemic tema relaţiilor dintre autorităţile habsburgice şi populaţia romînească (aceasta intra în competenţa romînilor ardeleni), ci pe aceea a relaţiilor dintre romînii înşişi. Aripa tînără a mişcării naţionale se refuza oricărei înţelegeri cu „bătrînii" şi opunea partidului naţional aşa-numitele „Casa noastră". în combaterea zîzaniilor, Caragiale devine vehement ¡ neînţelegerile erau într-adevăr pernicioase. Cu verva-i obişnuită, revărsînd din sac alegorii, parabole, anecdote, dojeneşte şi dă sfaturi în direcţia realizării unei unităţi de acţiune *(Nevoile obştii şi aşa-zisele „Casa-noastrâ", Dimplomaţie*

subţire, Termitele). Intervenţia lui conciliantă, pornită însă de pe poziţiile comitetului partidului naţional, a indispus pe adversarii acestuia. I s-a replicat cu brutalitate. în paginile *Tribunei,* Ilarie Chendi a publicat un articol, *Dl. Caragiale în politică,* în care-i contestă orice drept de amestec în treburile ardelenilor. Dramaturgului i se atrage atenţia (şi aici!) că rolul său trebuie să se mărginească în a face „pe îndrumătorul către o limbă mai bună şi pe dătătorul de direcţiuni literare şi artistice". Arogîndu-şi „un drept de politică activă", scriitorul „care în patria sa n-a reuşit niciodată să aibă vreo influenţă politică şi vreun rol militant", trecuse peste „limita posibilă". Chendi atingea o rană dureroasă!

Desigur — încheia el cu jignitoare ironie — dacă scriitorul urmăreşte de fapt să adune material pentru o nouă comedie „noi vom fi cei dintîi care vom aplauda piesa qu un subiect atît de preţios". [9] Caragiale . era trimis la colţ, să-şi vadă de treburile lui de „comediante". O notă similară în spirit cu articolul lui Chendi a apărut pînă şi în coloanele *Romînului.* Nota se referea la un grup de scriitori invitaţi.
de *Tribuna* pentru un turneu de şezători.[10] Cara- giale s-a socotit lezat şi el şi printr-o telegramă trimisă lui Goldiş i-a anunţat încetarea colaborării. Directorul *Romînuiui* preţuia însă enorm contribuţia marelui scriitor, după al cărui prim articol (în februarie), îi scrisese : „Să ne ajuţi acum cu putere de leu... Atît ne trebuie şi învingerea (victoria, *n.n.)* noastră e sigură... îţi. sărut mîinile şi te salut cui stimă, iubire şi devotament".[11] Nu-l putea pierde a insistat, s-a explicat. Caragiale a admis scuzele şi a trimis un nou articol, *Între Stan şi Bran,* încă o pledoarie pentru unitatea romînilor, în jurul comitetului partidului naţional, şi, totodată, o apărare a dreptului său — „un biet dramaturg rătăcit în politică", după cum i s-a spus — de a se amesteca în această chestiune. înţelegînd, însă, că spiritele erau. prea aprinse, pentru ca intervenţia sa să poată fi eficientă, scriitorul a sistat definitiv colaborarea. La stăruinţele conducerii *Romînuiui,* răspunsul său (8 iulie) a fost negativ : e foarte ocupat cu scrierea unea piese de teatru ; nu se

poate întrerupe din lucru. Şi astfel, ultima tentativă de a se face util în viaţa publică a eşuat...

2

Hotărît, nu viu.'
(Scrisoare citre A. Vlahnţăfc'

În 1911, Caragiale trudeşte mai departe la *Titircă Sotirescu şi C-nia.* Tot fără rezultat. Pune pe şantier şi alte lucrări literare : „Eu am de lucru peste cap. Vorba ceea: nu intră şoarecul în bortă, şi-şi mai leagă şi tigva de coadă !..." Cu un manuscris în valiza de călătorie, se duce în mai la Karlsbad, ca să se întîlnească cu Coşbuc şi cu unii fruntaşi ardeleni. Lui Coşbuc, clasicist competent, voia să-i ceară consultaţii: ce alt poet latin, în afară de Virgiliu, a mai scris despre dragostea dintre Eneas şi Dido- În odaia hotelului, dramaturgul a arătat poetului un manuscris de vreo 18 pagini — primele patru transcrise pe curat, celelalte, cu multe corecturi etajate : „— Vreau s-o fac patriotică, Ghiţă, vreau s-o fac patriotică !" Era vorba de o piesă de teatru. Coşbuc n-a putut-o cerceta mai îndeaproape. Păcat. Ştie numai că era ,,o feerie sau o melodramă scurtă", a cărei acţiune se concentra în jurul arderei pe rug a reginei cartagineze. Se pare, mai bănuieşte poetul, că era destinată romînilor din Ardeal şi urma să fie tipărită în *Romînul.*[12] Piesa istorică a scriitorului, care susţinea că nu scrie „decît pentru viaţa noastră", era deci o alegorie, cu sens politic contemporan. După trei zile, Caragiale s-a întors- la Berlin. Cam în vremea aceasta, a fost vizitat de Paul Bujor cu soţia. în timp ce femeile s-au dus în oraş, dramaturgul şi-a plimbat oaspetele prin cartierul înflorit, i-a arătat frumuseţile din împrejurimi, magazinele la care făcea cumpărături. Furnizorii îl întîmpinau cu simpatie *;* glumea cu ei. Conlocu- torul Ţicăi, zarzavagioaica de la Sinaia, nu se schimbase. Caragiale i-a povestit lui Bujor o întîmplare- impresionantă din viaţa politică a Germaniei. Cu cîtăva vreme în urmă, împăratul

3

5

1

Wilhelm II declarase, relativ la socialişti, că aceia cărora nu le- place ţara lui, să-şi scuture tălpile de ţărîna Germaniei şi să plece. După cîteva zile, a avut loc o mare manifestaţie muncitorească: o coloană întinsă de- muncitori a defilat prin faţa palatului imperial. Cei ajunşi în dreptul ferestrelor se opreau o clipă şi, scoţîndu-şi batistele, îşi scuturau pingelele de praf. „Aşa socialişti deştepţi, înţeleg şi eu" — comentase- Caragiale.[13]

După obişnuita vacanţă la Travemiinde, scriitorul s-a dus în Transilvania unde se organizase o- mare manifestaţie romînească, prilejuită de semicentenarul Astrei. Veniseră şi alţi scriitori din ţară : Iosif, Ion Scurtu, Victor Eftimiu, Ranetti, actorul Petre Liciu. Era de faţă şi Aurel Vlaicu. Aviatorul a executat, deasupra mulţimii imense adunate în- cîmp, cîteva tururi cu avionul său. Caragiale a fost foarte emoţionat. La coborîre, l-a îmbrăţişat pe aviator, mulţumit că-l vede ajuns teafăr pe pămînt. A urmat o masă comună. Cineva (Ion Scurtu ?) a toastat : „Ridic paharul în cinstea marilor noştri umorişti aici de faţă, Ion Luca Caragiale şi George Ra- metti". Apropierea era, oricum, cam nepotrivită. Dar nu asta l-a supărat pe Caragiale, ci calificativul de „umorist". S-a ridicat să protesteze : „Eu nu sunt umorist I Eu sunt profund sentimental I" Cîţiva dintre comeseni au rîs. El era însă aşa de indignat, încît- a vrut să plece *u.* N-a rămas decît după ce Scurtu şi-a retras... insulta. La masa ce se întinsese la Veza, lîngă Blaj,- erau de faţă şi nişte însurăţei. St. O. Iosif, cu paharul în mînă, a rostit o urare, îndemnîndu-i pe aceştia : „Să nu vă înşelaţi nici în gîndurile voastre, căci nu e păcat mai mare ca acela ■de a sugruma o iubire". Caragiale, care cunoştea drama ce răvăşise sufletul poetului, s-a dus la el şi l-a sărutat pe frunte.[16] Participau la ospăţ şi scriitorii ardeleni, Goga, de pildă, dar şi alţii încă mai tineri, Ion Agîrbiceanu şi Emil Isac. Coşbuc lipsea. S-a hotărît să i se trimită un mesaj de salut, şi Caragiale a fost rugat să-l redacteze. Dramaturgul a consumat mai multe halbe şi cafele, şi încă mai multe file de hîrtie, apoi după o oră de travaliu a transcris pe curat textul: „Salutări din Blaj" .[le] Tuturor celor de faţă, Caragiale le-

a apărut de o ■sănătate de fier. În grădina scriitorului ardelean Alexandru Ciura, a perorat neobosit, o noapte întreagă, în cămaşă, deşi era răcoare, spre uimirea celor tineri care-l vedeau mult mai rezistent decît ei![17] Era rezistent, şi totuşi...

În toamna acestui an, inima i-a dat un sever avertisment. Cu prilejul unui nou drum spre Bucureşti, •după un popas la Budapesta, trenul cu care călăto-•rea s-a oprit la Timiş. Se stricase locomotiva. În aşteptarea alteia, călătorii au coborît. Caragiale a părăsit şi el compartimentul, în care se mai găseau cîţiva romîni: juristul ieşean Oswald Teodoreanu (tatăl scriitorilor Ionel şi Păstorel Teodoreanu) şi doctorul Alexandru Slătineanu, cu soţiile. „Dealurile şi munţii erau încă verzi, copacii arămii," aşa că, deşi obosit de noaptea petrecută pe bancheta vagonului, scriitorul, singur, a pornit cu paşi agale, urcînd panta. Pentru o scurtă plimbare, n-a luat desigur în piept vreun urcuş mai greu. Totuşi i-a fost destul. S-a întors abia după o jumătate de oră, palid, stors de vlagă şi cu respiraţia grea. Speriaţi, compatrioţii l-au culcat pe bancheta vagonului. I s-a pus pe piept, în dreptul inimii, o compresă muiată în apă rece.[18] Va fi spus cuiva, dintre ai săi, ce i se întîmplase ? Bănuim că nu. Salutul pe care i-l trimitea lui Vlahuţă, în drum spre Berlin, de la Budapesta: „Să ne mai vedem cu bine" mărturiseşte, oare, în acest *mai,* teama de viitor, pricinuită de starea sănătăţii sale ?

în pragul împlinirii a şaizeci de ani, dramaturgul intră în tratative cu directorul Teatrului Naţional din Craiova, Emil Gîrleanu, în vederea reprezentării pieselor sale. Tratativele durează din septembrie 1911 pînă în ianuarie 1912, cu o penibilă tărăgănare a ordonanţării celor 2000 de lei, solicitaţi ca onorariu. Ca şi în alte dăţi, Caragiale s-a văzut nevoit să amenințe că se va adresa justiţiei. În ianuarie 1912, teatrul craiovean îl anunţă că intenţionează să-i sărbătorească aniversarea. Scriitorul răspunde fără nici un surîs de satisfacţie : .....respectaţi întîi în voiala ; expediaţi suma datorată; gîndim apoi la aniversarea neprevăzută contract".[19]

1912 ianuarie-lebruarie

La 30 ianuarie stil vechi, Caragiale urmează să împlinească şaizeci de ani. Cercurile literare din ţară pregătesc festivităţi omagiale, fapt de care scriitorul va fi luat cunoştinţă cu prilejul vizitei sale în Bucureşti, între 6 şi 10 ianuarie. Curînd după plecarea sa, revista *Flacăra* îl roagă pe Vlahuţă să se ocupe de îngrijirea numărului festiv. Pus în cu- ¡rent, maestrul îi telegrafiază lui Vlahuţă: „Conjur nu scrie nicăieri despre mine. Nu face nici un pas ; aşteaptă scrisoare". A doua zi, scrisoarea: „Află că ziua de 30 («o zi mare ca aceea») voi sta liniştit cu ai mei acasă, la căldurică — p-aici bîntuie un ger straşnic. Nu vin. Scrisoarea lui Gîrleanu cătră tine m-a-ngrozit. N-am nici o aplecare, nici *le physique d'emploi* * pentru un triumf. Şi pe urmă tu ştii că «fosilele» sunt deopotrivă nesimţitoare şi la scuipături şi la adoraţiune. Hotărît, nu viu". Peste alte două zile, îi expediază tot lui Vlahuţă o depeşă, cu motivarea oficială, de comunicat celor în drept : „Adevărat nenoroc. Acces sciatic. Imposibil mişca. Rog comunică amici. Vale". [20] Cam cu acelaşi conţinut, o telegramă e trimisă şi lui Emil Gîrleanu, preşedintele scriitorilor romîni. Se înţelege, accesul sciatic e un simplu pretext diplomatic. Caragiale nu poate accepta o sărbătorire la care s-a anunţat participarea oficialităţilor ce l-au prigonit o viaţă întreagă. în chiar noaptea aniversării, singur, în cabinetul său din Schonberg, învăluit în fumul multelor ţigarete, aşterne pe hîrtie următoarea *Fabulă*[21] :

A fost odată un băiat,
O secătură, un stricat...
Fraţi, mamă îl nesocoteau,
Şi mari şi mici îl huiduiau,
Ba, uneori îl şi băteau.
O viaţă l-au tot umilit Pin’

* Figura de circurostanţî.

ce stricatul horopsit Din
casa mă-şi a fugit...
    într-un tîrziu şi-au amintit
De-acel copil neprocopsit
De-acel bun de nimic, de-
acel Fugar, pribeag, de-acel
mişel Şi milă le-a venit de
el...
La ziua lui l-au cam iertat,
Acasă, veseli, l-au chemat
Şi cu dulceţi l-au îndopat...
Pîn'ce stomacul şi-a stricat.

Morala

După prea amară viaţă,
Nu fi lacom la dulceaţă.

Dedică fabula lui Vlahuţă şi i-o trimite.

Şi astfel, sărbătorirea a avut loc fără participarea sărbătoritului. Iniţiatorii, scriitori tineri, admiratori sinceri ai maestrului, au avut de ce să fie mîhniţi. La rîndu-i, Caragiale a avut de ce să se refuze. în cazul cînd avea să vină, se luase legătura cu Ministerul Instrucţiunii să i se facă „o primire grandioasă*. La diversele manifestări, urmau să fie de faţă unii membri ai familiei regale şi miniştri. Cum ar fi putut face frumos la boieri, omul demn, neobişnuit să sărute mîinile ce nu i se întinseseră niciodată ? Programul oficial prevedea: Duminică — primirea la gară, în prezenţa elevilor de liceu şi a studenţilor (pentru care ministerul de resort îşi dăduse aprobarea!) ; în aceeaşi zi, la ora 3 după- amiază — un festival, cu conferinţe şi lecturi; seara — procesiune cu lampioane şi o serenadă, interpretată de coruri, sub ferestrele casei unde va fi găzduit sărbătoritul (cum s-ar fi putut lăsa el, oare, slăvit astfel ?) ; luni — spectacole festive la teatru şi şedinţe omagiale la cercurile culturale ; marţi — un banchet măreţ, organizat de S.S.R. şi Societatea autorilor dramatici (iarăşi în acord cu Ministerul Instrucţiunii). în sfîrşit, însăşi regina plănuise o serată literară la palat în onoarea scriitorului ![22] Ho- tărît, Caragiale, cinstit cu el însuşi, n-ar fi putut suporta aşa ceva. De ce n-a venit ? — se întreba, naiv, un redactor

al *Flăcării.* Chiar cei neavizaţi nu prea credeau că scriitorul e realmente bolnav. Aici se ascunde o nemulţumire. Dar ce nemulţumire ? Redacţia *Flacărei* era, într-adevăr, ori naivă, ori perfidă. Pe coperta numărului omagial al *Flacărei,* pregătit de redacţie, excelentul desen al lui Iser : Caragiale şi tipurile sale. în cuprinsul revistei, articole semnate de Take Ionescu, St. O. Iosif, Emil Gîrleanu, C.C. Arion (ministrul Instrucţiunii), D. An- ghel şi alţii. Un număr festiv a scos şi *Rampa,* cu colaborarea lui A. Davila, actorul Livescu etc. Într-un scurt interviu, Vlahuţă a trebuit să răspundă şi la întrebarea : „— Credeţi, pentru viitor, că teatrul lui Caragiale va putea să placă?" Vlahuţă a replicat categoric : „—Da, desigur." întrebarea îşi avea tîlcul ei. Părerea că piesele dramaturgului s-au învechit şi că vor plăcea din ce în ce mai puţin era împărtăşită, desigur, de mulţi dintre cei ce, nepu- tîndu-se opune sărbătoririi, o acceptau cu toate rezervele. De altfel, însăşi prezenţa oficială la aniversare devenise posibilă acum, fiindcă şocul violentei ciocniri a scriitorului cu societatea părea amortizat de vreme. în realitate, nu era. Caragiale nu retractase nimic. În conştiinţa sa, acest conflict rămăsese tot atît de prezent şi de viu, ca şi altădată, precum vii rămăseseră şi acuzatoarele sale opere.

La 29 ianuarie, cercul literar şi artistic de la „Comedia" a dat un festival literar-muzical, cu contribuţia S.S.R. şi a Societăţii autorilor dramatici. La festival, Gîrleanu şi-a exprimat regretul că sărbătoritul n-a putut veni la „aniversarea de aur" a „cununiei sale cu Nemurirea". Au mai vorbit şi citit din operele lor : Ranetti, Cincinat Pavelescu, Victor Eftimiu, A. de Herz, Ion Minulescu, Radu D. Rosetti. A doua zi, Compania Davila a jucat *Conu Leoni da iată cu reacţiunea,* teatrul Comedia *D-ale carnavalului* (în introducere, monologul *1 Aprilie,* spus de Ion Manolescu, director de scenă al teatrului). Pregătirea spectacolelor a cam lăsat de dorit. Cronicarul dramatic Liviu Rebreanu făcea constatarea că interpreţii comediei *Conu Leonida* nu-şi învăţaseră rolurile.

Pe adresa dramaturgului, la Schönberg, au plouat telegrame, probabil spre uimirea factorilor poştali.

Lista celor ce-au trimis felicitări e nesfîrşită: oameni politici (numai Take Ionescu, poporaniştii şi ardelenii) ; scriitori, actori, asociaţia studenţilor ro- mîni din München, „Patria", societatea „Petru Maior" din Budapesta, Cercul studenţilor din Iaşi. S.S.R., redacţiile cîtorva publicaţii, un cîrciumar din
Bucureşti, un inginer c.f.r., un comisionar din Vienâ, ASTRA, Ioan Urban Iarnick etc., etc. Un cunoscut din redacţia *Adevărului* a fost rugat să pună pe un „brav june tînăr" să strîngă toate ziarele şi revistele unde a fost „tăvălit ca o cheftea de carne de vacă bă- trînă prin sare, piper şi alte condimente, înainte de a fi prăjit la tigaie *(quelle odeur !*)".*
Conştiincios şi politicos, sexagenarul s-a aşezat din nou la masa de scris şi a răspuns la toate, dar absolut la toate felicitările, printr-un rînd-două, sau prin scrisori de dimensiuni mai mari sau mai mici, după caz. Sînt rînduri în cel mai perfect stil amabil-oficial, sau pagini calde, duioase, de-a dreptul patetice.[23] Sub aspectul oficial, sărbătorirea îl dezgustase. În parte, manifestările de dragoste şi admiraţie l-au mişcat adînc.

3

dacă ar trebui să trăiască din munca ^lui...' (I. L. Caragiale, citat *de* fiul său, Luca)

Martie

După expedierea ultimei telegrame de răspuns la felicitări, viaţa şi-a reluat cursul normal în apartamentul de pe Innsbruckerstrasse nr. 1, etajul întîi. „Herr Direktor", cum îşi spunea (Zarifopol era „Herr Doctor"), se bucură că are din nou la el acasă pe tînărul Barozzi, care cîntă la vioară tot timpul cît Luki e la şcoală. Panait Cerna, obişnuit al casei, şi-a sistat vizitele, fiindcă nu-i place franţuzismul junelui violonist. în gospodăria Caragiale, lucrurile nu stau prea bine. Banii sînt pe sfîrşite. Moştenirea Momu-

loaiei s-a epuizat. Un pachet cu bunătăţi (inclusiv halva) trimis de la Ploieşti de grijuliul Gherea e cît se poate de bine venit. Scriitorul nu ştie că birtaşul din gara Ploieşti pune la cale şi altceva. Cum poate fi lăsat sexagenarul Caragiale la voia întîmplării ? Pensie nu are, opera nu-i aduce mai nimic, iar ce-i aduce e foarte nesigur. Criticul se pune în legătură cu prietenii dramaturgului şi se decide o colectă : fiecare amic (şi sínt destui) să contribuie cu cîteva mii de lei, cel puţin o mie. S-ar strînge 100.000 de lei. Depusă la o societate de asigurare, suma ar aduce o rentă modestă, dar certă. Parcele n-au dat răgazul necesar realizării acestei înduioşătoare iniţiative prieteneşti.[24] O acţiune similară a iniţiat C. Rădu- lescu-Motru, directorul *Revistei romíné.* De astă dată era vorba de o subscripţie publică în vederea acordării unei recompense naţionale marelui scriitor. Ceea ce se făcuse altă dată pentru Eminescu, se încerca acum pentru autorul *Scrisorii pierdute.* Caragiale a fost mişcat de atenţia ce i se arăta. I-a mulţumit călduros directorului *Noi reviste romíné,* cu avertismentul că „orice amestec oficial cîtuşi de platonic în opera cetăţenească, precum şi orice subscripţie pe cale publică i-ar paraliza cu desăvîrşire scopul", întrucît l-ar „pune în imposibilitate absolută de a beneficia de rezultatele generoasei voastre iniţiative". [25] Amestecul oficialităţii îl determinase pe scriitor să refuze a se duce în ţară cu prilejul sărbătoririi ; acelaşi amestec îl împiedica să accepte subscripţia. Toate acestea constituie ultima dovadă a consecvenţei lui Caragiale în atitudinea lui faţă de conducerea statului burghezo-moşieresc. Toate punţile de legătură fuseseră rupte de mult. Nici o împăcare nu era posibilă, oricîte avansuri i s-ar fi făcut. Condiţiile puse directorului *Noii reviste romíné* egalau, de fapt, cu interzicerea acţiunii. De fapt, în chiar ziua în care Caragiale îi scria lui C. Rădulescu-Motru, revista *Flacăra* publica informaţia că subscripţia publică pentru un „fond Caragiale" fusese oprită printr-o telegramă adresată iniţiatorului : „Resping categoric subscripţia. Salutări". [26]

La exact şase săptămîni după sărbătorire, scriitorul s-a pornit iar la drum. în urma unui proces de presă,

Octavian Goga fusese condamnat şi întemniţat la Szegedin. Caragiale i-a telegrafiat lui Vlahuţă să vină şi el, cu „200 grame icre tescuite prima", şi s-a dus să-l viziteze pe „mititelul" (poetul ardelean era mic de statură). Vlahuţă n-a putut veni. întemniţatul simţise tot timpul grija părintească a dramaturgului: îi trimisese cărţi, îi telegrafiase şi-i scrisese zi de zi. Acum, într-o dimineaţă de la mijlocul lui martie, sergentul din paza închisorii veni să-l anunţe că îl caută un „mare boier", care i-a „miluit" pe toţi, i-a mîngîiat nepoţii, dăruind fiecăruia cîte o coroană. Condus în vorbitorul mohorît al temniţei, poetul fu întîmpinat de Caragiale, care l-a îmbrăţişat şi l-a sărutat. Vizitatorul adusese alimente şi două sticle de şampanie. Era „mai tînăr ca oricînd. Se plimba de-a lungul odăii cu paşi lungi, se oprea cîteodată, îşi potrivea ochelarii de după care strălucea acelaşi neastîmpăr al ochilor ou sclipiri de oţel, şi vorba lui era vechea împletitură de fulgere cari căđeau tumultos ca totdeauna". Vegheaţi de paznic, au stat împreună trei ore. Aşezat pe canapeaua cu postavul ros, Caragiale i-a pus poetului mina pe umăr, cu un gest afectuos : „Am eu un plan pentru vara asta... vin acolo la Răşinar la tine, cu nevasta şi cu copiii... Mi-a plăcut mult satul tău acolo, la poala munţilor... Să vie şi Vlahuţă... Să stăm aşa pînă la toamnă... Nu ne trebuie nimic... Numai un pian să fie, şi unul să-i ştie rostul... Cînd se face seară şi iese luna albă-gălbuie de după mestecenii pe coasta ceia, noi să stăm întinşi în iarbă, şi pe fereastra deschisă să pătrundă Beethoven : *Sonata lunii...*" Poetul observă la oaspetele său o tresărire a genelor, de „parcă undeva ar fi trecut prin văzduh o fîlfîire de aripi negre..." O simplă părere? Discuţia lungă, despre artă, despre proiectele literare, multe (să termine piesa, să scrie un roman filozofic, două volume de nuvele şi schiţe — „Şi gata... V-am dat destul... ce mai vreţi ?"), luă sfîrşit cu un fior de îngrijorare. „Nenea lancu" s-a recules imediat, l-a sărutat pe deţinut şi a ieşit cu pălăria trasă ştrengăreşte pe ochi. Poetul l-a putut zări suindu-se în trăsura cu care venise şi ca^re-l aştepta. îl vedea pentru ultima oară. Trăsura s-â urnit, urmărită de privirea respectuoasă a paznicilor şi de

dragostea copiilor, faţă de care domnul străin se arătase atît de bun şi darnic... [27]

De la Szegedin, Caragiale s-a repezit, se pare, pînă la Bucureşti. La 20 martie se întorsese acasă, la Berlin.

Aprilie

în numărul din prima zi a lunii, *Luceafărul* a tipărit *Paşa din Siiistra,* parodie a baladelor istorice ale lui Bolintineanu. Ultima scriere publicată de Caragiale.

Familia scriitorului a petrecut Paştile la Leipzig, cu Zarifopolii. Probabil că starea sănătăţii lui „Herr Direktor." îi cam pusese în gardă pe ai săi, de vreme ce, într-o scrisoare din ajunul sărbătorilor, el îl avertiza pe Zarifopol că are unele bănuieli privind nişte teorii asupra abstinenţei. Să nu i se facă teorii — „nu de altceva, dar mi se vor face degeaba ! nu sunt dispus să le ascult". După sărbători, scriitorul a primit vizita unui cunoscut din ţară, traducător al lui Shakespeare, Adolph Stern. L-a rugat să-i trimită tălmăcirile tipărite şi *Visul unei nopţi de vară* în manuscris. La ce lucrează el ? „— Am două lucrări dramatice, dar nu prea sunt în toane de a lucra. Duc grija vieţii..." Lucra oare într-adevăr, aşa cum îi scria peste cîteva zile aceluiaşi, spunînd că e „robit de o lucrare ce nu suferă nici măcar o scurtă întrerupere ?" [28] La 14 aprilie era suferind şi, întrunit nu putea scrie, scrisoarea către Zarifopol fu dictată cuiva din casă. Restabilit, spre sfîrşitul lui aprilie se. urni iar la drum, spre Iaşi. Avea de îndeplinit o obligaţie părintească. în acelaşi timp, voia să se ocupe de unele amănunte în legătură cu editarea operelor lui Ronetti- Roman. La Iaşi, s-a înfăţişat la redacţia *Vieţii romî- neşii,* însoţit de Vlahuţă şi Matei I. Caragiale. Despre Matei era vorba. Tatăl dorea — după spusa lui — să-l introducă în „cel mai înalt cerc intelectual din Romî- nia". Cu prilejul sărbătoririi, *Viaţa romînească* publicase calde articole omagiale semnate de G. Ibră- ileanu şi Tudor Arghezi. Maestrul răspunsese cu mulţumiri cordiale. Acum, la sosirea celor doi scriitori iubiţi, redacţia revistei ieşene fu adînc impresionată. Se organiză numaidecât un banchet. înainte de masă, avu loc un consiliu, la care

Matei îşi citi cîteva sonete. Erau de faţă, în afară de oaspeţi, Ibrăileanu şi Topîrceanu. Ultimul n-a gustat de loc producţia poetică a junelui pedant. îndrăznise chiar să facă unele observaţii, pe care Caragiale —■ bătrînul — le-a interzis printr-o punere la punct repezită. Nu-şi agrea nici el feciorul, dar nu tolera să i se dea lecţii de poezie. Fireşte indispus, Topîrceanu îi şopti lui Mihail Sevastos, în timp ce invitaţii se pregăteau să se aşeze la masă, că „reprezentaţia lui Caragiale cu fiu-său dăduse fiasco... că versurile acestuia erau banale, chinuite şi cu multe imperfecţiuni de formă".

Poetul „parodiilor originale" exagera. De fapt, sonetele lui Matei I. Caragiale păcătuiesc printr-o prea mare grijă pentru formă şi prin lipsa sensibilităţii. Probabil că Topîrceanu fusese mai puţin iritat de versuri, cît mai ales de ţinuta sonetistului — „un tînăr băţos, arogant care n-a vorbit (în timpul mesei, n.n.) decît despre almanahul Gotha... * şi a fost antipatic tuturor mesenilor". în capul mesei, lîngă Ibrăileanu şi Vlahuţă, Caragiale avea faţa „colţuroasă, obosită". După ce s-a înviorat, ş-a pornit să vorbească şi a perorat aproape numai el pînă la sfîrşit. [29] Sonetele lui Matei au apărut în numărul imediat următor al *Vieţii Tomîneşti.* Părintele îşi lansase feciorul. Acesta dorise mai mult de la el : îi ceruse să facă uz de trecerea sa în ţară, obţinîndu-i numirea ca şef de cabinet la un minister. Caragiale-bătrînul îl refuzase net. Nu voia să ceară nimic şi nici nu-i plăcea dorinţa fiului său de a parveni.

La Iaşi, Paul Bujor a fost impresionat de înfăţişarea lui I. L. Caragiale ; acesta era abătut „din cauza nevoilor vieţii'şi, după figură, se arăta a fi foarte suferind". Naturalistul l-a întrebat dacă s-a arătat la doctori. „— Ce ? — a replicat, indispus de întrebare,

* Almanahul Gotha — publicaţie anuală, cuprinzînd genealogia familiilor aristocratice din Europa ; apărea în oraşul Gotha, înccpîpd din anul 1763,

scriitorul. Vrei să-mi spună doctorul că sunt bolnav ?" În tonul frazei, Paul Bujor a simţit un accent trist. Frica de suferinţă l-a bîntuit întotdeauna pe Cara- giale. Văzînd, în restaurantul gării din Iaşi, un bolnav, s-a întors şi a ieşit pe peron. S-a suit în tren „tăcut şi amărît, cum nu l-am văzut niciodată".[30]

La 29 aprilie, dramaturgul a fost pentru ultima dată oaspetele lui Vlahuţă la Dragosloveni. Matei îşi însoţea tatăl.[31]

Mai

Iii drum spre Berlin, Caragiale s-a oprit la Ploieşti, pînă unde îl condusese Vlahuţă. În restaurantul lui Gherea se afla un ofiţer de marină, tînăr, în preajma plecării într-o lungă misiune pe mare. Ofiţerul era scriitor, din cercul *Vieţii iommeşti* şi se numea Jean Bart. în amintirile sale, pe care le va publica peste treisprezece ani, Jean Bart va reproduce faimoasa declaraţie a lui Caragiale despre insensibilitatea lui în faţa naturii. Zugrăvirea naturii e „treaba pictorului”. „Numai dialogul e forma literară comodă care permite cea mai mare lărgime de spirit şi dezvoltarea celor mai complexe idei." Totuşi, la despărţire, marinarul a fost sfătuit ca, dacă se duce în America, să nu caute monumente de artă („Ăia sunt copii, n-au ajuns încă la artă"), ci „miracolul în natura americană" :

,,— Mie să-mi trimiţi o carte poştală ilustrată de la Niagara şi să-mi aduci o bucată de lemn pietrificat de la Jellowstone. Dar acolo să te duci numai- decît. Regiunea asta vulcanică, a gheizerilor, cu izvoare care ţîşnesc clocotind în mijlocul pădurilor pietrificate este cea mai ciudată bucată din coaja pămîntului".

Ofiţerul de marină s-a executat, expediind, la Schonberg, de la toate escalele, cîte o carte poştală ilustrată. A cules şi o bucată de lemn pietrificat de la Jellowstone, vîrînd-o în cufărul său. Cînd a cobo- rit în gara fîerlin, către mijlocul lui iulie, a aflat de la fratele său că nu mai are cui o dărui... [32]

Revenit din ţară, Caragiale îi propune lui Zarifopol „o cină daco-romană", la Sachsenhof, în Leipzig. O are

în gazdă la el şi pe Cella Delavrancea. Vor veni deci cinci, în loc de patru. „Sunt tare ahotnic de un colţişor în grădiniţa mea burgheză de la otelul meu favorit, unde sper că, îndată după trecerea mea la cele vecinice, Sfatul oraşului Lipsea şi Primăria Ploieştilor vor bate o tăbliţă comemorativă, cuprinzînd următoarea inscripţiune bine simţită : «Aici îi plăcea iubitului Herr Direktor să se dedea la speculaţiuni transcedentale»".

Iunie

în prima zi a lunii, scriitorul urma să se ducă, însoţit de Panait Cerna, la un concert, la Gewandhaus. Programul neconvenindu-i (era „numai pentru iniţiaţi", adică muzică modernă), îl va aştepta pe Zarifopol la Sachsenhof, după „conzert". în aceeaşi zi, o telegramă de decomandare : „Leider komme nicht. Griisse". (Din păcate nu vin. Salutări.) Ultima depeşă către Zarifopol.

La 5 iunie, o scurtă scrisoare de mulţumiri către Panait Cerna. Poetul citise sonetele lui Matei şi-l felicitase pe tată: „Băiatul d-tale e un talent remarcabil..." Ultima scrisoare către Cerna.[33]

în ziua de 8 iunie, scriitorul redactă încă o scrisoare, aceasta fiind cea din urmă pe care a mai scris-o. Era tot o scrisoare de mulţumire, către Alexandru Ciura, pentru volumul *Amintiri.* în Ciura vedea o „calfă vrednică". Restul zilei se desfăşură ca de obicei.

Se lăsă noaptea, o noapte caldă de iunie. Ultima noapte. Pe fereastra deschisă spre stradă pătrundea rumoarea marelui oraş. Caragiale stătu de vorbă pînă tîrziu cu fiul său, Luca, numai ei doi. I-a vorbit cu pătimaşa-i admiraţie de totdeauna despre Shakespeare, mai ales despre *Macbeth,* capodoperă a construcţiei dramatice. Ca la un soroc de bilanţ al vieţii sale, tatăl i-a mărturisit fiului mîhnirea-i neostoită ,• „Atunci a vorbit mult, cu patos şi aproape cu lacrimi în voce. Cum luptase, cum, hulit de unii, neluat în serios de alţii, pus la o parte de toţi oamenii influenţi, în fine, tot ajunsese. Cum, odată celebru, tot nimeni nu lua cuvîntul lui în seamă." I-a amintit şi de felul în care prietenii politici — takiştii — îi refuzaseră locul de deputat. „Tot atunci mi-a făcut — povesteşte Luca — şi bilanţul cîştigurilor lui de autor. în anii cei mai buni, reţeta totală era de 2300 lei. Şi a încheiat: — Am muncit o viaţă întreagă, ca să trăiesc şi să vă cresc, am dat în mine un om celebru pentru Romînia, dar un om celebru care ar muri de foame dacă ar trebui să trăiască din munca lui..." [34]

Se făcuse noapte tîrzie. Luca s-a retras, ducîn- duse la culcare. Caragiale s-a aşezat la masa de scris, a luat un ziar...

A doua zi, 9 iunie, ai casei şi-au văzuţ de treabă pînă la dejun. Credeau că el se odihneşte după noaptea de nesomn. Cella Delavrancea se aşează la pian şi începu să studieze sonata lui Schumann în fa diez minor. Aceasta i-ar fi făcut plăcere scriitorului, chiar dacă l-ar fi trezit din somn. Soarele generos învăluia în lumină covoarele odăii, în care era pianul, şi dădea viaţă tabloului cu un car cu boi, de Grigorescu. Pe la ora 2, Alexandrina Caragiale a intrat în camera lui, l-a strigat. Ieşise oare ? Nu era în pat. Un strigăt puse toată casa în alarmă. Cu ziarul în mînă, el zăcea neînsufleţit, între pat şi măsuţa de noapte. [35] Se sprijinea cu un cot de pernă şi avea obrazul foarte liniştit.

Capitolul

IX

Pe placa de marmură albă, pe care scriitorul o ţinea la îndemînă pe masa de lucru, pentru însemnări, erau înscrise cîteva nume, un scurt catalog onomastic pentru viitoare personaje (cum mai alcătuise şi altădată) şi cîteva propoziţii, una, pare-se, fiind un fragment dintr-o replică pentru *Titiică So- tiiescu şi C- nia*; „progres... dar lichele multe de ex. cumnatul Lică". Probabil „uMimele rînduri de intenţie literară" ale lui Caragiale.[36]EPILOG

Alexandrina Caragiale a ţelegrafiat prietenilor din Bucureşti : „Caragiale mort". Au sosit imediat la Berlin Vlahuţă, Delavrcncea şi Gherea cu soţia. Într-un sicriu de stejar, corpul defunctului a fost depus în capela cimitirului protestant din cartier, unde avea să fie adăpostit într-un cavou, pînă în noiembrie, cînd urma să fie adus în ţară. Corpul fusese îmbălsămat şi capacul sicriului ţintuit definitiv. Doctorul, care făcuse autopsia, comunicase că „niciodată n-a văzut un caz de artritism mai grav". „...Nu mi-l pot închipui pe omul acesta *mort'* — îi scria Vlahuţă soţiei sale, dîndu-i şi acest amănunt asupra bolii ce-i răpusese prietenul.[1] Acest sentiment de stupoare, la vestea morţii lui Caragiale, a fost unanim. Nu numai pentru că nu se ştia că e suferind, ci şi fiindcă personalitatea lui fusese cea mai sclipitoare întruchipare a vieţii. Octavian Goga scria: „am rămas uluit şi nu-mi pot închipui imaginea stranie a morţii lui Caragiale. Un nenea Iancu neputincios, cu grumazul plecat de povara hătrîneţii, sail un Caragiale cu mîinile încrucişate pe piept, amuţit pentru totdeauna niciodată nu mi-a trecut prin minte".[2] în patrie: „A fost un moment de emoţie publică, asemănător întrucîtva cu acel care, cu peste douăzeci de ani înainte, cuprinsese sufletul ţării. la vestea că Eminescu trecuse pragul din urmă aivieţii".[3] Ziarele au publicat ştirea morţii scriitorului, articole, reproduceri din opera lui. Revistele i-au dedicat numere îndoliate. A izbucnit mînia celor ce-l iubeau. „Voi — scria Emil Isac în *Rampa* — exploatatori neruşinaţi şi îndestulaţi, care tăiaţi cupoane, vă lăfăiţi în Academii şi la teatre, la ziare şi la Universitate... L-aţi surghinuit din împărăţia unde trebuia să aibă odihnă şi putere, l-aţi gonit..."[4] Cercurile literare au cerut aducerea imediată în ţară a corpului marelui dispărut: „Caragiale, mai mult decît oricine, e al nostru, al celor ce urîm oficialitatea cum a urîţ-o el".[5] Oficialitatea a rămas indiferentă. La 3 noiembrie, deznădăjduită că nu s-a hotărît încă nimic în privinţa transportării defunctului său soţ în patrie, Alexandrina Caragiale îi scria lui Gherea : „Ce se face, ce se hotărăşte cu acel nenorocit care zace, părăsit şi uitat

de toţi într-un cimitir strein ? Această întîrziere mă zdrobeşte, asta nu e viaţă, acest martiriu nu-l mai pot suferi..." Paznicul de la Erster Schon- berger Friedhof o întrebase dacă „într-acel coşciug zace vreun exilat politic. Am răspuns : — Nu, e un romîn". Dacă nu se va lua o decizie imediată, va face înmormîntarea la Berlin : „Pentru asta am toate drepturile şi crez că şi *lui* i-ar fi plăcut mai bine aşa". [6] Dureroasă mărturie 1

Capitolul IX

în sfîrşit, în urma stăruinţelor lui Gherea şi ale lui Delavrancea, oficialităţile se puseră în mişcare. O delegaţie compusă din I. C. Bacalbaşa, director general al teatrelor, şi regizorul Paul Gusty fu trimisă la Berlin pentru îndeplinirea formalităţilor ultimei călătorii a fostului neobosit călător. Se pare, după cum a scris presa, că a fost o călătorie cu peripeţii. Vagonul roşu de marfă, în care se transporta sicriul, depus la gară ca un obiect „fără valoare declarată" (I), s-a rătăcit într-o staţie, împins pe linia de garaj, pînă s-a dat de urma hîrtiilor...[7] Familia a dezminţit incidentul. în ziua de 18 noiembrie, ziarele au anunţat sosirea vagonului. Nu se făcuse nici o pregătire ! Duminică, 19 noiembrie, la ora 5 după- masă, Emil Gîrleanu s-a dus la gară. Chiar în faţa comisariatului gării, staţiona vagonul roşu, cu uşa plumbuită. Neştiind nimic, călătorii circulau indiferenţi de colo-colo. În sfîrşit, apar cîţiva prieteni ai scriitorului şi ziarişti. La ora 6, vagonul a fost deschis, şi zece persoane au scos sicriul enorm, acoperit cu buchete de flori veştede. Din partea familiei era de faţă Luki. În faţa sicriului aşezat pe peron, un preot rosti o rugăciune scurtă. Cum, în noiembrie fiind, începuse să se întunece şi se lăsase şi o perdea de ceaţă, s-au aprins făcliile. Era un spectacol impresionant. În spatele lui Gîrleanu, un soldat îşi întrebă camaradul: „— Cine-i ?" Celălalt răspunse : „— Caragiale, scriitor romîn". Puţinii asistenţi se îndreptară spre trăsuri. În urma carului funebru, un singur bărbat porni pe jos, cu capul descoperit. Era actorul Iancu Brezeanu..,[8]

Pînă în ziua de 22 noiembrie, sicriul fu expus în biserica Sf. Gheorghe. În acea zi, avu loc ceremonia înhumării. Ploua, o ploaie deasă şi rece, de toamnă. Cu

toate acestea, bucureştenii s-au adunat în mare număr şi au urmat cortegiul, cu umbrelele deschise, aşa cum le vedem într-o fotografie făcută atunci. Duşmăniile nu l-au cruţat nici acum pe scriitor. Centrul studenţesc ieşean, care făcuse mult scandal cu puţin timp înainte, pînă reuşise să scoată din repetiţii piesa *Manasse* a lui Ronetti-Roman, nu uitase prietenia lui Caragiale faţă de acesta, nici lecţia ce i se dăduse cu prilejul atacului huliganic împotriva *Opiniei.* A refuzat să trimită la înmormîn- tare o delegaţie şi o coroană. Tînărul gazetar Cezar Petrescu a înfierat josnica atitudine. [9]

în faţa mormîntului au vorbit Delavrancea, Al. Davila, M. Sadoveanu, Take Ionescu (ministru de Interne, într-un guvern alcătuit în combinaţie cu conservatorii!), M. Dragomirescu şi alţii. Delavrancea a spus, între altele : „Oriunde a pus mîna, a săpat în cremene urme neşterse că p-acolo a trecut el, uriaşul rasei noastre, învăţătorul aspru al nostru şi al urmaşilor noştri... Ne-a ridicat pleoapele, ne-a făcut să pipăim şi să deosebim bine : ceea ce putem de ceea ce nu putem, ridicolul de cuminţenie, patria noastră de patria zevzecilor, libertatea de libertinaj, moravurile de năravuri..." [10]

Cu privirea spre rafturile bibliotecii sale, Mihail Sadoveajiu scria tot atunci, în zilele îndoliate : „aci e Eminescu, alături Caragiale. Cărţile lor sînt urne sacre în care dorm gîndurile, suferinţele şi aspiraţiile lor. Spun rău : nu dorm, sînt treze şi vii, cum e căldura, cum e lumina şi necontenit pătrund, fecundează şi îmbunătăţesc sufletele noastre".[11] Situarea operei lui Caragiale alături de aceea a lui Eminescu nu e determinată numai de contemporaneitatea lor. Celor doi prieteni aproape de-o vîrstă le-a fost dat, în sectoare deosebite ale literaturii romîne, unul în dramaturgie şi proză, celălalt în poezie, să realizeze acel salt care înalţă dintr-o dată efortul creator naţional, venerabil prin tot ceea ce însemnează istoriceşte căutare şi pregătire, la înălţimea artei mari, condiţionată şi ea de circumstanţele epocii, însă eternă.

Colorată satiric încă de la începuturile ei, de altfel

nu prea îndepărtate, întrunit se situează în primele decenii ale secolului al XlX-lea, comedia romînească mai veche înscrie printre meritele ei şi pe acela de a fi aşezat treptele către opera dramatică a lui Caragiale. Teatrul caragialean adună ca într-un focar toate valenţele anterioare ; la rîn- du-i, proiectează un fascicol de lumină neperisabilă asupra lucrării tuturor dramaturgilor romîni de după el. Nu excludem din serie nici pe Eugen Ionescu. Unice prin timbrul originalităţii inimitabile, comedia şi, în egală măsură, proza de umor şi satiră a lui Caragiale valorifică în gradul cel mai înalt voioşia, spiritul, ironia amicală sau muşcătoare pînă la sarcasm a poporului romîn, încît tutela lor e firească şi mereu fertilă, îngăduind afirmarea personală şi înnoitoare a talentelor.

Vitalitatea teatrului şi prozei marelui maestru al dialogului, ctitor al limbajului dramatic romînesc, creator al unei galerii de tipuri, pe cît de bogată, pa atît de pitorească, a fost de mult confirmată. Teatrul lui Caragiale se joacă astăzi cu acelaşi succes la Leningrad şi la Roma, la Buenos Aires şi la Praga, la Paris şi la Tokio şi în multe alte oraşe ale lumii. *Năpasta* şi comediile, „momentele" şi nuvelele circulă pe toate meridianele în numeroase traduceri. Seria traducerilor, începută în ultimii ani de viaţă ai scriitorului şi continuată apoi, s-a îmbogăţit cu deosebire în deceniile din urmă. Opera lui Caragiale stă astfel la dispoziţia cititorilor de pretutindeni în cîteva zeci de limbi, printre care engleza şi spaniola, franceza şi rusa, italiana şi germana, ceha, chineza, araba.

N O T

Prin I. L. Caragiale,[E] poporul romîn a adus o contribuţie eminentă la îmbogăţirea tezaurului literaturii universale. v,Biograful de astăzi al lui I. ¡L. Caragiale dispune de material documentar abundent. în afară de 'articolele 'apărute în presă, tacă din timpul vieţii scriitorului, are pe masa sa de luoru o serie de lucrări de sinteză, dintre care cea dinţii e *Viata lui I. L. Caragiale,* publicată de Şerban Ciooulasou În 1940. Sub aspect informativ, acest volum, construit după altă 'arhitectură deoît aceea a unei biografii narative, rămîne o lucrare solidă, mereu utilă, coroborată şi întregită cu ceea ce s-a mai putut afla între timp.

Orînduirea democrat-populară a arătat din primii ani o preţuire specială operei lui Caragiale. Nu numai publicarea şi reprezentarea acestei opere, ci şi cercetările biografice aiu fost stimulate în modul cel mai eficace. Centenarul naşterii scriitorului, în 1952, ca şi comemorarea a cincizeci de ani de la moartea lui, Sn 1962, au căpătat caracterul unor sărbătoriri naţionale, antrenind cercuri largi de cercetători, critici şi istorici literari. S-au tipărit studii şi monografii, s-au publicat amintiri, documente, corespondentă. Dosarul de riiaiteriaile a crescut astfel foarte mult. Un aport substanţial l-au adus culegerea *Scrisori şi acte,* îngrijită de Şerban Cioculescu, lucrările lui Silvian Iosifescu, precum şi ediţia critică de *Opere,* aflată la volumul al treilea, sub Îngrijirea acad. A'I. Rosetti, Şerban Cioculescu şi Liviu Călin. Amplele capitole de *Note* ce însoţesc

volumele acestei ediţii au meritul de a reconstitui în detalii iconcludente ambianţa în care 'Caragiale şi-a creat şi şi-a difuzat operele.

Notele de mai jos nu epuizează bogata bibliografie caragialeană, iar trimiterile nu privesc deoît lucrările din care am făcut citate, 'sau am extras date îndeobşte maipuţin cunoscute. 'Chiar oînd am luat cunoştinţă de diverse materiale ¡biobibliografice prin. mijlocirea altor contribuţii de sinteză, ne-am considerat obligaţi să ne întoarcem la textul ¡prim, desigur numai atunci oînd aceasta a fost necesar.

Am folosit următoarele abrevaţiuni pentru titlurile ce revin mai des :

Opere A = I. L. Caragiale, Opere, ediţie îngrijită de Paul Za.rifopol (¡voi. I—III) şi .Şeriban Cioculescii (¡voi. IV— VII), Bucureşti, Editura Fundaţiei, 1930—1942: Ultimul volum va fi înregistrat cu titliul: *Corespondentă.*

Opere B = I. iL. Caragiale, *Opere,* ediţie critică de aoad. A'l. Rosetti, Şerban Ciocul eseu, Liviu Călin, cu o introducere de Silvian Iosifescu, Editura pentru literatură şi artă, 1959—¡1962 (voi. 1—3).

Viata tui I. L. C. = Şerban Cioculescu, *Viaţa lui I. L. Caragiale,* Bucureşti» Editura Fundaţiei, 1940.

Scrisori şi acte = Ion (Duca Caragiale, *Scrisori şi acte,* ediţie îngrijită, prefaţă şi note de ¡Şerban Cioculescu, Editura pentru literatură, 1963.

Studii şi documente = I. E. Torouţiu, *Studii şi documente literare,* Bucureşti, Institutul de arte grafice... 1931— 1946 (voi. I—XIII).

ARGUMENT

1 *Corespondentă,* p. 417.
2 Paul Zarifopol, *Caragiale,* în *Convorbiri literare,* 6 iunie 1934.
3 *Corespondenţă,* p. 190.
4 *Corespondenţă,* p. 217, Cf. *Viaţa lui I.L.C.,* p. 28.

PROLOG

1 *Viaţa lui I. L. C.,* p. 32 şi 434.
2 D. Teleor, *Moartea lui 1. L. Caragiale,* în M*inerva,* 13 iunie 1912.
3 *Viaţa lui I.L.C.,* p. 30.
4 *Scrisori şi acte*, p. 227.
5 N. Petraşcu, *Icoane de lumină ■,* II, Bucureşti*; Viaţă lui I.L.C.,* pip. 35—36.
6 *Feliurite poezii de C. Caragiaii,* ms 3466, Bibi. Academiei R.P.R.
7 G. Călinescu, *Material documentar,* în *Studii şi cercetări de istorie literară şi iolcjor,* nr. 4, ¡1960,

pp. 743— 754; Florin Tomea, *Un artist cetăţean. Coslache Caragiale,* E.S.P.L.A.

8 Dan Simonescu, *Mihail Kogălniceanu ca tipograi şt editor la laşi,* în *Studii şi cercetări* ţie *bibliologie,* II, Editura Academiei 1RJPJR., 1957, ip. 182.

9 Ilarie Chendi, *Urt alt proces Caragiaie,* în *Sămănălorul,* 13 octombrie 1002.

10 Vd. moţa 4.

1.1 Fotografia şi scrisorile Ecaterinei Caragiali, în *Scrisori şi acte,* [pip. 228—236.

12 *Viata lui I.L.C.,* pp. 40—45.

13 Despre Missa Alexovici, G. ‘Călineseu notează că „pare macedonean, căci fasamnuTea oficială «Graecus natione» se referă în mad obişnuit numai la confesiune" *(Istoria literaturii romine,* Editura 'Fundaţiilor, 1940, ip. 430).

14 D. Hiciu, *Aromînii,* Foiqşani, Tipografia „Cartea Putnei", 1936, pp. 303—349. '

15 Ecaterina (Logadi, *Din amintirile 'mele despre tata,* în *Viaţa romînească,* iunie 1962. Toate referirile noastre la ‘amintirile Ecaterinei Logadi sînt extrase de aici.

Capitolul I

1 *Momente... inedite din viaţa lui Caragiaie,* în *Flacăra,* 4 februarie 1912.

2 *Scrisori şi acte,* p, 162.

3 d.Lv., *Iaşii şi banchetul „junimiştilor". Pe drum,* £n *Romînia liberă,* 30 octombrie 1884.

4 *Duminica Tomii,* În *Opere* B, II, pp. 264—268.

5 *Caut casă...,* în Opere B, III, pp. 125—127.

6 *Peste 50 de ani,* în *Opere* B, III. pp. 412—415 şi 774.

7 *Scrisori şi. acte,* p. 181.

8. Al. Davila, *Din torsul zilelor,* I. p. 67.

9 *Scrisori şi acte,* p. 232.

10 G. iCălmeaciu, *Viaţa lui Mihai Eminescu,* Editura pentru literatură, 1964, p. 103.

11 *în Nirvana,* în Opere *A,* III, pp. 1—5.

12 *Viaţa lui l.LJC.,* p. 438.
13 M. Sevastois, *Monograiia oraşului Ploeşli,* Tiparul „Cartea Romînească", Bucureşti, pp. 52 şi urm.
14 *Viaţa lui I.L.C.,* pp. 66—67.
15 M. Seivastos, op. *cît.*

Capitolul II

1 Em. All. iMamoMu, O *privire retrospectivă asupra teatrului moldovenesc,* Iasi, Tipografia H. Goldner, 1925, ip. 61.
2 Simion Alterescu şi Florin Tornea, *Teatrul Naţional „I. L. Caragiaie",* Editura Academiei R.P.R., 1955, p(p. 64 şi 75.
3 Sallustiu, *I.* i*L. Caragiaie şi opera lui, în Liga ortodoxă.* .Supliment literar, 3 noiembrie 1896.
4 *Politică şi literatură, Opere* A, IV, pp. 236—237.
5 Un aport foarte interesant în identificarea scrierilor publicate de debutantul Caragiaie l-<a adus I. Cremer iîn studiul *Date noi despre începuturile publicistice şi literare ale lui Caragiaie,* apărut în *Presa noastră,* ia- nuarie-fiebruarie 1964. Acest studiu ne-a pus pe urmele colaborărilor timarului scriitor la *Teiegraiul, Asmodeu, Bobirnacui.*
6 Viau Mandra, *Caragiaie la „Ghimpele",* în *Gazeta literară,* 20 aprilie 1961.
7 Al. Ciur,cu, *Debutul lui Caragiaie,* în *Adevărul,* 13 iunie 1912; Al. Ionescu, *Caragiaie corectori...,* în *Zeflemeaua,* 3 martie 1902.
8 I. Cremer, *art. cît.*
9 D. Teleor, *Din' viaţa lui Caragiaie,* în *Viaţa literară şi artistică, 6 mai 1907.*
10 Vasile Alecsandri, *Teatru. Comediile,* Editura „Scrisul rominesc", Craiova, pp. 43—44.

Capitolul III

1 Ioan Slaivici, I. L. Caragiaie, în *Calendarul „Minervei"* pe 1913.
2 *Corespondenţă,* p. 307.
3 *Opere A,* V, p. XXI.
4 I. Slaivici, *Amintiri,* Cultura naţională, Bucureşti.
5 *Studii şi documente,* II, pp. 280—286.
6 *Ibid., I,* pp. 8—9.

7 Barbiu Lăzăreanu, *Eminescu şi Ronetti-Roman,* în *Adam,* 15 iunie 1929.
8 *Corespondenţă,* p. 669.
9 C. I. Nottara, *Amintiri,* E.S.P.L.A., 1960, p. 161.
10 I. Cremer, ari. *cît.*
11 *însemnări zilnice ;* în aceeaşi culegere, toate însemnările lui Ti tu Maiorescu privind participarea lui Caragiale la adunările „Junimii".
12 C. Graur, *Alecsandii, Eminescu şi Caragiale,* în Adevărul *literar şi artistic,* 11 iunie 1922.
13 *Cîteva păreri anonime,* în Opere A, III, p. 244.
14 Iacob Negruzzi, *Amintiri* din *„Junimea",* Editura „Cartea romînească", Bucureşti, ip. 225. ,
15 Cf. capitolul *Note şi variante* din Opere *B,* I, care cuprinde ample informaţii în legătură cu fiecare dintre ipiesele lui I. L. iCaraigiale.
16 *Baioneta inteligentă [Garda civică],* în Opere B, III, pp. 91—94.
17 Cf. V. Alecsandri, *Drame istorice,* Editura „Scrisul românesc"[1], Craiorva, p. 141.
18 Fragmentul respectiv, ca şi cronica dramatică a lui I. Slavici, în Opere ¡B, 1, ip. 546, respectiv, 541—544.
19 N. Petraşcu, *Biograiia mea,* în Studii şi documente, VI, ip. iGLllI.
20 Ş.C., *Cronologie,* În *Viaţa romînească,* iunie 1962.

Capitolul IV

1 O. Goga, *Precursori,* Editura „Cultura naţională", Bucureşti, pip. 421—'133.
2 D. Hogea, *I. L. Caragiale la Piatra Neamţ,* în *Anuarul liceului „Petru Rareş",* 1934—1935.
3 Şerb an Ciooulesou, O *mărturie despre Caragiale revizor,* lin *Gazeta literară,* 16 martie 1961.
4 *Scrisorile anonime,* în *Opere* B, III, pp. 389—392.
5 Scrisorile lui Lenei Caragiale, în *Scrisori şi acte,* ipp. 236—248.
6 Iacob Negruzzi, *Caragiale* în *Convorbiri literare,* iunie 1912.
7 *Corespondenţă,* pp. 291—292.
3 I. Cremer, *Scriitorii noştri clasici şi problemele şcolii,* Editura de sitat didactică şi pedagogică, 1956, pp. 89—92.

9 Toate referirile lui I. Suchianu la Caragiale sînt extrase din volumul *Diverse însemnări şi amintiri,* Tipografia ziarului „Universul", 1933.
10 *Studii şi documente,* I, p. 50.
iii *Viafă lui I.L.C.,* ,p. 441.
12 Scrisorile .către P. Th. Missir, la care facem trimite^, slut reproduse în *Corespondenţă,* mp. 519—56|.
13 *Viafa lui I.L.C.,* mp. 442—443.
14 *Corespondenţă,* p. 292.
15 *Ironie,* în *Opere* A, III, pp. 6—10.
16 N. iPetraşcu, op. *cît.*
17 Materialele |din care s-au extras citate, în *Note şi variante, Oper^* B, I.
18 Şerban Ciocul eseu, *Corespondenta dintre l. L. Caragiale*
I *şi Paul* Zariiopol, Editura Fundaţiei, 1935, p. 72.
19 D. Hogea, op. *cît.,* mp. 225—226.
20 Sică Alexandrescu, *Caragiale în timpul nostru,* Editura pentru literatură, 1963, .p. 7.
21 I. Suohianiu, op. *cît.,* ¡pp. 26—*27.*
22 iC. I. Nottara, *Amintiri,* Editura de stat pentru literatură şi iartă, il96Q, p. 104.
23 iB. St. Delavrancea, *art. cît.*
24 A. Vlahuită, *Caragiale,* iîn *Scrieri alese,* II, Editura pentru literatură, 1963, ,pp. 521—525.

Capitolul V

1 C. I. Nottara, op. *cît.,* pp. 104—105.
2 C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altădată,* Bucureşti, Editura ziarului „Universul", 1927—1932; III, p. 15.
3 Gherea, *Caragiale fluierat,* în *Drepturile omului,* 24 mai 1885; reprodus în C. Dobrogeanu-Gherea, *Studii critice,*
E. SJ>.LA„ II, .pp. 147—150.
4 M. Sevastos, op. *cît.,* p. 90.
5 Iaeob Negr.uzzi, op. *cît.,* p. 284.
6 *Studii şi documente,* X, p. 130.
7 Of. M. Eminescu, *Opere,* VI, Bucureşti, Editura Academiei R.PJR., 1963, pp- 595—603.
8 Of. capitolul *Moştenirea Momuloaiei,* iîn *Viaţa lui I.L.C.,* pp. 168—184.

9 O. Bacalbaşa, op. *cît.,* II, pp. 79—80.
10 Eugen lovdnescu, *T. Maiorescu şi contemporanii lui,* II, Casa şcoalelor, 1944 (capitolul *Gh. Panu,* pp. 11 — 167).
Il C. Bacalbaşa, op. *cît,* II, pp. 35—36.
12 *Duiliu Zamlirescu şi Titu Maiorescu în scrisori* {1884— 1913), Editura iF undat iei, Bucureşti, 1937. De aici sini extrase toate 'referirile la corespondenţa dintre cei doi.
13 N. Petraşcu, *Biografia. mea,* în *Studii şi documente,* VI, ip. OLX.
14 Iacob Negruzzi, *Caragiale,* în *Convorbiri literare,* iunie
. 1912.
15 *Viata lui I.L.C.,* ip. 191.
16 Opere A, V. pp. 281—286.
17 loan Masoff, *Caragiale director de teatru,* dn *Contemporanul,* 20 aprilie 1962.
18 Deslpre .actwitatea lui .Caragiale la dirleciţia Teatrului Naţional, a se vedea şi volumul *Teatrul Naţional „I. L. Caragiale"* de S. Alterescu şi Florin Tornea, ,flp. H18—126.
19 *Viaţa lui Id.C.,* ip. 217.

Capitolul VI

1 Articol despre Înmormântarea lui Eminefsou, în *Fintina Bianduziei, 25* iunie 1889.
2 Biografii lui Caragiale îi aşază profesoratul — evocat de Radu D. Rosetti, care i-a fost elev,, sub directoratul lui Anghei Demetriescu — în 1886 {chiar 1885). Datarea aste greşită. în iprioml irînd, pentru că, pdnă în 1887, inclusiiv, Rosetti a învăţat la Braşov, fiind coleg ai lui St. O. Iosif. în al doilea rind, aşa cum stabileşte un (specialist în istoria învăţământului, Anghei Demetriescu, prieten al lui Caragiale, a devenit director al liceului particular „Sf. Gheorghe" abia în 1889. V. Ion Roman, *St. O. Iosif,* Editura pentru literatură, 1964, jpp. 16—17; I. Cremer, op. *cît.,* p. 93.
3 Radu D. Rosetti, *Caragiale profesor,* în *Flacăra.* 4 februarie 1912.
4 N. Petraşcu, op. *cît.*

5 Ca îşi. pentru celelalte piese, a ise vedea capitolul *Note şi variante,* în *Opere* A, I.
6 Anton Bacialbaşa, *Teatrul,* în *Adevărul,* 11 octombrie 1893.
7 Sofia Nădejde, *Năpasta,* în *Contemporanul,* noiembrie- decembrie 1889 şi ianuarie-februarie 1890,
8 Gherea, *Criticii noştrii şi „Năpasta”,* în *Studii critice,* II, Socec, Bucureşti, 1891.
9 Gherea, *ibid.*
10 *„Apus de soare”. Cîteva note,* lin *Universul,* 13 şi 14 martie 1901.
11 Vasile Taisu către N. Iorgâ, în *Studii şi documente,* VII, ip. 272.
12 I. Suichianu, *op. cît.*
13 *Scrisori şi acte,* pp. 194—195. Pînă la publicarea scrisorii către ziarul *Lupta,* cea dinţii manifestare a dorinţei lui Caragiale de a părăsi ţara a rămas necunoscută, deşi un document care o atesta fusese tipărit de mult. Este vorba de o scrisoare către Petre Th. Missir, apărută în *Corespondenţă* şi datată de editor 1901. Conţinutul scrisorii, aluziile politice, adresa scriitorului şi data pusă de el: 25 februarie (fără an), care o situează la numai unsprezece zile după mesagiul către *Lupta,* sînt argumente categorice că epistola către Missir e din 1891. Să mai adăugăm că în 1901 Caragiale nu mai putea fi „consolat* de căderea junimiştilor de la putere, ci, dimpotrivă, felicitat 1
14 Tnxdor Arghezi, *Caragiale şi snobismul,* în *Viaţa romi- neascâ,* iunie 1962.
15 *Dim. A. Sturdza,* în *Epoca,* 23 februarie 4897.
16 *Analele Academiei Romi ne.* Partea 'administrativă şi -dezbaterile. Seria a II-a. Tom. XIII, 1890—1891, Bucureşti, 1891.
17 Paul Bujor, *Amintiri de* [despre] A. *Vlahuţă şi I. L. Caragiale,* Editura „Cartea ramînească", Bucureşti, pip. 77—80.
18 *Ibid.,* p. 11.
19 A. Vlabuiţă, *Scrisori către cititori,* lin *Lupta,* 25 ianuarie 1887.

Capitolul IX

20 A. Baoalbaşa, *Arta încurajată,* în *Adevărul,* 1 noiembrie 1893.
21 G. Bogdan-Ouică, G. *Coşbuc,* în *Luceaiărul,* 1 martie 1919.
22 Titu Maiorescu, *Eminescu şi poeziile lui* (1889), în *Critice,* III, Bucureşti, Editura librăriei „Socec", 1928, ipp. 134—135.

Capitolul Vîl

.1 Scrisori *şi acte,* pp. 6—7.
2 M. Canianu, *Caragiale,* în *Familia,* 13/25 decembrie 1892.
3 C. Baicalbaşâ, op. *cît.,* II, pp. 156—157.
4 Nioolae Liu, 7. *L. Caragiale şi mişcarea muncitorească.* în *Viaţa romînească,* iunie 1962.
5 Ş.C., *Cronologie, ibid.*
6 I. C. Atanasiu, *Mişcarea socialistă,* 1881—¡1900, Editura „Adevărul", Bucureşti, p. 127.
7 C. Pă'cjur.ariu, *Cîteva amintiri despre C. Dobrogeanu-* G*herea.* Bucureşti, 1936, p. 17.
8 Livescu, *Preşedintele chelnerilor,* în *Rampa,* 29 ianuarie 1912.
9 Salluistiu, ari. *cît.*
10 *Corespondenţă,* p. 409.
11. Al. Daivila» *op. cît.,* p. 70.
12 A. Vlahuiţă, *Supărarea d-lui I. L. Caragiale,* în *Viaţa,* 13 martie 1894.
13 I. Slavici, *Amintiri, p.* 156.
14 Paul Bujor, op. *cît.,* p. 92.
15 *Scrisori şi acte,* p. 199.
16 a. [A. Baicalbaşa], O *infamie colectivistă,* în *Epoca,* 10 noiembrie 1895.
17 Scrisoare către A. Bac alb aşa, la rubrica *Inserţii şi reclame,* în Gazeia *poporului,* 11/23 noiembrie 1895.

Capitolul VIII

1 St. O. losif, O *amintire. Caragiale,* în *Lucealărul,* 16 iunie 19.13.
2 Paul Zarifopol, *Artişti şi idei literare romlne.* Bucureşti, Editura „Adevărul", Biblioteca „Dimineaţa", nr. 128, p. 13.
3 St. O. Iosdf, *Cum scrie Caragiale,* în *Flacăra,*

februarie 1912.
4 *Scrisori şi acte,* p. 10.
5 *Corespondenţă,* p. 481.
6 *Teatrul Naţional,* V, în *Evenimentul,* martie 1898; reprodus în *Viaţa romînească,* iunie 1962.
7 Sallustiu, *art. cît.*
8 *Viafa lui I. L. C„* p. 147.
9 Cuvântarea la banchetul în onoarea lui Coşbuc, în Opere A, V, p. 478.

Capitolul IX

10 Ş. C., *Cronologie,* în *Viafa romînească,* iunie 1962.
11 Scrisoarea, în *Gazeta săteanului,* 20 decembrie 1897— 5 ianuarie 1898; în Opere A, IV, pp. 440—441.
12 Opere *A,* pp. 285—286.
13 *Notife critice,* în *Universul,* 1 octombrie 1899.
14 G. Ibrăileanu, *Scriitori romini şi străini,* Bdituira „Viaţa romînească", Iaşi, 1926, p. 58.
15 ¡Of. *Opere* B, II, pp. 631—632.
16 G. Călinescu, *Istoria literaturii romíné,* Fundaţia pentru 'literatură şi artă, 1941, ip. 446.
17 Opere A, pp. 324—329.
18 *Scrisori şi acte,* ipp. 210—211.
19 C. Bacalbaşa, op. *cît.,* III, pp. 2—3.
20 *Corespondentă,* p. 363.
21 *Economii,*' în *Opere* B, III, pp. 395—396.
22 G. iCair, *Fűit „Moítul romín",* în *Zeflemeaua, 2* iunie 1902.
23 A. Nora, *Caragiale corector,* în *Adevărul literar şi artistic,* 11 iunie ¡1922.
24 Ecaterina ¡Logadi, *art. cît.*
25 *Intelectualii,* în *Opere* A, IV, p. 443.
26 Ecaterina Logadi, *art. cît.*
27 B. Brezeanu, *Caragiale şi Grigorescu,* în *Viata romînească,* iunie 1962.
28 *Noul volum al lui Caragiale,* în *Zeflemeaua,* 14 octombrie 1901.

Capitolul IX

1 Eugen Lovimescu, *Titu Maiorescu şi contemporanii lui,* pp. 58—60.
2 M. Sadoveanu, *Evocări,* p. 157.
3 Caion, *Domnul Caragiale n-a copiat, a plagiat,* în *Revista literară,* 10 decembrie 1901.

4 Dosarul afacerii ¡Caion, în *Opere* B, IU, pp. 732—771.
5 Cincinat Pavelascu, *Epigrame,* „Ramuri" Craiova, epigrama LI.
6 Eugen Lovinesou, *op. elf.*
7 M. Sadoveanu, op. *cît.,* p. 152.
8 Pompiliu Eliiade, *Causeries Littéraires,* III, Bucarest: Imprimerie de „L'Indépendance Roumaine", 1903, ipp. 32—35.
9. *Ibid.,* p. 55.
10 D. C. Olăneacu, „*Momente*" de *I. L. Caragiale,* în *Literatură şi artă romînă,* 1902, p. 216 şi urm.
11 *Scrisori şi acte,* pp. 209—210.
>12 Cella Delavran'cea, *Cîteva amintiri despre Caragiale.* În *Viaţa romlneascâ,* iunie 1962.
13 M. Saidoiveanu, op. *cît.,* ip. 150.
14 *Scrisori şi acte,* pp. .100—101.
15 *Scrisori şi acte,* pp. 243—244.
16 Relatarea călătoriei, la Ecaterina Logadi, *art. cît.*
17 Cella Delaviranicea, *art. cît.*
18 V. nota 1,5.
19 Ecaterina Logadi, *art. cît.*

Capitolul X

1 Scrisorile către Paul iZariifqpol, în *Corespondenţă,* pp. 3—209.
2 *Scrisori şi acte,* .pp. 19—29.
3 Despre *Titircă Sotirescu şi C-nia,* în *Opere* A, VI, pp. XXX—XXXIII, şi Ecaterina Logadi, *art. cît.*
4 M. Saidoiveanu, op. *cît.* pp. 150—151.
5 *Ccrrespondenţă,* pp, 253—258. [1]
6 Scrisoare citată de Vialeriu Rîipeamiu, iln *Studiu introductiv,* La A. Vlahiuiţă, *Scrieri alese,* I, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1963, p. LXVIII.

Capitolul XI

1 Scrisoare către Zăriiopol, în *Corespondenţă,* pp. 59—60.
2 Scrisoare către idr. Alceu Uredhia, *ibid.,* p. 454.
3 Luca I. Caragiale, *Amintiri despre Caragiale,* în *Ideea europeană,* 4—4.1 ianuarie 1920.
4 C. Bucalbaşa, *Bucureştii de altădată,* HI, p. 159.

6 Scrisorile către M. Dragomirescu, în *Scrisori şi acte,* pp. 41—88.
5 ¡Facsimilul scrisorii, În *Scrisori şi acte.*
7 M. Rădulescu şi E. Ene, *Cum am cunoscut pe Caragiale,* în *Flacăra,* 3 decembrie 1911.
8 Sîota, în *VJa(a literară şi artistică,* 3 iunie 19()7.
9 Ilie Marin, *lori Luca Caragiaie intim, în Tribuna,* 7/20 ■Mie 1907. *Capitolul*
10 *Corespondenţă,* pp. 245—246.
Iii *Ibid.,* pp. 246—248. *IX*
12 *Ibid.,* p. 249.
13 Luca I. Caragiaie, *art. cît.*
14 I. D. Gherea, *I. L. Caragiaie,* în *Viaţa romînească,* iunie 1962.
15 Mimi Ştefănescu-Vlahuţă, *Amintiri,* în *Revista lunda- ţiilor,* mai 1937.
16 iP. L. [ocuisteanu], *La Vlahuţă, la Gugeşti,* în *Flacăra,* 8 mantie 1914.
17 Ecatenina Logadi, *art. cît.*
18 *Ibid.*
19 (Liuica I. Caragiaie, *art. cît.*
20 Scrisoare către iM. Dragomirescu, în *Scrisori şi acte,* p. 79.
21 *Corespondenţă,* ip. 505.
22 Ambele cicluri, dn *Opere* A, IV, pp. 226—255.
-23 *Scrisori şi acte,* p. 83.
24 *Opere* B, HI, p. 678.
25 *Opere* B, I, pp. 733—734.
26 Ecaterina Logadi, *art. cît.*

Capitolul XII

1 Gunther Linde, *Innsbruckerstrasse nr. 1,* în *Contemporanul,* 8 iunie 1962.
2 A. Nora, *art. cît.*
3 Scrisoare către Em. D. Fagure, în *Corespondenţă,* p. 284.
4 G. Ibrăileanu, *Schiţe nouă,* în *Viaţa romînească,* octombrie 1910.
5 Ilarie Chendi, *Schiţe nouă,* în *Luceaiărul,* 1 noiembrie 1910.
6 G. Ibrăileanu, *Note şi impresii,* p. 225.

7 L. Paukerow, *Caragiaie voia să scoată* o *revistă,* în *Rampa,* 27 septembrie 19.12.
8 *Scrisori şi acte,* pp. 93—94.
9 11. Chenidd, *D. Caragiaie în polîtîbă,* în *Tribuna,* 17/29 aprilie 1911.
10 *Declaraţie,* În *Tribuna,* ~ 17/29 aprilie 1911.
11 *Sciisoii şi acte,* ip. 166.
12 G. Coşbuc, *Amintiri despre Caragiale,* în *Flacăra,* 1 decembrie 1912.
13 .Paul Bujor, op. *cît.,* ip. 90.
14 V. Eftimiu, *Academos,* E.S.P.L.A., 1955, p. 100.
15 C. I. Făgetel; *Amintiri despre St.* O. *Iosil,* în *Ramuri, .* nr. 8—9, 1928.
16 *Scrisori şi acte,* ip. V.
17 V. Eftimiu, *Amintiri şi polemici,* „Cultura românească", p. 140.
18 C. Săteanul, *Muşchetarii literaturii romíné moderne,* Tipografia „Presa ¡bună", 1940, p. 61.
19 *Corespondenţă,* p. 405.
20 *Ibid.,* p. 385—386.
21 *Opere* A, III, p. 577
22 iGf. *Flacăra, 4* februarie 1912; pentru sărbătorire, de asemenea: *Rampa,* 28 ianuarie şi 1 februarie 1912. *Corespondenţă,* pp. 371—387.
I. iGherea, *art. cît.*
Corespondenţă, p. 328. în *Flacăra,* 24 martie 1912.
O. Gogia, *Precursori,* pp. 124—131.
Corespondenţă, p. 511.
29 M. Sevastos, *Amintiri de la ' „Viaţa romînească",* E.S.P.L.A., 1956, pp. 103—104.
30 Paul Bujor, op. *cît.,* pp. 90—91.
31 Matei I. Caragiale, *Opere,* Editura Fundaţiei pentru literatură, 1936, p. 320.
32 Jean Bart, *Caragiale şi natura,* în *Adevărul literar şi artistic,* 13 septembrie 1915.
33 *Scrisori şi acte,* pp. 159—'160.
34 ¡Luca I. Caragiale, *art. cît.*
35 Cella Delawamcea, *art. cît.*
36 *Opere* A, II, p. 444.

Epilog

3

8

4

1 A. Vilahuţă, *Scrieri alese,* II, Editura pentru literatură, 1963, p. 688.
2 O. Goga, op. *cil.,* p. 131.

Capitolul

IX

3 Tudor Vianu, *Caragiale de ieri şi azi,* în *Viaţa romînească,* iunie 1962.'Emil Isac, *însemnări cinstite. Caragiale,* în *Rampa,* 16 ■iiurjie 1912.

4 Dinu Dumbravă, *Şi Caragiale e al nostru...,* În *Rampa,* 14 iunie 1912.

5 *Scrisori şi acte,* p. 249.

6 *Notele săptăminii,* în *Flacăra,* 24 noiembrie 1912.

7 Emil Gîrlean/u, *Cum au lost aduse în ţară rămăşiţele păminteşti ale lui Caragiale,* în *Flacăra,* 1 decembrie 1912.

8 iCf. Mihai Gafiiţa, *Cezar Petrescu,* Editura pentru literatură, (1963, pip. 15—16.

9 Discursul funebru, în *Universul,* 24 noiembrie 1912.

Capitolul

IX

U Mihail Sadoveanu, op. cît., ip. 148.Argument . 5
Prolog . . 11
Capitolul I
Copilăria şi adolescenta..... 27
Capitolul II
Un tinăr îşi caută drumul . .49
Capitolul III
Un debut furtunos în teatru . . x. 71
Capitolul IV
Capodopera teatrului satiric rominesc ... 97
Capitolul V
Un premiu şi mai multe fluierături. 129
Capitolul VI
Nemuritorii nu cred în „lumea ficţiunii ideale"
165 Capitalul VII

Berarul Caragiale 185

Capitolul VIII

3

8

8

Monumente; . 213Capitolul IX
Calomniatorul se *achită. Calomniatul trebuie să plece*
.....

Capitolul X
Ţara e aproape.....[270]
Capitolul XI
Din nou în activitate . *289*
Capitolul XII

Ultima noapte *323*

Epilog..... *345*

Note 35

Haimanale, satul natal al scriitorului, în prezent comuna I.L. Caragiale Apud: *I.L. Caragiale, omul şi opera* în *imagini,* Bucureşti, E.S.P.L.A., 1953

I.L. Caragiale la 8 ani (1860). Biblioteca Academiei R.P.R. — Stamp

eLuca Caragiali, tatii scriitorului. Biblioteca Academiei R.P.R.
— Stampe

Ecaterina L. Caragiali, mama scriitorului .
Apud: I.L. Caragiale, *Scrisori şi acte,* ed. sub îngrijirea lui Şerban Cioculescu, Bucureşti,

Editura pentru literatură, 1963

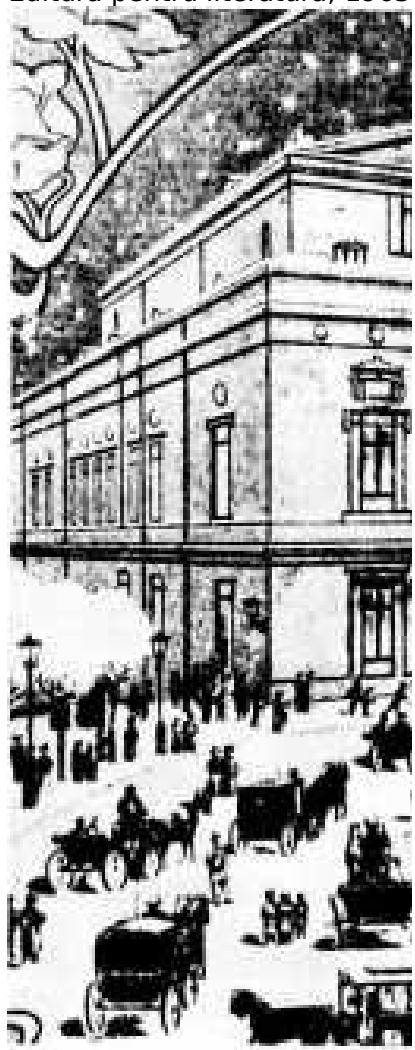

Teatrul Naţional din Bucureşti

3

9

2

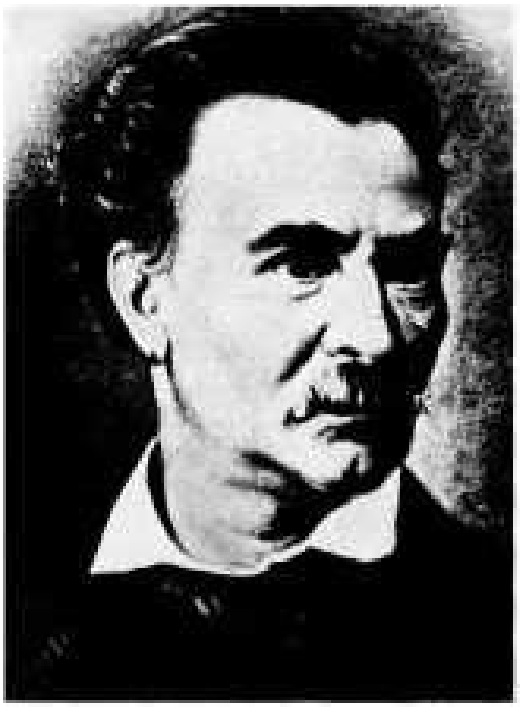

Costache Caragiali.
Apud: *I.L. Caragiale, omul și opera în imagini*

Iorgu Caragiali.
Apud: *I.L. Caragiale, omul și opera în imagini*

I.L. Caragiale la vîrsta de 20 de ani.
Biblioteca Academiei R.P.R. — Stampe

3

9

4

I.L. Caragiale la vîrsta de 27 de ani.
Apud: *I.L. Caragiale, omul şi opera în imagin*

i

„O noapte furtunoasă" pe scena Teatrului Naţional I.L. Caragiale din Bucureşti *Ricâ* Ventil*rianp* (Radu Beligan), *Iuptn Dumitrache* (Alex. Giugaru), *Nae Ipingescu* (Marcel Anghelescu). Apud: *I.L. Caragiale, omul şi opera În imagini*

I.L. Caragiale şi *h. Mirsir*, după 1880. Biblioteca Academiei R.P.R. — Stampe

„O scrisoare pierdută" văzută de

Trahanache (desen de Jiquide) Apud : I.L.Caragiale, *Opere,* vol. I

caricaturistul parizian Garda.
De la stînga la dreapta:

3

9

8

I.L. Caragiale
(fotografie cu dedicație autografă
către sora sa, Lenci).
Biblioteca Acad. R.P.R. — Stampe

Volume de proză
ale scriitorului.

Stampe

Biblioteca Acad. R.P.R.
— StampeI.L. Caragiale în 1902.
Biblioteca Acad. R.P.R. — Stampe

SCHIŢE UŞOARE - ;

Ediţii antume de proză

Alexandrina B
Apud
omul şi c

I.L. Caragiale
Biblioteca Acad. R.P.R.
— Stampe

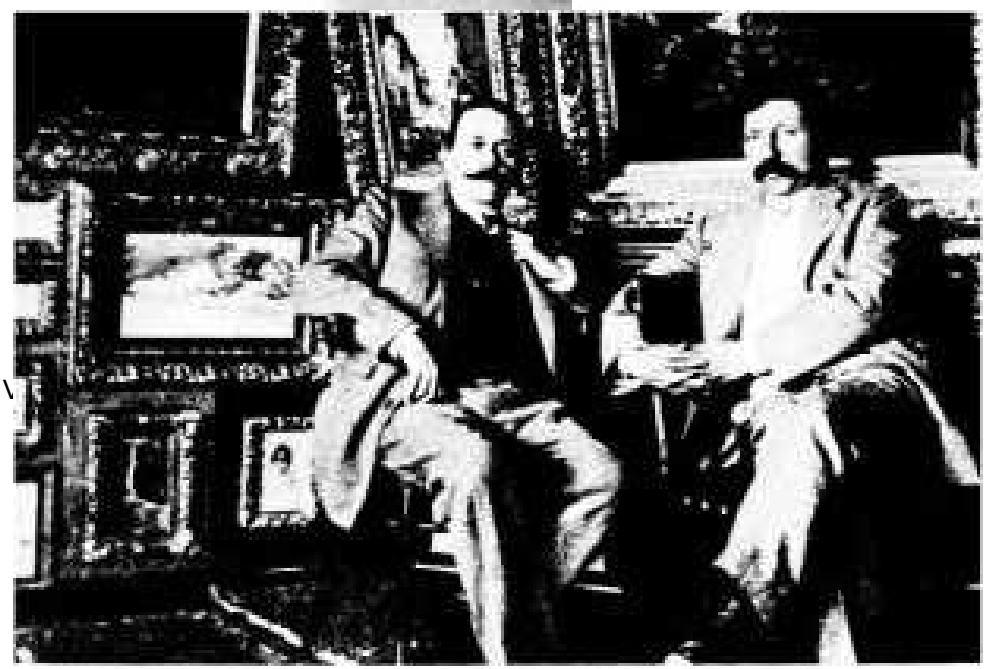

Caragiale şi Vlahuţă
în locuinţa lui Alex. Vlahuţă din Bucureşti. Casa funcţionarilor publici.
Biblioteca Acad. R.P.R. — Stampe

St. O. Iosif, I.L. Caragide şi O. Goga Blaj, august 1911, la serbările semicentenarului „Asociaţiei transilvane" (Astra), Apud: I.L. Caragiale, *Scrisori ţi act e*

I.L. Caragiale — desen de Ottilie Michail, Berlin, 191 I. Biblioteca Acad. R.P.R. — Stampe

I.L. Caragiale
cu fiul său Luky (Luca)
la Berlin 1910.
Biblioteca Acad. R.P.R.
— Stampe

I.L. Caragiale cu Cella
Delavrancea la Berlin în 1910 ■
Biblioteca Acad. R.P.R. — Stampe

I.L. Caragiale la Berlin, prin 1910, în costum de arvanit.

I.L. Caragiale
— desen de Corneliu Bab

aFMá

\4fost~oiali un iáiat-
0 Jeratüm'. UJI *sfricaL*
Frn.ri. eiatut. 7f nproratfau ,J ,{,
mén • ”»i fia. aJtetr, il* *í' taksiL*

»tim a fait-.

Hkgiu A Su f <! *ffaJa*
tx>jef,' f a c&nuL* c* /o,
rnitpui-.- fii á *Hl j»J£

tyonila
J>Ui9 li/Fé ¿h'ttrj 1néié~
*Pufi {**» íiu/snr*

fan<**u** A ►

I<)n fţ

*bm,h*afú*

Fabulă. Lui A. Vlahuţă-Facsimilul manuscrisului autograf. Apud: *Opere,* voi. III

Capitolul

IX

I.L. Caragiale în 1912 — ultima fotografie. Biblioteca Acad. R.P.R.. — Stampe

4

1

Ediţii din opera lui I.L. Caragiale tipărite după 23 August 194-4

0

Capitolul

IX

Redactor responsabil :
DOMNICA STOICESCU
Tehnoredactor :
VALERIA POSTELNICU

Dat la cules 31.08.1964. Bun de tipar 14.12.196. Apărut 1964. Comanda nr. 6300. Tiraj 24.160. Broşate 21.100 + legate 3060. Hîrtie semivelină de 63 glm-, 540 X 840116. Coli editoriale 18,8. Coli de-tipar 23. Planşe 10. A . T. 10.463. C.Z. pentru bibliotecile mici 8R— 31.*

Tiparul executat sub comanda i r.
la Combinatul Poligrafic „Ci 40.67

4

1

2

Bucureşti — R.P.R.(Kir Ianulea, La hanul lui Min-joală etc.).

Capitolul IX

Reprezentant de frunte al realismului critic în literatura ro- mînă, I. L. Caragiale e un observator lucid şi pătrunzător al societăţii, un analist subtil al sufletului omenesc. Creator al unor tipuri de neuitat, el a dovedit virtuţi unice în realizarea comicului de caracter, de situaţii şi de limbaj. Artistul, extrem de exigent, rămîne în literatura noastră unul dintre maeştrii stilului oral, dialogul personajelor sale fiind întotdeauna de o desăvîrşită autenticitate.

Opera lui, mereu proaspătă şi strălucitoare, şi-a verificat trăinicia de-a lungul deceniilor şi şi-o confirmă prin numeroasele Teeditări actuale, ca şi prin traducerile şi reprezentaţiile peste hotare.

Lei
8,50

I. R.

Aşa cum Eminescu a sintetizat experienţa înaintaşilor săi, ridicînd poezia romînească pe culmile artei eterne, Caragiale a continuat tradiţiile comediei satirice, dăruindu-ne inegalabilele sale capodopere.

EDITU
** T, N£Rtrülu(

Capitolul

IX